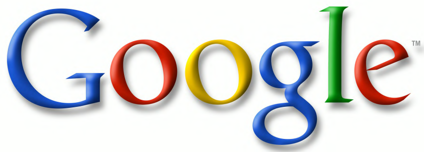

Google

DE AMSTERDAMSCHE BOEKDRUKKERS EN UITGEVERS IN DE ZESTIENDE EEUW

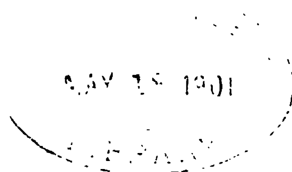
DE AMSTERDAMSCHE BOEKDRUKKERS EN UITGEVERS IN DE ZESTIENDE EEUW

Ernst Wilhelm
DOOR
E. W. MOES
Onderdirecteur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam

DEEL I

AMSTERDAM
C. L. VAN LANGENHUYSEN
1900

DE AMSTERDAMSCHE BOEKDRUKKERS EN UITGEVERS IN DE ZESTIENDE EEUW

DOOR

E. W. MOES,
Ass. Bibliothecaris der Universiteit van Amsterdam

AMSTERDAM
C. L. VAN LANGENHUYSEN
1896

VOORBERICHT.

Eenige jaren geleden bood Prof. Dr. H. C. Rogge mij de aanteekeningen aan, die hij sedert een reeks van jaren verzameld had over de boeken die in de zestiende eeuw te Amsterdam in het licht gezonden waren. Het was een lievelingsdenkbeeld van hem geweest, hieruit eene bibliografie samen te stellen, maar zijn tegenwoordige werkkring verbood hem, verder zijne aandacht aan de verwezenlijking hiervan te wijden, terwijl mijne dagelijksche bezigheden daarmede beter strookten.

Gaarne nam ik het aanbod aan, maar al vond ik in Prof. Rogge's aanteekeningen, waaronder er ook vele afkomstig waren van aarts-bibliografen als Campbell en Tiele, zeer vele gegevens bijeen, ik meende toch nog niet dadelijk te mogen overgaan tot het uitgeven van het verzamelde. Daar er op het gebied der Noord-Nederlandsche typografie van de zestiende eeuw nog ongeveer niets verricht is, achtte ik het raadzaam, er mij voorloopig bij te bepalen, de verzameling aanteekeningen zoo mogelijk nog te vergrooten. En dit wachten bleek niet vruchteloos geweest te zijn, want al mocht ik naar evenredigheid in aantal slechts weinig nieuwe drukken aan het reeds verzamelde materiaal toevoegen, die weinige waren mij des te meer welkom, als voorheen ontsnapt aan het wakend oog mijner voorgangers.

Na den dood van Mr. N. de Roever Az., werd ik door vriendelijke beschikking van diens vader in het bezit gesteld van de biografische aanteekeningen, welke de onvergetelijke archivaris had bijeengebracht. Dit gaf

eene andere wending aan mijn plan. Had ik vroeger willen volstaan met eene zuivere bibliografie, nu scheen het mij meer aangewezen, eene geschiedenis der Amsterdamsche drukpers uit de 16de eeuw te schrijven. Wel had DE ROEVER vele zijner aanteekeningen reeds gebruikt voor een artikel in den tweeden jaargang van Oud-Holland, maar waar hij alleen levensbijzonderheden had geboekt, en mij van andere zijde de producten bekend werden, scheen het mij mijne taak toe, deze beide te verbinden.

De historische volgorde aan het bibliografische materiaal gegeven zal voor hen die in dit werk iets willen opzoeken geen beletsel zijn, daar registers en dergelijke hulpmiddelen hun ten dienste zullen staan.

Aangezien eenige der oudste drukkers hunne persen van elders naar Amsterdam verplaatst hebben, achtte ik het geraden, ook hunne werkzaamheid na te gaan vóór zij onder bescherming en contrôle van den Amsterdamschen magistraat gedrukt hebben.

Dank ben ik aan velen verschuld. In de eerste plaats aan Prof. Dr. H. C. ROGGE, die den stoot tot dit werk gegeven heeft. Vervolgens aan de vele collega's in binnen- en buitenland die mij het tenuitvoerbrengen van mijne taak gemakkelijk gemaakt hebben. Het is onnoodig in dit voorbericht hunne namen op te sommen. Ieder vakman weet trouwens dat het meerendeel der bibliothecarissen, archivarissen en boekenliefhebbers steeds gereed is, waar het geldt gevraagde hulp te verleenen. Aan allen mijn welgemeenden dank, ook aan den heer J. F. M. STERCK, aan wiens krachtige medewerking en groote toewijding ik te danken heb, dat de uitgave op onbekrompen wijze kan geschieden.

AMSTERDAM, Febr. 1896. E. W. MOES.

INLEIDING.

In de geschiedenis van de boekdrukkunst is de rubriek der incunabelen wetenschappelijk niet te verdedigen. Het jaar 1501 vormt in geen enkel opzicht een afscheiding. Tegenover de voordeelen, die de afbakening van het terrein door de eens aangenomen indeeling gehad heeft, staat het nadeel, dat er eeuwen voorbijgegaan zijn, waarin geleerden en boekenliefhebbers aan de voortbrengselen van de 16de-eeuwsche drukpers de verdiende aandacht niet geschonken hebben.

Deze omstandigheid springt vooral bij ons Nederlanders in het oog. Wij kunnen voor onze incunabelen wijzen op werken zóó volledig als wellicht geen ander land, maar de belangstelling houdt op met dat noodlottige jaar 1501. En na dat jaar komt eerst onze nationale zelfstandigheid tot rijpheid.

Het overzicht, dat CAMPBELL aan zijne Annales heeft toegevoegd, maakt het gemakkelijk, de werkzaamheid van Noord-Nederland in de vijftiende eeuw op het gebied der typografie te overzien, en een vergelijking tusschen Noord en Zuid valt niet uit ten gunste van de Noordelijke gewesten.

Om van de zoogenaamde prototypie niet te gewagen, hetzij dat deze, naar mij het waarschijnlijkst voorkomt, in Utrecht te zoeken is, hetzij dat Haarlem zijn oude aanspraken nog eens kan doen herleven, wij bespeuren dat te Utrecht onder aanmoediging van den kunst en wetenschap minnenden Bisschop DAVID VAN BOURGONDIË voor het eerst op ruime schaal gedrukt is, sedert 1473 door NICOLAES KETELAER en GERARD VAN LEEMPT, in 1475

door WILLEM HEES, terwijl JAN VELDENER uit Leuven er zich van 1478 tot 1481 ook met het drukken van eenige werken bezighield. Deze verhuisde later naar Culemborg, evenals VAN LEEMPT zijn persen naar Nijmegen en den Bosch verplaatst heeft. Inmiddels had zich ook te Gouda en te Delft eenige bedrijvigheid ontwikkeld, hier door GERARD LEEUW, ginds door JACOB JACOBSZ. VAN DER MEER, in beide steden sedert 1477.

Dat zekere PYETER WERRECOREN in 1478 in het Zeeuwsche stedeke St. Maartensdijk een boek gedrukt heeft, moge hoogst merkwaardig zijn, doch voor een overzicht is zulk een alleenstaand geval van geen belang. Maar dat RYCKERT PAFFROET te Deventer, van 1476 tot aan het einde der eeuw, met een kleine 300 werken den boekenvoorraad kwam vermeerderen, dat toont aan, dat in die streek van ons land de beschaving hooger stond dan in eenig ander gewest. Te meer daar hij niet de eenige was. Tegelijk met hem drukte ook JACOB VAN BREDA te Deventer ruim 100 werken van 1483 tot 1500, en zien wij in het naburige Zwolle PIETER TYMANSZ. VAN OS van 1479 tot 1500 een kleine 100 boeken uitgeven, terwijl in Hasselt omtrent denzelfden tijd door PEREGRINUS BARMENTLOO eenige werken gedrukt zijn. Tegen een dergelijke krachtsontwikkeling konden de westelijke centra van beschaving niet op, al hielpen daar zelfs kloosters mee, als de Hem bij Schoonhoven sedert 1495 en de Collaciebroeders te Gouda sedert 1496.

Haarlem, de stad die eens zoo prat was op de rol die haar in de geschiedenis der boekdrukkunst was toegedeeld, heeft maar twee drukkers aan te wijzen, JACOB BELLAERT (1483—1486), die in CAMPBELL's werk met 13, en JOHANNES ANDREAE, die er in 1486 met slechts 6 werken staat aangeteekend. Te Delft werd omstreeks 1487 het werk van JACOB JACOBSZ. VAN DER MEER weer opgevat door CHRISTIAEN SNELLAERT en in 1498 door HENDRICK ECKERT VAN HOMBERGH, en te Gouda zien wij in 1486 tegelijkertijd twee drukkers optreden, GODFRIED VAN OS en GOVERT VAN GHEMEN. De laatste verplaatst zijn werkzaamheid omstreeks 1490 naar Leiden, waar hij nog maar in HENRIC HENRICI (1483—1484) één voorganger gehad

had. Hij bleef er slechts kort, ten minste er is maar één enkele Leidsche druk van hem bekend, en al heel spoedig zocht en vond hij te Kopenhagen zijn fortuin. Van 1494 is ook maar weer één enkele druk bekend van CORNELIS KERS, maar in hetzelfde jaar treedt ook een belangrijker drukker te Leiden op, HERMAN JANSZ. VAN WOERDEN.

Uit deze zeer beknopte opsomming blijkt dat de statistiek der drukpersnijverheid geen gelijken tred houdt met de belangrijkheid en de volkswelvaart der steden. Het machtige en aloude Dordrecht, het hoofsche 's Gravenhage, het bedrijvige Amsterdam worden gemist.

Voor Amsterdam zou werkelijk het jaar 1501 een uitgangspunt voor een nieuw leven op dit gebied hebben kunnen zijn. In dit jaar was te Amsterdam de postjubileumsaflaat te verdienen, die door Paus ALEXANDER VI verleend werd aan diegenen, die de bedevaart naar Rome in 1500 niet hadden kunnen volbrengen. PETRUS CUYCK, Bisschop van Doornik, was door den Paus tot Commissaris van den aflaat aangesteld voor alle staten die onder het gezag van PHILIPS DEN SCHOONE stonden [1]). Terwijl in andere steden die in zijne erflanden lagen, bv. te Antwerpen, en in steden die daarbuiten lagen, als te Groningen, Elburg en Harderwijk, dezelfde aflaat te verdienen was, vinden wij dit in het Graafschap Holland en Zeeland slechts van Amsterdam aangeteekend. Vermoedelijk was dit het gevolg van een overeenkomst tusschen den Graaf en de stedelijke regeering als belooning voor gewichtige diensten, hem door de stad bewezen. Amsterdam maakte bijzonder veel werk van het verkregen voorrecht, en nam maatregelen, dat vele geloovigen op zouden trekken naar de Oude Kerk. De Haarlemsche magistraat kreeg een brief, waarin gemeld werd *„Dat by wille, ordonnantien ende goetduncken van onsen Heyligen Vader den Paus binnen dese stede ghekomen zyn die Gracien, Pardoenen ende Aflaten van Romen"* [2]). Volgens het Buurtspraakboek van Utrecht van dat jaar laat ook daar de

[1]) *Archief voor kerkelijke geschiedenis, inzonderheid voor Nederland*, III p. 446.

[2]) Is. LE LONG, *Historische beschryvinge van de reformatie der stadt Amsterdam*. Amsterdam 1729 p. 428.

Raad weten *„dat de roomsche aflaten van 't gulden jaer binnen der stede van Amsterdam geleyt syn"* [1]). En het Archief te Kampen bewaart zelfs nog een exemplaar van de pauselijke bul die de Amsterdamsche regeering naar Kampen had gezonden, en waaronder zij geschreven had *„dit gulden jaer ende aflaet van allen zonden met andere faculteiten inde latyne verclaert sullen ingaen ende worden ghestelt te Amsterdam den xvj^ten in Maerte anno XV!"* [2])

Een groote menschenmassa zal dat jaar naar de reeds volkrijke stad aan IJ en Amstel gestroomd zijn, om er in de Oude Kerk en zeker ook in de Heilige Stede haar devotie te verrichten, en dat jaar zou bij uitstek geschikt zijn geweest voor een ondernemend boekdrukker om er zijne devote boekskens van de hand te doen. Het is mogelijk dat HUGO JANSZ. toen tijdelijk te Amsterdam vertoefd heeft, en er gezien heeft, dat de bodem daar vruchtbaar werd voor een bloeiende uitgeverszaak.

Maar vóór wij zijn loopbaan hier volgen, moeten wij zien wat hij nog te Leiden verricht heeft, sedert CAMPBELL met het jaar 1500 afscheid van hem genomen heeft.

---

[1]) V. D. MONDE's *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht*, IX p. 63.

[2]) *Register van charters en bescheiden in het Oude Archief van Kampen*. Dl. II, Kampen 1863 p. 13, 14.

CAMPBELL, *Annales* p. 34 en 3de suppl. p. 4, 5 beschrijft twee dergelijke bullen, die hij verkeerdelijk tot het jaar 1500 brengt.

HUGO JANSZ. VAN WOERDEN.

Aan de omstandigheid dat HUGO JANSZ. VAN WOERDEN vóór 1501 elders als drukker heeft gewerkt, en dus zijne producten tot de incunabelen behooren, is het te danken, dat dit gedeelte van zijn werkzaamheid met groote volkomenheid door CAMPBELL is beschreven. Wij bepalen er ons bij, slechts kort de door hem verkregen resultaten mede te deelen, zonder hierover in bijzonderheden te treden.

Gelijk zijn naam aanduidt was HUGO JANSZ. afkomstig uit Woerden, maar hij komt het eerst te Leiden voor. Wel is waar geeft DE LA SERNA SANTANDER [1]) als zijn vroegsten druksdatum 1487, maar hij bevestigt deze opgave door geen voorbeeld, en CAMPBELL kende geen vroegeren druk dan een Getijdenboek van 1494 „*Hier beghinnen dye ghetiden van onser liever vrouwen*" met het adres „*Gheprent tot leyden bi mi meester huych van woorden. Anno Mcccc xciiij den Xden dach in decẽber BB*" [2]). Aan een verklaring van die letters *BB* waagt CAMPBELL zich niet. De uitlegging van HOLTROP [3]), die er verband in zoekt met den Haarlemschen drukker BELLAERT, wordt door hem met stilzwijgen voorbijgegaan. Hij bevestigt ze niet, maar verwerpt

---

[1]) DE LA SERNA SANTANDER, *Dictionnaire bibliographique choisi du quinzième siècle*, I, Bruxelles 1805 p. 408.

[2]) M. F. A. G. CAMPBELL, *Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle*, n$_0$. 837, 838, 2de Supplement, La Haye 1884 p. 22.

[3]) J. W. HOLTROP, *Monuments typographiques des Pays-Bas au quinzième siècle*, La Haye 1868 p. 106.

ze ook niet. Wij wagen ons evenmin aan een uitlegging en wijzen er slechts op dat HOLTROP elders [1]) nog vele voorbeelden van dergelijke onverklaarde initialen heeft opgesomd.

Op een druk van dit Getijdenboek van 1495 noemt hij zijn naam vollediger *„hugo ian soē van woerden"*. Eerst op een druk van 1498 *„Oefeninghe van den leven ons heren Jesu Christi"* geeft hij zijn adres te Leiden op, als *„aen die visch marct"* of in *„Dat leven ons liefs heren Jesu Christi"* van hetzelfde jaar *„aen die visch capelle."* Een derde boekje van hetzelfde jaar *„Boecxken van onser liever Vrouwen Mantel"* meldt hem ons *„in Sinte pieters kersteghe."*

Het wel eens door hem gebezigde zeer fraaie drukkersmerk is in facsimile afgebeeld door BERJEAU [2]).

De onderzoekingen van HOLTROP [3]) hebben aan het licht gebracht, dat het Getijdenboek van 1494 met letters van JACOB BELLAERT te Haarlem en dat de *„Oefeninghe van den leven ons heren Jhesu Christi"* van 1498 met letters van HENRIC DIE LETTERSNIDER te Antwerpen gedrukt is.

Deze Leidsche incunabelen zijn alle door CAMPBELL beschreven [4]). Behalve de van 1494 tot 1500 gedateerde drukken heeft hij nog een klein aantal ongedateerde op omstreeks 1499 en 1500 in zijn werk ingelascht. Daarmee heeft hij mij die taak ontnomen, en kan ik er mee volstaan, er nog een paar aan toe te voegen.

Reeds in 1498 heeft Hugo Jansz. het *„Boecxken van onser liever Vrouwen mantel"* uitgegeven [5]). Van hetzelfde werkje bestaan nog de twee volgende niet gedateerde drukken.

---

[1]) HOLTROP u. s. p. 40.

[2]) J. PH. BERJEAU, *Early Dutch, German and English Printers' Marks*, London 1866, no. 24.

[3]) HOLTROP u. s. p. 106. Zie ook CAMPBELL, *Annales*, 4e Suppl. La Haye 1890 p. 2.

[4]) De korte opsomming in zijne *Annales* p. 555, 556. Ook hier en daar in de vier supplementen, zie vooral 4de suppl. p. 1, 2.

[5]) CAMPBELL, *Annales*, 3de suppl. p. 6.

1. = Een seer deuoet boecxken en is ghe//heten onser lieuer vrouwen mantel.
128 ongen. bladz. kl. 8°. Goth. letter, sign. [A]—H.
Als titelprent Maria als koningin van den hemel (houtsnede). p. 127 en 128 nog eens Maria als koningin van den hemel, op de laatste bladz. tevens het adres: Gheprent tot leiden in hollant bi//mi hugo iansoen van woerden.// In sinte pieters kerstreeghe.
[Kon. Bibl. te 's Gravenhage].

2. = Een seer deuoet boecxken en is ghe/ heten onser lieuer vrouwen mantel.
128 ongen. bldz. kl. 8°. Goth. letter, sign. [A]—H.
Daar aan het eenige mij bekende exemplaar de laatste twee bladz. ontbreken, kan ik het adres niet opgeven. Van de verschillen met den vorigen druk wijs ik op p. 2 regel 2, waar de eerste druk heeft: onser lieuer vrouwen en van hare le//uen, terwijl de tweede heeft: onser lieuer vrouwen en va haren le//uen.
[De Heer J. F. M. Sterck te Amsterdam].

Voorts twee varianten van S. Bernardus, *Onser lieuer vrouwen souter*, waarvan Campbell een druk op omstreeks 1499 geplaatst heeft [1]).

3. = Hier beghint een boecxken gheeten// onser lieuer vrouwen souter.
144 ongen. bladz. kl. 8°. Goth. letter, sign, [A]—K, zijnde vel E en K ieder een half vel.
Als titelprent [2]) de Verkondiging van den engel aan Maria, p. 2 Maria en S. Joseph aanbidden het Kind, p. 4 Maria als koningin van den hemel, met het Kind op den arm, p. 143 het adres: Gheprent tot leyden in hollant. By// mi hugo ian soen van woerden. p. 144 Nood Gods.
[Kon. Bibl. te 's Gravenhage].

---

1) Campbell, *Annales* p. 73, 74.

2) Wanneer door mij niet het tegendeel gezegd wordt, zijn deze prenten steeds houtsneden.

4. = Hier beghint een boecxken geheten// onser lieuer vrouwen souter.

144 ongen. bldz. kl. 8°. Goth. letter, sign. [A]—K, zijnde vel E en K ieder een half vel.

Als titelprent dezelfde houtsnede als bij den vorigen druk, p. 2 dezelfde houtsnede nog eens, p. 143 het adres: Gheprent tot leyden in hollant. Bij// mi hugo ians sone van woerden, p. 144 het Leidsche wapenschild.

[De Heer J. F. M. Sterck te Amsterdam].

Ten slotte twee drukjes van een boekje dat zich bij de vorige nauw aansluit, en door Campbell niet genoemd wordt.

5. = Een suuerlic boecxken van on//ser lieuer vrouwen croon.

56 ongen. bldz. kl. 8°. Goth. letter, sign. a—d, zijnde vel d een half vel.

Titelprent, Maria als koningin van den hemel, p. 2 Maria wordt door vier engelen ten hemel gedragen, p. 3 begint de tekst: Hier beghint een sond'linghe en be//quaem gruetenisse enz., p. 54 herhaling van de titelprent, p. 55 het adres Gheprent tot leiden in hollant bi mi// hugo ianssoen van woerden In sinte// pieters kerstreghe, p. 56 nog eens de titelprent.

[Kon. Bibl. te 's Gravenhage].

6. = Een suuerlic boecxken van on//ser lieuer vrouwen croon.

56 ongen. bldz. kl. 8°. Goth. letter, sign. a—d, zijnde vel d een half vel.

Titelprent en de houtsnede op p. 2 gelijk als in de vorige uitgave, p. 3: Hier begint een sonderlinge en be//quaem gruetenisse enz. p. 55 bevat het slot van den tekst, p. 56 nog eens dezelfde houtsnede van p. 2. Zonder adres. [1])

[Univ. Bibl. Amsterdam.
De Heer J. F. M. Sterck te Amsterdam].

---

[1]) Vel c van deze uitgave heeft gediend om een incompleet exemplaar in de Kon. Bibl. te 's Gravenhage te completeeren, ofschoon zoodoende de tekst niet sluit.

Tegenover de aanwinst van deze zes drukken moet ik het verlies van één boeken, daar het door CAMPBELL onder n°. 1686 [1]) beschreven *„Van vuerige troestinghe totten doechden"* waarschijnlijk pas in 1506 is verschenen, en ter plaatse door mij vermeld zal worden.

Het is niet aan te nemen dat een drukker, dien wij sedert 1494 tot aan het einde der eeuw bezig hebben gezien, na het jaar 1500 zoo veel minder ijverig zou geworden zijn. De enkele drukken waaraan wij met zekerheid een later datum kunnen toekennen, bewijzen trouwens dat hij aan het werk gebleven is.

Van 1502 is een boek dat veel voorkomt.

7. = **H // Ier beghint een schoon boeck // En is ghehetē die v'troestin//ghe der ghelatenre menschen // En vander v'claringhe v' con//sciencien. Ende is inhoudēde // xxvij. capittelen.**

528 ongen. bldz. kl. 8°. Goth. letter, sign. [a]—hh.

De H op den titel is een sierletter. Verder zijn geene versieringen aangebracht. Het eindigt „**Hier eyndet een goede leeringhe ē // vertroestinghe der ghelatenre men//schen Ende vāder verclaringhe v' con//sciencie. Ē is nye gheprent geweest // van nu indē Iare. M.ccccc. eñ ij. den // derden dach in septēbri ist volcyndt// Tot leyden in hollant Bi mi hugo iā // soen van woerden. Ende is ghecorri//geert eñ emendeert in een cloester ge//heten roemburch buten leyden**".

[Univ. Bibl. Amsterdam.
Univ. Bibl. Leiden.
Univ. Bibl. Utrecht.
Bisschop. Museum. Haarlem.
Zeeuwsch Gen., Middelburg.
Sted. Bibl. Keulen].

Dit werk is *„ghecorrigeert eñ emendeert in een cloester geheten roemburch*

[1]) *Annales* p. 481, en vooral 2de suppl. p. 42.

buten leyden". Dit was het bekende klooster Margarethenberg, meestal naar het stuk land waar het op gebouwd was Roomburg genoemd, en bewoond door Tertiarissen. VAN HEUSSEN [1]) teekent bij de vermelding van dit klooster aan „*Typis ibi editi aliquando libelli, quorum aliquos teneo*". Van die boeken is mij geen bekend geworden. Wel mocht ik het handschrift terugvinden, dat HUGO JANSZ. den tekst voor zijn „*schoon boeck*" geleverd heeft. Het was in de groote verzameling handschriften van JACOBUS KONING te Amsterdam [2]), en werd uit de bibliotheek van Prof. J. A. ALBERDINGK THIJM aangekocht door den Heer BERN. J. M. DE BONT te Amsterdam, die het nog bezit. Het is een handschrift op papier, stellig niet ouder dan het midden van de 15de eeuw. Op het perkamenten schutblad is de herkomst aangeduid. „*Dit boeck behoert toe katrijn claes vranckē d' op roemburch*". Een nauwkeurige vergelijking van het handschrift met het boek deed mij zien, dat HUGO JANSZ. het woordelijk heeft gevolgd. HUGO JANSZ. had een goede keus gedaan, want al twee jaar later werd het te Antwerpen nagedrukt [3]), en later nog meermalen. o.a. in 1510 door HENRICK ECKERT VAN HOMBERCH te Antwerpen [4]), en nog eens door denzelfde in 1517.

Van de zes exemplaren die mij van de uitgave van HUGO JANSZ. bekend zijn, munt dat te Utrecht uit door den zeer fraaien stempelband uit den tijd, terwijl dat te Leiden de aardige inscriptie heeft „ISAAC MASSA *coft dit boexken op de marct tot Haerlem voor de somma ene gulden* 1612".

Het exemplaar te Haarlem, ook in een bandje uit den tijd, bevat in denzelfden band een werkje, dat dezelfde beginsierletter heeft, en dat ik daarom hier zal vermelden.

8. = Hier be/ // gint eē// hant/ // boecx/ // hē om// te leuē// na d' wil//

[1]) H. v. HEUSSEN, *Historia episcopatuum Belgii*, L-B. 1719, I p. 480. In de *Batavia Sacra* van 1714 zijn deze woorden nog niet te vinden.

[2]) Cat. coll. JAC. KONING, Amsterdam 1828 no. 84.

[3]) Cat. coll. MEULMAN, Amsterdam 1869 no. 2807.

[4]) Bij den Heer B. J. M. DE BONT te Amsterdam

maect/ // heit go//des. en is geheten dat gulde gewicht//te. En inhout hoe hē een mensche oe//fenen sal int leuen eñ passie ons herē// Eñ is oec inhoudēde die guldē beter// Eñ die gulden bescouwingen d' won//den ons liefs heren ihū cristi.

40 ongen. bladz. kl. 8°. Goth. letter, sign. a—c, zijnde vel c een half vel.

Aan het einde het adres: Gheprent tot leiden in hollant bi mi// hugo iansoen van woerden.

[Bissch. Mus. Haarlem].

Van 1503 is een werkje bekend dat door Du Puy de Montbrun [1]) zoo uitvoerig beschreven is, dat ik volstaan kan met daarheen te verwijzen.

9. = Dit. sijn. die// miraculen// van. onse. lie//ue. vrouwe. Het adres luidt: Eñ is gheprent tot leiden in hollant// Inden iare ons heren dupsent vijf hondert eñ iij.// Bij mi hugo jan soen van woerden.

[Sted. Bibl. Haarlem.
Britsch Mus. Londen].

Uit de rekeningen van de kerk van St. Baaf te Haarlem publiceerde Dr. A. van der Willigen den post: 1504. *Item meester* Hugo *die printer te leyen ghegeven xx st. van VIc copye die hij geprint het uut de bullen*" [2]). Dat deze post betrekking heeft op onzen Hugo Jansz. spreekt van zelf, en exemplaren van deze „*VIc copye uut de bullen*" worden nog bewaard in het Archief van de Bisschoppelijke Clerezij te Utrecht.

10. = Indulgentie plenarie ecclesie Haerlemensis a pena et culpa.

Dit opschrift staat boven de in plano gedrukte copie van den pauselijken aflaat. Aan het hoofd heeft Hugo Jansz. zes wapenschilden aangebracht, bevattende de wapens van de pausen Bo-

[1]) Du Puy de Montbrun, *Recherches bibliographiques sur quelques impressions néerlandaises du 15me et du 16me siècle.* Leide 1836 p 88-90.

[2]) Dr. A. v. d. Willigen, *Geschiedkundige aanteekeningen over Haarlemsche schilders*, Haarlem 1866 p. 53.

NIFACIUS IX, SIXTUS IV en INNOCENTIUS VIII, voorts het gecombineerde wapen van Beieren—Holland—Henegouwen, dat van PHILIPS DEN SCHOONE en dat van de stad Haarlem.

De bul zelf is in 38 regels met dezelfde Gothische letters gedrukt als in de pas vermelde boekjes gebruikt zijn, en begint: Bonifacius Eps servus servoꝝ dei enz., waarvan de B een sierletter is. Een tweede plano sluit zich hierbij aan, doch is tamelijk geschonden, daar aan de linkerzijde een smalle strook afgescheurd is, waardoor van den aanhef slechts te lezen is: [In]nocētius ēps servus servoꝝ" enz. Deze laatste bul telt 49 regels.

[Archief van de Bissch. Clerezij, Utrecht].

Deze aflaat heette de aflaat van Portiuncula, en had zijne benaming naar de kerk van Onze Lieve Vrouw bij Assisi. Paus BONIFACIUS IX had in 1397 de St. Baaf op verzoek van Hertog AELBRECHT met dezen aflaat begiftigd [1]). Daarnevens waren te Haarlem ook de aflaten te verdienen, die verleend waren aan de St. Jans-ridders. De strijd, die omstreeks dezen tijd tusschen den Haarlemschen Commandeur der Orde en den Pastoor en de Kerkmeesters van de Parochie-kerk over deze aflaten gevoerd werd, is bekend [2]). Een exemplaar van zulk een aflaatbul ten dienste der Haarlemsche St. Jans-ridders berust in het Gemeente-Archief te Haarlem [3]). Zij is gedrukt gedurende de regeering van Paus ALEXANDER VI (1492—1503), toen er te Haarlem geen drukker woonde. Blijkbaar werden de St. Jansridders evenals de Parochie-kerk door HUGO JANSZ. bediend, want de letter, waarmede dit stuk gedrukt is, komt overeen met de pas beschreven stukken.

II. = Dit sijn cē deel der gracie ē aflatē gegeue ē v'///leent die oerde vā

[1]) W. MOLL, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de hervorming*, II, 4, Utrecht 1869 p. 197.

[2]) F. ALLAN, *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem*, II, Haarlem, 1877, p. 301 vlg.

[3]) De Heer C. J. GONNET maakte mij hierop opmerkzaam, en verschafte mij de gelegenheid dit stuk te beschrijven.

sinte ian wt die heilige stoel vā // romen En alle die ghene die haren hulpelike hāt// den oerden reyse om die saracene turcken eñ on/// gelouige viande ons liefs herē ihū cristi. die daer// sijn vorstende na dē herste bloet mede wed' te stae.

Links en rechts een wapenschild, links een wit kruis op rood, rechts een wit ankerkruis op zwart. Dan volgen de negen artikelen, in plano gedrukt

Uit het achtste artikel blijkt de tijd wanneer deze artikelen gedrukt zijn: **Item Alexander die seste paeus is nv ter tijt heeft geconfirmeert eñ geapprobeert// alle dese voerscreuen gracien eñ oflaten.**

Het laatste artikel luidt: **Dese voerscreuen gracien eñ oflaten mach men v'dienē in sinte Jans cloester staē///de binnē der stede vā Haerlē driewerf tsiaers. Als opten witten donredach eñ goe//den vridach den dach alle Op sinte Jan baptisten geboertē auont eñ den dach alle.// En op heilich cruys v'heffenis auont eñ den dach alle.**

[Gemeente-archief te Haarlem].

Op de Typographische Tentoonstelling in 1856 te Haarlem gehouden, werd door Mr. Joh. Enschedé te Haarlem een door Hugo Jansz. in 1505 gedrukt Getijdenboek ingezonden [1]), maar waar dit boekje gebleven is mocht ik tot heden nog niet ontdekken. Op de verkooping van de coll. Enschedé, Haarlem 1867, kwam het niet voor. Reeds het eerste boek dat wij van Hugo Jansz. kennen, is een Getijdenboek, in 1494 door hem gedrukt. In 1495, in 1497 en in 1500 herdrukte hij het. Geen wonder, dat in 1505 nog eens een nieuwe oplaag noodig was.

12. = **Getydenboeck.**

[In 1856 bij Mr. Joh. Enschedé te Haarlem].

Reeds heb ik er met een enkel woord melding van gemaakt, dat

---

[1]) *Catalogus der Typografische Tentoonstelling te Haarlem*, 1856, no 187.

Campbell te onrechte een werkje tot de incunabelen gebracht heeft[1]). Dit is:

13. = Hyer begint een seer deuoet boics//kijn sonderlinghe voer gheesteliike// menschen ende voer alle dye ghene// die begheren hoir leuen te leiden in// doechden en in eere en dit boicxkin// heuet ghemaect een regulier broed'// die welcken hi ghehete was Tho//mas Kempis.
Dit is dat vijfste boeck van qui// sequitur me. xc.
88 ongen. bldz. kl 8°. Goth. letter, sign. [a]—f, zijnde vel f een half vel. De bovengenoemde titel staat op p. 2. Op p. 1 staat onder de spreuken: Qui sequitur me non ambulant in// tenebris dicit dus en: Die my volghet en wandert niet i// duysternissen seyt die heer een Salvator Mundi afgebeeld. Op een banderol om hem heen staan de woorden: Ego sum alpha et o: principiu et finis. De inhoudsopgave neemt p. 3 en 4 in beslag. Op p. 54 begint: dat seste boeck van q sequitur me non ambulāt in tnbris. De bladvullingen op de laatste zes bladzijden geven geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen. Boven een gebed aan Maria op p. 87, waarvoor Paus Sixtus IV een aflaat verleend had, is Maria als koningin van den hemel afgebeeld. De laatste bladzijde bevat het adres: Gheprent tot Leyden in Hollant// Bi my huich lanssen va woerden.
[Univ. Bibl. Leiden].

Achter een handschrift van een vertaling der Imitatio in de Universiteits-Bibliotheek te Leiden[2]) komen deze zelfde tractaten voor, en tot op de spelling is de overeenkomst tusschen het handschrift en het boekje zóó groot, dat het mij waarschijnlijk voorkomt, dat naar dit handschrift Hugo Jansz. zijn boekje heeft gedrukt. Een andere codex van dezelfde

---

[1]) *Annales* p. 481, en vooral 2de suppl. p. 42.

[2]) *Catologus der Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, dl. I, Leiden 1887 p. 21, no 339.

tractaten is door DR. COELESTIN WOLFSGRUBER achter de door hem bezorgde uitgave der Imitatio [1]) afgedrukt, naar een handschrift in de Benedictijner Abdij Schotten te Weenen. Dit zoogenaamde vijfde en zesde boek der Imitatio zal men overigens tevergeefs zoeken in de vele uitgaven van het beroemde werk. Zij behooren er dan ook niet in thuis en zijn niet anders dan vertalingen van twee andere verhandelingen van THOMAS A KEMPIS, die in het origineele Latijn bekend zijn onder de titels *„Exercitia spiritualia"* en *„De recognitione propriae fragilitatis"* [2]). DR. COELESTIN WOLFSGRUBER, die een hartstochtelijk bestrijder der Thomisten is, beweert dat eerst de Jesuiet SOMMALIUS in 1660 [3]) beide tractaten tot werken van THOMAS A KEMPIS heeft verklaard. Ons drukje bewijst dat al ongeveer anderhalve eeuw vroeger HUGO JANSZ. in 1506 zich tot tolk van die meening gemaakt heeft. Dat HUGO JANSZ. het werkje werkelijk in 1506 gedrukt heeft, blijkt uit de volgende omstandigheid. Het zou geen zin hebben gehad, twee verhandelingen van THOMAS A KEMPIS als het vijfde en zesde boek der Imitatio de wereld in te zenden, als de vier eigenlijke boeken der Imitatio niet reeds uitgegeven waren. En nu is juist 3 Nov. 1505 door JAN SEVERSZ., ook te Leiden, deze eerste Hollandsche vertaling uitgegeven [4]). Eerst daarna kan HUGO JANSZ. op het denkbeeld gekomen zijn, bij wijze van aanvulling twee andere verhandelingen van THOMAS A KEMPIS door den druk te verspreiden. Daar nu het jaar al vrij ver gevorderd was, toen JAN SEVERSZ. zijn boekje in het licht zond, meen ik als zeer waarschijnlijk aan te mogen nemen dat HUGO JANSZ. met zijne uitgave in 1506 voor den dag kwam.

Later kan niet, want in den loop van dit jaar heeft HUGO JANSZ. Leiden metterwoon verlaten.

---

[1]) *Van der navolginge Cristi ses boeke*, Wien 1879.

[2]) THOMAS, *Opera omnia*, ed. EUS. AMORT. Col.-Agripp. 1728 p. 198 vlg. en p. 243 vlg.

[3]) THOMAS, *Opera omnia*, Col.-Agripp. 1660.

[4]) Dit drukje van JAN SEVERSZ. zal ter plaatse door mij beschreven worden.

Vóórdat wij hem in zijn nieuwe woonplaats volgen, moet ik nog melding maken van een ander door JAN SEVERSZ. gedrukt werkje, nl. van diens *„Deuoet meditacie op die passie ōs herē"*, want dit werkje bevat aan het einde de mededeeling *„Ghecorrigeert wt een boecxken, dat willē vorstermā gedrukt heeft bi enē wisen voirsichtigē notabulē mā meester Hugo Jāssoē van woerdē daer hē groote profijt eñ deuocien toe pordē"*. Dit boekje is aanwezig op de Stedelijke Bibliotheek te Haarlem. In een noot van den catalogus [1], die echter niet al te duidelijk geredigeerd is, wordt gemeend, dat JAN SEVERSZ. den druk van HUGO JANSZ. zou hebben gebruikt, en deze dien van WILLEM VORSTERMAN. Deze uitlegging is stellig onjuist, want, ofschoon ook mij de beteekenis van de opmerking niet duidelijk is, zoo kan ik toch constateeren, dat JAN SEVERSZ. bedoeld heeft de door HUGO JANSZ. uitgegeven *„Salige meditacie des lijdens ons liefs heren op die seven getijden"*, door CAMPBELL [2]) op ongeveer 1499 geplaatst, terwijl WILLEM VORSTERMAN eerst in 1512 als drukker te Antwerpen geadmitteerd is, [3]) en dus eerst in of na dat jaar zijn *„deuoote meditacie op de passie ōs liefs herē* gedrukt kan hebben. [4])

---

20 Juli 1506 verscheen HUGO JANSZ. voor schepenen te Leiden en kocht van den volder CORNELIS CORNELISZ. een obligatie, betaalbaar ter Weeskamer van Amsterdam. [5]) Hij was dus van plan zich te Amsterdam te

---

[1]) *Catalogus Bibliothecae publicae Harlemensis, Supplementum, Harl.* 1852 p. 114. Ter plaatse zal dit werkje door mij beschreven worden.

[2]) CAMPBELL, *Annales* p. 346, 347.

[3]) AUG. DE REUME, *Variétés bibliographiques et littéraires, Bruxelles* 1848 p. 150.

[4]) BERNARD QUARITCH, *Catalogue of the monuments of the early printers in all countries, London* 1888 no. 36294, plaatst het op omstreeks 1515.

[5]) *Oud-Holland*, II, p. 74.

gaan vestigen. Dat hij dit reeds spoedig daarna gedaan heeft, bewijst het volgende boekje.

14. = Hier beghint een wandelinghe der// kersten menschē mit Jhesu den brude//gom der sielen inden hof der bloemen.

288 ongen. bldz. kl. 8⁰. Goth. letter, sign. [a]—s.

Hier beghint een wandelinghe der
kersten menschē mit Jhesu den brude
gom der sielen inden hof der bloemen

Op den titel een houtsnede, voorstellende CHRISTUS, met een geesel in de linker- en een roede in de om het kruis geslagen rechterhand, omgeven door de lijdenswerktuigen, voorts in de hoeken de zinnebeelden der vier Evangelisten. Dezelfde houtsnede, oorspronkelijk gesneden als sierletter O, is ook op de

keerzijde van den titel afgedrukt. In den tekst staan 16 houtsneden met voorstellingen uit de lijdensgeschiedenis, 1 Intocht in Jerusalem, 2 Laatste Avondmaal, 3 CHRISTUS op den berg Gethsemaneh, 4 De Judaskus, 5 CHR. voor den Hoogepriester ANNAS, 6 CHR. voor den rechter, 7 Geeseling, 8 Doornenkroning, 9 CHRISTUS aan het volk vertoond, 10 Voor PILATUS, die zich de handen wascht, 11 Kruisdraging, 12 Kruisiging, 13 CHRISTUS aan het kruis, 14 CHRISTUS door LONGINUS met een speer gestoken, 15 Afneming van het kruis, 16 Graflegging. Op de laatste bladzijde nog eens CHRISTUS als Man van smarten, maar nu niet de titelprent. Onder deze houtsneden zijn er die HUGO JANSZ. ook al in 1498 gebruikt heeft, b.v. de titelprent en de Kruisiging.

De voorlaatste bladzijde bevat onderaan het adres

Gheprent tot Aemstelredam bider heiligher stede Int iaer ons heren.m CCCCC.ende vi.den.xviij.dach van december

[Koninkl. Bibl. 's Gravenhage.
Univ. Bibl. Amsterdam.
Bissch. Museum, Haarlem].

Niet alleen komt de letter geheel overeen met wat HUGO JANSZ. hier later gedrukt heeft, en hebben wij gezien dat er houtsneden in voorkomen, die hij al vroeger in Leiden gebruikt heeft, maar ook het adres wijst, gelijk wij later zien zullen, voldoende uit, dat wij met geen anderen drukker te doen hebben [1]).

[1]) Toch schijnt TIELE het betwijfeld en aan CORNELIS VAN PEPINGHEN gedacht te hebben (*Le Bibliophile Belge*, VIII p. 19, 20).

Het exemplaar in de Koninkl. Bibliotheek te 's Gravenhage is compleet, maar aan het exemplaar in de Universiteits-Bibliotheek van Amsterdam ontbreken de eerste en laatste bladzijden van vel a en d, en aan dat te Haarlem het eerste, vierde, vijfde en achtste blad van vel a en het eerste van vel b. Op de verkooping van de Bibliotheek van ISAAC LE LONG, te Amsterdam in 1744 gehouden, werd het werkje al „*Seer raar*" genoemd [1]). Toch bestaat er nog een variant van [2])

15. = **Hier beghint een wandelinghe der// kerſten menſchē mit Jheſu den brude//gom der ſielen inden hof der bloemen.**

288 ongen. bldz. kl. 8°. Goth. letter, sign. [a]—s.

De houtsnede op de laatste bladz. stelt in deze uitgave voor de Mis van den Heiligen GREGORIUS. In den tekst zijn voortdurend kleine verschillen op te merken. Het derde woord van p. 5 is in de vorige uitgave **herē**, en in deze **heerē**. Ook het adres levert een klein verschilpunt op, en luidt: **Gheprent tot Aemſtelredam Uider// heilligher ſtede Int iaer onſ heren. m// ccccc. ende vi. den. xviij. dach vā// december.**

[Univ. Bibl. Amsterdam].

Ook dit exemplaar is onvolledig. Er ontbreken het eerste, tweede, zevende en achtste blad van vel a aan.

De inhoud van dit boekje is in 1503 al te Leiden door JAN SEVERSZ. gedrukt.

Hetzelfde lot dat het Getijdenboek, door HUGO JANSZ. in 1505 te Leiden gedrukt, gehad heeft, moet ik helaas ook aanteekenen van een door hem in 1506 te Amsterdam gedrukt Getijdenboek. Ook dit werd door

---

[1]) Catal. verk. coll. Is. LE LONG, Amsterdam 1744 no. 1942.

[2]) P. A. TIELE's mededeeling in de *Bibliographische Adversaria* (I p. 135), dat HUGO JANSZ. van dit werk in 1506 ook te Haarlem een uitgave zou bezorgd hebben, berust vermoedelijk op een misverstand.

Mr. J. ENSCHEDÉ ingezonden op de Typographische Tentoonstelling te Haarlem in 1856 [1]), en ook dit is sedert spoorloos verdwenen.

16. = **Getydenboeck.**

[In 1856 bij den Heer ENSCHEDÉ te Haarlem].

Andere gedateerde boeken door hem te Amsterdam gedrukt zijn mij niet bekend geworden.

Geheel hetzelfde adres als de *Wandelinghe der kersten menschē* heeft

17. = **Daer was een siele in groter pi-//nen die haer openbaerde enē// goedē vrient en̄ begheerde vā hem// dat hi haer woude lese seuē sonnē///dagen lanc. x. paternr̄ en̄ aue mariē// mit dese naegescreuē. x. ghebedē yn//nichlic gaēde om dē kerchof soe sou//de si vandē ghenaden gods verlost// wer-den.** enz.

16 ongen. bldz. kl. 8⁰. Goth. letter, sign. A.

Het boekje heeft geen afzonderlijken titel. Op p. 8 staat een fraaie sierletter, en aan het einde het adres **Geprent tot Amstel//redam Byder heyligher stede.**

[Univ. Bibl. Amsterdam].

Thans komen wij aan een boekje dat in de litteratuur al opgemerkt is.

18. = **Hier beghint een deuoot boexkē vā// die gebenedide heilige vijf wonden ons liefs heeren Ihū cristi tot welck// een yegelic sondich mensche v'maent// wort welcker siel doerwont is mit ve//le sonden van drie won-derlike schoo//ne vrouwen.**

48 ongen. bldz. kl. 8⁰. Goth. letter, sign. [a]—c.

Bovengenoemde titel staat pas op p. 2. De eerste bladzijde wordt ingenomen door een houtsnede, voorstellende de doorboorde handen en voeten van JEZUS, drie nagels van het kruis en in het midden het met een speer doorstoken hart, waarvan het bloed in een kelk druipt. Daarboven de versregels:

---

[1]) *Catalogus der Typographische Tentoonstelling te Haarlem*, 1856 no. 188. De eerste bladen ontbraken aan dit exemplaar.

O lieue heer ick bidde v doer v heyli//ghe vijf wonden Dat ghi mi wilt ver//gheuen alle mijn sonden.

Op p. 27 is de houtsnede van den titel nog eens afgedrukt. p. 39 Hier beghint dat liedekijn. en̄ gaet// op die wijse Heer god geeft mi goet a//uentuer sprac daer een hoefs longhe//linck. Kan dit lied soms in een ouden liederenbundel aangewezen worden, dan zou dit kunnen bijdragen tot een dateering van het boekje. Op de laatste bladzijde staat onderaan het adres: Dit boexken is nyeuwelic gheprent// tot Amstelredam in die caluerstraet.// Bi mi hugo iansoen van woerden.

[Univ. Bibl. Amsterdam.
Koninkl. Bibl. 's Gravenhage].

Er bestaat nog een variant van.

19. = Hier beghint een deuoot boexkē vā// die gebenedide heilige vijf wonden oñs// liefs heeren ihū cristi tot welck een ye//gelic sondich mēsche vermaent wort// welcker siel doerwont is mit veel son//den vā drie wonderlike schone vrou//wen.

48 ongen. bldz. kl. 8⁰. Goth. letter, sign. [a]—c.

Deze titel staat op p. 3, terwijl de houtsnede van het titelblad, dat gelijk is aan de andere uitgave, op p. 2 herhaald is.

Het verschil met den vorigen druk blijkt ook uit het adres: Dit boexken is nyeuwelic geprent// tot Amstelredam in die caluerstraet// By mi hugo iansoen van woerden.

[Univ. Bibl. Amsterdam].

Het werkje had in de vorige eeuw de ergernis opgewekt van Isaac le Long. Deze schrijft[1]): „*Welke Leere in desen tydt binnen onse Stadt plaats hadde, werdt best ontdekt uyt de Boeken, die sedert het beginsel deser Eeuw alhier gedrukt wierden; van de welke my verscheyde zyn ter handt gekomen. Onder anderen: Het*

[1]) Is. le Long, *Beschryvinge van de Reformatie der stadt Amsterdam*, Amsterdam 1729 p. 449, 450.

Lyden Jesu Christi; volgens de Openbaaringe van St. Brigitta. Oeffeninge van de vyf Wonden ons Heeren" enz. In een noot teekent hij hierbij aan „*Beyde gedrukt by Hugo Janszoen van Woerden.*"

Ook het eerste door hem genoemde werkje is ons bewaard gebleven.

20. = **Hier beghint dat lijden ons liefs he//ren Jhesu xpi dat der heylligher vrou//wen sinte Birgitten was geopēbart.**

48 ongen. bldz. kl. 8⁰. Goth. letter, sign. a—c.

Vijftien houtsneden versieren den tekst. Op p. 47 staat het adres: **Hier eyndet Sinte Birgitta passie// als onse here Jhesus xps haer geopē//baert heeft. Eñ is gheprendt tot Aem//stelredam Bi mi Hugo Jans soen vā woerden.**

[Britsch Museum, Londen] [1]).

Het eenig bekende exemplaar van dit boekje, dat in het bezit geweest is van vele beroemde mannen, als van ADRIAEN PAUW, van ISAAC LE LONG en van Mr. J. ENSCHEDÉ en dat op de verk. CRAWFORD, Londen 1891, door het Britsch Museum gekocht is, is in den Catalogus van de verk. coll. ENSCHEDÉ [2]) uitvoerig beschreven. Volgens P. A. TIELE, den samensteller van dezen catalogus, zijn de vijftien houtsneden gecopieerd naar de passie van GERARD LEEUW. Voorts wordt met stelligheid beweerd, dat zoowel dit werkje, als het *deuoot boexkē vā die gebenedide heilige vijf wonden ons liefs heeren Jhū cristi* gedrukt is vóór de *wandelinghe der kersten menschē*. Mij komt deze veronderstelling zeer onwaarschijnlijk voor. 20 Juli 1506 was hij nog te Leiden, en reeds 18 Dec. van hetzelfde jaar is de *wandelinghe der kersten menschē* gedateerd. In die korte tusschenruimte zonder noodzakelijkheid het drukken van twee werkjes te plaatsen komt mij niet wenschelijk voor.

---

1) De mededeeling, dat dit boekje en het volgende daar berust, dank ik aan den Heer R. GARNETT, terwijl de Heer ALDRICH zoo vriendelijk was, de beide werkjes voor mij te beschrijven.

2) *Catal. verk. coll. Enschedé, Amsterdam* 1867 no. 377.

21. = Hier beghint dat leuen ons liefs he//ren ihesu cristi.

416 ongen. bldz. kl. 8°. Goth. letter, sign. a—B, waarvan vel e en s halve vellen zijn.

Vijftig houtsneden versieren het boek. Het adres staat op de laatste bladzijde: Hier eyndet dat leuen ons heren ē// is geprent tot amstelredam in hollāt// Bi mi Hugo Janssoen vā woerden.

[Britsch Museum, Londen].

22. = Hier beghint een suuerlike crans// van dusent rosen.

182 ongen. bldz. kl. 8°. Goth. letter, sign. A—M.

Gheprent tot aemstelredam bi mi
hugo ianssoen van woerden.

Als titelprent een houtsnede, voorstellende MARIA met het kind JEZUS, dat een rozenkrans aan ST. DOMINICUS geeft, het geheel omgeven door een rozenkrans. Dezelfde houtsnede komt nog tweemaal in den tekst voor, en ook op de laatste bladzijde, nu onder het adres: **Gheprent tot aemstelredam bi mi hugo iansoen van woerden.**

[Prof. DR. J. I. DOEDES, Utrecht].

Het eenig bekende exemplaar van dit werkje, thans in het bezit van Prof. Dr. J. I. DOEDES te Utrecht, heeft in 1603, gelijk het fraaie bandje aanwijst, toebehoord aan LUCIA VAN STERNSEE, geb. VAN CAMMINGHA, op Schardema-huis bij Franeker.

De inhoud is later nog eens door JAN SEVERSZ. uitgegeven.

Tot zoover wat betreft HUGO JANSZ.' ontwijfelbaar Amsterdamsche drukken, maar hij heeft er stellig meer bezorgd. Daar ik met toeschrijvingen uiterst zuinig zal zijn, en onbekende drukken liever achteraan bij elkander plaats, dan ze naar waarschijnlijkheid over eenige drukkers te verdeelen, noem ik slechts één werkje, als door HUGO JANSZ. gedrukt, zonder dat zijn adres er op vermeld wordt.

23. = **Speculum conuersionis pccorū ma//gistri Dionisij de leuwis alias rikel or//dinis cartusiensis.**

112 ongen. bldz. kl. 8°. Goth. letter, sign. [A]—G.

Bovengenoemde titel staat op p. 2. p. 1 bevat slechts den verkorten titel: **Tractat' Fratris Diony-//sij de cōuersione peccatoris**, p. 106 bevat een voorstelling van de opstanding der dooden, p. 111 de bekoring van CHRISTUS door den duivel in de woestijn. Een adres bevat het boekje niet, maar daarvoor in de plaats lezen wij op de laatste bladzijde: **Im//pressus et cpletꝰ est pn̄s deuotꝰ dya//logꝰ ī Mercuriali oppido Amstel//redāmēsi Instācijs ac dignis expē//sis deuotissimi viri dn̄i Iohīs Pas//toris in Leyderdorp extra muros// oppidi leydēs.**

[Univ. Bibl. Amsterdam.
Museum Meerm.—Westr. 's Gravenhage].

De in Amsterdam gevestigde drukker onderhield dus betrekkingen met Leiden, en denken wij er nu aan, dat HUGO JANSZ. zijn in 1502 te Leiden gedrukte *Vertroestinghe der ghelatenre menschē* ook heeft laten corrigeeren in een klooster buiten Leiden, en letten wij daarbij op de overeenkomst der letters, dan meenen wij niet al te boud te zijn, met HUGO JANSZ. voor den drukker te houden.

Het werkje is al meer dan eens besproken. DE LA SERNA SANTANDER [1]) beschouwt het ten onrechte als een druk uit de 15de eeuw, wat trouwens al opgemerkt is door HAIN [2]).

Die pastoor JOHANNES, op wiens kosten de druk is uitgevoerd, is vermoedelijk JOANNES GERARDI filius, die ook al in 1494 als pastoor van Leiderdorp voorkomt [3]). Het zeer populaire werkje van DIONYSIUS CARTHUSIANUS was al in 1473 door JAN VAN WESTFALEN en DIRCK MAERTSZ. te Aalst in het Latijn, en in 1488 door GERARD LEEUW te Antwerpen in het Hollandsch uitgegeven.

Nog een werkstuk van anderen aard heeft HUGO JANSZ. te Amsterdam achtergelaten. Zeer aannemelijk is toch de conjectuur van MR. N. DE ROEVER, die hem een boekband in de Amsterdamsche Weeskamer toeschrijft [4]). Deze band bevat een register, loopende van 1509 tot 1529, en is versierd met Leidsche wapenschildjes. Dat een dergelijke versiering voor een band in de Amsterdamsche Weeskamer zeer vreemd is, springt in het oog, en daarom zocht DE ROEVER verband tusschen de vroegere woonplaats van den vermoedelijken binder en de latere. Dat HUGO JANSZ. zich gaarne van

---

[1]) DE LA SERNA SANTANDER, *Dictionnaire bibliographique choisi du quinzième siècle*, III, Bruxelles 1806 p. 518.

[2]) HAIN, *Repertorium bibliographicum*, I p. 265, no. 6247.

[3]) VAN HEUSSEN, Historia episcopatuum etc. L—B. 1719 p. 478.

[4]) *Oud-Holland* II p. 74.

het Leidsche wapen bediende, zagen we reeds uit het door hem gebezigde drukkersmerk.

Hoe lang hij nog in Amsterdam gebleven is, weten wij niet. In 1510 was hij er nog, want 12 Sept. van dat jaar schreef hij de volgende verklaring, die berust in het Archief van het Begijnhof te Amsterdam [1]).

> *Ic hugo janss van woerde boeckeprenter beken ende belye ontf. te hebben van die ouerste vanden groten baghyn houe tot aemstelredam ses rinsgulden vanden beterscap van dien tuijn die tusschen die twee bruggen leit daer die brugghe nv op loopt die ic hugo voirsch. van cornelis corneliss francijn maker gecoft hebbe ende schelde die baghinen van desen tuijn ende erf quijt ende doese quijt scelden voer mij ende voer mijnen erūen behouden dat sy die stede voert voldoen sellen alle dinc sonder arch off list in kennis der waerheijt so heefft hier bij an ende ouer geweest floris janss rente meester tot aemstelredam ende so hebbe ic hugo voersch. dit self gescreven ende myn merck hier onder geset ao xvc ende tien opten twaelfften dach in september.*
>
> h [huismerk] j

Deze verklaring leert ons de ligging van zijn woonplaats vrij nauwkeurig bepalen. Zijn tuin paalde aan het Begijnhof, en was gelegen tusschen de twee bruggen. Het huis stond dus in de Kalverstraat schuin tegenover de „Nieuwe-Zijds-Kapel," m. a. w. de Heilige Stede.

In 1517 was een Huyg Jansen Kerkmeester van de Nieuwe Kerk [2]), maar vermoedelijk was dit niet onze Hugo Jansz., die ten minste spoedig reeds voorkomt als wonende te Delft. Daar drukte hij toen

24. = **Fasciculꝰ mirre. Hier beghint een seer sonderlinghe ē devote materie van die passie ons heren ihesu cristi gheheten (dat busselkijn of dat bondekijn vā mirre) vergadert van enen gheesteliickē ..... broeder van der**

---

[1]) De Heer Mgr. B. H. Klönne was zoo vriendelijk verlof te geven tot het doen facsimileeren van deze verklaring.

[2]) Wagenaar, *Amsterdam* II p. 117.

Handschrift van Hugo Jansz. v. Woerden 1510.

minrebroeders oerden .... in Colen, noch int lebē wesende .... Eñ is in die prent ghecomen bi toedoē van Mathijs van dordrecht .... nu gardiaen tot Leyden.

Aldus wordt de titel opgegeven in een catalogus van den Heer F. OLIVIER te Brussel. [1]) Daar mij geen exemplaar bekend is, moet ik er mij mede tevreden stellen, uit dezen catalogus te noteeren, dat het boek in 4° verschenen is, in Gothische letters gedrukt, met prenten versierd en voorzien is van het adres: Dit boeck is voleynt ..... In die stat van Delff in hollant opten langhen dijck bij mij Hugo Jansoon van Woerdē. Int iaer ons here M. cccc eñ. xvij. opten. vi. dach in den maert. (Dit is wegens den paaschstijl 1518).

[In 1876 bij den Heer F. OLIVIER te Brussel].

MATTHYS WENSSEN, die later Commissaris-Generaal der Orde in Nederland werd, en in 1543 in zijn geboorteplaats Dordrecht stierf, beleefde nog verschillende herdrukken van het boek, dat door zijn toedoen het eerst uitgegeven was. [2])

Niet lang bleef HUGO JANSZ. te Delft. Reeds een jaar later treffen wij dezen nomadendrukker aan te 's Gravenhage, waar hij evenals te Amsterdam de boekdrukkunst kwam invoeren.

25. = Die wandelin//ghe der bloemē.

288 bldz. kl. 8°. Goth. letter, sign. [A]—S.

Dit boekje is slechts een vernieuwde uitgave van de „*Wandelinghe der kersten menschē*, die wij reeds beschreven hebben. De drukker is echter zoo slim geweest, den titel een weinig te ver-

---

1) Uitgegeven te Brussel, 1876 no. 241.

2) CHR. SEPP (*Verboden lectuur*, Leiden 1889 p. 82) vermoedt, dat het boekje „*Hier beghint een nieuwe deuoet boecxken van myrre, hoe een mensche hem sal regulieren te leuen ende te steruen*", in 1550 op den Index geplaatst, het werkje van MATTHYS WENSSEN is. Hiertoe bestaat echter geen grond.

anderen. De drukken van 1506 en van 1518 zijn overigens gelijk, behalve dat hij voor plaat 13, CHRISTUS aan het kruis, een nieuw houtblokje genomen heeft, en dat ook de voorstelling van CHRISTUS als Man van smarten op de laatste bladz. eenige afwijkingen vertoont.

Op p. 287 staat het adres: **Gheprent Inden Haghe Bij mi Hu//go Jans zoen van Woerden. Int iaer// ons heeren. .M. ccccc. en xviij. den// iiij. dach in september.**

[Museum Meerm.-Westr. 's Gravenhage].

Als het oudste in den Haag gedrukte boekje heeft Baron VAN WESTREENEN VAN TIELLANDT er in 1828 al een korte beschrijving van gegeven [1]). Van wat HUGO er later nog meer gedrukt heeft, heb ik slechts kunnen opsporen het werkje

26. = **Item in dit boecxkē sijn begre///pē die figurē vādē. vij. kercke// vā Romē daermē die stacien// hout vādē aflaten d' broed'scap vand' pre//ker oorden vā Haerlem.**

Van eene beschrijving van dit boekje kan ik mij onthouden, daar DU PUY DE MONTBRUN het reeds uitvoerig beschreven heeft [2]). Het adres luidt: **Inden Haghe bi mi Hugo Jan.s.**

[Sted. Bibl. Haarlem].

DU PUY DE MONTBRUN stelt den druk op omstreeks 1500, dus veel te vroeg, want de inhoud betreft de aflaten, waarmee Paus CLEMENS VII na het jubeljaar 1525 de Dominicanen te Haarlem heeft begiftigd. Het werkje moet dus op 1526 gebracht worden. ISAAC LE LONG beschrijft een anderen druk van hetzelfde boekje, te Amsterdam door DOEN PIETERSZ. gedrukt [3]), welk boekje later door mij beschreven zal worden.

[1]) *Alg Konst- en Letterbode voor 1828*, II p. 406.

[2]) DU PUY DE MONTBRUN, *Recherches bibliographiques sur quelques impressions neérlandaises du 15me et du 16me siècle.* Leide 1836 p. 83, 84.

[3]) IS. LE LONG, *Beschryvinge van de Reformatie der stadt Amsterdam*, Amsterdam 1729 p. 465—468.

Dat HUGO JANSZ. trouwens in 1526 nog te 's Gravenhage gevestigd was, blijkt uit de volgende oorkonde, die al eens door CAMPBELL vermeld is, en die thans in het bezit is van den Heer P. A. M. BOELE VAN HENSBROEK te 's Gravenhage.

Wij hugo jansz. van woerden ende claes jansz. solnus (?) boecvercopers in den haech bekennen in deser manieren hier nae bescreuen vercoft te hebben arent adriaensz. appoteker alsulcken scuer ende erff als wij van hem ghehadt hebben also wijt ende breet als dat nv ter tijt arent ghebruijct ende mit riet afgheheynt staet behoudende dies dat hugo ende claes voirsch. van beijde haer huijsen so als sij nu bewoent worden horen vrijen waterganc daer ouer ende door houden ende ghebruijcken sellen also als goede buerluijden dat toe behoert. Ende aernt voirsch. sal daer een heijnmuer doen maken op sinen cost ende op onser beijder erff ende die sal ons tsamen toebehoren. Ende dese scuer ende erff belouen wij hugo ende claes voirsch. te waren vrij sonder enich opstal behoudende den heer sijn recht ende alle commer aff te doen die daer nv ter tijt op staet des sijn voerwaerden ende in die coop begrepen als dat hugo ende claes voersch. off haer naecomelingen alsulcke rente als aernt voirsch. op hugo ende claes voirsch. haer beijder huys heeft sprekende dat si die sellen mogen lossen drie rinsgulden tseuens mit alsulc payment als den rentbrieff begrepen heeft sonder arch oft list in kennis der waerheijt so sijn hier twee scedullen aff gemaect mit a b c d doersneen daer aernt een aff heeft ende huuch ende claes een, ende huuch ende claes hebben haerbeijder merck ende naem hier onder geset a° xv^c ende xxvj opten xvjden dach in april.

Huuch [het zelfde teeken als op de gereproduceerde verklaring.] *Jansz.* *N* [huismerk] *S.*

Deze acte bevat het laatste levensteeken dat wij van Amsterdams eersten boekdrukker kennen.

Ter wille van een gemakkelijk overzicht zal ik hierachter een korte opsomming geven van de door hem gedrukte werkjes, in het licht gezonden na of kort vóór 1500.

OVERZICHT.

Gedrukt te Leiden na of kort vóór 1500.

Gedrukt te Amsterdam.

CLAES DE PRENTER.

---

20 Jan. 1506 werd CLAES DE PRENTER met anderen veroordeeld tot het betalen van „*een pont steen gelds*" of tot een openbare boetedoening, omdat hij onveraccijnsd bier in zijn huis had gebracht. Deze boetedoening bestond hierin, dat hij met een bierton op het hoofd vóór de eerste processie moest loopen, die in de St. Nicolaas-parochie gehouden zou worden [1]). TER GOUW [2]) en Prof. Dr. H. C. ROGGE [3]) zien in hem niet meer dan een knecht van HUGO JANSZ. VAN WOERDEN. Ik kan mij bij deze meening niet aansluiten [4]). Dat hij juist veroordeeld werd om in de eerste processie mee te loopen, die in de St. Nicolaas-parochie gehouden zou worden, geeft ons grond, zijn woonplaats in diezelfde parochie te zoeken, en HUGO JANSZ. woonde in de Kalverstraat, dus buiten die parochie.

En dat er in het eerste tiental jaren meer dan éene drukkerij in Amsterdam geweest moet zijn, is wel op te maken uit de omstandigheid, dat er in een publicatie van 1528 al van een aantal gewag wordt gemaakt [5]).

Ten overvloede hebben wij een boekje dat volkomen sluit met de vaag aangegeven woonplaats van CLAES DE PRENTER.

---

1) Mededeeling het eerst gepubliceerd door DE ROEVER in *Eigen Haard* 1881 p. 176.

2) TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, III p. 302.

3) *Bibliographische Adversaria*, V p. 55—57.

4) Weliswaar kan „prenter" ook iets anders beteekenen dan „boekprenter", maar omtrent dezen tijd worden in Amsterdam de boekdrukkers toch „prenters" genoemd.

5) *Oud-Holland*, II p. 74.

27. = Dit is een niewe innerlike geeste//like boemgaert. die nopt geprēt is.
208 ongen. bldz. kl. 8⁰, Goth. letter, sign. [a]—o, zijnde vel e een half vel.

¶ Dit is een niewe innerlike geeste like boemgaert. die nopt geprēt is.

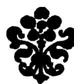

Op den titel CHRISTUS, omgeven door de lijdenswerktuigen, dezelfde houtsnede die herhaaldelijk door HUGO JANSZ. gebruikt is. p. 206 en 207 zijn blanco en p. 208 is een houtsnede met de verschijning van JEZUS aan MARIA MAGDALENA, waarboven de woorden Noli me tangere. Het adres staat op p 205: Gheprent eñ

volcyndt is dit te-//ghenwoordighe boeck binnen Aem//stelredam op die oude burchwal tot// profijt alre gheestelijcker menschen// welcke voer dese tijt noyt gheprent// en is gheweest. Int iaer ons heren// .M.C.C.C.C.C. eñ viij. op ons liefs// heren hemeluaerts auont.

[Bissch. Museum, Haarlem].

Al is dit nu ook stellig niet gedrukt door HUGO JANSZ. VAN WOERDEN, de drukker er van onderhield toch betrekkingen met hem, en gebruikte voor de titelprent een houtblokje van zijn collega uit de Kalverstraat. Ook de letters komen overeen; maar daar HUGO JANSZ. zich vóór en na 1506 van dezelfde letters is blijven bedienen, zullen er toen al verschillende stellen van gelijksoortige letters gebruikt zijn, die buitendien op voorgangers van HUGO JANSZ. terruggaan.

DOEN PIETERSZ.

DE LA SERNA SANTANDER plaatst het begin van de drukkersloopbaan van DOEN PIETERSZ. nog in het einde der vijftiende eeuw [1]). LEDEBOER geeft op het voetspoor van CHRIST [2]) aan, dat DODO PETRI omstreeks 1505 begon te drukken, maar elders laat hij DOEN PIETERSZ. eerst in 1521 optreden [3]), en BODEL NYENHUIS neemt aan dat hij omtrent 1490 te Amsterdam geboren is [4]).

Dit alles staat op losse schroeven. Eenige schepenbrieven, door MR. N. DE ROEVER in het WeeskamerArchief genoteerd, bieden een vasteren grond aan, indien wij tenminste mogen aannemen dat DOEN PIETERSZ. de zoon was van PETER DODENSZOEN, iets, wat bij de zeldzaamheid van den voornaam DOEN of DODO wel waarschijnlijk is.

10 Jan. 1477 bewijst zekere nog geen zestienjarige ERMGAIRT ALLAIRTSDR. haar vaders erf. Die vader was ALLERT „die orgelair", de moeder heette VERDUWE PETER MYNETGINSDR. Deze huwde spoedig daarna PETER DODEN-

[1]) DE LA SERNA SANTANDER, *Dictionnaire bibliographique choisi du quinzième siècle*, III, Bruxelles 1806 p. 518, 519.

[2]) J. FR. CHRIST, *Anzeige und Auslegung der Monogramme*, Leipzig 1747, p. 97, 244.

[3]) LEDEBOER, *De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland*, Deventer 1872, p. 70, 71.

[4]) J. T. BODEL NYENHUIS, *Liste alphabétique d'une collection de portraits, d'imprimeurs* etc. No. VI, 1861 p. 17.

ZOEN VAN HAIRLEM, maar reeds vóór 16 Dec. 1480 was ook zij overleden, hetgeen aanleiding gaf tot een scheiding van de goederen van PETER DODENSZOEN en diens stiefdochter ERMGART ALLAIRTSDR., 16 Dec. 1480.

DOEN PIETERSZ. moet dus tusschen 1478 en 1480 te Amsterdam geboren zijn.

Hij werd boekhandelaar en had zijn winkel in „Enghelenburch" in de Warmoesstraat, of zooals dat gedeelte van die straat toen heette, in de Kerkstraat. DE ROEVER rekent voor [1]), dat het huis Enghelenburch het thans 143 genummerde huis tusschen de St. Jans- en de St. Annastraat geweest moet zijn, maar TER GOUW betwijfelt de juistheid hiervan, en zoekt het huis aan de overzijde dicht bij de Papenbrugsteeg [2]). Werkelijk was in 1567 en later het door de ROEVER bedoelde huis, *„genaempt Engelenburch"*, maar gelijkheid van naam mag in deze niet als bewijs voor gelijkheid van huis gelden. Bij de redenen, die TER GOUW tot staving van zijn meening opgeeft, voeg ik nog, dat „de Engelenburch" als uithangteeken voor een boekwinkel reeds in 1547 naar de St. Anna-straat verhuisd was [3]), en wanneer dus in 1567 weer een huis in de Kerkstraat—Warmoesstraat een gelijken naam had, behoeft deze niet in hetzelfde perceel gezocht te worden. Bovendien was „de Engelenburch" een gezochte naam voor een huis. Ook bij de oude Haarlemmersluis op den noordhoek van de Raamskooi was omstreeks 1515 en nog in 1605 een dubbel huis aldus genaamd.

Het eerst dat wij nog wel niet DOEN PIETERSZ.' naam maar toch zijn adres aantreffen, is in 1518.

28. = **Dat licht der kerste.**

362 ongen. bldz. fol. in twee kolommen gedrukt, Goth. letter, sign. [i]—Liij.

Onder bovengenoemden in rood gedrukten titel staat een hout-

[1]) *Oud-Holland*, II p. 77.

[2]) J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, V p. 55.

[3]) Zie later bij WILLEM JACOBSZ.

snede, voorstellende den zegenenden CHRISTUS, en daaronder het adres: Dees boecken sijn te coope inden zeeridder te bruessel Ende tamsterdā in inghelēborch. p. 2 bevat eenige wapens in een sierlijke omlijsting, op p. 3 begint de inhoudsopgave, en p. 8 geeft den volledigen titel: Ter glorien ende ten loue ons ghesontmakers Jhesu cristi. Tot ghedincke// nesse van sine onsprekelijcke weldaden. Ende ter instructien vā den onge// leerden kersten Beghint dat boeck gheheeten dlicht der kerstenen Ghecom//poneert. Bi don Petro ximenez de prexano Doctoer inder godheyt Bisschop vā coria rc. Ende met groote arbeyde. Bi Thomas vander noot ghetrāslateert eñ// ouergheset wt de spaensche tale. p. 361 bevat nog een nauwkeuriger adres: Gheprint in de prince-lijcke stadt vā brue//sel: inden zeeridde Int iaer ons heeren vijf//hondert ende achthyene: den twintichsten// dach nouembris, en op de laatste bladz. staat het merk van den Brusselschen drukker.

Tal van houtsneden versieren den tekst.

[Prins VAN ARENBERG, Brussel].

Dit werkje, dat LE LONG [1]) verkeerdelijk vermeldt als gedrukt door DOEN PIETERSZ., is een vertaling van het Spaansche *Lucero de la Vida Christiana* van PEDRO XIMENEZ DE PREXANO, in 1495 overleden als Bisschop van Coria. De vertaler THOMAS VAN DER NOOT heeft zich ook door andere vertalingen uit het Latijn en het Fransch bekend gemaakt.

Kwam DOEN PIETERSZ. ons in 1518 nog maar als boekhandelaar onder de oogen, eenige jaren later noemt hij zich uitdrukkelijk boekdrukker.

29. = Dit is eē deuote// boexken eñ is ghehetē onser lieuer vrouwen mantel.
112 ongen. bladz. kl. 8⁰. Goth. letter, sign. [a]—g.
Onder den titel staat een houtsnede, voorstellende de Boodschap aan MARIA, omlijst door vier langwerpige blokjes met ornamen-

[1]) Is LE LONG, *Historische beschryvinge van de reformatie der stadt Amsterdam*, Amsterdam 1729 p. 428.

ten. Op bladz. 112 onderaan het adres: **Hier eyndet onser lieuer vrouwen// mantel. Eñ is ghepreent Tamsteire//dam aen die oude zijde in die kerc//straet. Bij my Doen pieter//soē ī Engleburch. Int iaer// ons heré .M.CCCCC// Ende. xx.** &c.

[Britsch Museum, Londen].

Dit is hetzelfde boekje, dat wij ook al herhaaldelijk door HUGO JANSZ. VAN WOERDEN hebben zien drukken [1]).

Bij dat boekje sluit zich geheel aan het volgende, dat ik daarom, ofschoon het niet gedateerd is, toch hier een plaats zal geven.

30. = **Dit is eē deuote// boecxken ghehete onser lieuer vrou//wen souter.**

136 ongen. bladz. kl. 8°. Goth. letter, sign. [a]—h, in vergissing het halve vel i nog eens h gesigneerd zijnde.

Onder den titel staat dezelfde houtsnede, die ook bij *onser lieuer vrouwen mantel* gebruikt is, en op de keerzijde is deze houtsnede nog eens afgedrukt. De tekst begint op p. 3, waar als de schrijver genoemd wordt: **die wellupdende snaer der godlijcker minnende honichuloeyende leeraer Sinte barnardus.** Bladz. 4 is nog versierd met een MARIA als koningin van den hemel, omlijst door vier langwerpige blokjes met ornamenten. Eenige sierletters geven geen aanleiding tot opmerkingen. De tekst is voltooid op p. 127: **Hier eyndet onser lieuer vrouwē sou//ter. Eñ met grooter naerstichept ende// andachte ghecorrigheert.**, maar op de volgende bladz. komt nog een toevoegsel: **Hier beghint die rosen crans onser// lieuer vrouwen. eñ is van tieuē eñ pas//sie ons liefs heren eñ maria.** Deze *rosen crans* eindigt op p. 135, waar onderaan het adres staat: **Gheprent Tamsteiredam aen die// oude zijde in die kercstraet Bij// my Doen pietersoen in Eng//lenburch. &cetera.** . · . De laatste bladz. wordt wederom geheel ingenomen door de houtsnede van het titelblad.

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage].

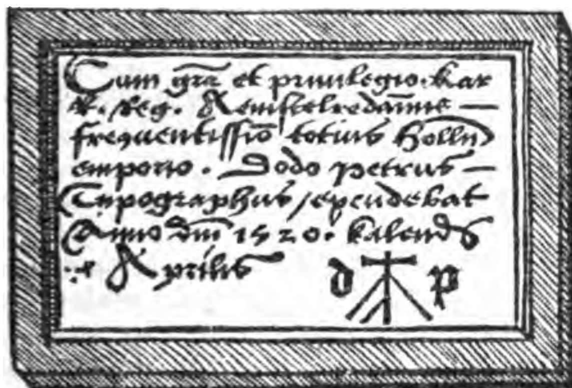
---

1) Zie boven p. 7.

Zijn de illustraties van dit boekje nog beneden het middelmatige, nu kunnen wij DOEN PIETERSZ. vermelden in verbinding met een groot kunstenaar.

31. = De twaalf Artikelen des Geloofs.

Een serie houtsneeprenten van JACOB CORNELISZ. bevat in een cartouche het adres

[Rijksprentenkabinet, Amsterdam].

Vermoedelijk ontbreekt aan de twaalf bladen, die van deze serie [1]) in het Prentenkabinet te Amsterdam aanwezig zijn, nog een tweetal, zooals uit de voorstellingen kan worden aangetoond. Tevergeefs heb ik echter getracht, elders prenten van JACOB CORNELISZ. te vinden, die zich bij dit twaaalftal aansluiten. De voorstellingen zijn alle gevat in fraaie omlijstingen en bevatten:

[1.]

[2.]

3. De Boodschap aan MARIA (de ontvangenis van den H. Geest; het IIIe Artikel).

[1]) Wegens den Paaschstijl is het jaar van uitgave 1521 te lezen.

4. Het lijden, de kruisiging en de graflegging van CHRISTUS (het IVe Artikel).

5. De nederdaling ter helle en de opstanding van CHRISTUS (het Ve Artikel).

6. De hemelvaart van CHRISTUS (het VIe Artikel).

7. De woorden Pax vobis.

8. De dag des oordeels, CHRISTUS als rechter (het VIIe Artikel).

9. De Heilige Geest (het VIIIe Artikel).

10. De Katholieke Kerk, de gemeenschap der Heiligen (het IXe Artikel).

11. De vergiffenis der zonden (het Xe Artikel).

12. De verrijzenis der dooden (het XIe Artikel).

13. Het eeuwige leven (het XIIe Artikel).

14. Het adres van den drukker.

Aan deze reeks ontbreken dus de voorstellingen van het Ie en IIe Artikel, te weten: I. God de Vader, Schepper van hemel en aarde, en II. JEZUS CHRISTUS, zijn eenige Zoon.

Legt men nu no. 13 en 14 aan elkander, dan sluiten ook de twee helften van een wapenschild aaneen, waarop een hostie in de vlammen is voorgesteld. Eveneens no. 5 en 6, met een schild, waarop het Bourgondisch kruis, en no. 9 en 10, met een schild waarop de Hollandsche leeuw. Dat in het schild met de hostie in de vlammen een toespeling op het Mirakel van Amsterdam is opgesloten, ligt voor de hand.

Nu wij DOEN PIETERSZ. eenmaal als uitgever der houtsneden van den grootsten toen te Amsterdam levenden kunstenaar gezien hebben, dienen wij wel te onderzoeken, of hij ook nog andere houtsneden van hem heeft uitgegeven, maar daarmede geraken wij in een waar wespennest.

Met JACOB CORNELISZ. hebben vroegere beoefenaren der kunstgeschiedenis wonderlijk omgesprongen. Nog KRAMM noemt hem WALTER VAN ASSEN, NAGLER wil van niemand anders weten dan van JAN VAN DER MEERE, en in den onlangs verschenen *Dictionnaire encyclopédique des marques et monogram-*

nes van Ris Paquot herleeft zelfs de van Assen weer. Toch zijn wij het standpunt van den naam te boven gekomen en vindt Jacob Cornelisz. thans geen ernstigen bestrijder meer. Anders wordt evenwel de toestand wanneer wij willen trachten zijn houtsneewerk te rangschikken. Voor het grootste gedeelte bestaat dit uit groote serieën, waarvan dan brokstukken hier en daar aangetroffen worden. Deze ongunstige omstandigheid moest van Mander al in het begin der 17de eeuw ondervinden: *„Van hem sietmen somtijts nae ghelaten eenighe houte printen, te weten, neghen ronde Passi stucken, seer vercklyck geordineert en ghehandelt*" [1]). Jacobus de Jongh kon hier al een verbetering aanbrengen *„want van hem zijn twaalf ronde passiestukken in vierkante kompartimenten, waar boven het wapen van Amsterdam en onder agt Latijnsche regelen staan, gejaarmerkt* 1517" [2]). En Nagler noemt *die Leidensgeschichte des Herrn in* 13 *Holzschnitten*" [3]). Wij zouden ons met deze zaak niet behoeven bezig te houden, wanneer niet Brulliot [4]) een afbeelding gegeven had van een adres op een dezer bladen. Hij heeft niet goed kunnen lezen, wat hij liet facsimileeren, en Nagler werkt dit facsimile dan ook uit tot het onmogelijk abacadabra ȝ ra mareabno, en dan verder in frequentissimo totius hollandie emporio Dodo petrus Cyppographus excudebat [5]).

32. = Doen Pietersz. was dus de uitgever van deze reeks, maar wanneer? Op verschillende bladen komen zeer verschillende jaartallen voor: 1511, 1512, 1514 en 1517. Ik vermoed, dat Jacob Cornelisz. voor eigen rekening de prenten successievelijk gesneden heeft, en dat eerst later Doen Pietersz. er een geheel van gevormd en zoo het stel in den handel gebracht heeft.

---

1) van Mander, *Schilder-Boeck*, Amsterdam 1618 II p. 130, b.

2) van Mander, *Het leven der schilders*, *verm. door* Jac. de Jongh, Amsterdam 1764, I p. 54.

3) Nagler, *Die Monogrammisten*, IV, München 1871 p. 11, 12.

4) Brulliot, *Dictionnaire des monogrammes. Nouv. éd.* II, Munich 1833 p. 394.

5) Nagler u. s. I, München 1858 p. 400.

De twaalf houtsneden stellen voor [1]):

1. Het Laatste Avondmaal.
2. CHRISTUS op den Olijfberg.
3. Gevangenneming.
4. Mishandeling door de Joden.
5. CHRISTUS voor de rechters.
6. Geeseling.
7. Doornenkroning.
8. CHRISTUS aan het volk vertoond.
9. Kruisdraging.
10. CHRISTUS aan het kruis.
11. Graflegging.
12. Verrijzenis.

[Een exemplaar met het adres van DOEN PIETERSZ. vermeldt BRULLIOT].

33. = Serie met Heiligen te paard.

NAGLER heeft reeds vermeld, dat een ST. HADRIANUS te paard een dergelijk adres heeft [2]). Een exemplaar berust in het Prentenkabinet van het Britsch Museum te Londen, en het adres, dat in een cartouche gevat is, luidt Amstelredāmis ī aedibus// Donardi petri ab inter//signe Castri angelici. Behalve dezen ST. HADRIANUS is in het Britsch Museum ook een ST. JORIS

[1]) Meer dan een eeuw later kwamen de houtblokken in het bezit van den Brusselschen uitgever JOANNES MOMMARTIUS, en deze gaf ze toen in 1651 nog eens uit onder den titel „HISTORIA// CHRISTI PATIENTIS// AC MORIENTIS,// ICONIBUS ARTIFICIOSISSIMIS DELINEATA// PER IACOBVM CORNELISZ// Nunc primùm è tenebris in lucem eruta, et excusa// brvxellae// apvd ioannem mommartium.// MDC.LI." MOMMARTIUS heeft er als dertiende blad nog een Vlucht naar Egypte van 1511 aan toegevoegd, ofschoon dit blad er eigenlijk niet bij behoort. Een exemplaar berust in het Prentenkabinet van de Pinacotheek te München.

[2]) NAGLER, u. s. I p. 15.

en een St. Michael, terwijl de St. Hubertus en de St. Quirinus, die door Le Blanc[1]) vermeld worden, ook stellig hierbij behooren. De St. Hubertus is 1510 gedateerd, maar hieruit blijkt nog niet dat toen al de geheele serie door Doen Pietersz. is uitgegeven.

Voor de volledigheid zij hier nog medegedeeld, dat een klein houtblokje, met een enkel ornament, aanwezig in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam, eveneens het huismerk van Doen Pietersz. vertoont.

Van meer belang is het volgende werk.

34. = Hier begint// een scoene stome/, passye met storiē// wt den bybel eñ// Euangelien// tot lxxx fi//ghuren// toe. . · .

Het titelblad, geheel in hout gesneden, bevat deze in rood gedrukte woorden, in een fraaie omlijsting gevat, van boven in drie rijen Abraham, Mozes en David, aan weerskanten een zuil, en onderaan het huismerk van den uitgever, vastgehouden door twee engeltjes.

[Prentenkabinet, Berlijn].

Daar nergens een volledige[2]) opgave van de 80 platen, waaruit deze „stomme passie" bestaat, gevonden wordt, dunkt het mij van belang, die hier te geven.

1. Geboorte van Eva.
2. Adam en Eva bij den boom der kennis.
3. Adam en Eva verbergen zich voor God.
4. Verdrijving uit het Paradijs.
5. Offers van Kain en Abel.

---

[1]) Le Blanc, *Manuel de l'amateur d'estampes*, I. Paris 1854 p. 62.

[2]) Le Blanc (u. s. p. 61, 62) noemt slechts een 60-tal, voorhanden in het Prentenkabinet te Parijs, en Nagler (*Monogrammisten* IV p. 13—15) wist dit getal nog tot 68 uit te breiden naar exemplaren in het Prentenkabinet te Berlijn, waar thans een compleet stel berust. Mededeeling van de bladen, die niet bij Le Blanc en Nagler vermeld staan, dank ik aan de vriendelijke hulp van de heeren Dr. L. Kaemmerer en Dr. von Loga te Berlijn.

6. KAIN slaat ABEL dood.
7. ADAM en EVA beweenen ABEL.
8. Dood van KAIN.
9. Zondvloed.
10. MARIA Boodschap.
11. Bezoek aan ELIZABETH.
12. Aanbidding der herders.
13. Aanbidding der koningen.
14. Besnijdenis.
15. SIMEON in den tempel.
16. Aanbidding der koningen.
17. Vlucht naar Egypte.
18. JEZUS en de schriftgeleerden.
19. Doop in den Jordaan.
20. JEZUS drijft de kooplieden uit den tempel.
21. JEZUS en de Pharizeeërs.
22. De bekoring in de woestijn.
23. JEZUS en zijn discipelen.
24. Prediking van JEZUS.
25. Opwekking van LAZARUS.
26. CHRISTUS en de Samaritaansche.
27. CHRISTUS op het punt gesteenigd te worden.
28. CHRISTUS en de overspelige vrouw.
29. Genezing van den blindgeborene.
30. Opwekking van den jongeling van Naim.
31. JEZUS en de hoofdman over honderd.
32. De cijnspenning.
33. MARIA MAGDALENA wascht de voeten des Heeren.
34. Transfiguratie op den berg Thabor.
35. Intrede in Jeruzalem.

36. Voetwassching.
37. Het laatste Avondmaal.
38. CHRISTUS op den Olijfberg.
39. CHRISTUS wekt de slapende Apostelen.
40. JUDAS levert CHRISTUS over aan de Joden.
41. De Judaskus.
42. De soldaten vallen verstomd ter aarde.
43. CHRISTUS weggevoerd.
44. CHRISTUS wordt voor CAIAPHAS gebracht.
45. CHRISTUS voor CAIAPHAS.
46. CHRISTUS wordt voor PILATUS gebracht.
47. CHRISTUS voor PILATUS.
48. CHRISTUS aan het volk vertoond.
49. PILATUS zich de handen wasschende.
50. Verloochening van PETRUS.
51. CHRISTUS overgeleverd aan de Joden.
52. De geeseling.
53. De bespotting.
54. De doornenkroning.
55. CHRISTUS koning der Joden.
56. Kruisdraging.
57. De Heilige VERONICA met den zweetdoek
58. CHRISTUS wordt van de kleederen beroofd.
59. Kruisiging.
60. CHRISTUS aan het kruis.
61. CHRISTUS met een lans gestoken.
62. CHRISTUS aan het kruis, tusschen MARIA en JOHANNES.
63. Afneming van het kruis.
64. Mater dolorosa.
65. De heilige vrouwen omringen het lijk.

66. Graflegging.
67. De heilige vrouwen bij het graf.
68. CHRISTUS in het voorgeborgte.
69. Opstanding.
70. Verschijning aan MARIA.
71. Verschijning als tuinier.
72. De gang naar Emmaus.
73. CHRISTUS en de apostelen.
74. De ongeloovige THOMAS.
75. Hemelvaart.
76. CHRISTUS in den hemel.
77. De nederdaling van den Heiligen Geest
78. Kroning van MARIA.
79. MARIA als koningin des hemels.
80. Het Laatste Oordeel.

Daar verschillende van deze bladen 1521 gedateerd zijn, en geen ander jaartal op een der 80 bladen gevonden wordt, mogen wij wel aannemen, dat DOEN PIETERSZ. in dat jaar het werk heeft uitgegeven.

Hij was eigenaar van de kostbare houtblokken, en maakte er nog een veelvuldig gebruik van, gelijk wij later zullen zien. Vermoedelijk zullen het ook deze prenten geweest zijn, waarmede een boekje geïllustreerd was, dat mij slechts uit den catalogus van de veiling Is. LE LONG [1]) bekend is.

35. = *Die historie des leuens en steruens Jesu Christi, in 29 figuren door J. M. A.* [2]). *Gedr. by* DOEN PIETERSZ. *in Engelenb.*

[Coll. Is. LE LONG, Amsterdam 1744].

---

[1]) Catal verk. coll. Is. LE LONG, Amsterdam 1744, 8°. no. 2283.

[2]) Hiermede is stellig het verkeerd begrepen monogram van JACOB CORNELISZ. bedoeld Ik vermoed dat dit boekje identisch is met de in LE LONG's *Historische beschryvinge van de reformatie der stadt Amsterdam* (Amsterdam 1729 p. 450) als in zijn eigen bezit aangehaalde „*Oeffeninge van 't Leven* JESU CHRISTI."

Nog een ander stel prenten van JACOB CORNELISZ. is door hem uitgegeven.

36. = De zeven hoofddeugden en hoofdzonden.

1. FIDES en SUPERBIA.
2. SPES en LUXURIA.
3. PRUDENTIA en INVIDIA.
4. JUSTITIA en IRA.
5. TEMPERANTIA en GULA.
6. CHARITAS en AVARITIA.
7. FORTITUDO en ACCIDIA.

Tusschen architectonische versieringen zijn op ieder blad twee bijbelsche tafreelen (1. Offer van ABRAHAM [1]), en MARIA Boodschap. 2. Geboorte, en Aanbidding der herders. 3. Vlucht naar Egypte, en MARIA met het kind [1]). 4. Bespotting, en Geeseling. 5. Doornenkroning, en CHRISTUS aan het kruis. 6. MARIA als hemelkoningin, en CHRISTUS in het voorgeborgte. 7. Opstanding, en Kroning van MARIA), aangebracht naast de door vrouwen voorgestelde hoofddeugden en hoofdzonden, benevens twee sibyllen. Nog staat in het midden van ieder blad een symbolisch wapen: gedeeld, rechts een hoorn des overvloeds, links drie ooren. Onderaan is in letterdruk een verklaring in het Nederlandsch. Het laatste blad bevat tevens het adres: **Geprent tot Aemstel// redam By My Doen pieterszoon in Enghelenburch**".

[Gedeeltelijk in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam].

Vóórdat de Bijbel in zijn geheel in het Nederlandsch uitgegeven was, trachtten, tenminste voor wat het Nieuwe Testament betreft, *„de Epistelen ende Evangelien van den gheheelen jaere"*, het eerst door GERARD LEEUW in 1477 te Gouda gedrukt, in de godsdienstige behoeften te voorzien. De

[1]) Deze prent wordt niet gevonden bij de 80 van de „stomme passie".

gebruikelijke *„Sermonen"* werden er het eerst in 1478 door Jan Veldener te Utrecht bijgedrukt, en van later datum bestaan tal van uitgaven. Ook Doen Pietersz. bezorgde er een.

37. = **HIer beghinnen alle die Episto// len eñ Euangelien mettē Ser// monen vanden gheheelē iare// die een naden anderē volgen-// de. Eñ oock mede die prophe-// cie genomē wter Bibelen/ eñ ouer ghe-set wten latij//ne in duytsche Eñ nv anderwerf verbetert en// ghecorrigeert ghelikerwijs alsmē dye in// der heyligher kercken houdende is://**
Die wil ond'houdē die ghebodē vād'// heiliger kerckē Die moet deze euāge// lien dickwils aenmercken En lesen// wel tē sijn Die behoudē wil zȳ.//

200 genumm. [1]) bladen 4°. Goth. letter, sign. [a]— I.

De H op den titel is een sierletter. De titel is in rood en zwart afgedrukt, en als titelprent is de Evangelist Mattheus afgebeeld, tusschen twee kolommen. Diezelfde kolommen dienen op de keerzijde van het titelblad tot omlijsting van een St. Lucas, de Heilige Maagd uitschilderend. Op blad 2 begint de tekst, die opgeluisterd is door kleine houtsneden zonder eenige kunstwaarde. Blad 5 recto, Christus als rechter zittende op den regenboog. Blad 9 recto, Boodschap aan Maria. Blad 15 (genummerd 22) recto, Geboorte. Blad 20 verso, Besnijdenis. Blad 21 recto, Aanbidding der Koningen. Blad 23 recto, De twaalfjarige Jezus leeraart in den tempel. Blad 41 verso, Bekoring van Christus in de woestijn. Blad 77 recto, Gevangenneming van Christus. Blad 85 verso, Christus aan het kruis. Blad 88 verso, Laatste Avondmaal. Blad 93 (genummerd 88)

[1]) Daar de bladen recto zijn genummerd zal ik niet de bladzijden, maar de bladen aanhalen. Herhaaldelijk is de nummering echter in de war; zoo is blad 25 genummerd 22, en van blad 184 af deugt de nummering geheel niet meer, terwijl de laatste twee bladen weer goed zijn.

recto, De Maria's bij het geopend graf. Blad 95 recto, Christus te midden zijner jongeren. Blad 109 verso, Hemelvaart. Blad 114 verso, Nederdaling van den Heiligen Geest.

Op blad 200 recto staat het adres: **Gheprent. in die vermaerde coopstadt van// Amstelredam aen die oude side in die kerc// straet Bij my Doen pieter soen in// Englenburch. Int iaer ons he// ren M.CCCCC. ende// xxi. I. C̄.// Hier na volghet die// tafel van desen te-//ghenwoor//dighen// boeke.// .˙.**

Hier achter volgen nog 6 ongenummerde bladen met het register.

Het laatste blad verso is geheel ingenomen door een drukkersmerk, bestaande uit een voorstelling van den Engelenburg

te Rome, waarnaast de initialen D en P. Voorts links boven, het wapen van Holland, rechts dat van Amsterdam, alles omgeven door een omlijsting van arabesken, waaronder in groote kapitalen de woorden GRATIA DEI.

[Universiteits-Bibliotheek, Leiden].

Uit het *„nv anderwerf verbetert eñ ghecorrigeert"* behoeft nog niet opgemaakt te worden, dat er van DOEN PIETERSZ. ook nog een vroegere druk van dit werk bestaat. De vroegere uitgaven in het algemeen waren zoo talrijk, dat hij, er ook een druk van bezorgende, dien desniettegenstaande *„nv anderwerf verbetert eñ ghecorrigeert"* kan hebben genoemd.

38. = **Dat leven. eñ// lyden. ons he// ren. ihesu cristi.**

304 ongen. bladz. kl. 8⁰. Goth. letter, sign. [a]—t.

De titel is met groote Gothische letters in rood gedrukt, waaronder de voetwassching des Heeren is afgebeeld. Van de sierletters valt een D op p. 3 in het oog, daar deze het schilderswapen ondersteboven bevat. De volgende prentjes zonder kunstwaarde dienen tot illustratie; p. 6 de Heilige Drievuldigheid, p. 25 Boodschap aan MARIA, p. 34 MARIA bezoekt ELIZABETH, p. 45 JOZEF en MARIA aanbidden het Kind, p. 51 Verkondiging aan de Herders, p. 55 Besnijdenis, p. 60 Aanbidding der Koningen, p. 66 SIMEON in den tempel, p. 70 Kindermoord te Bethlehem, p. 82 Heilige Familie, p. 86 Doop in den Jordaan, p. 101 De bruiloft te Kana, p. 107 CHRISTUS en de Samaritaansche, p. 118 Opwekking van LAZARUS, p. 142 Intocht in Jeruzalem, p. 157 Laatste Avondmaal, p. 161 Voetwassching, p. 177 CHRISTUS op Gethsemane, p. 182 De Judaskus, p. 185 CHRISTUS voor ANNAS, p. 187 CHRISTUS gepijnigd en bespot, p. 189 CHRISTUS voor CAIAPHAS, p. 191 CHRISTUS gegeeseld, p. 192 Doornenkroning, p. 195 CHRISTUS voor PILATUS, p. 199 Ecce homo, p. 200 PILATUS zich de handen wasschende, p. 204 Kruisdraging, p. 205

Christus ontkleed, p. 206 Kruisiging, p. 207 Christus aan het Kruis tusschen de moordenaars, p. 208 Christus aan het Kruis beweend, p. 210 Christus aan het Kruis door Longinus met een speer gestoken, p. 212 en p. 213 nog twee voorstellingen van Christus aan het Kruis, p. 219 Afneming van het Kruis, p. 220 Graflegging, p. 224 Christus in het voorgeborgte, p. 234 De Maria's bij het geopende graf, p. 235 Verrijzenis, p. 240 Christus verschijnt aan Maria Magdalena, p. 245 Maaltijd met de Apostelen, p. 248 De ongeloovige Thomas, p. 253 Hemelvaart, p. 259 Nederdaling van den Heiligen Geest, p. 262 Maria als Koningin des hemels, p. 276 Christus als rechter op den regenboog, p. 300 Graflegging.
De laatste bladzijde bevat tevens adres: Gheprent Tamstelredam aen die// oude syde in die Kerckstraet Bi mi// Doen pieter soon in Enghelen//burch. Int iaer ons heeren M.CCCCC. en̄. xxij. optē// xiiij. dach in April. l. c.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Wegens den toen in Holland gebruikelijken paaschstijl is het jaar van uitgave van dit zeer devote boekske 1523 te lezen.

Omstreeks denzelfden tijd drukte Doen Pietersz. ook een boekje, dat van groote beteekenis is geweest; en dat hij het met vermelding van zijn naam als drukker in het licht zond, is kenschetsend voor den kerkelijken toestand van Amsterdam.

39. = HIer beghinnē die Euāgeliē// ons herē Ihū xpi Dats dye// goede boetschappe. vand' v'giffenisse der sonden. en̄// vander eewiger salicheit. Inder duytscer sprake. ge//trāslateert. Die welcke sinte Matheus die Apostel// en̄ Euangelist Ihesu Christi beschreuen heeft. Met// een corte glosarie. om die te badt te v'staen Op dat// mē weten mach dat elc kerstemensce schuldich is.// die Euā// geliē Cri// sti te lesen// en̄ dye in// sijn herte// te dragen// bovē alle// andere le// ringhen// schriftuerē//

En daer// in vrolijc// lieflijc en// ghetrou-// lijc te leue// ne ende te// steruene//. * // *

200 ongen. bladz. kl. 8°. Goth. letter, sign. [A]—N, zijnde vel N een half vel.

Als titelprent de Evangelist MATTHEUS, overschrijvende uit een boek dat een engel hem voorhoudt. [1])

Op p. 2 begint de Prologhe van sinte Jheronimus// Op dye viere Euangelien met de sierletter D, die wij in het vorig beschreven boekje hebben opgemerkt, en die het schilderswapen ondersteboven bevat. Op p. 8 begint de Prologe op sinte Matheus Euāgelie, p. 10 Dat leuē vā sinte Matheus dē Apos-// tel ende Euangelist Christi van sinte// Jheronimus bescreuen, p. 12 bevat een inhoudsopgave van de eerste zes hoofdstukken van het MATTHEUS-Evangelie, geillustreerd door een houtsnede, waarvan de zonderlinge voorstelling ontleend is aan het *Rationarium evangelistarum*. De uitgever liet er tot verklaring slechts bijzetten Dese is die eerste figure van sinte Matheus.

Op p. 15 begint dan de eigenlijke tekst, alweer met die eigenaardige sierletter D, later nog meer gebruikt.

Ook hoofdstuk 7—12, 13—18, 19—24 en 25—28 zijn groepsgewijze saamgevat en iedere groep door een andere voorstelling uit het *Rationarium Evangelistarum* geillustreerd. De laatste bladz. bevat onderaan het adres Hier eyndet die Euangelie Jhesu christi. Dye// welcke sinte Matheus die apostele en Euangelist// Jhesu Christi bescreuen heeft. En is volbrocht// en gheprent Tamstelredam Bi mi Doe pietersoē// in Engelenburch.

[Prof. J. I. DOEDES, Utrecht].

Prof. DOEDES, de gelukkige bezitter van dit uiterst zeldzaam voorko-

---

[1]) Deze titelprent is zeer spoedig daarna nauwkeurig gecopieerd voor een uitgave der vier Evangelien, vermoedelijk bezorgd door JACOB VAN LIESVELDT te Antwerpen.

mende werk, waarvan zelfs aan LE LONG voor zijn *Boekzaal* geen exemplaar bekend is geworden, heeft een uitvoerige verhandeling [1]) gewijd aan de uiteenzetting van het groote belang van dit MATTHEUS-Evangelie.

Het beschreven exemplaar is niet compleet. Het bevindt zich met andere dergelijke geschriften in een bandje uit de laatste helft der 17de eeuw, dat op den rug getiteld is: *De Euangelien. Oudste drukken. Extra zeldzaam.* [2]).

Onder de fragmenten die er in gebonden zijn, is er een dat zich aansluit bij de pas beschreven vellen en de signatuur O draagt.

> **H//Ier nae volget die Conclu//sie des Translatoers ofte// Oversetters.// Eñ een waerdich Sermoon Eñ// costelycke vermaninge tot alle// Christen mensche. Vandē waer//digen Doctoor heer Erasmus.**
>
> De volgende bladz. bevat weer een der figuren uit het *Rationarium Evangelistarum*, ditmaal, daar de geheele bladzijde er meê gevuld is, gevat in een eenvoudige omlijsting.
>
> Hierna volgt op vier bladzijden de **Conclusie des Translatoers// oft Oversetters**, beginnende met een sierletter D, die bij den aanvang van het vierde Hoofdstuk van het MATTHEUS-Evangelie, omgekeerd als C dienst gedaan heeft.
>
> Het *waerdich Sermoon vandē waerdigen Doctoor heer Erasmus* ontbreekt echter.

Dat het op den titel genoemd wordt is ons evenwel een zeer welkom hulpmiddel om den tijd van uitgave van het MATTHEUS-Evangelie te bepalen, want het was natuurlijk niets anders dan een vertaling van ERASMUS' *Exhortatio ad studium Euangelicae lectionis*, voor het eerst gedrukt *Basileae apud Jo. Froben., Mense Martio Anno M.D.XXII.* Daar in Basel de

---

[1]) J. I. DOEDES, *Geschiedenis van de eerste uitgaven der Schriften des Nieuwen Verbonds in de Nederlandsche taal (1522, 1523).* Utrecht 1872.

[2]) Een inscriptie van een 17de-eeuwschen bezitter bevat niets bijzonders. Zij is afgedrukt bij DOEDES u. s. p. 114.

kerststijl gebruikelijk was, kan de vertaling dus eerst omstreeks het midden van 1522 zijn gemaakt en uitgegeven.

Ik heb gezegd, dat aan LE LONG geen exemplaar bekend is geweest. Toch heeft hij het bestaan ervan vermoed, toen hij [1]) naar een door COMMELIN [2]) aangehaald rechtsgeding voor het Hof van Holland van 1534 verwees, waarin den in dat jaar afgezetten Amsterdamschen schout Mr. JAN HUYBERTSZ. onder meer verweten werd, dat hij *„ook hadde gehoort 't Sermoen van een Gardiaan, genaamt* PELT, *die in de Reventer van de Minnebroers plag te Prediken; die ook het Evangelium van* MATTHEUS *hadde doen drukken in de Nederduytsche Taal, daar van hy gewesen Schout en andere Regeerders wel kennisse van hadden, en niet en trachten die Boekjes uyt de gemeene luyden haar handen, diese gekogt hadden, te krijgen"*.

Reeds in een plakkaat van Keizer KAREL V van 23 Maart 1524 was de verkoop verboden van *„eenyge nyeuwe boucxkens in latijn of duytsch, ende byzonder tgeene dat geintituleert is: tEuangelie van S^{TE}* MATHEUS, *mit die glose dair jnne gestelt, overmidts dat tselfde qualycken getranslateert is, ende dat inde glosen zekere dwalingen bevonden zyn geweest"* [3]).

Dit plakkaat was niet in den geest van de Amsterdamsche overheid, ten minste juist één dag voor de afkondiging er van, had JOANNES PELT nog van het stadsbestuur verlof gekregen tot het preeken der passie in een der kerspelkerken [4]).

Voornamelijk was dit zeker toe te schrijven aan den invloed van den schout Mr. JAN HUYBERTSZ., een beslist Lutheraan. Zoo kon het gebeuren, dat niettegenstaande 's Keizers plakkaten de Gardiaan der Minder-

---

[1]) Is. LE LONG, *Boek-zaal der Nederduytsche Bybels*, Amsterdam 1732 p. 576.

[2]) CASP. COMMELIN, *Beschryvinge van Amsterdam*, Amsterdam 1726 p. 941.

[3]) Dr. J. G. DE HOOP SCHEFFER, *Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland*, Amsterdam 1873 p. 266.

[4]) Dr. J. G. DE HOOP SCHEFFER, u. s. p. 339.

broeders voortging met het vertalen der andere Evangelien, en DOEN PIETERSZ. niet schroomde, ze te drukken. Een exemplaar van het resultaat van deze verboden werkzaamheid is mij niet bekend geworden, maar het moet bestaan hebben.

40. = [Theylich Euangelium Jhesu Christi].

Dat het bestaan heeft, is door Prof. DOEDES uitvoerig aangetoond bij de vermelding van een tweeden druk [1]).

41. = Theylich Euangeliũ Jhesu// christi. In duytscher sprakẽ// ouergheset. Alsoe de vier Euangelisten/ Matheus/ // Marcus/ Lucas/ eñ Johannes dat bescreuẽ hebbẽ.// Ende voor elck Capittel een corte verclaringhe wat// in dyen principalijc begrepẽ is. Eñ met groter naer//sticheyt anderwerf ghecorrigeert.// *

Deze titel is in rood en zwart gedrukt.

Hieronder is de Evangelist MATTHEUS afgebeeld, een variant van de titelprent op het MATTHEUS-Evangelie, maar ditmaal in een eenvoudige omlijsting. De keerzijde is onbedrukt.

[Slechts het titelblad bij Prof. J. I. DOEDES te Utrecht].

Meer dan het titelblad is helaas van dit boekje niet bekend. Wel zegt Prof. DOEDES dat er *zonder twijfel* de kalender bij behoort, die er in het bandje onmiddellijk achter gebonden is, maar twee bladzijden verder vervangt Prof. DOEDES dit *zonder twijfel* al door: *dien wij meenen dat bij dezen titel behoort*. En mij komt deze veronderstelling tamelijk ongegrond voor. Ten eerste mis ik in dezen kalender speciaal Amsterdamsche gedenkdagen, als van het Amsterdamsche Mirakel en van ST. OLOF, en de letter van den eigenlijken kalender moge met die van DOEN PIETERSZ. overeenkomen, de „*wtlegginghe*" is met een geheel andere letter gedrukt.

Inmiddels hadden ook de Antwerpsche drukkers JACOB VAN LIESVELDT en ADRIAEN VAN BERGEN Nieuwe Testamenten in het licht gezonden. Dat

[1]) J. I. DOEDES, u. s. p. 75, 76. Te onrechte beweert evenwel Prof. DOEDES dat de titel typographisch gelijk moet zijn aan den tweeden druk.

van den laatste, bezorgd naar LUTHERS vertaling, werd nog in 1523 nagedrukt.

42. = DIE EVAN//gelien ons heere Jesu xpi/ inder duyt-//scher sprake/ getranslateert. Die welc-//ke sinte Matheus sinte Marcus/ sin//te Lucas/ ende sint Jan bescreue heb-//ben. En voor elck Capittel een corte// bedudenisse/ op dat men weten mach// hoe dat elck kerste mensche sculdich is// die Euangelien Cristi te lesen/ en dye// in zijn herte te draghen/ bouen alle and'// leeringen en scrifturen. Ende daer in// vrijlijck ende ghetrouwelick te leeuen// ende te steruen.

Neerstelick gecorrigeert.

1523.

368 ongen. bladz. kl. 8°. Goth. letter, sign. [A]—Z.

De in rood en zwart gedrukte titel is gevat in een fraaie omlijsting, waarin bovenaan tusschen de symbolen der Evangelisten JOHANNES en MATTHEUS het Amsterdamsche wapen is aangebracht, terwijl onderaan de symbolen der Evangelisten MARCUS en LUCAS prijken.

De keerzijde is onbedrukt, en p. 3 begint onmiddellijk met den tekst van het Evangelie van MATTHEUS. De eerste sierletter, een D, bevat een voorstelling van den Evangelist. Zoo bevatten insgelijks de beginletters van de andere drie Evangelien voorstellingen van MARCUS, LUCAS en JOHANNES.

Onmiddellijk na Dat eynde des Euangelien Sint Johannis. op p. 342 volgt het adres Dit boec is gheeynt ende volbrocht ter eeren// gods en tot salicheyt allen kersten menschen. En// gheprent tot Amstelredam aen die oude side in die// kercstraet. Bij mij Doen Pietersoen in Enghelen//burch Int iaer ons heeren. M.CCCCC. en. xxiij.// op sinte Nicolaus auont .·. .·. .·.

Hier na volget dye Tafel van desen boecke.

Daer p. 343 onbedrukt is begint deze Tafel eerst op p. 344 en

eindigt op p. 367, terwijl de laatste bladz. eveneens onbedrukt is.

[Universiteits-Bibliotheek, Gent].

Le Long heeft reeds een uitvoerige beschrijving van deze uitgave gegeven[1]), maar in de spelling was hij niet zeer nauwkeurig. Het door hem beschreven exemplaar bevatte bovendien een *Prologhe*, die in het door mij beschreven exemplaar gemist wordt. Daar de signatuur in dit exemplaar uitwijst, dat er niets aan ontbreekt, zijn er twee mogelijkheden. Of deze *Prologhe* behoort er werkelijk niet bij, en was slechts in het door le Long beschreven exemplaar bijgebonden, of Doen Pietersz. heeft als handig uitgever twee verschillende staten in omloop gebracht, een zonder en een met den voor velen aanstootelijken *Prologhe*, die regelrecht aan Luthers Nieuwe Testament ontleend is.

Prof. Doedes[2]) en ook Prof. de Hoop Scheffer[3]) beweren, dat Doen Pietersz. het werk van Adriaen van Bergen zoo slaafs heeft nagedrukt, dat hij zelfs het jaar van uitgave 1523 nadrukte, terwijl zijn editie pas in 1524 zou zijn verschenen. Hiertoe bestaat geen voldoende grond, vooral daar Doen Pietersz. het tijdstip van het verschijnen van zijn uitgave nog nauwkeuriger aangeeft door de toevoeging op Sinte Nicolaus auont, dus trouwens op het einde van 1523. Adriaen van Bergens vier Evangelien waren *op Sint Jans Auont Decollatio* = 28 Aug. gereed. Doen Pietersz. had dus tijd genoeg om met zijn nadruk 5 Dec. gereed te zijn.

Adriaen van Bergen had op de vier Evangelien in October laten volgen de Handelingen der Apostelen en de Openbaring van Johannes. Ook deze werden aanstonds door Doen Pietersz. nagedrukt.

---

1) Is. le Long, *Boek-zaal* p. 514—521.

2) Prof. J. I. Doedes u. s. p. 71, 72. In zijn *Nieuwe Bibliographisch-Historische Ontdekkingen*, Utrecht 1876 p. 4, 5, herstelt Prof. Doedes evenwel deze vergissing.

3) Prof. J. G. de Hoop Scheffer u. s. p. 260. In noot 2 wordt zelfs beweerd, dat op het adres 1524 en niet 1523 staat. Deze dwaling berust echter op een drukfout bij le Long (*Boek-zaal* p. 521).

43. = HIER BE-//GHINT DAT ANDERDE// deel des Euangelijs van sinte// Lucas/ vā die geschiedenis//se oft wercke der Apo-//stele met groter naer//stichept getransla//teert eñ gecorri//geert in onser// duytscher// spra-//ke.//

1523.

148 ongen. bladz.. kl. 8⁰, Goth. letter, sign. [A]—K, zijnde vel I een half en vel K drie kwart vel.

De nu geheel in zwart gedrukte titel is in dezelfde omlijsting gevat, die ook bij de vier Evangeliën gebruikt is. Ook op de keerzijde is zij afgedrukt, nu als omlijsting van een voorstelling van de Nederdaling van den Heiligen Geest.

De voorlaatste bladz. bevat het adres Ter eeren gods/ eñ tot leeringe van allen kerste-//nen mensche so is hier volepndt dat anderde// Euangelie van sinte Lucas/ dat me heet// Dat werc der Apostelen. Met die// heymelike openbaringe Joha//nis datme heet Apoca-//lipsis. Geprēt tot// Amstelredā

By my Doen pietersoen in Engelēburch.

De laatste bladz. is onbedrukt.

[Universiteits-Bibliotheek, Gent].

Daar ADRIAAN VAN BERGEN dit gedeelte eerst in October 1523 heeft uitgegeven, zal men wellicht opmerken, dat DOEN PIETERSZ. den nadruk niet meer in hetzelfde jaar heeft kunnen voltooien. Maar men bedenke dat wegens den in Holland gebruikelijken paaschstijl het jaar 1523 duurde tot 27 Maart 1524.

Als derde deel voor een volledig Nieuw Testament gaf ADRIAEN VAN BERGEN ook weldra de een en twintig Brieven uit, en ook deze werden aanstonds door DOEN PIETERSZ. nagedrukt. Prof DOEDES geeft wel is waar een andere volgorde aan [1]), maar hiertoe werd hij waarschijnlijk slechts

1) DOEDES u. s. p. 71.

bewogen door de volgorde waarin het een en ander gebonden was in het exemplaar van LE LONG. Maar reeds in het gebruik van het woord *„dat anderde deel"* ligt opgesloten, dat dat als het „tweede" deel beschouwd werd. Het „derde" deel kan ik helaas niet naar een voor mij liggend exemplaar beschrijven, en ik moet mij behelpen met de gebrekkige en onvolledige beschrijving die LE LONG er van gegeven heeft [1]).

44. = *Die Epistelen van den Eerwaardighen ende Heylighen Apostel Sinte* PAUWELS, *met den anderen Epistelen, van Sint* JACOP, *Sinte* PIETER, *Sint* JAN, *ende Sinte* JUDAS.

Deze titel is in een omlijsting gevat, waar onderaan het borstbeeld van den Apostel PAULUS prijkt.

Op p. 2 begint aanstonds de *Prologhe op dye Epistele totten Romeynen*, zijnde die van LUTHER, evenals die op alle volgende Brieven, maar alle een weinig verkort, terwijl de voorredenen op de Brieven van JACOBUS en JUDAS zijn weggelaten. Achter den Brief van JUDAS staat het adres: *Gheprent tot Amstelredam. By mi* DOEN PIETERS-SOEN, *in Engelenburch.*

[Een exemplaar was in 1732 in bezit van ISAAC LE LONG].

De uitgave van dit derde deel van het Nieuwe Testament kunnen wij vermoedelijk wel in 1524 stellen.

Nog door de uitgave van een ander boek in dat jaar had hij de geestelijkheid geërgerd, n.l. door een vertaling van ERASMUS *Enchiridion militis christiani.*

45. = D. ERASMI// Roterodami.// Van die kerstelijcke ridder

208 ongen. bladz. kl. 8°. Goth. letter, sign. [A]—N.

Als titelprent de Apostel PAULUS, op p 2. een voorstelling van den Christelijken ridder. Bladz. 3 begint met Die translatoer totte lesers., terwijl op p. 4 de vertaling van het *Enchiridion* begint.

Het adres staat op p. 206: Dit// boec is ge//eyndt en vol-//bracht

1) LE LONG, *Boek-zaal* u. s. p. 521, 522.

ter erē gods// eñ tot salicheit allen ker//sten menschē Eñ is gheprent// tot Amstelredam aen dye oude side// in die kercstraet Bij mij Doen Pietersoē// in Enghelenburch Int iaer ons heeren. M.// + CCCCC. eñ. xxiij. Den. 24. dach in Julius +

De laatste beide bladz. zijn onbedrukt.

[Bibliotheek, Rotterdam].

Het werkje van ERASMUS was al in 1518 in het Engelsch, in 1519 in het Czechisch en sedert 1520 meermalen in het Duitsch vertaald. DOEN PIETERSZ. opende 24 Juli 1523 de rij der Nederlandsche vertalingen. In verband met het vorige, mogen wij wel als waarschijnlijk aannemen dat ook hier JOHANNES PELT de vertaler was. Deze was niet lang daarna genoodzaakt, Amsterdam te verlaten, en in 1525 werd hij Luthersch predikant aan de Ansgarius-kerk te Bremen [1]). Het boekje werd veroordeeld in den *Appendix*, door ALVA in 1570 uitgegeven op den *Index* van PHILIPS II: *Den kersten Ridder bij* ERASMUS [2]).

Niettegenstaande DOEN PIETERSZ. de drukker en uitgever was van deze boeken en hij daarmede lijnrecht aandruischte tegen de plakkaten, bleef hij niet alleen de bescherming genieten der regeering, iets wat bij de toen heerschende stemming onder de regeeringsleden niet vreemd is, maar hij bleef ook bevriend met mannen op wier Katholicisme niets viel aan te merken, die met hand en tand streden tegen de Hervorming. Zoo verscheen in het begin van 1524 van zijn pers

46. = PASSIO// Domini nostri IESV CHRISTI, sive Sco-//pus meditationis Christianae, ex optimis// quibusque POETIS CHRISTIANIS,// ijsque vetustissimis concinnatus.//

Vtinam appenderentur peccata mea, quib' Irā// merui, & calamitas quā patior in statera. Qua// si arena maris, haec grauior. Job. 6.// Recordare paupertatis, et transgressionis meae,// apsinthij, &

1) H. G. JANSSEN, *Jacobus Praepositus*. Amsterdam 1866. p. 276.

2) CHR. SEPP, *Verboden lectuur*, Leiden 1889. p. 249.

fellis Memoria memor ero, & ta// bescet in me anima mea. Hoc recolens in corde// meo, in deo sperabo. Misericordię domini quia// non sumus consumpti, quia non defecerunt mi-//serationes eius. Tre. 3.

Amstelredamis Dodo Petrus Ty// pographus excudebat, ad Chri// stianę pietatis augmentū,// & decus Anno. M.// D. XXIII.//

Cum gratia, & privilegio Caroli Caesaris.

160 ongen. bladz. kl. 8°. Lat. letter, sign. [A]—K.

Op p. 2 staan de Autores opgesomd in chronologische volgorde, van Prudentius af tot aan den verzamelaar van den bundel Alardus Amstelredam. Dan volgt de opdrachtbrief van dezen aan Theodoricus Syrenius, gedagteekend *Louanij pridie Calendas Ianuarij* 1523, dit is wegens den paaschstijl 31 Dec. 1523. Na een tweetal versjes van den verzamelaar aan den lezer, wordt het boekje ook nog ingeleid door Adrianus Verdunius Hagēsis, in een brief gedateerd *Lovanij ex Collegio Trilingui. Anno* 1523. *No. Feb.* dit is 5 Febr. 1524. Ter versiering gebruikte Doen Pietersz. een 64-tal houtsneden uit *de Stomme Passie*, door hem eenige jaren te voren zonder tekst uitgegeven. Twee prenten staan er tweemaal in, nl. Maria Magdalena wascht de voeten des Heeren, en een treurende Maria. Alle prenten zijn op de verso-zijde aangebracht, en meest alle aan den achterkant onbedrukt. De voorlaatste bladz. bevat nog een: „In diuam virginem Mariam// Angeli Politiani Hymnus", en op de laatste zijn vier kleine houtsneden afgedrukt, bevattende de zinspreuk van Keizer Karel tusschen de kolommen, het Bourgondisch kruis, het wapen van Holland en dat van Amsterdam, en daaronder de hostie in de vlammen, benevens het adres: Apud sacrosanctum, religiosumque// AMSTELREDAMVM,// nobile

totius HOL,//LANDIAE emporiu,// pridie Parasceues// CHRISTIANAE Anno 1523.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Rijksmuseum, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage. [1])
Britsch Museum, Londen].

Men ziet, hier was zelfs niet tegen den vorm gezondigd, en het Keizerlijk Privilegie sierde den titel, ofschoon dit eerst door een plakkaat van 17 Dec. 1544 verplichtend werd gesteld [2]).

Wegens den paaschstijl is de dateering van het boekje Witte Donderdag 1524 te lezen. Een tweede werk van ALARDUS werd tegelijkertijd door hem uitgegeven.

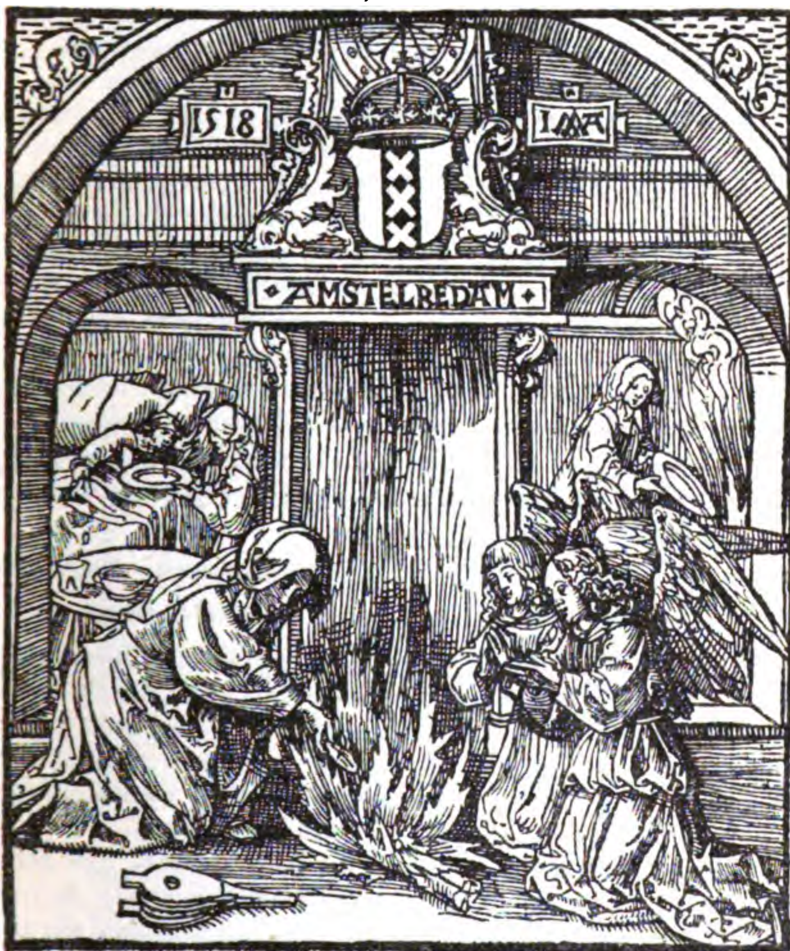
47. = RITVS EDENDI// PASCHALIS AGNI, Decem item plagae,// siue clades, quibus olim ob PHARAO-//NIS impietatem, misere diuexata est// AEGYPTVS Cū alijs non nul-// lis eodē spectantibus, ex quib'// haud obscure calamitosiss// huius saeculi faciē depręe// hendas, per Alardū// Amstelredamū.

48 ongen. bladz. 4°. Lat. letter, sign. [A]—F, waarvan A iij per abuis B iij geteekend is. Onder den titel is het Laatste Avondmaal uit *de Stomme Passie* afgedrukt, tusschen twee kolommen. Op p. 2 begint de opdrachtbrief [3]) van ALARDUS aan JACOBUS VALEOLOETUS MIDDELBURGENSIS S. D. Deze is 6 bladzijden lang en is gedateerd *Amstelredami e castro angelico sub gallicinium postridie*

[1]) Aan de exemplaren in de Universiteits-Bibliotheek en in het Rijksmuseum te Amsterdam ontbreken verschillende bladen, en het laatste is zeer slordig ingebonden, terwijl aan het Haagsche exemplaar het laatste blad ontbreekt.

[2]) J. T. BODEL NYENHUIS. *De wetgeving op drukpers en boekhandel in de Nederlanden*, Amsterdam 1892. p. 78.

[3]) De Grieksche citaten in dezen opdrachtbrief zijn alle open gelaten, waaruit blijkt dat DOEN PIETERSZ. geen Grieksche letters tot zijn beschikking had.

1518
AMSTELREDAM

natalis D. Gregorij 1523., d. i. wegens den paaschstijl 12 Maart 1524. Na een opsomming van geraadpleegde schrijvers op p. 8 begint op p. 9 de tekst van het gedicht, nog door eenige andere van denzelfde gevolgd.

Op de voorlaatste bladz. staat onder een korte opsomming der „Erratula" een fraaie houtsnede van JACOB CORNELISZ. van 1518, voorstellende het Mirakel van Amsterdam. Deze prent is hierachter in facsimile weergegeven, evenals hiernaast het portret van ALARDUS, dat de laatste bladz. versiert, omgeven door de woorden: „State super vias, & audite, & videte, & interrogate de semitis// antiquis, quae sit via bona, & ambulate in ea, &// inuenietis refrigerium animabus vestris. Hieremias 6".

Onderaan staat het adres „Apud sacrosanctum, religiosumque Amstelte-//damum, nobile totius Hollandię empo//rium, ad Christianae pietatis & dec',// & augmentū DODO Petrus// Typographus ad castrum// angelicum pridie pa-//rasceues Christianę// excudebat Anno// 1523".

[Rijksmuseum, Amsterdam.
Univ.-Bibl., Gent].

Wegens den Paaschstijl is de dagteekening Witte Donderdag 1524 te lezen. De samenstellers der *Bibliotheca Belgica* beweren dat dit de eerste uitgave van ALARDUS was. Doch de pas vermelde *Passio Domini nostri Iesu Christi* is gelijktijdig verschenen. De inhoud van beide werkjes zal binnen kort door den heer J. F. M. STERCK nader besproken worden in het tijdschrift *Oud-Holland*, in verband met het leven van ALARDUS.

Uit beide boekjes blijkt zonneklaar, dat DOEN PIETERSZ. door het uitgeven van het MATTHEUS-Evangelie van JOHANNES PELT niet de vriendschap van ALARDUS verbeurd had. Deze dateerde toch zelfs zijn laatste voorrede *e castro angelico* dit is *van uit Enghelenburch.*

In 1526 drukte hij dan ook een boekje, dat zoo katholiek was als een boekje maar zijn kan.

48. = **Hier beghint een cleyne corte informa-//cie om te verdienen dye statien// ende oflaten der seuen kerc-//ken van romen.**

16 ongen. bladz. kl. 8°. Goth. letter, zonder signatuur.

Op het titelblad is het pauselijk wapen aangebracht. Op de laatste bladz. staat onderaan het adres: **Gheprent tot Amstelredam**

aen// die oudezijde In die kercstraet bij// die papen brugghe Bi mij Doen// pietersoen In enghelenburch.

[Kon. Bibl., 's Gravenhage].

Achter het eenig mij bekende exemplaar van dit boekje is gebonden het volgende er bij behoorende werkje:

49. = Hier in dit boecxke zijn begrepe die fi//gure vā die vij. kerkē vā romē daer// mē die starie hout vādē aflaten der broed'//scap vāder preker oerde vā harlē enz.

16 ongen. bladz. kl. 8°. Goth. letter, sign. A.

Het boekje heeft geen afzonderlijken titel. Op p. 1 staat een houtsnede, voorstellende MARIA met het kind JEZUS, dat een rozenkrans aan St. DOMINICUS geeft, het geheel omgeven door een rozenkrans. Voorts is het versierd met de afbeeldingen van de zeven kerken van Rome. Op de laatste bladz. staat onderaan het adres: Gheprent tot Amstelredam aen die ou//de zijde in dye kerck-straet Bij mij// Doen pietersoon In englen-//burch.

[Kon. Bibl., 's Gravenhage].

Beide boekjes zijn beschreven, ja zelfs geheel afgedrukt, door LE LONG [1]), die ook de er in voorkomende prentjes daarbij liet afbeelden. Het tweede is ook door HUGO JANSZ. VAN WOERDEN gedrukt, en ter plaatse door mij genoemd [2]). Ook de Collatiebroeders te Gouda hebben het uitgegeven [3]), en vermoedelijk bestaan er nog wel meer uitgaven van.

Inmiddels gebruikte DOEN PIETERSZ. zijn persen toch ook weer, om van het Nieuwe Testament, dat hij in 1523 en 1524 bij gedeelten had uitgegeven, nu in één deel een compleete uitgave te bezorgen.

---

[1]) Is. LE LONG, *Beschryvinge van de Reformatie* enz. p. 461—468.

[2]) Zie boven p. 28.

[3]) JAC. KONING, *Naam lyst van eenige zeldzaame boeken en manuscripten*, 1799 p. 24, waar het verkeerd *voor of omtrent A° 1500* gedateerd is.

50. = Dat Geheele// Nieuwe Testamēt/ recht// grondelick verduytschet.// ende met groter naersticheit gecorrigeert. Eñ een vermaninge oft onderwisinge// om allen Christē menschen met gro//ter naersticheyt dat Euāgelium// te lesen/; Euangelium// Mattheus.// Marcus.// Lucas.// Johannes.// Esaie. xl.// Dat woert Gods blijft// inder eewicheyt.//

242 bladen, aan de recto-zijde genummerd, Goth. letter, sign. AA—SS (half vel) en dan weer een nieuwe signatuur Aa—Oo (half vel).

De titel zelf en de „Vorredene" staan gedrukt op een er voor gebonden dubbel blad, terwijl achteraan zonder pagineering nog een uittreksel „Vvt den ouden Testamente" gevoegd is op 20 bladen, gesign. AA—CC (half vel).

De titel is omgeven door dezelfde omlijsting die DOEN PIETERSZ. ook al bij zijn vorige uitgave van de Evangelien heeft aangewend. De keerzijde bevat een inhoudsopgave van Die boecken des Nyeuwen Te//staments, en de twee volgende bladzijden bevatten de: Vorredene. Een corte Prologhe verwecken//de eenen yegelijcken/ om naersteliick te ouerlesen/ eñ te// beleuen dat heylich euangelie Jesu Christi.

De Evangelien beginnen dan op het genummerde blad 1 recto. De beginletters van die van MARCUS, LUCAS en JOHANNES zijn dezelfde, die ook in de vorige uitgave gebruikt zijn. Op p. 107 verso begint: „Dvverck der Apostelen" met een voorstelling van de Nederdaling van den Heiligen Geest, ook reeds vroeger gebezigd. Het niet genummerde blad 140 bevat een opsomming der drukfouten: „Dvvalinghe", en blad 141 recto is ingenomen door een titel voor Dye Epistelen// van Sinte Paulus totten// Romeynen. i.// Chorinthe. ij.// Galateren. i.// Epheseren. i.// Philipp: i.// Collossensen. i.// Thessaloni. ij.// Thimothe. ij.// Titum. i.// Philemo: i.// Dye Epistelen S.// Petri. ij // Johannis. iij.// Tot den Hebreen. i.//

Jacobi. i.// Jude. i.// Die Openbaringhe. S.// Johannis.//. Amstelredam, alles omgeven door een omlijsting, waar onderin het bekende huismerk van DOEN PIETERSZ. staat.

De beginsierletters P van de brieven van PAULUS bevatten een voorstelling van dien Apostel, in drie verschillende soorten; de eerste brief van PETRUS is op blad 207 recto bovenaan opgeluisterd door een fraaie afbeelding van dien Apostel, terwijl de brieven van JOHANNES en van PAULUS aan de Hebreeën met de minder fraaie afbeeldingen van dezen geopend worden. Onderaan blad 228 recto staat weer een fraaie afbeelding van JACOBUS, wiens brief op de keerzijde begint. Blad 233 recto is geheel ingenomen door een voorstelling van JOHANNES, zijn Openbaring neerschrijvende, waarboven de titel: Dye openbaringhe Johannis. Deze eindigt op blad 248 verso, waaronder het adres: Hier eyndet dat gantse nyeuwe// Testament/ Geprent tot Amstelredam By mi Doen// Pietersoen in Enghelenburch. Ende is vol-//brocht den. xxvij dach Septembris// Int Jaer ons heren dusent// D. ende. XXVI.

Ook op dit gedeelte volgt nog een blad met „Dvvalinghe".

Er achter gebonden, en stellig er bijbehoorende, volgt nog: Vvt den ouden Testamente.// Dit zijn dye Epistelen/ wt den// Ouden testamente ghenomen/ dieme̅ iaerlics inder// kercken leest op sommighen daghen., 20 ongen. bladen, met sign. AA1—CC1, zijnde vel 3 een half vel.

[Kon. Bibl., 's Gravenhage].

Dit Nieuwe Testament is ook door LE LONG [1]) beschreven, en door hem is aangewezen, welke de kleine verschillen met de uitgave van 1522 zijn.

Herhaaldelijk heeft DOEN PIETERSZ. op zijn adressen den roem van Amsterdam verkondigd. Hij heeft het genoemd *frequentissimum totius hollan-*

---

[1]) Is. LE LONG, *Boek-zaal* p. 524—526.

diae emporium. Natuurlijk dat in zulk een *frequentissimum emporium* veel vreemd geld in omloop was. Als handleiding om de waarde der vreemde muntsoorten, die hier het meest gangbaar waren, te doen kennen, gaf hij uit:

51. = **Een nieuwe Eualuacie boecxken ge//ordonneert vā wegen onsers genadichs herē des Keysers by dē gene-//raels vander muntē vandē goudē en̄ siluerē geualueerde pēnin-//gē. En̄ oock die waerde vā allē verboden goudē en̄ silueren// penninghen die noyt gheprent gewerst en is nauol-//gende bassagen by den generaels daer af gema-//ket. Int iaer. M. CCCCC. xxvi.**

24 ongen. bladz. 4^0 obl. Goth. letter, sign. [A]—C.

Op den titel het keizerlijk wapen.

De tekst begint op p. 2 met een tijdaanwijzing: **Die Eualuacie van den gouden en̄ siluеren penningen en̄ sal beghin//nen den eersten dach van Maerte Int iaer vijftienhondert. en̄. xxvi.** (dit is wegens den paaschstijl 1 Maart 1527).

Het adres staat onder aan de tweede kolom van de laatste bladz.: **Gheprent Tamstelredam aen die// oude side in die heerstraet By// my Doen Pieterssoon in// Enghelenborch.**, terwijl deze bladz. verder nog versierd is met de vier houtblokjes, die hij al meermalen heeft aangewend, 's Keizers symbool, het Bourgondisch kruis, het wapen van Holland en dat van Amsterdam.

In den tekst staan de afbeeldingen van 102 verschillende munten, dit zijn dus, daar van iedere munt de voorzijde en de keerzijde is afgebeeld, 204 afbeeldingen, waarvan de meeste geel gekleurd zijn, als afbeeldingen van gouden munten.

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage.
De Heer J. F. M. STERCK, Amsterdam].

Een vermeerderde uitgave verscheen in ander formaat.

52. = **Een nieuwe Eualuacie// boecxkē geordonneert vā wegen onsers gena//dichs heerē des Keysers bi dē generael vādеr//muntē vandē goudē en̄ siluеren**

geualueerde// penningen. Ēn oec die waerde vā allē verbo//dē goude ēn siluerē pēningen de noyt geprent// geweest en sijn nauolgēde passagē bi dē gene//rael dair af gemaect Int iaer. M. CCCCC: xxvi.
28 ongen. bladz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—D, zijnde vel D een half vel.
Op den titel het keizerlijk wapen, grooter dan op het titelblad van de vorige uitgave, en zonder de kolommen en zinspreuk. Er onder nog de mededeeling: Item ghi sult weten hoe dat. xlviij. miten sijn eē hollātsce stuuer ēn.// xxiiij. mitē sijn een halue stuuer en. xij. miten een oortstuuers/ ēn// vi. miten een dueyt ende drie miten een penninck.
De tijdaanwijzing, waarmede de tekst op p. 2 begint, luidt: Die eualucie vandē goudē ēn siluerē pennī// en sal beginnē den eersten dach van maerte int iaer// xv. c. xxvi. (= 1 Maart 1527).
Op de laatste bladz. onderaan staat het adres: Gheprent in die vermaerde coopstadt van Am//stelredam aen die oude side in die kerc-straet by// my Doen Pieterzoen in Engelenburch.
De afbeeldingen der munten, eveneens grootendeels geel gekleurd, zijn dezelfde als in de vorige uitgave, op één uitzondering na, want de afbeelding van een der drie bonsche guldens is vervangen door een andere.
De laatste twee bladz. bevatten een toevoeging die in de vorige uitgave gemist wordt: Kenlick si een yegelic hoe dat sommige on-recht//uaerdighe personē wt grote ghiericheyt hem// veruorderen te scro-den ēn te verminderen in hoere// gewichte die gouden geualueerde penninghen. enz., waarna het juiste gewicht aangegeven wordt van den gouden reaal, den halven gouden reaal en den Karolus-gulden, terwijl bij ieder een afbeelding gegeven is.

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Spoedig gaf Doen Pietersz. een nog vermeerderde editie uit, nu weer in het oblong-formaat.

53. == Een nieuwe Eualuacie boecxkẽ ge//ordonneert vã wegen onsers genadichs herẽ des Keysers bi dẽ ge//nerael vãd' muntẽ vande goudẽ eñ siluerẽ geualueerde pẽnin//gẽ Eñ oec die waerde vã allẽ verboden goudẽ eñ sil-uerẽ// penningen die noyt geprent geweest en syn nauol-//gende bassayen by dẽ generael daer af gema-//ket. Int iaer. M.CCCCC:xxvi.

32 ongen. bladz. 4⁰. obl. Goth. letter, sign. [A]—[D]. Op den titel hetzelfde wapen als op de andere oblong-uitgave, nu ter rechter zijde nog vergezeld van de wapenschildjes van Holland en Amsterdam.

Op p. 2 wederom de tijdaanwijzing: Die Eualuacie van den gouden eñ silueren penningẽ ẽn sal begin-//nen den eersten dach van Maerte Int iaer vijftienhondert. eñ. xxvi. (= 1 Maart 1527).

De tekst is geheel gelijk aan de vorige oblong-uitgave, zelfs prijkt hierin weer de verkeerde Bonsche gulden. Maar het toevoegsel der 4⁰.-uitgave is ook hier afgedrukt [1]), met de waarschuwing: Kenlic si een yeghelick hoe dat som-//mige onrechtuaerdige personen wt grote gierichheyt hem veruorderen te scrobẽ eñ// te vermin-derẽ in hoere gewichte de goudẽ geualueerde penningẽ, enz., op de eerste bladz. van vel D, dat, hoewel niet gesigneerd, daarom toch stellig bij dezen druk behoort.

De volgende bladz. van dit vel begint met een nieuwe toevoeging: Hier na is ghestelt eñ verclaert van// wegẽ ons alders genadichsten heerẽ des keysers die waerde vander marc/ onche// eñ ingelsce van. diuerschen soorten van silueren verboden penningen gereputeert// voor billioen/ nauolgẽde bassayen biden generaels daer af gemaect waer af die cal//culatie gedaen is/ den karolus gulden diemen inde. K. Ma. munten slaet voor twin//tich stuuers/ den stuuer voor twee groten/ den halven

[1]) In het beschreven exemplaar is over den halven gouden reaal een verbeterstrookje geplakt.

stuuer vierentwintich mitē// vlaems gerekent. eñ allen anderen gouden eñ silueren geualueerde pen//ninghen na aduenant. Ghedaen in Januarius indt Jaer ons// heren. xv. c. xxviij. na stijlshoffs vā Hollant.

De laatste bladz. bevat deze tijdwijzing nog nauwkeuriger: Ghedaen eñ gecalculeert van wegen// der. K. M. biden generael meesters van sijnder. Mayesteyts munten. In sijnder// K. Ma. stadt van Utrecht den neghenentwinsten dach in Januarius int Jaer ons// heren. xv. C. xxviij. na stijlshoffs van hollant. Gheteykent metten hantey// kē vanden eenen vander voorschreuen generaels.

Item dit sijn al vlaemsche miten die. xlviij. miten ē hollātsche stuuer die// xxiiij. mitē een halue stuuuer die. xij. miten een oort stuuers die//. vi. miten een dueyt die. iij. miten een penninck.

Gheprent tot Amstelredā in die kerckstraet bi mi Doē pietersoē in Engelēburch.

Onderaan nog eens hetzelfde keizerlijk wapen van den titel, en daarnaast het wapen van de stad Utrecht.

[Univ. Bibliotheek, Gent].

Deze toevoeging was dus pas *„ghedaen eñ gecalculeert"* 29 Jan. 1528 *„na stijlshoffs van hollant"* d.w.z. 29 Jan. 1528, en gaf hij ook nog afzonderlijk uit.

54. = Hier nae is ghestelt eñ// verclaert van wegen onsers alders genadichsten herē// des Keysers die waerde vander marck. ouche. eñ ingil//sche van diuerschen soorten van silueren verbodē pen-//ninghen gereputeert voor billioē/ nauolgēde passagē// biden generaels daer af gemaect waer af die calculatie// ghedaen is/ den karolus guldē diemē inde. K. M. mun//ten slaet voor twintich stuuers/ dē stuuer voor twe gro-//ten. den halwen stuuer voor vierentwintich mitē vlaēs// gerekent/ eñ allen anderen gouden eñ silueren gheua-//lueerde penningē na aduenant. Gedaen in Januarius// Int iaer ons heren. xv. C. xxviij. na stilshoffs vā Hollāt.

Gheprent tot Amstelredā in die kerckstraet by my// Doen Pieterzoen in Enghelenburch. · .

Cū gracy et// preuilegio.

8 ongen. bladz. 4°. Goth. letter, zonder signatuur.

Het titelblad bevat nog het keizerlijk wapen en dat van de stad Utrecht; het Utrechtsche is hetzelfde dat op den pas vermelden druk ook gebruikt is, maar het keizerlijk wapen is dat van n°. 52. De laatste bladz. bevat onderaan de nauwkeuriger tijdaanwijzing. Ghedaen en̄ gecalculeert van wegē der. K. maeystetyt// biden generael meesters. van sijnder. .Ma. munten. In// sijnder. K. .Ma. stadt van Utrecht den neghenentwin//tichsten dach in Januarius. int Jaer ons heren. xv. C.// xxviij. na stilshoffs vā hollāt. Geteykent metten hant// teyken vanden eenen vander voorschreuen generaels.

Itē dit sijn al vlaemsche miten die. xxiiij. miten eē// halue stuuer. die. xij miten een oortstuuers.

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Bibliotheca Thysiana, Leiden].

Aan deze boekjes sluit zich vrijwel aan:

55. = Die Eualuacie̅ en̄ ordon̄ancien vandē// gelde geordōneert en̄ gemaect bi den heerē en̄ statē vandē lande. En̄ vā al//le chijs penningē hoe men die betalen sal. En̄ die renten af sal mogen quiten en̄// lossen vanden iare. lxxiiij. tot den iare. .M.CCCCC. en̄ twee.

8 ongen. bladz. 4°. obl. Goth. letter, gedrukt in drie kolommen, zonder sign.

Van de laatste bladz. is slechts de eerste kolom bedrukt, en deze bevat onderaan het adres: Geprent Taemstelredā/ aen dou-//de syde/ in dye kercstraete/ by my Doen// Pietersoon in Engelenborch/ Anno.// .M.CCCCC.xxvij/ in April

[De Heer J. F. M. Sterck, Amsterdam].

Het exemplaar dat ik van dit drukje beschreven heb, is in één perkamenten omslag vereenigd met een der pasgenoemde *Eualuacie boecxkens* (n°. 51), en dit bandje heeft toebehoord aan een beroemd Amsterdammer. Achter op den perkamenten omslag staat het in oud handschrift te lezen: *Verscheijden*

ouwen Eualuacien ende Ordonancien beroerende tstuck vandr Muntte, betalinge en̄ lossinge van Renten, Pachten, huijren, tienden, etc. bij een vergaert bij JOOST BUIJCK SIJBRANTSZ. *ende* ALLART PIETER BOELENSZ." Een van hen beiden zal dan waarschijnlijk de ingevoegde witte bladen met inhoudsopgave enz. beschreven hebben.

Wij zouden gelooven, dat DOEN PIETERSZ. door dergelijke uitgaven, waarbij hij 's Keizers gunst zoo noodig had, opgehouden zou hebben met het verspreiden van verboden lectuur, en toch is niets minder waar dan dit.

56. = **Dat// eerste deel der// Bibele// naerstelijck// ghecorri/,geert.**

190 gen. bladen, kl. 8°. Goth. letter, sign. a—A, terwijl titel en inhoud op twee los er voor gebonden bladen staan. De titel is in roode letters gedrukt en in een fraaie omlijsting gevat; boven aan in drie nissen, DAVID, MOZES en JUDAS MACHABEUS, van weerszijden een kolom en onderaan een schild met het huismerk van den drukker, vastgehouden door twee engeltjes.

De keerzijde bevat een opsomming van al: **Die boeckē des oudē Testaments**, terwijl voor op het tweede blad de inhoudsopgave staat van dit eerste deel: **Deze boeckē die// hier na getekent staen salmē// in dit eerste deel der Bybelē// vynden.**, bevattende de boeken van **Genesis** tot **Hester.**

Die andere boecken sal mē// in dat āderde deel vijndē.

Op de keerzijde een fraaie houtsnede, de Schepping van EVA, omringd door vijf kleine medaillons waarop de andere scheppingsdagen zijn afgebeeld.

De tekst begint op het genummerde blad 1, en is met eenige houtsneden versierd, die gevolgd zijn naar den bijbel van LUTHER en tot opheldering van den tekst dienen. Zoo is op blad 80 recto en verso de tabernakel afgebeeld, en op blad 82 recto en verso en 83 verso de andere in Exodus 37—39 omschreven

heiligdommen. Op blad 86 recto is de hoogepriester afgebeeld, terwijl blad 87 verso de tent der samenkomst in haar geheel te zien geeft. De hoogepriester staat nog eens op blad 94 recto.
De vijf boeken van MOZES zijn op blad 189 verso voltooid. Het volgende, niet genummerde, blad bevat recto het: Register der boeckē Mosi.... Hier na volcht dat// boeck Josue., die op de versozijde is afgebeeld.
Met het boeck Josue begint: Dat tweede deel der Bibelē., met een nieuwe pagineering.
Dit deel bevat 253 bladen, sign. a—H.
Op blad 5 en blad 6 recto is de zevende optocht om Jericho voorgesteld, op blad 32 recto de slag tusschen de Joden en de Midianiten. De beschrijving die in het eerste boek Koningen, 6—8, van SALOMO's tempel gegeven wordt, gaf natuurlijk weer aanleiding tot het plaatsen van eenige fraaie houtsneden, op blad 113 verso, 114 verso, 115 verso, 116 verso en 117 verso, terwijl blad 122 verso SALOMO op zijn troon te zien geeft.
Dit tweede deel bevat de boeken des Ouden Verbonds tot en met het boek ESTHER. Het laatste blad verso is onbedrukt.

Ofschoon met het boek JOSUA reeds een *tweede deel der Bibelē* is begonnen, is diezelfde benaming ook gegeven aan de Boeken die na het boek ESTHER volgen.

Dat twee-//de deel der// Bybelen// naerstelijck ghecor//rigeert.
Daar deze in rood gedrukte, en in een versierde omlijsting gevatte, titel op een afzonderlijk ingevoegd blad gedrukt is, ontbreekt dit wel eens, zonder dat het in het oog valt. Dat het echter wel hier behoort, en niet voor het boek JOSUA, blijkt uit de keerzijde, want de opgave: Dese boeckē die// hier na getecykēt staen salmen// in dit anderde deel der Bybelen// vijnden. begint met Dat boeck Hiob.

Toch was DOEN PIETERSZ. met het nummeren van de deelen wat in de war, want het hieropvolgende nieuwe titelblad luidt: Dat boeck// Hiob,// Hier beghint// dat derde deel// der Bibelen. Deze titel is nu weer in zwart gedrukt, en is door dezelfde omlijsting, met des drukkers merk onderaan, omgeven.

128 gen. bladen, bevattende de boeken JOB tot en met het Hooglied, dan nieuw genummerd 228 bladen met de boeken van JESAIAS tot en met MALACHIAS en eindelijk nog eens 186 bladen met de boeken van dat derde boeck Esdre tot en met een gedeelte van het boek HESTER en vintmē int hebreeusch niet/ mer syn in die griecsche translacie bescreuē geuonden.

De sign. is aaa—qqq, aa—[eenige willekeurige teekens, daar het alphabet al bij het 24ste vel ten einde was], en aaa—zzz.

Het eerste blad van het boek JESAIAS bevat een fraaie voorstelling van dezen profeet, met den titel: Hier beghint// Jesaias dye Prophete.// Dat vierde deel der Bibelen., terwijl het laatste blad van dit deel ingenomen is door Een register om te vergaderen// die boecken der propheten., waaronder een tweetal profeten zijn afgebeeld. De keerzijde is onbedrukt.

Blad 182, wanneer het Tweede boek der MACHABEEN voltooid is, bevat het adres van den drukker.

Hier volendt dye alder heylichste Bibel/ welcke tot// eere ēn glorie des Almachtigen Gods ēn alre heyligē/ ēn tot proffijt aller in Christo gelouender menschen/ vlyte·//lijcken gheprent/ ende mit grooter naerstichept ghe//corrigeert is/ int Graefschap vā Hollant in die// vermaerde coopstadt van Amstelre·//dam. Int iaer ons herē duy·//sent vijf hondert ende// seuenentwintich// den. vij.// dach// in// Maerte. By my// Doen Pietersoen in// Enghelen boech.

Achter dit adres volgen dan nog de reeds genoemde hoofd-

stukken van het boek ESTHER, voltooid op blad 186 verso: **Hier eyndet dat van Hester in die// Canon niet en is.**

Nog is hiermede deze belangrijke uitgave niet geheel voltooid, want er is nog een niet genummerd half vel aan toegevoegd, waarvan het laatste onbedrukt is, en het eerste blad recto geheel is ingenomen door een voorstelling van AHASVERUS die ESTHER zijn scepter toereikt.

Het eerste blad verso begint met de mededeeling: **HEt en is niet mogelick datmē sulcken groten boeck// mocht prentē eñ niet dwalē in een woorckē ofte let//ter/ daer om hebbē wij hier ond' aen geteyckēt/ die plaet-//sen/ daer in door d'snnelheyt ghedwaelt is/ om eenē ye-//geliken te waerscouwē/** enz., en dan volgt een opsomming der drukfouten in alle deelen.

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam.
Universiteits-Bibliotheek, Leiden.
Koninklijke Bibliotheek, 's Gravenhage.
Prof. J. I. DOEDES, Utrecht.
Britsch Museum, Londen].

7 Maart 1527 d. w. z. 1528 had DOEN PIETERSZ. deze belangrijke uitgave voltooid. ISAAC LE LONG [1]) heeft reeds medegedeeld dat de boeken van Genesis tot en met het Hooglied gevolgd zijn naar de vertaling van LUTHER, evenals de Psalmen, maar dat de boeken der Profeten en het overige naar de Vulgata gedrukt zijn, en dat de afbeeldingen naar den bijbel van LUTHER gevolgd zijn, maar ten onrechte beweert hij, dat er bij behoort het register met *Die principaele Hooft-Articulen van allen dinghen, den Menschen troostelick, nut ende van noode.* In geen der exemplaren, door mij gezien, is deze toevoeging, die in 1546 door 's Keizers Plakaten verboden werd, te vinden [2]).

---

[1]) IS. LE LONG, *Boek-zaal der Nederduytsche Bybels.* Amsterdam 1732 p. 574—576.

[2]) SEPP, *Verboden lectuur.* Leiden 1889 p. 87.

Wel werd er in die dagen al zoo tegen dergelijke plakaten gezondigd, dat de Amsterdamsche regeering 7 Aug. 1528 een keur afkondigde *„dat alle printers ende druckers voertaen ghenen materie drucken ofte printen zullen, tensy dieselve materie eerst gevisiteert ende geadmitteert zij by mijne Heer die Schout ende Burgemeesteren"* [1]).

Tegen de volgende pamfletten konden Schout en Burgemeesteren zeker geen bezwaar hebben.

57. = **Den ontseggLhe vanden Co//ninc van Vrancrijc eñ Engelant/ aen die Key//serlicke Mayesteyt onsen Here/ met sijn Antwoort.**

24 ongen. bladz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—C.

Onder dezen titel is hetzelfde Keizerlijk wapen geplaatst dat ook op het titelblad van het eerst beschreven *Eualuacie boecxken* is afgedrukt, en dan volgt nog het begin van een uitvoerig woord van **Die translateerd' tot dē leeser**, waarin hij de wenschelijkheid betoogt van een vertaling der tusschen den Koning van Frankrijk, den Koning van Engeland en den Keizer gewisselde brieven. **Die Spaensche spraec is so seer v'screydē vandē Duyt·//schē/ so datmen int ouersettē onderwilē moet afstreckē eñ onderwilē moet toe doen// so neemt dat in danc/ Die rechte substancie perfectelic/ Hoe dat geschiet is/ sal ick nv// ouersettē/ so dat ghijt wel sult verstaen.**

Het adres staat onder op de voorlaatste bladz. **Dese boecken sijn Ghheprent/ tot Amstelredam// aen die oude zijde In die Kercstraet// By mij Doen Pietersoen// in Enghelenborch int// Jaer ons Heren// duysent D.// XXviij//..**

De laatste bladz. wordt geheel ingenomen door een groot keizerlijk wapen (dat van het tweede beschreven *Eualuacie boecxken*, maar met een grootere kroon) in een omlijsting.

De inhoud bevat een uitvoerig relaas van de audientie, door den

---

[1]) *Oud-Holland* II p. 75.

Keizer 22 Jan. 1528 te Burgos verleend aan de herauten van de Koningen van Frankrijk en Engeland en het antwoord hen op 27 Jan. gegeven.

[Koninklijke Academie, Amsterdam.
Bibliotheca Thysiana, Leiden].

58. = Een copie ende claer wt-// schrift eens waerachtighen Seyndt briefs hoe die Turckschc// keyser Soliman/ desen sijnen tegenwoordigen tocht te-// ghen die Christenen geordineert heeft Ende is vā// Constantinopel wt getogen na Griex Weys//senburch/ als hier na volghen sal Ghe-//translatcert wt vreemder sprack in duitsche

12 ongen. bladz. 4°. Goth. letter, zonder sign.

Op het titelblad een groote houtsnede, voorstellende SOLIMANS vertrek. Bladz. 2 bevat een opgave van Dye Capittelē deses briefs, en de laatste bladz. bevat de dateering: Datū Belligradi dat is te Griex Weyssenburch// Inde heyrleger Solymās optē seuēdē dach July, en onderaan het adres: Gheprint tot Amstelredam// aen die oude side in die kerckstraet bi mi// Doen Pieterzoen in Enge-//lenburch. • .

[Koninklijke Academie, Amsterdam].

Dit pamflet behelst een beschrijving van den tocht, dien SOLIMAN II in het jaar 1529 tegen Weenen ondernam, en vooral van de in zijn leger tentoongespreide pracht. De *vreemder sprack* waaruit het vertaald is, zal vermoedelijk de Hoogduitsche geweest zijn.

Over denzelfden krijgstocht verscheen bij DOEN PIETERSZ. nog een pamflet, maar ter wille van de tijdsorde, moet ik eerst een andere uitgave vermelden.

59. = Pronosticatie Meester Jan// Thibault Medicijn eñ Astronomijn vander Keyserliker Maiesteyt vandē Jare ōs// heren. M.CCCCC. eñ. xxxi. gheralculeert op den orizon van die vermaerde// coopstadt vā Antwerpen/ inhoudende die vier deelen des iaers/ ende in// fluentien der manen/ eñ vanden payse/ oorloge/ vanden siecten vā// desen Jare/ eñ oock vā sommige landen/ met die constellacie// vanden ghenen die onder die. vij. Planeten sijn/ eñ oo// die reuolutie van den coningen eñ princen. &c.

8 ongen. bladz. 4°., zonder afzonderlijk titelblad, Goth. letter, zonder sign.

Het adres staat onder aan de laatste bladz. Gheprint Tamstelredam aen die oude zijde/ in// die kercstraet bi mi Doen Peeters soon/ in// Enghelenburch . • .

[Bibliotheca Thysiana, Leiden].

Deze prognosticatie onderscheidt zich in niets van andere van dit soort. Er wordt in voorspeld niet alleen wat voor weer het gedurende het geheele jaar 1531 zal zijn, maar ook wat voor ziekten de verschillende vorsten zullen hebben. Aan het einde staat een waarschuwing tegen den *Almanack van* JASPER LAET DIE IONGHE.

60. = Des Turckschen Keysers// veruaerlicke Beleg/ der stadt eñ slot Guns genomt/ eñ// des seluen na twaelf verlorē stormen aftoceh/ bi dē// edelē Ridder Niclaes Jurischitz die daer stee-//houder was/ gescreuen warachtelijckē// aen Ferdinandus Roomsche Co-//ninc wt der voorghenoemde// stadt Guns//. • .

6 ongen. bladz. 4°. Goth. letter, sign. [A]--B.

Op het titelblad een kleine houtsnede, voorstellende het beleg van de stad. De tekst begint onmiddellijk op p. 2, en onderaan op de laatste bladz. staat het adres: Gheprint tot Amstelredam// aen die oude side in die kerckstraet bi mi// Doen Pieterszoen in Enge-//lenburch. • .

[Koninklijke Academie, Amsterdam].

De twee brieven van den stadhouder van Güns, NIKLAS JURISCHITSCH aan Koning FERDINAND, waaruit het pamflet bestaat, zijn gedateerd 28 en 30 Aug. 1532.

Deze dagteekening is de laatste die ik op eenige uitgave van DOEN PIETERSZ. heb aangetroffen. Of hij kort daarna gestorven is, dan wel, of hij, die eens zulke streng verboden lectuur gedrukt had, zich niet meer veilig te Amsterdam gevoelde, sedert daar een andere geest kwam heerschen — in 1534 werd immers ook de schout JAN HUYBERTSZ. afgezet — daarop kan vooralsnog het antwoord niet gegeven worden.

Van de ongedateerde drukken, die mij nog van DOEN PIETERSZ. bekend zijn, behoort stellig een aantal tot een vroeger tijdperk, maar daar deze bezwaarlijk tot een bepaald jaar te brengen zijn, zal ik ze hieronder bij elkander vermelden.

61\. = Dit is eē deuote// boecxkē ghehetē verduldich lijdē.

72 ongen. bladz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [a]—e, zijnde vel e een half vel.

De eerste regel is in rood, de tweede in zwart gedrukt. Dan als vignet CHRISTUS met de lijdenswerktuigen bij zich, tusschen twee roode smalle randversieringen, waaronder: .Mensche dit heb ic geleden om di lijt// verduldelick wed' om mi ouerleest wat// hier in dit boeck ghescreuē staet eñ ver//blijt v in lijden dats mijnen raet wie li//den oetmoedelick door mi ontfanghet// dye heuet tot mijn rijck eenen blijden inghanck.

De tekst begint op p. 2. Hier beghint een profitelijck boeck// eñ is inhoudende hoe hē een mensche// hebben sal in sijn lijden eñ hoe hi v'dul//dich wesen sal in sijn lijden.

Het laatste halve vel bevat twee bladvullingen, een beginnende: Cribulacie is een gerechte dalr rÿs om ned' gecomē is totter aerde om dit mit ōs te eten, en een verhaal: Dit is vā een suster vā groeninghē, bevattende een spookhistorie, die door mij elders gepubliceerd zal worden.

Het adres op de laatste bladz. luidt: Gheprēt in die vermaerde coop//stadt van Amstelredam an de// oude side in de kerckstraet// Bij mij Doen pieter//soen in Enghe//lenburch, waaronder het gekroonde wapenschildje van Amsterdam.

[Bibliothèque de l'Arsenal, Parijs.
Prins VAN ARENBERG, Brussel].

Naar het exemplaar in de bibliotheek van den Prins VAN ARENBERG heeft VAN DER MEERSCH er reeds een korte beschrijving van gegeven, met

een afbeelding van het wapenschildje onder het adres [1]). Uit de overeenkomst van letters besloot hij, dat een er achter gebonden werkje: *„Aldus salmē marien der moeder godes lesen dē lelien crans, den rosen crans, den fiolen crans"*, ook bij DOEN PIETERSZ. gedrukt zou zijn. Voor mij is dit, zonder bijkomende redenen, niet genoeg, om het hier op te nemen.

In het bandje van de Bibliothèque de l'Arsenal te Parijs, dat aan zekere JAQUELIJNE VAN DONGELBERGHE toebehoord heeft, zijn eenige stichtelijke tractaatjes in HS. voor en achter bijgebonden. Wat er echter nog merkwaardiger aan is, is dat zij of een andere eigenaar zich de moeite getroost heeft, de vele drukfouten en onnauwkeurigheden te verbeteren; ook plaatste deze er uitroepen in als: *prit ī dȳ herte*, of: *Merct dees iiij puintē wāt sij seer oerboerlijc sȳ*, of alleen: *noteert.*

62 = [Dat liden ons heeren]?

254 ongen. bladz. kl. 8°. Goth. letter, sign. a—q, ontbrekende aan vel k een blad, terwijl de tekst toch goed sluit.

Daar het titelblad aan het eenig mij bekende exemplaar ontbreekt, kan ik den titel van dit boekje slechts met een vraagteeken plaatsen.

De tekst begint met een sierletter op p. 3: Dat lidē os herē als die lee//rars seggē heeft hier ma//niere vā waerdicheyt, en is versierd met een aantal houtsneden zonder kunstwaarde, die ook in andere uitgaven van DOEN PIETERSZ. gevonden worden, p. 15 CHRISTUS op Gethsemane, p. 28 De Judaskus, p. 36 CHRISTUS voor ANNAS, p. 44 CHRISTUS voor CAIAPHAS, p. 51 CHRISTUS bespot, p. 59 CHRISTUS voor PILATUS, p. 80 CHRISTUS voor HERODES, p. 93 CHRISTUS gegeeseld, p. 101 Doornenkroning, p. 105 Ecce homo, p. 109 PILATUS zich de handen wasschende, 114 Kruisdraging,

---

[1]) P. C. VAN DER MEERSCH, *Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs Belges et Néerlandais, établis à l'étranger*, I, Gand 1856 p. 185.

p. 125 Kruisiging, p. 155 CHRISTUS aan het Kruis, p. 180 afneming van het Kruis, p. 189 Nood Gods, p. 202 Graflegging. Onderaan op de laatste bladz. het adres: **Gheprint Tamstelredam in die// vermaerde coopstadt an die ou-//de side In dye heerstraete By// my Doen pieter soon in// Englenburch.**

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam].

63. = **Hier begint dye corte doornen crone ons liefs heeren Ihesu christi.**

Kl. 8°., Goth. letter.

Aan het einde het adres: **Gheprent tot Amstelredam an die oude syde in die heerchstraet By my Doen pieterssoen in Enghelenburch.**

[Coll. DE LA SERNA SANTANDER te Brussel, 1803].

Een exemplaar van dit werkje [1]) is mij thans niet bekend. Behalve in den catalogus van de collectie DE LA SERNA SANTANDER [2]) waar het ten onrechte tot de incunabelen gerekend wordt, wordt het ook nog vermeld door HAIN [3]) en door VAN DER MEERSCH [4]).

64. = **pater. noster// Een seer goede leeringhe vandē// Pater noster een cort bedun̄tsel gemaect vā// meester Godschalc Rosemont vā Eyndouē// Doctoor inder Godheyt.**

40 ongen. bladz. kl. 8°., Goth. letter, zonder sign.

Onder den titel een voorstelling van de Bergrede. De tekst begint bovenaan op p. 2. Iedere zin van het Onze Vader wordt eerst in het Latijn en in het Hollandsch genoemd en gevolgd door een verklaring. Dit is op p. 16 voltooid, en daarna worden **vij. peticijen eñ middelen** opgenoemd **dye wij bidden om te vercrijghen vij. sonderlinge doechdē teghē die seuen hooft sondē.**, maar eerst is op p. 17 nog eens dezelfde houtsnede afgedrukt, die ook het titel-

---

1) Ook JAN SEVERSZ. heeft het gedrukt, eveneens zonder jaar.

2) *Catalogue des livres de la Bibliothèque* de M. C. DE LA SERNA SANTANDER, I, Bruxelles 1809 p. 221.

3) L. HAIN, *Repertorium bibliographicum*, no. 6397.

4) P. C. VAN DER MEERSCH, *Recherches* etc. p. 184.

blad versiert. De laatste vier bladen, die een half vel vormen, bevatten nog verschillende gebeden, terwijl op 34 een Maria als Koningin des hemels is afgebeeld.

De naam van den samensteller is op de manier van een rebus onderaan op p. 39 aangebracht, nl. een roos en daarachter het woord mondt.

Het adres staat op de laatste bladz.: pater. noster// Hier eyndet een deuoet boecx//ken ende is ghepreent tot aem-//stelredam Aen die oude zijde bi// die papē brugghe in die kerck-//straet bij mij Doen pieterszoon in Enghlenburch.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Over den inhoud van dit boekje heeft Is. LE LONG zich niet weinig geergerd, hij heeft er in zijn Beschryvinge van de Reformatie [1]) een fragment uit afgedrukt, en het ook in zijn Boekzaal vermeld [2]).

GODSCHALCK ROSEMONDT is geen onbekende. Hij was leerling van paus ADRIAAN en Professor te Leuven. Ook het volgende boekje van zijn hand gaf DOEN PIETERSZ. uit.

65. = Dit is een deuote oeffeninghe eñ ma-//niere om te vercrigē warachtich berou-//we eñ om alle des vyants becoringhe te// wederstaen in die ure des doots Gheor-//dineert Bij Meester Godtscalck Rose-//mondt Doctoor in der Godheyt.

8 ongen. blz. kl. 8°., Goth. letter, zonder sign.

Het adres staat op de laatste bladz.: Gheprent tot Amstelredam Aen// die oude zijde Bij die Papen//brugghe in die kerck-//straet Bi mi Doen// pieterszoon in// Enghlen//burch., en daaronder weer dezelfde rebus van des schrijvers naam, die ook bij het vorige boekje gebruikt is.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

---

[1]) Is. LE LONG, *Historische beschryvinge van de Reformatie der stadt Amsterdam*, Amsterdam 1729, p. 450.

[2]) Is. LE LONG, *Boek-zaal der Nederduytsche Bybels*, Amsterdam 1732, p. 523.

Wel eens aan GODSCHALCK ROSEMONDT toegeschreven [1]), hoewel zonder grond, is het volgende werkje:

66. = **Hier beghint een// seer goet ē deuoet boecxkē voer enē// yegeliken kerstē mensche Voemē dē// berch van caluarien opclimmē sal ē// helpē onsen heer sijn swair cruys dra//gen wāt hi seer moede is ghewordē// vanden swaren anxt des doots".**

32 ongen. bladz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—B.

Op het titelblad een houtsnede, voorstellende CHRISTUS op den kruisweg. De tekst begint op p. 2 en wordt opgeluisterd door zeven kleine houtsneden, op p. 5 PILATUS zich de handen wasschende, p. 7 Doornenkroning, p. 10 Kruisdraging, p. 12 hetzelfde prentje, p. 17 CHRISTUS aan het Kruis, p. 21 De heilige vrouwen beweenen het lijk van CHRISTUS, p. 23 Afneming van het Kruis, p. 25 Graflegging, p. 27 hetzelfde prentje, p. 29 Kruisiging.

Onderaan op de laatste bladz. het adres: **Gheprent in die vermaerde coop-//stat vā Amsteiredam aen die ou//de side in die kercstraet bi my// Doen Pietersoen in En-//ghelenburch . · .**

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Dit boekje is herhaaldelijk gedrukt, maar helaas heeft geen der oudere drukken een jaartal. Ook CORNELIS VAN PEPINGHEN en JAN SEVERSZ. hebben er uitgaven van bezorgd, met welke beide wij ons ter plaatse zullen bezig houden.

67. = [*Die spys der sielen*].

Deze titel wordt door LE LONG [2]) opgegeven en hij vermeldt er uitdrukkelijk bij dat DOEN PIETERSZ. de drukker is. Ofschoon hij er een groot

---

[1]) *Catalogus der Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden*, I, Leiden 1887, p. 612.

[2]) Is. LE LONG, *Reformatie* p. 450.

brokstuk uit afdrukt, heb ik er geen exemplaar van kunnen vinden, evenmin als van

68. = [*Beklaaginge voor de Voeten des Heeren*], ook door LE LONG [1]) aangehaald, en te oordeelen naar het verband waarin hij het noemt, evenzoo afkomstig van de persen van DOEN PIETERSZ.

Ten slotte moet nog genoemd worden een

69. = [Lofzang op de Heilige Maagd], waarvan slechts een klein fragment aan mij bekend geworden is. Het is een gedicht in plano gedrukt, Goth. letter, in drie kolommen. Het fragment eindigt met de regels:

Princesse der gloriē geē vrouwe vroed'
V did ic helpt mi wt swerelts ghetruere
Ende ihesus moet zijn mijn behoeder
O maecht en̄ moeder bouen natuere
Laet mi v'beydē ō steruē een salich huere.

Onderaan staat het adres: Gheprent tamstelredam aen die oude zijde Bi mij Doen pietersz.

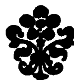
[Bissch. Museum, Haarlem].

Hiermede ben ik, wat DOEN PIETERSZ. betreft, aan het einde van mijn taak gekomen. Hij is de eerste drukker van beteekenis te Amsterdam geweest. Op artistiek, op godsdienstig en op handelsgebied heeft hij door zijne uitgaven baanbrekend gewerkt. Hoe gaarne zoude ik zijn beeltenis aan deze studie toevoegen. Een oogenblik heb ik gedacht dat dit mogelijk was, daar BODEL NYENHUIS een portret van hem noemt [2]). Maar deze houtsnede heb ik, ondanks vele nasporingen, niet terug kunnen vinden, en ten slotte geloof ik dat BODEL NYENHUIS of een ander portret, b.v. dat van ALARDUS, voor het zijne heeft aangezien, of een gefingeerd portret in zijne collectie gehad heeft.

[1]) Is. LE LONG, *Reformatie* p. 450.

[2]) J. T. BODEL NYENHUIS, *Liste alphabétique d'une collection de portraits d'imprimeurs* etc. No. VI, 1861. p. 17.

OVERZICHT.

CORNELIS VAN PEPINGHEN.

In zijne studie over Amsterdamsche boekdrukkers en boekverkoopers uit de 16de eeuw heeft Mr. N. DE ROEVER [1]) aan CORNELIS VAN PEPINGHEN de eer gegund, de rij te openen. Hij was hiertoe aangezet, omdat hij diens eenig bekend drukje elders als een eersteling der Amsterdamsche drukpers beschreven had gevonden. Zelfs was het in den catalogus der Haarlemsche Bibliotheek tot de incunabelen gerekend [2]).

Dit zeldzame boekje is een andere uitgave van een reeds door mij vermeld werkje, daar het ook door DOEN PIETERSZ. gedrukt is.

70. = **Hier beghint een seer goet// eñ deuoot boecxkẽ voor eẽ// ygelicken kerstenẽ men//sce. Hoemẽ den barch vã.// Caluarien op climmẽ sal eñ helpen// onsen heer sijn sware cruce dragen// wãt hi seer moede is ghe-wordẽ vã// den swaren anxte des doots.**

46 ongen. bladz. kl. 8°., Goth. letter, zonder sign.

Het titelprentje is hiernevens afgebeeld. Voorts is het versierd met 12 houtsneden (p. 2 Kruisdragende CHRISTUS, p. 6 CHRISTUS voor PILATUS die zich de handen wascht, p. 9 S. VERONICA met den zweetdoek, p. 12 en 15 Kruisdragende CHRISTUS, p. 19 CHRISTUS aan het Kruis tusschen de twee moordenaars, p. 24 dezelfde voorstelling, p. 26 Nood Gods, p. 31 Borstbeeld van

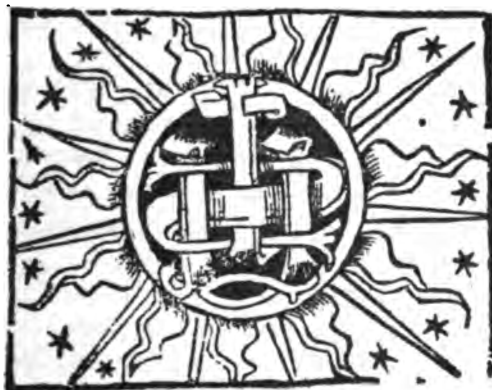
---

[1]) *Oud-Holland*, II p. 73.

[2]) *Supplementum Catalogi Bibliothecae Publicae Harlemensis*, Harlemi 1852, p. 116.

Maria, p. 34 Kruisiging, p. 37 Christus op den berg Gethsemaneh, en op de laatste bladz. de mis van S. Gregorius).

Hier beghint een seer goet
eñ deuoot boecxkē voor eē
yegelicken kerstenē men
sce hoemē den barch vā.
Caluarien op climmē sal eñ helpen
onsen heer sijn sware cruce dragen
wāt hi seer moede is ghewordē vā
den swaren anxte des doots.

Het adres staat op de voorlaatste bladz.: Gheprent tot Amstelreda In die// Caluer straet in die ionghe iacobs//stege By mi Cornelis vā pepighē.

[Stadsbibliotheek, Haarlem].

Dit eenig bekende exemplaar is afkomstig uit de bibliotheek van Jacobus

Koning, in wiens catalogus [1]) de buitengewone zeldzaamheid al betuigd wordt: *Gedurende meer dan 40 jaren is hetzelve door verschillende liefhebbers te vergeefs gezocht*". En Gottfried Reichhart, Subprior en Bibliothecaris van de Stiftsbibliothek te Göttweih in Oostenrijk, deed er in 1852 nog navraag naar [2]). Hij had het ergens als een druk van 1500 vermeld gevonden. Op ongeveer 1500 plaatste ook Du Puy de Montbrun het [3]), mijns inziens ten onrechte en veel te vroeg.

Is de veronderstelling juist van de samenstellers van den Catalogus der Bibliotheek van de Maatschappij van Letterkunde van 1847 [4]), dat Godschalck Rosemondt er de schrijver van is, dan is de zaak al beslist, want deze is pas ongeveer 1483 geboren, en het gaat dus niet aan, te beweren, dat al omstreeks 1500 een werkje van hem in Holland zou zijn nagedrukt. Maar die veronderstelling steunt op niets en kan geen diensten bewijzen.

Er is echter een andere omstandigheid die een betere vingerwijzing aanbiedt. Het boekje is herhaaldelijk herdrukt; nog in 1581 te Antwerpen door Jan van Ghelen [5]). Welke druk is de oudste? Van degene die in aanmerking komen noem ik, nevens deze van Cornelis van Pepinghen, die van Doen Pietersz., van Jan Seversz., en van Willem Vorsterman te Antwerpen [6]). Waar de tekst het eenvoudigst afgedrukt is, meen ik de prioriteit te mogen aannemen, te meer wanneer wij hierdoor tevens naar een stad in de Zuidelijke Nederlanden verwezen worden. Nu eindigt de

1) Amsterdam 1833, II p. 16 no. 56.

2) *Serapeum* 1852, p. 286.

3) Du Puy de Montbrun, *Recherches bibliographiques sur quelques impressions Néerlandaises du 15e et 16e siècles*, Leide 1836, p. 86, 87.

4) *Catalogus*, I p. 181.

5) Aanwezig in de Universiteits-Bibliotheek te Leiden.

6) Deze druk wordt door B. Quaritch (*Catalogue of the monuments of the early printers in all countries*, London 1888 no. 26293) op ongeveer 1515 geplaatst. Veel vroeger kan niet, want pas in 1512 was Willem Vorsterman als drukker te Antwerpen geadmitteerd (de Reume, *Variétés bibliographiques* p. 150).

uitgave van WILLEM VORSTERMAN te Antwerpen met een gebed van den Bisschop van Keulen. De drie anderen hebben hierachter nog een bladvulling: *Hier beghinẽ die seuẽ pijnlicke ned'valle die den heer iesus geuallẽ heeft doen hi gheuãgen was die seer goet gelesen sȳ mit seuen pat'noster eñ vij aue maria*". Daar achter heeft DOEN PIETERSZ. alleen nog maar een kort gebed „*voor dat heylich cruys*", JAN SEVERSZ. insgelijks een gebed „*voer die noot gods*" en CORNELIS VAN PEPINGHEN een niet onbevallig gedichtje, dat ik als een aardige proeve van geestelijke poëzie zal mededeelen.

Liden is dat beste goet
Dat god sine vrienden doet
Liden is den wech tẽ rijke õs herẽ
Salich sijnse diet wel hantierẽ
Liden verenicht ons mit gode
Die by ons is in onsen noode
Liden suuert der sielen wonden
Eñ behoot dat lichaem vã sonden
Liden is die beste medecijne
Om te verdriuẽ die helsche pijne
Liden is der sielen troost
Want si mit lidẽ werdẽ verlost
Liden verhaelt den v'lorẽ tijdt
Sijt blijde als ghi in lyden sijt
Eñ dincket om des lidens loon
Wildi verdienen die ewige croon
Wãt niemãt is der cronẽ waert
Dan die wt minnẽ liden begeert.

De laatste houtsnede in het drukje van CORNELIS VAN PEPINGHEN, met de mis van ST. GREGORIUS, zien wij als titelprent op JAN SEVERSZ.' in 1518 gedrukt: „*Dit sijn die hondert articulen van der passien van ons heren Jesũ Christi*",

waarin ook dezelfde sierletter O te vinden is. Of nu JAN SEVERSZ. in 1518 oude houtblokjes van CORNELIS VAN PEPINGHEN gebruikt heeft, dan wel of CORNELIS VAN PEPINGHEN eerst na 1518 de houtblokjes van JAN SEVERSZ. tot zijn beschikking gehad heeft, is moeielijk uit te maken, maar wanneer wij opmerken, dat er in de houtsneden in het drukje van CORNELIS VAN PEPINGHEN volstrekt geen eenheid is, en bijna ieder tot een ander stel behoort, dan dringt zich de veronderstelling op, dat hij van verschillende kanten de middelen bijeen gegaard heeft om zijn drukje op te sieren, en dat hij eerst na 1518 de beschikking kan gehad hebben over de houtblokjes van JAN SEVERSZ., die spoedig na 1518 Leiden verlaten heeft, en aan het zwerven is geraakt [1]).

Daarom meen ik als een niet al te gewaagde veronderstelling te mogen aannemen, dat CORNELIS VAN PEPINGHEN het boekje gedrukt heeft omstreeks 1520.

Hij woonde *„in die Caluer straet in die ionghe iacobs stege"*. Waar die steeg gelegen was is niet recht duidelijk. Mr. N. DE ROEVER veronderstelt aan de westzijde van de Kalverstraat dicht bij den Dam [2]).

Daar Pepingen de naam is van een Brabantsch plaatsje, ligt het vermoeden voor de hand, dat CORNELIS VAN PEPINGHEN daar vandaan was. Wellicht heeft hij te Amsterdam slechts terloops gedrukt, maar drukken van hem in andere plaatsen zijn al even onbekend als andere drukken van hem te Amsterdam.

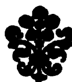
[1]) DU PUY DE MONTBRUN's opmerking (*Bulletin du Bibliophile Belge* XVII p. 307), dat CORNELIS VAN PEPINGHEN de letters van HENRIC DIE LETTERSNIDER gebruikt heeft, biedt geen vasteren grondslag, want ditzelfde wordt ook van HUGO JANSZ. VAN WOERDEN en van JAN SEVERSZ. gezegd. Deze letters zijn buitendien ook gebruikt door HENRIC's eigen zoon CORNELIS HENRICSZ. LETTERSNIDER, die in het begin der 16e eeuw te Delft drukte. De zoon zal toch wel in de eerste plaats erfgenaam van zijns vaders drukkersmateriaal geweest zijn. Hierin ligt, dunkt mij, ook een vingerwijzing, om niet al te vrijgevig te zijn in het toewijzen van de typen van HENRIC DIE LETTERSNIDER aan andere drukkers.

[2]) *Oud-Holland*, II p. 73.

In de 17de eeuw woonde een uitgebreide drukkersfamilie van den naam PEPINGUE te Parijs. THÉODORE PEPINGUE was er in 1620 gevestigd en zijn zoon EDME PEPINGUE werd er 1 Dec. 1643 als drukker toegelaten, evenals ESTIENNE en NICOLAS PEPINGUE 27 Oct. 1650 en ESTIENNE's zoon ANDRÉ PEPINGUE 8 Oct. 1688 [1]).

---

[1]) *Histoire de l'imprimerie et de la librairie* [par DE LA CAILLE], Paris 1689, p 238, 322. De heer J. W. ENSCHEDÉ maakte mij op deze plaatsen opmerkzaam.

WILLEM CORVER.

In het voorjaar van 1524 dagvaardde het Hof van Holland zes bekende Sacramentisten voor zich [1]). Hieronder bevonden zich WILLEM CORVER en JACOB „de boeckebynder". Zoowel de laatste als WILLEM CORVER zijn reeds door Mr. N. DE ROEVER genoemd [2]).

Bij WILLEM CORVER was in 1520 te koop:

71. = Curculio PLAUTI Comoedia longe lepidissima, metro numerisque a PILADE restituta. Venundatur Amsteredamie in aedibus WILHELMI CORVERII sub intersignio Aurei Lilii e Regione viculi piscium. Impress. Suollae 1520. 4°.

[Catal. verk. coll. Is. LE LONG, Amsterdam 1744, no. 969 (4°.).]

Daar omstreeks dezen tijd te Zwolle de boekverkooper SIMON CORVER woonde [3]), zal deze uitgave van PLAUTUS' *Curculio* wel bij hem gedrukt wezen. In welke familiebetrekking tot dezen SIMON CORVER onze WILLEM CORVER gestaan heeft, is mij niet duidelijk geworden. Mr. DE ROEVER

---

1) Prof. J. G. DE HOOP SCHEFFER, *Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland*, Amsterdam 1873, p. 337. — J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, IV, Amsterdam 1884, p. 139.

2) *Oud-Holland*, II p. 73.

3) LEDEBOER, *De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland*, Deventer 1872, p. 384.

deelt mede [1]), dat hij in 1529, kort na het overlijden van zijn vrouw NEEL EELGISDR., het moederlijk erfdeel van f 1600 uitdeelde aan zijn zeven kinderen, (WILLEM, HELYAS, KATRYN, PETER, GHERIT, WEYN en JACOB), waarvan het oudste dertien, het jongste een jaar oud was.

Hij blijkt een vermogend man geweest te zijn, en eigenaar van verschillende huizen. In Jan. 1528 had hij een huis aan ARENT JANSZ. SCHOUTEN verkocht, 11 Oct. 1532 verkocht hij ook aan den boekverkooper BARTHOLOMEUS JACOBSZ. een huis, en het huis „de Struys" in de Oudezijds Kerkstraat werd 3 Jan. 1533 door hem verkocht. De kooppenningen van het tweede genoemde huis werden door BARTHOLOMEUS JACOBSZ. nog in Mei 1533 aan CORVER zelf uitbetaald, doch in Jan. 1534 aan de Weesmeesters, ten behoeve van zijn kinderen [2]). Hieruit blijkt, dat hij in dien tusschentijd overleden moet zijn.

[1]) *Oud-Holland* II p. 173.

[2]) Huisverk. Div. Mem. I, 146 v^{so}, 147.

PIETER JANSZ. TYEBAUT.

72. = DĪSTRVCTIE:// vandē houe vā Hollant Zeelāt en̄ Vrieslant.
136 ongen. bladz. 4^0., Goth. letter, sign. [A]—R.
Op het titelblad het keizerlijk wapen met de kolommen en de zinspreuk aan drie zijden tusschen vier langwerpige blokjes met dier- en bladornamenten. Bladz. 2 is onbedrukt en op p. 3 begint de Instructie van KAREL V, vervat in 215 artikelen. Deze is ghegeuen in// onse stadt van Bruessele den eersten dach van// April Int iaer ons heeren duysent vijfhondert// ende Eenentwintich/ Ende van onsen rijcken / // te weten vandē Roomsschen Tverde/ Ende vā// Spaengnen &c. Tseuende .·. :/: (:). De onderteekening CHARLES in groote kapitalen [1]) staat boven aan de volgende p. 133, en daaronder nog de afkondiging in den Grooten Raad te Mechelen, 2 Mei 1522, en, op de volgende bladz. die in den Raad van Holland, 9 Mei 1522, waaronder het adres: Gheprint Tamstelredam an die oude side bij// sint Annen straet naest den gouden verch// by my Pieter Jan zoen Tyebaut .·.// Ende men salse te coop vindē// indē Haghe by Meester// Huych Jan zoen .·.// van Woirden // + + + // +.

[1]) Deze zeer kenbare letter is vroeger ook gebruikt in *DInstructie vander camere vanden houe vā Hollant Zeelant en̄ Vrieslant* van 24 Oct. 1515, die, met de ampliatie van 11 Jan. 1517, vermoedelijk nog in 1517 gedrukt is. Maar daar deze uitgave een adres mist, meen ik niet het recht te hebben, haar ook aan TYEBAUT toe te schrijven, te meer daar mij uit zoo vroegen tijd geen andere druk van hem bekend is.

De voorlaatste bladz. is onbedrukt, en op de laatste staan tusschen zes dergelijke ornamenten als op den titel de twee wapens van den Keizer met kolommen en zinspreuken en van Holland.

[Stads-Bibliotheek, Haarlem].

73. = DĪSTRVCTIE:// vande hove vā hollant Zeelāt en vrieslant.

136 ongen. bladz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—R.

Ook hier staat onder dezen titel het keizerlijk wapen, maar in een andere houtsnede en zonder kolommen en zinspreuk, terwijl aan de vier zijden blokjes met dier- en bladornamenten staan. De tekst is geheel gelijk aan de vorige uitgave, behoudens kleine verschillen in de spelling. Zoo staat op regel 4 van p. 3 in de vorige uitgave Spagnen, in deze Spangnen.

Hetzelfde wapen van den titel is hier, tusschen drie blokjes met ornamenten, op de laatste bladz. herhaald, waaronder hetzelfde fraai geteekende wapenschild van Holland prijkt. Het voornaamste verschil is, dat het adres van drukker en uitgever gemist wordt.

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam].

Uit niets blijkt, dat deze uitgaven van de belangrijke Instructie voor het Hof van Holland, Zeeland en Friesland, door keizer KAREL V 1 April 1521 onderteekend, onmiddellijk daarna ter perse zijn gebracht. Een druk uit deze jaren [1]), met een bepaald jaar van uitgave genoemd, kon ik evenwel nergens vinden, en zoo komt het mij toch niet onwaarschijnlijk voor, dat deze Instructie, waarvan het zeker wenschelijk was, dat zij spoedig algemeen bekend werd, kort na het vaststellen ervan gedrukt is, d. w. z. toch niet vóór den zomer van het volgende jaar, want de afkondigingen in den Grooten Raad te Mechelen en in den Raad van Holland vonden eerst 2 en 9 Mei 1522 plaats.

Het boek werd gedrukt te Amsterdam bij PIETER JANSZ. TYEBAUT, maar

---

[1]) W. A. G. VAN MAANEN betuigt in zijn *Dissertatio de Supremo Mechliniensi Concilio*, Trajecti ad Rhenum 1824 p. 119, al de groote zeldzaamheid van deze drukken.

was ook verkrijgbaar te 's Gravenhage bij HUGO JANSZ. VAN WOERDEN, wiens loopbaan wij reeds boven geschetst hebben. Toen hebben wij gezien, dat deze zich in 1518 in de hofstad gevestigd had, en dat hij er in 1526 nog woonde. Bezwaar van dezen kant is er dus ook niet. Zonderling moet het ons voorkomen, dat HUGO JANSZ. VAN WOERDEN zelf niet den druk heeft bezorgd, maar ik vermoed dat hier de protectie van een der machtigste Raadsheeren in het Hof in het spel is geweest, nl. van Mr. JAN BENNINCK, die van 1495 tot 1509 het Schout-ambt in Amsterdam had bekleed, en daarna Raad-Extraordinaris in het Hof van Holland is geworden. Deze stond in betrekking tot TYEBAUT, gelijk wij zien uit de volgende uitgave, die reeds door een onvolledige mededeeling van Mr. J. T. BODEL NYENHUIS aan KRAMM bekend was, want in diens werk [1]) wordt genoemd een

74. = [Kaart van Amstellandt en der Gestichte].

Deze houtsnede was door PIETER JANSZ. TYEBAUT gemaakt voor zijn zwager [2]) JAN BENNINCK. Waar een exemplaar te vinden was, wist BODEL NYENHUIS niet, en hij vergat bij zijn mededeeling het bericht te voegen, waar hij die kaart vermeld gevonden had. Mij is het niet mogen gelukken er een spoor van te ontdekken. Toch is het bericht juist, want JAN BENNINCK heeft werkelijk door TYEBAUT een dergelijke kaart laten maken.

Door zijn krachtige medewerking was in 1525 het Hoogheemraadschap van Amstelland tot stand gekomen. Gedurende de eerste twee jaren van zijn bestaan heeft dit waterschap ernstige geschillen met Utrecht gehad betreffende den waterkeer. Daarin werden de belangen der Amstellanders door hem zeer krachtig voorgestaan, en in de rekening, die hij in 1527

---

[1]) CHR. KRAMM, *De levens der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters*, Dl. VI, Amsterdam 1863, p. 1629.

[2]) Dit zwagerschap kan hier gevoegelijk onbesproken blijven. WAGENAAR (*Amsterdam in zyne opkomst* enz. I, Amsterdam 1760, p. 30) noemt als vrouw van JAN BENNINCK zekere IMME, *„eene ryke Boeren dogter van Diemen"*. De beide vrouwen van TYEBAUT zullen straks genoemd worden.

bij de stedelijke regeering inleverde, vermeldt hij *„opdat nu Amstelland niet weer in de oude gebreken vervallen en ook Bijleveld jaarlijks geschouwd worde, wat in geen veertig jaren geschied is, zoo heb ik een octrooi verworven op den schouw van den Ring van Amstelland en Bijleveld, en een goede kaart daarvan doen maken met eene instructie, hoe men den schouw moet doen"* [1]).

In het Archief te Amsterdam berust de copie van een declaratie ter bekrachtiging van deze door JAN BENNINCK ingeleverde rekening, waarbij de volgende notarieele acte betrekking heeft op de bewuste kaart [2]).

Up huyden den twintichsten Novembris Ano XV^c twee ende dertich es voer my openbae Notarys ende ghetughen hier naer ghenoempt, ghecompareert deersame vrouwe FYE HARMANSDOCHTER *huysvrouwe van* PETER TYBAUT *printer ende poerter der stede van Aemstelredamme op des tyt in overlandt wesende bekende en certificeerde dat* JAN BANNINCK *Raet etc. hoen voorsz. man ten bywesene en aensiene van haer comparante gegheven en betaelt heeft gehadt vijf gouden Koervorsten ghulden in en over de betalinge van zeken prente die hy in houte gesned en daer op over de hondert karten, begripende tgestall van Amsterlant mitten gestichte ende omleggende landen, gedruct en geprint hadde Ende dat de voorsz* PETER *hoe man mitten voorsz gouden ghulden hem nyet wel wilde laten genoeghen segghende hem meer verdient te hebben, dan eyntelicken om dat de voorsz* JAN BANNINCK *hoer beyder sond'linge vrundt altyt geweest hadde voorsz hoe man daer mede te vreden es geweest. Aldus gedaen binnen der voorsz stede van Aemstelredamme ten huyse vand voorn* JAN BANNINCK *Ten bywesene van* BART HENRICXZ. *cyrurgyn en poerter der zelver stede en* CHRISTOFFELL JANSS. *getughen hier toe geroupen.*

FRANC. DELFF.

Zeker is het vreemd, dat van deze kaart, waarvan de drukker verklaarde

---

[1]) J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, IV, Amsterdam 1884, p. 64, 65.

[2]) Op deze acte maakte de heer A. J. M. BROUWER ANCHER mij opmerkzaam.

meer dan 109 exemplaren afgeleverd te hebben, geen enkel exemplaar meer aangewezen kan worden. Zij moet uitgegeven zijn tusschen 1525 en 1527.[1])

Daartusschen valt ook de uitgave van het volgende pamflet.

75. = Een schone ordinancie eender gemeender cruysuaert// op den Turc en alle staten der christenheit getaxeert ende// oec gesummeert/ tgetal der cloesteren en̄ der prochi//kercken also nae alst doenlick is en̄ die gelden// die si altijt iaerlicx op brengen mogen/ en̄// hoe veel volcx datmē daer om houdē// mach/ te paert ende oec te voet// gelijc alst ees int iaer. M.//CCCCC. en̄ xij. tot// Wenn in Oestenrijck geprint is.

8 ongen. blad. 4⁰., Goth. letter, sign. A.

Zonder afzonderlijk titelblad. Het adres staat onderaan op de laatste bladz.: Geprint Tamsterdam by sint Annē straet by mi Pieter Jansz Tyebaut.

[Koninkl. Akademie, Amsterdam].

Dit pamflet is een vertaling van een in 1512 te Weenen uitgegeven oproeping tot een nieuwe Kruisvaart tegen den Turk. Was het oorspronkelijke stuk verschenen, toen Sultan Selim I de regeering had aanvaard, het dunkt mij niet onwaarschijnlijk, dat deze hernieuwde oproeping geschiedde naar aanleiding van den ongelukkigen afloop van den slag bij Mohács in 1526.

Hebben wij boven Tyebaut als drukker ontmoet van het Hof van Holland, thans zullen wij hem aan een dergelijk werk bezig zien.

76. = Statuta Jurisdictionis// Kennemarie.

8 ongen. bladz. 4⁰., Goth. letter, sign. [a].

Onder den titel is een groote fraaie houtsnede afgedrukt, blijkens het opschrift voorstellende Der voerschē scole. Bladz. 2 begint met de Copia Statutorum Jurisdictionis// Kēnemarie., die voltooid is op p. 5

---

[1]) Ook de kaart van Amstelland die Jan Jansz. de Pape in 1529 voor Jan Benninck gemaakt heeft, is niet meer aan te wijzen, maar dit is minder te verwonderen, daar deze niet in druk verschenen schijnt te zijn. (*Navorscher* XX p. 86).

No. 76.

met de dagteekening: Datum et// Actū Haerleme Et in ecclesia parochiali Sancti Bauonis cōfessoris// ibidem tempore celebrationis et obseruationis synodi siue Conuoca//tionis generalis palam lecta Intimata et publicata Anno domini// Millesimo quingentesimo Vicesimo septimo/ die Lune mensis Junij// decima septima Sic inferius subsignatum
Johannes de Griecken Prouisor Jacobus Theodrici Decanus
Theodricus schoerle notarius
Sequitur Copia mādati Venerabilium dnorū Offi//cialiū Traiectensiū in eadem Synodo publicati.

Dit tweede stuk is 17 Juni 1527 gedateerd en onderteekend door den notaris Cornelius de Maseyck.

Het is voltooid op p. 7, waarop onderaan ook het adres staat: Excusum Amstelredamis celeberrimo totius Hollandie// Emporio ex officina Petri iohannis Tyebaut.

De laatste bladz. is geheel ingenomen door een groote houtsnede, voorstellende een vergadering van geleerde mannen [1]).

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Dit uiterst zeldzame boekje, waarvan eenige exemplaren in reproductie bestaan, bevat de kerkelijke statuten van het Dekanaat Kennemerland. De vermelding van Jacob Dircksz. als Deken en Dirck Schoerle als notaris toont aan dat in de door van Heussen en van Rijn [2]) gegeven lijst van Dekens van Kennemerland onjuiste opgaven staan, want daar wordt Jacob Dircksz. geheel gemist en Dirck Schoerle in 1544 Deken genoemd.

Ook deze uitgave draagt geen stellig jaar, maar mag toch wel zeker op 1527 gesteld worden. Het eenige mij bekende gedateerde boekje, door Tyebaut gedrukt, is tevens het laatste dat ik vermeld vond.

---

[1]) Deze houtsnede en die van het titelblad behooren klaarblijkelijk tot een mij onbekend gebleven boek, getiteld: *Der doechdē scole.*

[2]) *Kerkelijke historie en outheden der Zeven Vereenigde Provincien.* IV, Leiden 1726, p. 1.

77. = [*Een deuote boexken van vele ghebeden daer summige neyt sinnen ghe-weest in dutsche vergaddert en̄ gescreuē to zelwart bi Groninge*].
288 ongen. bladz. kl. 8°., Goth. letter, sign. A—S.
Een titel ontbreekt. Op p. 5 een houtsnede, CHRISTUS predikend, p. 44, 63, 84 en 111 CHRISTUS aan het Kruis, p. 53 en 72 de Mis van ST. GREGORIUS.
[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Ofschoon het eenig mij bekende exemplaar van dit boekje geen titel heeft, behoort de boven aangegeven titel er toch stellig bij. Op p. 52 wordt vermeld dat het **is ghezet wtē latiȷ̄ in dutzen toe Zeluert vā sinte Bndictus orden**, en een latere uitgave heft iederen mogelijken twijfel op.

78. = **EEn deuote boecxken van vele ghe-//beden daer summige neyt sinnen// ghewerst in dutsche vergaddert en̄// gescreuē to zelwart bi Gronin//ge in vrieslant vā sinte Be//nedictus orden. Inde iaer ons herrē/ .M.// CCCCC. ende// xxviij.**
320 ongen. bladz. kl. 8°., Goth. letter, het eerste vel heeft geen signatuur, van het tweede is de tweede helft A gesigneerd, en de volgende 18 vellen dragen een nieuwe signatuur A—S.
Onder den in zwart en rood gedrukten titel staan twee kleine houtsneden, ST. FRANCISCUS en ST. BERNARDUS, boven en beneden omlijst door twee van dezelfde blokjes met blad- en dierornamenten, die de drukker ook bij de Instructie van het Hof van Holland gebruikt heeft.
Van p. 2 tot 24 volgt een kalender, opgeluisterd door de gebruikelijke houtsneden van het Gulden getal, de Zondagsletter en een groote mannelijke figuur met aanwijzing van de zetels der verschillende menschelijke eigenschappen. Bladz. 25 is onbedrukt en op p. 26 is de Besnijdenis afgebeeld. Dan volgt op p. 27 nog eens de titel: **Een deuote boecxken vā voelen gebeden daer som-//mige neyt sinnen geweest in duetschen ghemacket toe// zelwart bi**

Groningen in vreeslant vā sinte Benedictus// orden. eñ is Geprent toe Amstelredam Bi my Pieter// Jansz Tyebaut. inde̅ iaer ons heere̅. M. ccccc. eñ. xxviij. Nu volgen vele gebeden, tot op p. 33 de kleine Gothische letter eensklaps verwisseld wordt voor de grootere die in de vorige uitgave gebruikt is, en een nieuwe signatuur aanvangt. Een vergelijking van de watermerken in het papier brengt ook aan het licht dat beide gedeelten oorspronkelijk niet bij elkaar behooren. TYEBAUT heeft klaarblijkelijk van het in 1528 uitgegeven boekje een aantal exemplaren overgehouden, en hij bracht die in 1531 opnieuw in den handel met een nieuw voorwerk. In 1531, gelijk op p. 5 de Almanack vā. xxiij. iaren/ beghinnende inden iaer ons heeren. M.CCCCC. eñ. xxxi. uitwijst.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Slechts van deze nieuwe uitgave is mij een exemplaar bekend geworden, en dit exemplaar is al als *Eene bibliographische zeldzaamheid* door Mr. W. B. S. BOELES uitvoerig beschreven en besproken [1]).

In den tusschentijd dat dit boekje voor het eerst gedrukt is en dat hij het nogmaals uitgegeven heeft, is TYEBAUT op ernstige wijze in aanraking met de justitie geweest.

Gecundight den VII Augusti XVc XXXVIII present, enz.

Alzoo PETER JANSZOEN TIBAUT, *printer, God noch eer ansiende zekere schandelicke ende oneerlicke briefgens geprint heeft begrypende grote schoffeirlicke materie, treckende alle eerbare harten zoe wel geestelick als waerlick tot oneer, zulcx, dat men die nyet en behoert te noemen, soe seggen myne Heeren vanden Gerechte hem ouer correctie, dat hy twee uren lang staen sal op die kaek hebbende dese briefgens om*

---

1) *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid van de provincie Groningen*, Dl. II, Groningen 1865 p. 179, 180. Een drukfout op p. 179 doet vermoeden, dat het boekje in 1523 en niet in 1528 verschenen is. Het door den heer BOELES beschreven exemplaar is hetzelfde, dat thans in de Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage berust.

zyn hals ende dat gedaen zynde, zal hy eenen bedevaert doen tot onsen lieuer Vrouwen ten Eenzeel gaende vuyter stede ende die vryheit van dien voer een soendaghe eerstcomende, brengende schyn dese bedevaert gedaen te hebben" [1]).

WAGENAAR [2]) en ook DE ROEVER [3]) zien in deze *briefgens* geen obscoene maar naar Lutherij riekende verboden waar, naar mij voorkomt op onvoldoenden grond. Juist op denzelfden dag, dat deze straf opgelegd is, is ook de gestrenge keur afgekondigd tegen verboden lectuur van die soort [1]), maar de straf die PIETER JANSZ. TYEBAUT moest ondergaan, was van gansch anderen aard. Later zullen wij zien, dat voor dergelijke overtredingen veel scherpere straffen toegediend werden. Ook duidt de *„schoffeirlicke materie"* mijns inziens veeleer op obscoene dan op kettersche lectuur.

De bedevaart naar Eenzeel bij Rijssel heeft TYEBAUT stellig naar behooren volbracht, want niet alleen zagen wij hem in 1531 weer een boekje uitgeven, reeds 16 Juli 1530 was hij voor het gerecht verschenen als oom van de zes minderjarige kinderen van URSEL JANSDR., weduwe van den kalkmeter WILLEM GERRITSZ. [3]) In tegenstelling met het gevoelen van DE ROEVER, dat TYEBAUT met de zuster van WILLEM GERRITSZ. gehuwd was, meen ik te mogen aannemen, dat URSEL JANSDR. zijn zuster was. Als zijn vrouw hebben wij in bovenvermelde acte FYE HARMANSDR. leeren kennen. Een zoon uit dit huwelijk was JAN PIETERSZ.

In tweede huwelijk verbond hij zich met FYE REYERSDR. Dit blijkt uit een acte, 29 Mei 1546 in het Weesboek ingeschreven:

Is op de Weeskamer gecomen JAN PIETERSZ. *ende heeft belooft* FYE REYERSDR. *nagelaten weduwe van wijlen* PETER JANSZ. THIBAULT *s. g. zijnen vader, doe hij leefde, niet te eyschen ofte te molesteren ter zake van zijn voorsz. vaders erve, noch oock van zijn moeders erve, alzoo deselve zynen vader uyt deser stede scheydende vander voorsz.*

---

[1]) *Oud-Holland* II p. 75.

J. WAGENAAR, *Amsterdam in zyn opkomst,* enz. I, Amsterdam 1760 p. 235.

[3]) *Oud-Holland* II p. 76.

FYE, *deselve* FYE *gheen goederen nagelaten heeft en stervende geen goederen heeft nagelaten, die tot profyte van* FYE *voorn. gecomen zyn, mits dat wederom de selve* FYE *gehouden sal wesen te betalen den schulden van zijnen voorn. vader, ende hen daarof tot euwigen dagen te vryen ende scadeloos te houden; 't welck de voorn.* FYE, *mede comparerende, also beloofde te doen*" [1]).

Hij was dus uit Amsterdam vertrokken, en daar hij, toen in 1532 de acte ten behoeve van JAN BENNINCK opgesteld werd „*in overlandt*" (d. w. z. aan de overzijde van de Zuiderzee) was, komt het mij, in verband met de betrekkingen die hij met de Benedictijnen van Selwerd onderhield, niet onwaarschijnlijk voor, dat zijn uitsteedsch verblijf in de buurt van Groningen gezocht moet worden.

De gissing van DE ROEVER, dat hij de PIETER JANSZ. is die sedert 1536 te Leiden als drukker voorkomt [2]), is stellig onjuist, want deze was daar nog in 1548, dus na TYEBAUT's dood, werkzaam [3]), en in 1536 zijn te Leiden een aantal drukkers tegelijk bevoegd verklaard [4]).

TYEBAUT's zoon JAN PIETERSZ. zullen wij later weer ontmoeten.

---

[1]) *Oud-Holland* II p. 77.

[2]) *Oud-Holland* II p. 76.

[3]) Toen drukte hij „*Een wtlegginge oft ouerdenckinge op den 4 Psalm gemaect door Hieronimus Sauonarole*" (Catal. verk. coll. Dr. J. A. ALBERDINGK THIJM, Amsterdam 10 April 1890, p. 1362).

[4]) *Navorscher* XVII, p. 77.

OVERZICHT.

JAN ZYVERTSZ.

De Roever [1]) heeft, op het voetspoor van anderen, Jan Zyvertsz. die Cropel geïdentifieerd met den beroemden Leidschen drukker Jan Seversz., en ook ik ben aanvankelijk daarin meegegaan; zelfs heb ik bij het bewerken van de talrijke gegevens omtrent den vruchtbaren arbeid van dien Leidschen uitgever, een allengs sterker wordenden twijfel trachten te onderdrukken, want veel was er toch, dat de oude hypothese aannemelijk maakte. Jan Seversz. werd in 1524 wegens vergrijpen tegen de plakkaten op het drukken, en het verspreiden van verboden lectuur uit Leiden [2]), en een jaar later ook uit Utrecht [3]) verbannen, en juist in 1525 komt Jan Zyvertsz. te Amsterdam voor het eerst voor.

Maar zonder nog te wijzen op verschillende omstandigheden, die bij mij de verdenking kwamen versterken, is één blik in de door Prof. P. J. Blok uitgegeven bloemlezing uit de Leidsche Kenningboeken [4]) voldoende, om aan allen twijfel een einde te maken. In 1530 werd de Leid-

---

[1]) *Oud-Holland*, II p. 70 vlg.

[2]) Dr. J. G. de Hoop Scheffer, *Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland*, I, Amsterdam 1873, p. 39, 225, waar ook al eenige twijfel uitgesproken wordt.

[3]) Dodt's Archief VII p. 113, 115, 118.

[4]) *Leidsche rechtsbronnen uit de middeleeuwen*, uitg. door Dr. P. J. Blok, 's Gravenhage 1884 p. 363.

sche JAN SEVERSZ. als dood vermeld, en nog in 1535 zullen wij zijn Amsterdamschen naamgenoot werkzaam zien.

Wat ik daarom al over den Leidschen drukker verzameld heb, zal elders gepubliceerd worden. Thans hebben wij ons slechts bezig te houden met den Amsterdammer, die helaas vrij wat minder beteekend heeft.

---

18 Mei 1525 draagt zekere DIRCK ANDRIESZ. aan JAN ZYVERTSZ. *boeckebynder* een huis en erve over „*ghestaen in de Liesdel daar lendenen af zijn* EGBERT *de tymmerman ande oistzyde ende* CLAES ALLERTSZ. *aen de westzyde*".

Al wordt JAN ZYVERTSZ. hier nog maar boekbinder genoemd, dat hij zich ook met het uitgeven van boeken geneerde blijkt uit een almanak van 1526, dien ik slechts vermeld vond als in 1802 in het bezit van JACOBUS KONING [2]).

79. = *Hier beghint des Crepels Calengier. Oft een Almanack, duerende XLIIII jaeren.*

8°.

Achteraan het adres: *Item dese boecken sal men te cope vinden | in die vermaerde Coopstadt van Amstelredam, bi mi* JAN SEUERS SOON DYE CROEPEL VAN DER SCHELLINCK, *Ende is een boeckvercoper, wonende op die oude brugge.*

Gedrukt in 1526 [3]).

[In 1802 bij JAC. KONING te Amsterdam].

Daar mij geen exemplaar van dezen *Calengier* onder de oogen is gekomen, kan ik niet nagaan, of het daarin voorkomende ook strijdig is geweest met 's Keizers plakkaten. Men behoeft dit nog niet op te maken uit de omstandigheid dat „*Salus populi met des Creupelen Calengier*" onder de

[1]) Weeskamer, no. 797.

[2]) *Naamlijst van eenige zeldzame boeken en manuscripten*, 1802 p. 50.

[3]) Of dit jaartal in het boek staat, zegt KONING niet.

verboden lectuur voorkomt op den „*Catalogh'e ende intitulacie van quade verboden boecken*" anders gezegd den Index van Keizer KAREL V van 1550 [1]), want hier zal wel het *Salus populi* het gewraakte deel zijn, en ware ook *des Creupelen Calengier* verboden geweest, niet licht zou BARTHOLOMEUS JACOBSZ. hem dan later nog eens uitgegeven hebben [2]).

Toch is JAN ZYVERTSZ., die waarschijnlijk naar zijn geboorteplaats den toenaam VAN DER SCHELLINCK draagt, zij het dan door een andere uitgave, in conflict gekomen met het gerecht.

„*Alzoe tmitter waerheyt bevonden is, dat* JAN ZYVERTS ZOEN DIE CROPEL, *boekvercoper, boecken in zijnen huys gehadt heeft ende vuytgegeven, die bij des Keysers placaten verboden zijn geweest, soe seggen mijne heeren hem over voer correctie, dat hij twee maenten lanck leggen zal op sint Olofspoert te brode ende te bier, daer op gaende voor een woensdaghe over achte daghen, ende daer nae noch een half jaer lanck gebannen blijven in zijn huys, ende voerts betalen in handen van den gesworen clercken deser stede XII karolus guldens voer ende eer hij van de poort geraken zal, oft ten ewigen daghen gebannen wesen vuyt desen stede*". Aldus luidt de publicatie van 18 Maart 1527 [3]).

Het Hof van Holland oordeelde deze straf te licht, en verlangde dat de schuldige naar Den Haag zou opgezonden worden, maar de stedelijke regeering vond dien eisch onredelijk, en zij bleef voet bij stuk houden, al kostte haar dit ook twee reizen naar den Haag en naar Mechelen. De wakkere woordvoerder was de secretaris ANDRIES JACOBSZ., en hij zag zijn bemoeiingen met succes bekroond, want ofschoon de Landvoogdes hem

---

1) CHR. SEPP, *Verboden lectuur*, Leiden 1889 p. 77.

2) Dit boekje zal later beschreven worden.

3) Keurboek D bldz. 118, aangehaald in *Oud-Holland* II p. 171.

4) *Studien en bijdragen op 't gebied der historische theologie* I p. 251—254. — J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, IV, Amsterdam 1884, p. 157—159. De loop der verhandelingen is uitvoerig te vinden in de *Protocollen van alle de reysen van* ANDRIES JACOBSZ. 1521—1539, HS. op het Amsterdamsch Archief.

schriftelijk mededeelde, dat de Procureur-Generaal van Holland procedeeren zou als hij zou meenen te behooren, van dit proces is nimmer iets geworden, en JAN ZYVERTSZ. kwam er af met de gevangenisstraf en het huisarrest, benevens de boete, die 18 Mei door hem betaald en twee dagen later aan den Schout uitgekeerd werd.

Nadat hij op vrije voeten gesteld was, mocht hij dus weer drukken, uitgeven en verkoopen wat hij wilde, mits het niet tegen 's Keizers plakkaten streed. Zeker was dit niet het geval met:

80. = **Psalteriū horas canoni-// cas cātare in ecclesijs vo-// lentib' secundū laudabi-// lem cōsuetudinē Ecclesie// traiectensis perutile. Kalendariū et// Antiphone super psalmos. Preces// maiores et minores. Suffragia ad// matutinas et vesp̄as cū versiculis et// collectis. Finalia de dn̄a nr̄a post// cōpletoriū secundū ferias. Hym// ni. Septē psalmi ad longū cū// letanijs. Vigilie defunc-// torū ad longū cū ma// iorib' et minori-// bus lectionib'. Comendatio aīarū.//**

180 bladen fol. in twee kolommen gedrukt, sign. [A]–K.

De titel heeft een randversiering in houtsnede. Blad 122 is onbedrukt.

Op het laatste blad recto staat onder het *registrum* het adres: *Ad laudē et gloriam omnipotētis dei eiusdemque// genitricis et virginis* MARIE. *Ac cunctorū traiectē// sis dyocesis cantorū utilitatem hoc presens opus// inceptum, summa cū diligentia correctum et emē-//datum. Completum est in oppido Delphensi, per// me* CORNELIUM HENRICI CALCOTIPUM. *Anno// domini millesimo quingentesimo trice-// simo, die vicesimo nono januarii.// Laus Deo.*

En daaronder: *Venundantur hij librij apud ipsum* CORNELIŪ// *supradictum. Et Leydis apud* BARTHOLOMAEUM IA//COBI *super novum Renū. Necnō Amstelredamis// apud* JOANNEM SEVERI CLAUDUM *super anti-*

quum// pontem, quorum expensis impressi sunt.// Sit nomen dn̄i benedictum in seculum.

[Verk. coll. ENSCHEDÉ, Haarlem 1867] [1]).

DIE CROPEL is hier in CLAUDUS vertaald. Wij zullen ons JAN ZYVERTSZ. stellig met dat lichaamsgebrek hebben voor te stellen.

Zijn winkel wordt „*super antiquum pontem*" genoemd. Het vroeger door hem gekochte pand in de Liesdel werd dus niet voor zijn zaak in beslag genomen. Deze winkel op de Oude Brug was hem door de stad verhuurd.

„*omnium Sanctorum* (= 1 Nov.) *XXXI van* JAN ZYVERTSZ. *voor een jaar huyrs van een huysken op d'oude brugge gemerckt* G 1 £ 16 *st.*" [2])

Ook op denzelfden datum van 1532 werden de huurpenningen door hem aan de stad voldaan, maar „*dairoff men trect* 1 *penn. voor ij briefkens gegeven dairinne gedruct stont, dit huys is te huyr voor de stede huysen gestelt, blyft nog XXIX sch. XI d.*" [3]), en in 1534 betaalde hij de huur van twee jaren [4]).

Dus nog uit zijn winkel op de Oude Brug verspreidde hij in 1533:

81. = *Dat gheheele nyeuwe testament.*

16⁰.

---

[1]) *Catalogue*, no. 666. Gekocht door TROSS voor *f* 50.—. Vermoedelijk is dit hetzelfde geheel op perkament gedrukte exemplaar, dat door een anonymus in *Le Bibliophile Belge* (IV, Bruxelles 1869 p. 123, 124) beschreven is. Waar de heer CH. RUELENS — want die was de onbekende beschrijver, naar de heer ARNOLD te Gent mij mededeelde — het gezien heeft, vertelt hij er helaas niet bij, zoodat wij ook niet in de gelegenheid zijn, kennis te nemen van de merkwaardige aanteekeningen, die zich bevinden op de schutbladen van dit exemplaar, dat uit een Overijsselsch klooster afkomstig is.

Mijne beschrijving is er aan ontleend.

[2]) Thes-Rekening 1532 bldz. 7 verso.

[3]) Thes-Rekening 1532 p. 9.

[4]) Thes-Rekening 1534 p. 12 verso.

Leyden/ by PEETER JANSZOON 1533 *den* 28 *Meye ende/ te coope tot Aemstelredam bi* JAN SEVERS/ ZOON CROEPEL VANDER SCHELLING.

[Verk. coll. VAN VOORST, Amsterdam 14 Maart 1859] [1]).

Of dit Nieuwe Testament onder de verboden boeken gerangschikt moet worden, is bezwaarlijk uit te maken zonder een exemplaar in handen te hebben.

Daar JAN ZYVERTSZ., gelijk straks blijken zal, in 1534 zijn winkel verplaatst heeft, vermeld ik een boekje, dat nog op de Oude Brug verschenen is, het best hier.

82. = **Dit sijn die statu//ten eñ lant rechten vanden lan-//den van West vries-lant also si bi die Sas-//sensche tijden inghestelt waren**, enz.

Het adres luidt: **Itē men sal dese boeckē te cope vinden/ // bi mij Jan seuers soen Croepel// woonende tot Aem-//sterdan** (sic) / **op// dye oude brugghe.**

[Stadsbibliotheek, Haarlem].

De reden, waarom ik dit boekje hier slechts kortelijk vermeld, is, dat het is: **Gheprent tAmstelredam/ aen dye oude side/ in// die gulden eenhooren/ bi mi Reynier Heynricx soō**, en ik aan dezen REYNIER HEYNRICX straks een afzonderlijk hoofdstuk zal moeten wijden [2]).

In 1534 was JAN ZYVERTSZ. verhuisd naar de Niezel.

83. = † **Een Chronijcke/// waer in als in een Tafel/ seer cortelic begrepē// wort/ alle tgene dat bescreuē/ eñ gheschiet is vāt// beginsel des werelts tot desen Jare tegēwoor//dich van XXXiiij. Wt verscheydē Chronijcken// met groter neerstichept vergadert door// Achillem Gassarium tot Lindauwe// in Oostenrijck.**

† **Item hier is noch// toe gedaen veel vreemde geschiedenissen by// onsen**

[1]) *Catalogue*, p. 23, no. 317.

[2]) Zie beneden p. 129.

tijdē geschiet dye in dand' niet en zijn// gecorrigeert eñ ghebetert tot veel// plaetsen. etc.

Hier is noch bi geset// dat ghetal van allen Keysers// ende van allen// Pausen/ totten Keyser Carolum dye vijfste/ eñ// den Paus Clemens dye sevenste nu// teghenwoordich.

168 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—L, zijnde het laatste vel een half vel.

Op p. 2 en 3 staat de opdracht van den schrijver aan LEONARDUS BEYER, Raadsheer der stad Esslingen. Op de laatste bladz. staat slechts bovenaan het adres: Gheprent tot Aem-//stelredam/ by my Jan Seuer soon dye// Croepel/ woonende inden Nijsel/ in dye// vyer Heemskinderen// +

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Het origineel was in 1532 te Basel in het Latijn verschenen onder den titel: *Historiarum et chronicorum mundi epitome*. Reeds een jaar later verscheen te Venetië een verbeterde en vermeerderde editie, en in hetzelfde jaar ook een te Antwerpen. Daar bezorgde in 1534 ADRIAEN VAN BERGHEN ook een Nederlandsche vertaling [1]), en deze vertaling is letterlijk nagedrukt door JAN ZYVERTSZ. Hiermede handelde hij weer in strijd met de wenschen van de overheid, want het werk van een volbloed Lutheraan, als ACHILLES PIRMIN GASSER was, mocht hier te lande zeker niet vrijelijk verspreid worden. Zoowel in een plakkaat van 1540 [2]), als op den Index van KAREL V van 1550 en op den Appendix van 1570 [3]), komt de Latijnsche uitgave van het werk voor, maar de vertaling bevatte evengoed verboden passages. Zoo wordt van Paus VICTOR I gezegd, dat hij: *yegelic versmadēde*

[1]) Beschreven in de *Bibliotheca Belgica*.

[2]) Dr. FR. H. REUSCH, *Der Index der verbotenen Bücher*, I, Bonn 1883, p. 111.

[3]) CHR. SEPP, *Verboden lectuur*, Leiden 1889, p. 17, 174.

en op nyemant niet achtende hemselvē gemaect eñ gestelt heeft als een hooft der religien eñ geloofs [1]).

Maar veel erger nog was zeker het verspreiden van

84. = *Van den Geloove ende Hoope; noch van de Liefde Godts; door* YSBRANDT SCHOLL, *Priester te Amsterdam.* 1534.

8°.

Met het adres: *By* JAN SEUERSOON DYE CROPEL [2]).

[Verk. coll. Is. LE LONG, Amsterdam 1744] [3]).

YSBRANDT DIRCKSZ. SCHOLL werd 27 Juli 1534 te Brussel verbrand [4]). Genoeg om er op te wijzen, dat zijn geschrift tot de kettersche lectuur behoorde. Of het hetzelfde is als het op den Leuvenschen Index van 1546 voorkomende *Een zeer profytelick ende troostelijck bouxken van den gheloove ende hope, ende wat dat oprecht gheloove es ende welcke ghenade die mensche duer dat gheloove vercryghen magh: daer by staende een boucxken van der liefden* [5]) is te betwijfelen, daar dit laatste anoniem verscheen, en er geen reden bestond den naam van SCHOLL te verzwijgen, die al in 1534 verbrand was [6]).

Wij zijn weer genaderd aan hetzelfde jaar 1534, toen, gelijk ik reeds bij

---

1) Deze plaats is ook aangehaald door Is. LE LONG (*Historische beschryvinge van de reformatie der stadt Amsterdam*, Amsterdam 1729 p. 26), en dunkt mij veel aanstootelijker dan de vrij onschuldige citaten, die SEPP noemt.

2) Is. LE LONG, u. s. p. 481.

3) *Catalogus, libri in octavo* p. 61 no. 730.

4) Dr. J. G. DE HOOP SCHEFFER, *Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland*, Amsterdam 1873 p. 343.

5) FR. H. REUSCH, *Die Indices librorum prohibitorum des 16ten Jahrh.*, Tübingen 1886 p. 39. — De naam van den schrijver staat ook niet in het boek zelf, waarvan onlangs een exemplaar in den kerktoren te Boskoop gevonden is.

6) Zie hierover nog: I. M. J. HOOG, *De martelaren der hervorming in Nederland*, Schiedam 1885 p. 122. — CHR. SEPP, *Verboden lectuur*, Leiden 1889 p. 72—75. — *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis*, VI p. 80—85.

Doen Pietersz. opgemerkt heb, de liberale schout Jan Huybertsz. afgezet is. Het zou mij niet verwonderen, wanneer Jan Zyvertsz. het aan diens bescherming te danken heeft gehad, dat hij niet vervolgd was. Maar met het vertrek van dien schout werden de hekken verhangen, en hij kon er op rekenen, dat niets meer door de vingers gezien zou worden.

Dit was dan ook niet noodig bij

85. = **Dit is dye coopie van// den brief des Keyserlisker Mayesteits Gescre//uen aen die Coninghinne Dowagiere van Hon//garen Regente. etc. zijn suster/ vander groo-//ter neder laghe van Barbarossa Ē// van dat innemen der grooter// Stadt Thunes in// Affrijcken.**

8 ongen. bladz. 4°., Goth. letter, zonder sign.

Onder den titel een klein keizerlijk wapen, aan weerszijden en van onderen omgeven door een vijftal blokjes met ornamenten.

Op p. 2 begint de tekst, die op p. 8 voltooid is, waar onderaan het adres staat: **Geprint Tamstelredā aen dye oude side:// in die Nyssel: by mi Jan zeuersoon// Croepel.**

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

De brief zelf was door den Keizer 23 Juli 1535 te Tunis geschreven, en dit boekje kan dus niet veel voor het einde van dit jaar gedrukt zijn. Het is het laatste jaartal, dat ik op een uitgave van Jan Zyvertsz. heb aangetroffen.

Van de ongedateerde drukken werden mij bekend

86. = **Dye corte// doornen Croon.**

48 ongen. bladz. 16°, Goth. letter, sign. [A]—C.

Onder den titel is afgebeeld een rozenkrans om een vlammend Heilig Hart, het geheel door randwerk omgeven.

De tekst begint op p. 2 en eindigt op p. 47. Op p. 41 een zeer ruwe houtsnede, Christus aan het kruis.

De laatste bladz. bevat het adres:

¶ Gheprent tot Aemstelre/
dam/bi mi Jan Seuer
zoon dye Croepel/
wonende in
den Nij
sel
In dye vier Heems
kinderen.
∴

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage].

De krukken als schildhouders vormen een niet onaardige zinspeling op den bijnaam van den drukker.

87. = De kaert vāder zee.

56 (?) ongen. bladz. kl. 8⁰., Goth. letter, gem. [A]—D, zijnde vel D een half vel (?) [1]).

Onder den titel is een schip afgebeeld.

Bladz. 2 begint met een sierletter: ICem dit is dye kaert vander

---

[1]) Daar het eenig mij bekende exemplaar van dit boekje niet compleet is, is de beschrijving niet met zekerheid te geven, maar een vergelijking met een latere uitgave door JAN JACOBSZ. maakt het waarschijnlijk, dat met het halve vel D het boekje compleet is.

zee die// duerch droech ende die kiel nat [1]) ende// is ghecorrigeert van de beste pyloot// vander zee ende is wter paesse kaer// te ghecorrigeert ende elc cust op sijn// gheset. Item int eerste heylighe// lant ē die elue ē voort al die vreeske cust ende ran//sser diep ē maers diep mase ē wielinghe Hollant/// Zeelant/ ē Vlaenderen/ ē Bartanien/ Vrancrijck// Spaengien ē Enghelant/ Noorweghen. Item// tot Danssick/ tot Ryghe/ ende tot Reuele/ ende door// die belt te zeylen.

Bi mi Jan zeuers soon creupel vander schelling.

[Koninkl. Bibliotheek, Brussel].

Midden in een zin eindigt het eenige mij bekende exemplaar van dit boekje, waarvan de hooge zeldzaamheid ook door P. A. Tiele betuigd wordt [2]). Er achter gebonden is een ander boekje, dat evenmin compleet is, en waar ook het adres aan ontbreekt, maar uit de sierletter I op p. 14 blijkt duidelijk, dat het van dezelfde pers afkomstig is.

88. = Hier beghint dat hogheste vnde dat// olste water recht van wisbij.

? ongen. bladz., kl. 8°., Goth. letter, sign. A 1— ? [3]).

De tekst begint onmiddellijk onder den titel, met een andere sierletter I, dan in *De kaert vāder zee* gebruikt is.

[Koninkl. Bibliotheek, Brussel].

Te onrechte maakte de Roever de veronderstelling, dat Aechje Jansdr., de huisvrouw van Jan Syvertsz., die in 1535 in haar deurpost opgehangen werd, omdat in haar huis de samenscholingen der Naaktloopers hadden plaatsgevonden, de vrouw van onzen drukker kan geweest

[1]) Door het gebruik van dit boekje houdt men de pompkast droog en de kiel nat, m. a. w. gaat de reis voorspoedig.

[2]) P. A. Tiele, *Nederlandsche bibliographie van land- en volkenkunde*, Amsterdam 1884 p. 266.

[3]) Met het derde blad van vel B houdt dit exemplaar op, midden in Cap. Lviij.

zijn [1]), want deze JAN SYVERTSZ. was immers lakenkoopman en woonde in de Zoutsteeg [2]).

Vermoedelijk is JAN ZYVERTSZ. 25 Juli 1538 gestorven. Dit zou men tenminste kunnen opmaken uit de volgende acte:

JAN ZYVERTSZ., *boekcooper, heeft by Testamente gemaect ende besproken* CORNELIS, *zyn natuerlycke zoon, hondert gulden, die ontfangen heeft* AELTGEN ZYVERTSDR., *daer vooren zy den voorsz.* CORNELIS *tsiairs Renten gheuen zal de penning XVIII een, verschynende alle jaer op Sint Jacobsdach* (= 25 Juli), *dair off Sint Tacob anno XXXIX teerste jair verscheenen zal wesen, houdende op alle hoer goederen. Actum den IIII Novembris anno XXXVIIII. Presentibus* enz. [3]).

Nog 22 Mei 1549 werd dit geld door AELTGEN ZYVERTSDR. aan haar neef CORNELIS JANSZ. uitgekeerd. Heeft die CORNELIS JANSZ. zich later elders als boekverkooper neergezet, dan is het niet onmogelijk, dat de CORNELIS JANSZ., die van 1579 tot 1588 in „de Vette Henne" te Delft voorkomt, deze natuurlijke zoon was.

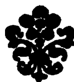
[1]) *Oud-Holland* II p. 172.

[2]) J. WAGENAAR, *Amsterdam in zyne opkomst*, enz. I, Amsterdam 1760 p. 240.

[3]) Weesboek IV p. 199 vo, geciteerd in *Oud-Holland* II p. 172.

OVERZICHT.

MEESTER LUYT.

---

89. = Hier beghint een corte// declaracie en̄ ātwoert// met bewisinghe der heyliger// schriftueren teghen zōmighe// articulē der Lutheranē. Ghe-//maect bi dē grotē ghelerdē doctoer// inder godheyt Joānes Eckius.// Overghe-set wt den latijne// in duytsche ende ghe//prent int iaer ōs// Heren. M. ccccc. en̄. xxvij.

Dese boecxkens werden ver//cocht tot Aemstelredā bi mee//ster Luyt/ coster van doude kercke.

184 ongen. bladz. kl. 8º., Goth. letter, sign. [A]—M, zijnde vel M een half vel.

De titel is omgeven door een lijst, waaruit onderaan drie mannelijke figuren te halver lijve komen. De keerzijde is onbedrukt, en op p. 3 begint de Prologhe// Tottē doechdelsken Leser des boecs van den vertaler. Daarna begint op p. 7 de Prologhe des doctoers die dit boecx//ken in latijn ghemaeckt heeft/ ende is// ghe-schreuen totten onuerwinlijcken// prince ende heere/ heer Henrick// die achtste van dien naē. Co//ninck van Enghelant// ende Ierlant. etc.// een trou be//schermer des Christen gheloefs., op p. 9 onderteekend Ingolstadii// baioarie Kal'. Febru. M. D. en̄ xxv. Bladz. 10 en 11 worden in beslag genomen door Die tafel der articulē// of der Capitulē vā dit boecxkē, en op p. 12 begint de eigenlijke tekst, die

op p. 184 eindigt, waaronder het adres: Gheprent tot Delft in Hollant/ bi mi// Cornelis henric.3. Lettersnijder. Anno. M. D. ende. xxvij.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Museum Meerm.—Westr. 's Gravenhage].

Dit boekje, een vertaling van ECK's *Enchiridion locorum communium adversus Lutheranos*, was natuurlijk uitgegeven om te dienen tot een bolwerk tegen den steeds aanwassenden stroom van kettersche lectuur, en terecht merkt LE LONG op [1]), dat de koster van de Oude Kerk met de uitgave zal zijn belast, om het zoo veel mogelijk kerkgangers te doen koopen. Maar het hoofddoel werd op deze wijze allerminst bereikt, want de verspreiding van het boekje had juist de averechtsche uitwerking, dat het aanleiding gaf tot het aanschaffen van LUTHERS werken [2]). Er was dan ook wel iets op te vinden, om ook dit uiterst rechtzinnige boekje van de markt te weren. Niettegenstaande den inhoud, streed het toch tegen de plakkaten, immers het was gedrukt „*sondert dattet by ons eerst gesien ende ghevisiteert is geweest*". Ofschoon het Hof van Holland de uitgave niet had willen verbieden „*alsoo ditselfde bouxken zeer gerecommandeert is geweest upte stoel by eenige religieusen tot Amsterdam*", schreef toch de Landvoogdes 25 Mei 1527 aan den Raad van Holland „*Quant aux livretz imprimez a Delft et qui se vendent a Amsterdam et ailleurs, contenants les solutions de* ECKIUS *contre principaulx argumens de* LUTERE, *apres avoir bien pese la consequence de ceste matere, nous trouvons entre plus expedient, et vous ordonnons, faire brusler et deffendre lesd. livretz qui sont imprimez en thiois, et par le procureur general proceder a lencontre*

---

[1]) IS. LE LONG, *Historische beschryvinge van de Reformatie der stadt Amsterdam*, Amsterdam 1729, p. 469.

[2]) In een pardonbrief ten behoeve van den Utrechtschen Vicaris ANTHONIS VAN DOYENBURCH, gegeven 9 April 1551, wordt dit op merkwaardige wijze bevestigd (Dr. J. G. DE HOOP SCHEFFER, *Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland*, Amsterdam 1873 p. 439. — *Oud-Holland* XIV p. 126—128).

de limprimeur, comme aiant en ce transgresse les placatz, selon que le verrez appartenir [1]).

De Raad moest toen wel den Schout van Amsterdam aanschrijven, dat hij er voor te zorgen had, dat Mr. LUYT zijn ganschen voorraad overgaf en mededeeling deed, wie al een exemplaar van hem gekocht hadden. Ten overvloede werd 15 Juni nog eens afgekondigd, dat ieder die nog in het bezit van een exemplaar was, dit bij den Schout moest brengen, want twee dagen later zouden alle exemplaren openlijk verbrand worden [2]).

Bij meester LUYT zullen dus wel nooit meer dergelijke boekjes verkrijgbaar geweest zijn, en ook als uitgever van andere werken is hij niet bekend. Dat hij dezelfde is als de chirurgijn LUYT JANSZ., die tot 1512 kerkmeester der Oude Kerk was, [3]) is mogelijk, maar ook niet meer dan dat.

---

[1]) *Derde memoriael van* A. SANDELIN, f°. 173 vo, geciteerd door DE HOOP SCHEFFER, u. s. p. 438, 439.

[2]) *Keurboek* D, f°. 121 verso, aangehaald door J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, IV, Amsterdam 1884, p. 160.

[3]) *Oud-Holland*, II p. 79.

PIETER HENRICSZ. MOL.

Ook PIETER HENRICSZ. komt het eerst slechts als *„boekbynder in de vette henne"* voor. Het was in 1532, toen in een boedel een schuldbekentenis van 12 gl. van hem voorkwam, waarvan 18 Jan. 1533 de eerste jaarlijksche rente vervallen zou [1]).

Gelijk straks blijken zal, was hij vermoedelijk geboren te Mol in Brabant, en zoo is het lang niet onwaarschijnlijk, dat de HENRICK PETERSZ., die omstreeks 1540 te Antwerpen het drukkersbedrijf uitoefende „in de Mol", van zijn verwantschap was.

Als boekbinder leverde hij in 1534, en als boekverkooper in 1540, papier aan het stedelijk bestuur [2]), en in 1538 betaalt hij 16 sc. 8 d. voor zijn poorterschap. Nu wordt zijn naam voluit PETER HENRICX MOL geschreven [3]). En als hij in 1543, in 1551 en in 1566 nog weer als papierleverancier voorkomt, wordt ook zijn adres genoemd *„in de vette Henne"*, een uithangteeken, dat ook buiten Amsterdam vaak door boekdrukkers gebezigd is. De Vette Henne van PIETER HENRICSZ. MOL was gelegen in de Warmoesstraat, het vijfde huis benoorden de St. Jans-straat.

De waarde van dit huis werd in 1557 op 56 £ geschat [4]). De bewo-

---

[1]) *Weesboek* IV p. 55, geciteerd *Oud-Holland* II p. 174.

[2]) *Oud-Holland* II p. 174.

[3]) *Rekeningen.*

[4]) Registers van taxateurs, geciteerd *Oud-Holland* II p. 175.

ner was dus klaarblijkelijk een welgesteld man. Dat stelde hem dan ook in de gelegenheid 28 Aug. 1557 een graf te koopen in de Oude Kerk, gelegen op de zesde rij van het zuiderperk [1]). Het merkteeken, dat op den steen gebeiteld was, is al door DE ROEVER afgebeeld, maar ter wille van de volledigheid verdient het ook hier een plaats.

Eerst 22 Sept. 1546 werd PIETER HENDRICKSZ., te gelijk met BARTHOLOMEUS JACOBSZ., als boekhandelaar geadmitteerd [2]). Hij was een boekhandelaar van beteekenis, die handelsbetrekkingen met beroemde buitenlandsche huizen onderhield, o. a. met CHRISTOFFEL PLANTYN te Antwerpen [3]).

De eerste rekening van hem, die in PLANTYN's grootboeken voorkomt is van 1566. Het bedrag loopt slechts over 53 gl. 17 st., en de boeken zijn geleverd door bemiddeling van de firma BIRCKMANN te Keulen. In de dagboeken der drukkerij van PLANTYN zijn al de uitvoerige rekeningen nog aanwezig, waarin stuk voor stuk alle geleverde boeken worden opgesomd, maar een publicatie hiervan is, dunkt mij, even overbodig als een uitgave van de rekeningen in de grootboeken.

Een volgende rekening van 1568 en 1569 loopt over 101 gl. 17 st. Hierop komt 21 Nov. 1569 een bestelling voor *„suivant les lettres de* HEYNDRICK PEETERSEN *fils du susdit* PEETER HEYNDRICKX *defunct*".

Al in het einde van het vorige jaar was PIETER HENRICSZ. MOL over-

[1]) Grafboek der Oude Kerk, geciteerd *Oud-Holland* II p. 175.

[2]) *Navorscher* XVII p. 77.

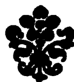
[3]) De heer MAX ROOSES, te Antwerpen, was zoo vriendelijk, mij een afschrift van de rekeningen uit de grootboeken te zenden.

leden, en 2 Jan. 1569 werd PETER *in de Vette Hen* bijgezet in zijn graf in de Oude Kerk.

De zoon had dus de zaken in het ouderlijk huis voortgezet, en nog 4 Maart 1574 leverde PLANTYN boeken aan de firma.

WYN RYCKEN *in de vette hen*, die 3 Febr. 1573 ook in de Oude Kerk begraven werd, is vermoedelijk de weduwe van PIETER HENRICSZ. Het huis bleef nog tot in 1578 op haar naam staan [1]).

[1]) *Oud Holland* II p. 175.

REYNIER HEYNRICX.

---

90. = Dit sijn die statu// ten en̄ lant rechten vanden lan-//den van West vries-lant also si bi die Sas-// sensche tijden ingheſtelt waren. En̄ dat daer nv nyeuwelijck bi gheordineert is/// ende is verdelwerf wel ghecorrigeert/ en̄// met alle die stedē en̄ grieteman in weest// vrieslandt dye ghedeelt worden in drien// Oestergoe/ Weestergoe/ Ende die seuen// wolden met alle die dorpen en̄ cloe-// steren/ buyten of binnen elc// ke stat en̄ griete-nije// geleghen// is.

Itē men sal dese boeckē te cope vinden/// bi mij Jan seuers soon Croepel// woonende tot Aem-// sterdam (sic) / op// dye oude brugghe.

72 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [a]—e, zijnde vel e een half vel.

De titel vult de eerste bladz. geheel, en de tekst begint p. 2 en is voltooid p. 71, waar onderaan het adres staat: Gheprent Tamstelredam/ aen dye oude side/ in// die gulden eenhooren/ bi mi Reynier Heynricx soō// En̄ men sal dese boecken te coope vinden tot// Amsterdam/ op die oude brugge/ bi mi// Jan Seuers soō cruepel/ wonēde// in die vier Heems kinderen.

De laatste bladz. bevat een ruwe houtsnede, CHRISTUS als rechter op den dag der Opstanding.

[Stadsbibliotheek, Haarlem].

Wanneer het met dit *„derdewerf wel ghecorrigeert"* in den haak is, dan zijn de beide drukken die er aan voorafgaan: *Dit zijn die statuten eñ lantrechten vāden landen vā westvrieslant* [1]), volgens HOLTROP en CAMPBELL een product uit de pers van HENRIC DIE LETTERSNIDER te Delft; en *Dit zijn die statuten eñ lantrechtē vanden landen vā west vrieslant*, waarvan een exemplaar in de Stadsbibliotheek te Haarlem bewaard wordt. Vóór 1504 kunnen deze beide boekjes niet gedrukt zijn, want eerst in dat jaar vaardigde Hertog GEORG VAN SAKSEN de Statuten uit. Onze derde druk verscheen stellig weinige jaren vóór of in 1533, toen JAN ZYVERTSZ. nog zijn winkel op de Oude Brug hield.

Maar wie is de drukker? Wie was REYNIER HEYNRICX?

Ofschoon van andere drukkerswerkzaamheid niets te vinden is, luidt het adres te absoluut

¶ Gheprent Tamstelredam/ aen dye oude side/ in
die gulden eenhooren/ bi mi Reynier Heynricx soē
Eñ men sal dese boecken te coope vinden tot
Amsterdam/ op die oude brugge/ bi mi
Jan Seuers soō cruepel/ wonēde
in die vier heems kinderen.

dan dat aan een drukfout gedacht kan worden.

DE ROEVER's veronderstelling [2]) dat REYNIER HEYNRICX en CORNELIS HENDRICKSZ. LETTERSNIDER zoons van HENDRICK ECKERT waren, vervalt al hiermede, dat de vader van CORNELIS HENDRICKSZ. HENDRICK DE LETTERSNIDER geweest is, en er hoegenaamd geen grond bestaat om van HENDRICK ECKERT VAN HOMBERCH en HENDRICK DE LETTERSNIDER één persoon te maken.

---

[1]) Beschreven in W. EEKHOFF, *De stedelijke Bibliotheek van Leeuwarden*, Leeuwarden 1870, p. 412.

[2]) *Oud-Holland*, II p. 172.

Het uithangteeken „de Gulden Eenhoorn" komt meer voor, o. a. werd het te Antwerpen door ADRIAEN VAN LIESVELDT en door WILLEM VORSTERMAN gebruikt. Misschien moet er verband gezocht worden tusschen de verschillende drukkers die zich van hetzelfde adres bedienden, maar het ontbreekt ons te eenen male aan gegevens om dit bij „de Gulden Eenhoorn" aan te toonen. Vooralsnog blijft de persoonlijkheid van REYNIER HEYNRICX in duister gehuld.

BARTHOLOMEUS JACOBSZ.

Onder de boeken die bij JAN ZYVERTSZ. verkrijgbaar waren, hebben wij vermeld het in 1520 door CORNELIS HENDRICKSZ. LETTERSNIDER te Delft gedrukte *Psalterium*, en wij hebben opgemerkt, dat dit boek ook te Leiden door BARTHOLOMAEUS JACOBI in den handel gebracht werd. Wij kunnen volstaan met daarnaar te verwijzen [1]).

91. = Psalteriū horas canoni-//cas cātare in ecclesijs bo-//lentiū secundū laudabi-//lem cōsuetudinē Ecclesie// traiectensis peroutile, enz.

[Verk. coll. ENSCHEDÉ, Haarlem 1867].

Heet zijn adres daar *super novum Renū*, in een Hollandsch boek van hetzelfde jaar wordt zijn woonplaats op andere wijze aangegeven.

92. = Den rosegaert// vanden bevruchten// ten vrouwen × //
Ghecorrigeert eñ vermeer-//dert wt die boeckē vā die alder expeertste scrij//uers: die van deser materien (te weten vā dye// secreten: ontfanghinge: baringhe: eñ cōste der// vroedvrouwen) int latijn gescreuen hebbē: als// Albertus magnus: Aristoteles: Plinius: Auicē// na: Marcus varro: eñ meer ander. Eñ oec wt// Jason a pratis: dye een dat alder-costelijcste tra//ctaet in latijn heeft bescreuē vander vroedvrou//wen conste.
112 genum. bladz. (de nummering der bladen begint op bladz. 5 met fo: ij en loopt tot fo: liiij), Goth. letter, sign. [A]—O. Onderaan op het titelblad het adres: Men vint dese boecken te

1) Zie boven p. 112

coope tot Leyden:// bi die Visch capelle tot Bartholomeus Jacobsz// Boeckvercooper.

Op de keerzijde staat een voorwoord van den drukker aan den Beminde leser, dat onder meer merkwaardige mededeelingen ook deze inhoudt, dat de drukker voorkomen wil, dat dit boek komt in handen van: kinderē oft vileynē, diet lieuer lesen souden den vrouwē te verwijte oft tot onaerdicheyt[1]). Daer ō en salmē dese boeckē niet alle personē vercoopē/ noch thoonē/ och// te coope vindē tot eenige boecvercopers/ dā alleene in die// coopstadt vā Antwerpē bi mi Willem Vorsterman. Ghe//prent indē guldē Eenhoren. Int iaer. M. CCCCC. eñ xxx.

Hierna volgt Die Prologhe, en op bldz. 4 (genummerd fo. 1 verso), begint de tekst, die door verschillende obstetrische houtsneden opgeluisterd, en in 12 hoofdstukken afgedeeld is.

Hierna volgt nog een opsomming van Medecijnen der ghemeender luyden. Dan Die tafel der capittelen van dit teghenwoordich boecxken. Daarna Van die namen der cruyden, bevattende een Latijnsch-Hollandsche woordenlijst, en eindelijk Die Tafel van dat hier toe ghedaen is, een soort bladwijzer.

Op fo. iiij verso nogmaals het adres Dese boecxkens salmen vinden te coope tot// Leyden bi die Visch capelle/ tot Bartholome// us Jacobsz Boeckvercooper.

De volgende bladz. is onbedrukt, en de laatste bevat het groote welbekende drukkersmerk van WILLEM VORSTERMAN.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

---

1) Een aardig voorbeeld van de oppervlakkige wijze, waarop de talrijke latere nadrukkers te werk gingen, is wel, dat ook dit voorwoord, dat toch zeer bepaaldelijk mededeelingen van den toenmaligen drukker tot den lezer van zijn tijd inhield, later steeds onveranderd werd nagedrukt, alleen met eenige moderniseering in de woordenkeus, die echter niet altijd verbetering is geweest. Zoo maakten vele van *onaerdicheyt hooraardigheid*, wat klinkklare onzin in dit verband is.

Dit is een Nederlandsche bewerking van EUCHARIUS RÖSSLIN's veel verspreid *Der schwangern Frawen und Hebammen Rosengarten*, voor het eerst verschenen te Straatsburg in 1513, die oude copie voortijts geprent/ dye wtē ouerlantsche ghetranslateert was/ hebbē wy oor na geuolcht daer sy auctentijck en sufficient was. Deze oudere vertaling is in 1516 verschenen te Brussel en is het werk van THOMAS VAN DER NOOT [1]). Zooals op den titel is aangegeven, is dit een omgewerkte en vernieuwde uitgave [2]). Dr. H. J. BROERS [3]) hield JASON PRATENSIS, den lijfarts van ADOLF VAN BOURGONDIË, voor den bewerker. Mij dunkt, ten onrechte, want deze kan geen reden gehad hebben, zijn eigen naam dan op dusdanige wijze op den titel te plaatsen. Ook zijn er geen andere Nederlandsche geschriften van den steeds Latijn schrijvenden lijfarts bekend.

Als Leidsch boekverkooper komt BARTHOLOMEUS JACOBSZ. nog in een derde werkje voor:

93. = Dat leuē ons Heerē.

280 ongen. bladz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—I, zijnde vel G, N en S halve vellen.

Onder den in rood gedrukten titel een houtsnede, de Mis van ST. GREGORIUS.

Bladz. 2 begint met den prologus, en op p. 3 begint de tekst, die met 48 kleine houtsneden is opgeluisterd.

---

[1]) In het *Centralblatt für Bibliothekswesen* (1896 p. 289-311) geeft Dr. F. W. E. ROTH een bibliographie dezer *Rosengarten*, zoowel van de Duitsche als van de Hollandsche, maar de in het Hollandsch verschenene hebben een uiterst stiefmoederlijke behandeling ondervonden, aangezien er maar twee genoemd worden, die beide wellicht niet eens bestaan. Over de juist zeer talrijke Hollandsche uitgaven van den *Rosengarten* zullen Dr. C. E. DANIËLS en ik binnen kort elders nadere mededeelingen doen.

[2]) Echter geheel gelijk aan een uitgave van MICHIEL VAN HOOCHSTRATEN, Antwerpen 1529.

[3]) *Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1871, I p. 700, 701.

Onder aan de laatste bladz. staat het adres: **Gheprent Tantwerpen voor Bar- // tolomeus Jacops soon boeckver // cooper woenende te Leyden.**

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Dit boekje is niet gedateerd, maar het moet vóór of in 1532 gedrukt zijn, want in dat jaar verhuisde BARTHOLOMEUS JACOBSZ. naar Amsterdam. 11 Oct. 1532 verkocht WILLEM CORVER hem een huis, gelijk boven reeds vermeld is. Dit huis stond in de Warmoesstraat, het vierde benoorden de Pijlsteeg, waar het een uitgang in had. De koopsom, groot 1250 gouden Carolus-guldens, werd door hem in termijnen aan CORVER uitbetaald, en na diens spoedig gevolgden dood in Jan. 1534 aan de Weesmeesters [1]).

DE ROEVER heeft aangetoond, dat hij waarschijnlijk pas in 1536 het burgerrecht van Amsterdam gekocht heeft [2]). LEDEBOER's verkeerde opgave [3]), dat hij pas in 1537 te Amsterdam is komen wonen, is bepaald ontleend aan de aanteekening van LE LONG *„dat tot Amsterdam het allereerste de Bybel onder de Benaaminge van de Gulden Bibel, reets A⁰.* 1537, *door* BARTHOLOMEUS JACOBSZOON, *Boekverkooper of Lybrarier uytgehangen is*" [4]). LE LONG had dit adres zeker gelezen op:

94. = **Hyer begi//net dat Boecxkē ge//heten Der liefdē oft// der minnen Regel.// Eñ es inhoudende hoe// dat wi god wt gansscher herten// sullen liefhebben eñ alle lief//den tot tijtlicken dinghen// daer wtē sluten eñ ōs// seluen god ouer-// gheuen.**
Amor vincit// omnia.

---

[1]) Zie boven p. 97 en *Huiswerk. Div. Mem.* I p. 147, 148.

[2]) *Oud-Holland* II p. 180.

[3]) A. M. LEDEBOER, *De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Nederland*, Deventer 1872 p. 48, 260.

[4]) Is. LE LONG, *Boek-zaal* u. s. p. 855.

Die liefde verwi-// net alle dinck.
In God Ist Al.

152 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. A—L, zijnde vel C, F en I halve vellen.

Om den titel, aan weerszijden en van onderen, smalle blokjes met ornament. Bldz. 2 een houtsnede, de Afneming van het Kruis, met het onderschrift Die liefde verwinnet alle// dinck.

De tekst begint op p. 3 met een sierletter A en is voltooid op p. 148. Bldz. 149 en 150 bevat die Taffel vander minnen regel, en bldz. 151 den naam van den schrijver en het adres.

Hyer is volegndet dat// boecxken vander minnen ofte der liefden// regel/ Gemaect door dē eerbaerē broeder/ // Broeder Dierijck Loor [1]) Vicarius d' Carthu// ser oorden in Coelen/ den guetwilli-// ghen leeser den vrede die allen// sinnen te bouen gaet.

Ende ic heb dit boucxkē met vlijt latē exami-// neren also dat daer niet in en is tegen tgemeyn// geloue Der heiliger kercken/ Want het is ghe//-screuē in sulcker maniere/ als Dionisius/ Areopa-// gita/ Gregorius/ Barnardus/ Bonauē// tura/ Dioni// sius Cartusiensis. Eñ meer and' heilige doctoren// die vāden inwendigē leuē plegen te scriuen.

Ende is gheprent tot Leyden By mij// Peter Jans zoen wonende op sin-// te Pancraes Kerckhof. Int iaer// ons Herē. M.cccc.xxxvij.

Ende men salse te coope vindē tot Am-// stelredam in die wermesstraet/ ten// huyse van Bartholomeus Ja-// cobszoon Boeckuercoper// ofte Librarier. Indē gulden Bibel.

---

[1]) Dit is THEODORICUS LOERIUS die in 1519 te Keulen het Karthuizergewaad uit de handen van PETRUS BLOEMEVENNA ontvangen had. In 1530 was hij vicaris geworden; in 1539 zou hij Keulen verlaten om te Hildesheim en elders voor zijn orde werkzaam te zijn, en 26 Aug. 1554 stierf hij in het klooster te Würzburg. Zijn voornaamste werk is de uitgave van de werken van DIONYSIUS CARTHUSIANUS (D. A. MOUGEL, DENYS LE CHARTREUX, Montreuil-sur-Mer 1896 p. 75, 76).

De laatste bladz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden].

Ook in Amsterdam bleef hij betrekkingen met VORSTERMAN onderhouden.

95. = Dye Cronijc-// ke van Hollāt Zeelant// eñ Vrieslant van alle geschiedenis-// sen int corte/ met dye Cronijcke van den// Bisschoppen vā wtrecht/ hoe dat Hollant// eerst begrepen is/ geduerēde totten Jare// Vijftienhondert eñ. xxxviij. // +

164 ongen. bldz. kl. 8º., sign. [A]—L, zijnde vel L een kwart vel. Onder den titel een houtsnede, voorstellende een ridder te paard, die vermoedelijk Keizer KAREL moest verbeelden. Ten minste op den achtergrond prijkt de keizerlijke adelaar en op het paardedek het wapenschild van Oostenrijk. Deze houtsnede is in den rechter benedenhoek gemerkt met een mij onbekend huismerk.

De keerzijde bevat het privilegie Ghegeuen vander keyser-// lijcker maiesteyt verbiedende eenen yeghe// lijcken wie dat hi sy dese bouckē niet nae te// prenten ofte te doen prēten geduerende den// tijt vā drie iaeren/ opte verboerte vant// effect ende die correctie vanden Here.

Op p. 3 begint de tekst en op de laatste bldz. staat het adres: Gheprent tot Antwerpē// bi die Camerpoorte inden gulden eenhoern// By mi Willem Vorsterman eñ daer sal// mense te coope vinden.// Eñ is voleyndt Int iaer ons heren .M.ccccc. eñ.// xxxviij. den. achtsten dach. in .Maerte.

Eñ men salse mede te co// pe vinden tot Aemstelredamme inden gul-// den Bijbel ten huyse van Bartholo-// meus Jacopzoon.

[Britsch Museum, Londen].

Reeds een jaar later verscheen weer een uitgave van hetzelfde boekje

96. = Dye Cronijc-// ke van Hollāt Zeelant// eñ Vrieslant van alle geschiedenis-// sen int corte/ met dye Cronijcke van den// Bisscoppen vā wtrecht/

hoe dat Hollant// eerst begrepen is/ gebuerēde totten Jare// Vijftienhondert en̄. xxxix.

164 ongen. bldz. kl. 8°., sign. [A] – L, zijnde vel L een kwart vel. Deze uitgave is geheel gelijk aan de vorige, behalve dat ook op het adres de tijd van uitgave veranderd is.

Gheprent tot Antwerpē// door die Camerpoorte indē gulden eenhoern// Bij mi Willem Vorsterman en̄ daer sal// mense te coope vinden.

En̄ is voleyndt Int iaer ons heren. .M.ccccc. ende// xxxix. den derden dach in Februario.

En̄ men salse mede te co//pe vinden tot Aemstelredamme inden gul-//den Bijbel ten huyse van Bartholo-// meus Jacopzoon.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Britsch Museum, Londen].

Geen drukker is genoemd [1]) bij de volgende uitgave

97. = Dit is des Cropels// kalēgier en̄ is gemaect wt dē Ephe//merides/ tot. Lxiiij. Jarē/ En̄ men sal hyer// in vindē/ die nyeuwe .Maen op sijn vren// en̄ stippen/ want elcke stippe is een vierē// deel van een vre/ en̄ beginnen na middach// des seluen daechs. En̄ hier in sult ghi vin// den dye dagen/ die lāgen en̄ corten.

16 bldz. kl. 8°., Goth. letter, zonder sign.

Onmiddellijk onder den titel het adres: Item desen Kalengier sult ghi te coope// vindē/ indē gulden Bibel by my Bartholomeus Jacob// zoō boecuercooper/ wonēde tot Aemsterdam, en daaronder nog een kleine houtsnede, de bekende mannelijke figuur omringd met de teekenen van den dierenriem en daarmee correspondeerende eigenschappen. Deze zijn daarnaast ook nog verklaard; zoo staat

[1]) A. WARZÉE noemt in het *Bulletin du bibliophile belge* (VIII, Bruxelles 1851 p. 3) dezen Almanak een Amsterdamschen druk. Maar ik betwijfel dit zeer, en zou eerder aan Antwerpen denken.

boven het hoofd: Aries int hooft; onder de voeten: Pisces in die voeten; de anderen staan er naast. Overdwars de regels: Wie was doe die edelste of wijste mā// Doe Adam spitte ende Eua span.
De geheele titel is in rood en zwart gedrukt, en aan de vier zijden omgeven door randwerk.
De keerzijde bevat den Almanach gheduerende tot. xviij. Jaren, en deze opsomming begint met het jaar .M. v. xL. zoodat de publicatie in dit jaar gesteld moet worden. Op p. 3—14 staat de kalender, op iedere bldz. een maand met bovenaan een kleine toepasselijke houtsnede, p. 15 en 16 eenige astronomische en chronologische opgaven.

[Koninkl. Bibliotheek, Brussel].

De almanak door JAN ZYVERTSZ in 1526 uitgegeven [1]) was door den drukker naar zijn eigen lichaamsgebrek *Des Crepels Calengier* genoemd, en klaarblijkelijk was het publiek met dien almanak zoo vertrouwd geraakt dat, toen BARTHOLOMEUS JACOBSZ. in 1540 ook een almanak uitgaf, hij er denzelfden naam voor koos. [2])

Van een jaar later is

98. = Cantuale Traiecten·// sis Diocesis scholasticis// pueris non minus utile quā necessarium// dum superuacuis sublatis et quibusdā// magis necessarijs restitutis recognitū ac diligenti cura impres·// sum. Anno. Millesimo// Quingētesimo. xli.

368 ongen. bladz. 8°., Goth. letter, sign. [a—]z.

Op den titel een kleine houtsnede, ST. MARTINUS, waaronder het adres: Impressum Antuerpie iuxta portā Ca·// mere apud Henricu

[1]) Zie boven p. 110.

[2]) Aardig is het, op te merken, dat heden ten dage nog *Der hinkende Bote* een der meest verspreide kalenders in Duitschland is.

Petri Middelbur-// gensem pro honesto viro Bartho// lomeo Jacobi Bibliopola// morante Amstere-// dammis sub intersignio// Aurea Biblia. Op de keerzijde een groote uitgestrekte hand, op welker palm noten zijn aangeduid, klaarblijkelijk een synoptische handleiding voor zangers, ongeoefend met het notenschrift. Dit begint op p. 3, d. w. z. gedrukt zijn alleen de notenbalken van vier lijnen, terwijl de Gregoriaansche teekens er met de pen op ingevuld zijn. Hier en daar staat een sierletter.

Onder op de voorlaatste bladz. staat nog eens het adres: Impressum Antuerpie/ per me Hen// ricum Petri .Middelburgensem.// Anno .M.CCCCC. et XLI., en op de laatste bladz. diens drukkersmerk FORTVNA.

[Gemeente-Archief, Utrecht].

In 1541 en gedeeltelijk ook in 1542 levert BARTHOLOMEUS JACOBSZ., nu *„bouckebinder"* genaamd, al het papier aan de stad [1]). Een jaar later ontmoeten wij hem weer als uitgever.

99. = Vandē// herstelicken Rid// der Een seer proffitelijc Bouck// ken/ nut en̄ Oerbaerlick wesen// de voor allen. Christen. ghelo-// uighen menschen/ Ende is ghe-// maect voor den hoochgeleerden// doctoor Erasmus van Rotterdā

192 ongen. bladz., kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—M.

Onder den titel het adres: Ēn mē salse te coope vinden// tot Amstelredam ten huyse van// Bartholomeus Jacobsoon

LOF GOD VAN AL. Alles omgeven door een niet onaardig gecomponeerde maar zeer slecht uitgevoerde omlijsting.

---

[1]) *Rek.* bl. 84, 85.

[2]) Zie boven p. 59, 60.

Vandē
kerstelicken Rid
der Een seer proffitelijc Bouer
ken/uut eñ Oerbaerlick wesen
de voor allen . Christen gheloe-
uighen menschen/Ende is ghe-
maect door den hoochgeleerden
doctoor Erasmus van Rotterdā
Eñ mē salse te coope vinden
tot Amstelredam ten huyse van
Bartholome? Jacobsoon
LOF GOD VAN AL

No. 99.

Het huismerk dat op het wapenschild prijkt, schijnt de letter B te bevatten.

Op p. 2 en 3 een woord van den **Translatoer** tot den **deuchdelijcken leser**, en **Erasmus Prologhe**, terwijl de tekst begint op p. 4 en voltooid is op de laatste bladz. waar onderaan het adres: **Gheprent tot Leyden Bi mi Peeter Janszoon /// wonende op sinte Pancraes Kerckhof.// Int Jaer ons Heren.//** 1543.

[Bibliotheek, Rotterdam].

DOEN PIETERSZ. had deze vertaling van ERASMUS' *Enchiridion militis christiani* reeds in 1523 uitgegeven. Dat nu een zóó rechtzinnig uitgever als BARTHOLOMEUS JACOBSZ., bij wien geen spoor van ketterij te ontdekken valt, dit later veroordeelde boekje verspreidde, is aan te merken als een voorbeeld van de meer kalme opvatting in die dagen.

Tot zoover de gedateerde uitgaven van BARTHOLOMEUS JACOBSZ. Wel trof ik nog eenmaal zijn naam als uitgever aan in een boekje, maar nu in vereeniging met zoovele andere uitgevers, dat dit geen afzonderlijk nummer in deze bibliografie verdient. Achter in *De Onghevalueerde gaudē en̄ zelveren mute vā veel dyverschē Conijncrykē / landen en̄ Steden. Ghedruckt te Ghend by Joos Lambrecht Lettersteker. 1544.* staat nl. een lijstje van de boekverkoopers te Brugge, IJperen, Antwerpen, Brussel, Amsterdam, Rijssel en Doornik, bij wie Joos LAMBRECHT dit werkje in depôt gegeven had[1]). De Amsterdamsche boekverkooper was BERTHOLOMEUS JACOBSZOIN [2]).

Van ongedateerde uitgaven zijn mij de volgende bekend.

100. = **Dit sijn die// statuten en̄ lāt rech-// ten vanden landen van West vrieslāt// also si bi die Sassensche tijdē ingestelt// waren. En̄ dat daer nv nyeuwelijck bi// geordineert is/ ende is verdewerf wel// ghecorrigeert/ ende met alle die steden// en̄ grieteman in weest vrieslandt die// ghedeelt worden in drien Oester-// goe/ Weestergoe/ En̄ die seuen// wolden met**

1) FERD. VANDERHAEGHEN, *Bibliographie gantoise*, I, Gand 1858 p. 76

2) Mededeeling van den heer TH. ARNOLD te Gent.

alle die dorpen eñ cloesteren/ buyten of binnen// elcke stat ende griete-nije// gheleghen// is.

64 ongen. bladz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—D.

Onderaan op het titelblad het adres: Ende men sal de-// se boecke te cope vinden/ bi mi// Bartholomeus Jacobszoō// woonende tot Aem-ster-// dam inden gulden// Bybel. // +

Aan weerszijden en van boven is de titel omlijst door smalle blokjes ornament. De tekst begint op p. 2 en is voltooid op p. 63. Het adres van den drukker staat op p. 64. Gheprent tot Leyden bi// mi peeter Janszoon woonende// achter aen den Choorn// van sinte// pancratius kerckhof// Nota Bene// + // In God Ist Al, waaronder de keizerlijke adelaar. De laatste bladz. bevat een houtsnede, God den Vader, met den wereldbol in de hand.

[Prov. Bibliotheek, Leeuwarden].

Dit boekje is woordelijk nagedrukt naar de reeds beschreven uitgaven der Statuten door JAN ZYVERTSZ.[1]), zóó woordelijk dat zelfs het *derdewerf wel ghecorigeert* op den titel herhaald is. Vermoedelijk verscheen deze nadruk eerst na den dood van JAN ZYVERTSZ., dus in of na 1538.

101. = Dat verdul// dich Lijden.

72 ongen. bladz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—E, zijnde vel E een half vel.

Onder den in rood gedrukten titel een kleine houtsnede, CHRISTUS als man van smarten. Daarnaast links en rechts overdwars Ben ic met Lijdē beladē// Om dijn misdaden, en er onder O mensche ick heb geleden om dy// Lijt verduldelijck weder om mij// Overleest wat in dit boeck ghescre-// uen staet.// En verblijt v in lijdē dats mijnē raet// Wie gaerne lijden doet mij ontfāct// Wie heeft tot mijn rijc eenen blij-den// inganck, alles gedeeltelijk in rood, gedeeltelijk in zwart gedrukt. Aan weerszijden en van onderen blokjes met ornament.

---

[1]) Zie boven p. 114, 128, 129.

De tekst begint op p. 2 en eindigt op p. 71, waar onderaan het adres staat **Gheprent tot Leyden// Bij mij peeter Janzoon woonende// op sinte Pancracius kerck-// hof.// Ende mē salse te coope vinden// Bij Bertholemeus Jacop-// zoon inden. Guden** (sic) // **Bijbel Camster// Dam.** // .·. + .·.

De laatste bladz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Ook DOEN PIETERSZ. heeft dit boekje gedrukt[1]), evenals JAN SEVERSZ. te Leiden, beide zonder jaartal. Daar JAN SEVERSZ. reeds in 1524 Leiden verlaten heeft, en 1532 het laatste jaar is, dat wij op eenig drukwerk van DOEN PIETERSZ. aangetroffen hebben, is de uitgave van BARTHOLOMEUS JACOBSZ. zeker van latere dagteekening. De toevoeging van de Groningsche spookhistorie, die in het drukje van DOEN PIETERSZ. zoowel als in dat van JAN SEVERSZ. gevonden wordt, liet hij er af.

102. = **Dit is een// seer schoone/ ende// deuote oeffeninghe// vander passien ōs// liefs heeren Jhe// su Christi.** // +

88 ongen. bladz., kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—F, zijnde vel F een half vel.

Onder den titel: **Mathei. xi.// Comet tot mi al-// le die daer arbeydet// eñ beladen// sijt/ ic sal v vertroosten/ neemt// mijn iuck op v/ eñ leert vā my// dat ic sachtmoedich eñ ootmoe-// dich van herten ben/ ende// ghi sult v sielen rust// vinden/ wāt mij// iuck is ghe-// macke-// lijcken/ eñ mijn last is licht.**

De titel is aan vier zijden omgeven van langwerpige blokjes met ornament. De keerzijde is geheel gevuld door een fraaie houtsnede, CHRISTUS aan het kruis, met MARIA en JOHANNES. Op p. 3 begint de tekst met een sierletter. De tekst, die door 15 kleine houtsneden opgeluisterd is, eindigt op p. 86, en op p. 87 staat het adres.

[1]) Zie boven p. 81.

Gheprent tot Leyden// Bij mij Peeter Jansʒoon wonede// aen sinte Pancracius// kerckhof.

Ende mē salse te coope// vinden tot Amstelredam. Bij mij// Bartholomeus Jacobʒoon// wonende in die warmoes// strate inden Gulden// Bijbel.// . ˙ . + . ˙ .

In God Ist Al.

De laatste bladz. is onbedrukt.

[Bissch. Museum, Haarlem].

Van deze uitgave bestaat een variant:

103. — Dyt is een// seer schoone/ ende de// uote oeffeninghe// vander passien os// liefs heren Je// su Christi.// +

88 ongen. bladz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—F, zijnde vel F een half vel.

Onder den titel: Mathei. xi.// Comet tot my al-// le die daer arbeydet en̄ beladen// sijt/ ic sal v vertroosten/ neemt// mijn iuck op v/ en̄ leert van my// dat ic sachtmoedich en̄ ootmoe-// dich van herten ben/ ende// ghi sult v sielen rust// vinden/ wāt mȳ// iuck is ghe// macke-// lijcken/ en̄ mijn last is licht.

De titel is op gelijke wijze doch met andere blokjes ornament omzoomd. Dezelfde houtsnede vult p. 2, maar de sierletter D, waar de tekst mede begint, is een andere. Ook in de illustraties zijn verschillen, maar toch zijn steeds dezelfde tafreelen voorgesteld. Het adres staat eveneens op p. 87 en luidt:

Gheprent tot Leyden// Bij mij Peeter Jansʒoon wonēde// aen sinte Pancracius// kerckhof.

Ende mē salse te coope// vinden tot Amstelredam Bij mij// Bartholomeus Jacobʒoon// wonende in die warmoes//strate inden Gulden// Bijbel.// . ˙ . . ˙ .

Lof God Van Al.

Op de laatste bladz. een houtsnede, de Boodschap aan Maria.

[Bissch. Museum, Haarlem].

Zonder zijn naam, maar door het adres voldoende aangeduid, is

104. = **Sinte Augustijns// eenlike sprake Tracterende vā die woorder// lijcke soe-ticheyt der Godlijcker gratien.**

112 ongen. bladz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—G.

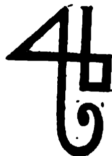
Onder den titel een ruwe houtsnede, St. AUGUSTINUS, en op de keerzijde een kleine houtsnede, de Heilige Drievuldigheid. De tekst begint op p. 3 en eindigt op p. 110, waar onderaan het adres: **Gheprent Thantwerpen By my// Jan van Ghelen/ In die Baghijnen// strate. Ende men vintse te coope// tot Amstelredam Inden// Gulden Bybel.//** +

Op p. 111 een houtsnede, St. JOHANNES de Evangelist, en op de laatste bladz. een herhaling van de titelprent.

[Prof. J. I. DOEDES, Utrecht).

Deze vertaling van AUGUSTINUS' *Soliloquiorum animae ad Deum liber unus* is een andere dan *Die enighe sprake ende vereneghinge die* SUNTE AUGUSTINUS *hadde mit God*, door Dr. H. E. MOLTZER in 1890 uitgegeven [1]). Daar dat handschrift incompleet was, en aan Prof. MOLTZER geen andere Middelnederlandsche vertaling bekend was, is het stellig van belang, hier een volledige vertaling van het valschelijk op naam van AUGUSTINUS gestelde traktaat te hebben.

Eerst 22 Sept. 1546 werd BARTHOLOMEUS JACOBSZ. als boekverkooper geadmitteerd [2]). Een half jaar later, 18 Maart 1547, kocht hij voor zich en voor zijn huisvrouw WEYN DIRCX een graf in het noorderperk van de Oude Kerk [3]), dat hij liet merken

[1]) *Bibliotheek van middelnederlandsche letterkunde*, afl. 40. Groningen 1890, p. 37-70.

[2]) *Navorscher*, XVII p. 77.

[3]) *Oud-Holland* II p. 180.

Hoeveel jaren daarna hij in dit graf bijgezet is, kan ik niet aangeven. In Jan. 1548 komt hij nog voor als executeur van den uitersten wil van den priester CLAES GYSBERTSZ. WORMER [1]), maar in 1551 moet hij reeds overleden zijn, want in dat jaar komt zijn opvolger HENDRICK ALBERTSZ. in den Gulden Bijbel voor.

Deze HENDRICK ALBERTSZ. was omstreeks dezen tijd met zijn dochter MARIA gehuwd. In tegenstelling met DE ROEVER [2]) vermoed ik, dat BARTHOLOMEUS JACOBSZ. geen zoon gehad heeft; immers zijn graf kwam in eigendom aan zijn dochter MARIA.

Toen HENDRICK ALBERTSZ. den Gulden Bijbel metterwoon betrok, verhuisde zijn schoonmoeder naar de Pijlsteeg, maar aan haar huis gaf zij een gelijkluidenden naam, want in het *Register der Taxateurs* van 1557 vinden wij WEYN DIRCKS *in de Bybel* voor 24 £ aangeslagen [2]). 28 Aug. 1564 volgde zij haar man in het graf in de Oude Kerk. Zij liet 10 gl. na aan het Pietersgasthuis, die door haar schoonzoon HENDRICK *in den Bybel* 29 Nov. 1564 uitgekeerd werden [2]).

---

1) *Oud-Holland.* II p. 180.

2) *Oud-Holland.* II p. 181.

OVERZICHT.

Uitgegeven te Leiden.

Uitgegeven te Amsterdam.

JAN EWOUTSZ.

2 Oct. 1535 werd JAN EWOUTSZ. poorter van Amsterdam: *„den 2en Octobris anno voors. van* JAN EWOUTS ZOON *form snijder die ten selven dagen poorter gheworden es, op rekeninge...... 4 sc. 2 d.* [1]). In een handschrift, indertijd in het bezit van KRAMM, *ABCling of Verzamelboekje van Merken en Caracters van de meeste Plaatsnyders van de XV. XVI. XVII en XVIII. eeuw, eenigzins na de letters van het A. B. C. geschikt* [2]), wordt hij JAN EWOUTSZ. MULLER genoemd en Emmerik als zijn geboorteplaats aangewezen. Dat hij zich werkelijk reeds met den familienaam genoemd heeft, die zijn zoons herhaaldelijk gebruikten, is mij nergens gebleken, en evenmin kon ik bevestigd vinden, dat hij te Emmerik geboren is [3]).

Een jaar nadat hij zich te Amsterdam gevestigd had, vinden wij een merkteeken, dat later blijken zal zijn monogram te wezen, op een groote houtsnede.

105. = MUCIUS SCAEVOLA, zijn hand in de vlammen houdende.
Groote houtsnede op twee bladen.

---

[1]) *Oud-Holland*, II p. 177.

[2]) CHR. KRAMM, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders*, enz. IV, Amsterdam 1860 p. 1057, en Aanhangsel, Amsterdam 1864 p. 111. Wat in het HS. volgt, dat hij ook *„bouwmeester te Amsterdam"* is geweest, is vermoedelijk onjuist.

[3]) Wel stond zijn familie in betrekking tot Emmerik. Zijn kleinzoon is er zelfs Stadssecretaris geweest (*Oud-Holland* III p. 276).

Onder de krachtig gesneden figuur van den Romeinschen held staat in groote Latijnsche initialen zijn naam MARCVS MVTIVS. SCÆVOLA. Een engeltje zweeft in de lucht en houdt boven zijn hoofd een krans waarin het woord FAMA. Op de rookwolk, die van een altaar omhoog stijgt, staan de woorden Menich gheest en op het voetstuk van het altaar de verzen:

Die alle zijn leet met leet wil wreke̅
MANV BELLATORIA
Sampsons cracht sal hem ghebreke̅
NEC ERIT VICTORIA
Soe leert v leet met lijden breken.
SIC VIVES IN GLORIA

Twee monogrammen staan op de prent. Onder de verzen de letters I en E, waartusschen een passer, en op de wolk het bekende teeken van CORNELIS ANTHONISZ. met het jaartal 1536.

[Rijksprentenkabinet, Amsterdam.
Britsch Museum, Londen].

Reeds BARTSCH [1]) heeft deze prent beschreven, en na hem o. a. NAGLER [2]) en SCHMIDT [3]). Volgens PASSAVANT [4]) is er ook een staat zonder het adres van JAN EWOUTSZ. Deze omstandigheid zou op zich zelf reeds een argument inhouden tegen de bewering o.a. van NAGLER [5]), dat de houtsneden alle het werk van JAN EWOUTSZ. zijn. Ik vermoed, dat een gedeelte van de oplaag reeds verkocht was, vóór dat JAN EWOUTSZ., de uitgever van de prent, er nevens het merk van den kunstenaar ook het zijne op liet zetten. Deze lezing moet aangenomen worden ook al wordt JAN EWOUTSZ.

---

1) A. v. BARTSCH, *Peintre-graveur*, IX, Vienne 1808 p. 152, no. 2.
2) G. K. NAGLER, *Die Monogrammisten*, II, München 1860 p. 283, no. 5.
3) *Allgemeines Künstlerlexicon*, II, Leipzig 1872 p. 98, no. 10.
4) J. D. PASSAVANT, *Le peintre-graveur*, III, Leipsic 1862 p. 32.
5) NAGLER, *Die Monogrammisten*, III, München 1863 p. 897.

uitdrukkelijk *form snijder* genoemd, evenals SILVESTRE DE PARIS *tailleur de figures*, die te Antwerpen het prachtig in hout gesneden portret van JAN III, Koning van Portugal, uitgaf. Afdoend wordt trouwens het vraagstuk, of CORNELIS ANTHONISZ. slechts de teekenaar der prenten was dan wel of hij ook zelf het graveerijzer gehanteerd heeft, in den laatstgenoemden zin beslist door de verzen die onder zijn prent van het Avondmaal staan (SCHMIDT, no. 8):

Quisquis ades sacrae spectator candide mense
Respice quid referat ista tabella tibi
Coena salutaris graphice hic exculpta videtur
Arte viri clari CORNELIJ ANTONIJ

Hier wordt CORNELIS ANTHONISZ. dus uitdrukkelijk als graveur genoemd.

106. = Allegorie op de vergankelijkheid.

Groote houtsnede op twee bladen.

Een man op middelbaren leeftijd houdt een kind in den arm, en beide te samen houden een zandlooper vast, terwijl het kind tevens op een opengeslagen boek wijst, waarop de woorden:

COGNITIO DEI ET NATVRÆ RATIONALIS	Kennisse vā God ende Redelicke Natuer.

Naast hen staat vermanend de dood, als geraamte voorgesteld, waar naast het woord TEMPVS.

In den linker bovenhoek de zon, waaromheen:

DVLCE · LVMEN · ET · DELECTABILE · EST
OCVLIS · VIDERE · SOLEM · ECCLE · XI ·

Dat licht is soet/ ende den oghen liefelijc die sonne te sien. Ecclesiastes. xi.

Op den achtergrond nog: NASCENDO MORIMVR, op den zandlooper: Des tijts corthept, en er onder: VELOCITAS TEMPORIS.

Wederom twee merken: Op den zandlooper dat van JAN

EWOUTSZ., in de lucht dat van CORNELIS ANTHONISZ. met het jaartal 1537.

[Rijksprentenkabinet, Amsterdam.
Prentenkabinet, Gotha].

Ook deze fraaie houtsnede is herhaaldelijk beschreven, door BARTSCH [1]), NAGLER [2]), SCHMIDT [3]) en laatstelijk door J. BOLTE [4]); en PASSAVANT [5]) vermeldt wederom hetzelfde verschil van staten.

107. = Sorgheloos [De verloren zoon].
Houtsneden. Serie van zes bladen.

1) Sorgheloos naast Weelde op de jacht, begeleid door den dienstknecht Gemack.
2) Sorgheloos zit met Weelde en Gemack aan tafel.
3) Sorgheloos danst met Weelde, wier sleep door Gemack opgehouden wordt.
4) Sorgheloos aan het kaartspel met Weelde en Gemack. Terwijl hij Weelde omarmt, ziet hij verontrust de drie gestalten naderen van Armoede, Pouer en Lichte fortuyne.
5) Sorgheloos wordt halfnaakt door Armoede en Pouer uit het huis gejaagd, terwijl Weelde en Gemack rustig wegwandelen.
6) In een armoedig vertrek zit Pouer aan tafel. Armoede knielt bij het haardvuur- en Sorgeloos draagt stroo aan. Links boven in een afzonderlijk tafreel keert Sorgeloos, die Armoede

---

1) BARTSCH u. s. p. 152 no. 2.

2) NAGLER u. s. p. 283 no. 9.

3) *Allgemeines Künstler-lexicon* u. s. p. 99 no. 24.

4) *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde*, XIV, Leiden 1895 p. 121. BOLTE deed m. i. verkeerd, door aan de prent een anderen naam te geven „*Die beiden Hauptaufgaben des Menschen*".

5) PASSAVANT u. s. p. 32.

op zijn schouders draagt en gevolgd wordt door Pouer, terug in het ouderlijk huis.

Op dit laatste blad staat het huismerk dat wij later ook op zijn grafzerk zullen zien, tusschen de initialen I en E, en boven het jaartal 1541.

[Rijksprentenkabinet, Amsterdam.
Albertina, Weenen].

Het eerst vind ik deze merkwaardige houtsneden vermeld in den catalogus van de verkooping der coll. LE LONG (1744)[1] *„Weelde en Gemak, baaren Sorgloosheid, en brengen tot Armoede, in konstige houtsneden vertoont, door* JAN EWOUTS, *te Amst.* AO. 1541. *Raar*".

De uitgever heeft deze zes prenten zelf nog vereenigd in een groot tafreel met rijk versierde zuilen tusschen de afdeelingen. Op de zesde prent heeft hij toen zijn adres geplaatst: **Gheprent tot Aemstelredam aen die oude side in die Kerckstraet, bij mij Jan Ewout soon Figuer snijder wonende inden vergulden Passer**, en onder iedere prent een vers in twee kolommen, waarvan de dichter zich in het slot bekend maakt als JACOB JACOBSZ. JONCK. Van deze uitgave berusten exemplaren in Teyler's Stichting te Haarlem en in het Prentenkabinet te Gotha. Deze is het eerst beschreven door WEIGEL[2]), voorts o. a. door SCHMIDT[3]) en het laatst door BOLTE[4]).

Een zonderling lot is deze prenten beschoren. Nog in de achttiende eeuw werden van de zeer afgesleten houtblokken spotprenten van gansch andere strekking gedrukt. Zoo diende de vierde prent in 1720 voor *„De Spiegel der Sorgelooze en Armoedige Actionisten*"[5]), en twee andere in 1742 en

---

[1]) Catal. Verk. coll. Is. LE LONG, Amsterdam 1744, f°. no. 280.

[2]) R. WEIGEL, *Kunstlager-Katalog*, Abth. VIII, Leipzig 1840 p. 45 no. 11261.

[3]) *Allgemeines Künstler-Lexicon*, u. s. p. 99 no. 25.

[4]) *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde*, u. s. p. 122—126.

[5]) F. MULLER, *De Nederlandsche geschiedenis in platen*, IV, Amsterdam 1882 p. 291, no. 3637.

1744 nog voor spotprenten op het beleg van Praag door de Franschen en op de verliezen der Geallieerden [1]).

108. = Beleg van Algiers.

Houtsnede, met het opschrift De stadt van Aelgier.

Onderaan rechts: Die stat van Algier gheconterfeyt na tleuen. — Geprent by Jan Ewoudtsz figuersnyder woenen̄ Inden verguldē passer Ind kerck strate tot Aemstelradam (sic). Bovenaan rechts het merkteeken van CORNELIS ANTHONISZ. met het jaartal 1542.

[Prentenkabinet, Gotha].

Deze houtsnede wordt het eerst vermeld door RATHGEBER [2]), en verder o.a. door SCHMIDT [3]).

109. = De Fabel van den boer en den ezel.

Houtsneden. Serie van vijf bladen.

1) De zoon zit op den ezel, de vader gaat er naast.
2) De vader zit op den ezel, de zoon gaat er naast.
3) Vader en zoon gaan naast den ezel.
4) Vader en zoon rijden op den ezel.
5) Vader en zoon dragen den ezel.

Onder iedere voorstelling een vijf-regelig vers.

Op het tweede blad het monogram van CORNELIS ANTHONISZ. en het jaartal 1544. Onderaan rechts: Gheprent tot Aemstelredam aen die oude side in die Kerckstraet by my Jan Ewoutzoon figuer snijder wonende inden verguldē Passer.

[Prentenkabinet, Brussel.
Prentenkabinet, Gotha.
Albertina, Weenen] [4]).

BARTSCH [5]) heeft deze prenten het eerst vermeld, maar er een verkeer-

[1]) F. MULLER, u. s. IV p. 298, no. 3815, 3816.
[2]) Dr. G. RATHGEBER, *Annalen der niederländischen Malerei, Formschneide- und Kupferstechkunst*, Gotha 1844 p. 176.
[3]) *Allgemeines Künstler-Lexicon* u. s. p. 100 no. 28.
[4]) Slechts de eerste vier bladen.
[5]) BARTSCH u. s. p. 152 no. 5.

den naam „*Le triomphe de l'âne*" aan gegeven, en ofschoon RATHGEBER [1]) al op deze fout gewezen heeft, is zij herhaald door NAGLER [2]). Door SCHMIDT [3]) is weer de juiste verklaring van de voorstelling gegeven, en de uitvoerigste beschrijving, evenwel naar het onvolledige exemplaar te Gotha, door BOLTE [4]).

Tot zoover de gedateerde houtsneden. De ongedateerde mij bekende zal ik hier bijvoegen.

110. = De lichtzinnige jeugd in voor- en tegenspoed.
Houtsneden. Serie van vier bladen met zeven groote figuren.

1) Een sierlijk gekleed jongeling met vlindervleugels, schijnt uit een ei te voorschijn te komen, waarin zijn eene voet nog verborgen is.
2) Tot hem treedt een oud man, achter wien een koffer en geldzakken staan.
3) De gevleugelde jongeling met een valk op de hand, een paard aan den toom leidend.
4) De jongeling met een hazewind naast zich. Uit zijn vleugels vallen veeren.
5) De jongeling als haveloos bedelaar op krukken; naast hem een uil. Hierbij het monogram van CORNELIS ANTHONISZ.
6) De jongeling treurend en met geketende voeten, waarnaast *ongheluck* staat. Bovenaan de wind op traditioneele wijze door een blazend aangezicht voorgesteld, waar doodskoppen uit te voorschijn komen, met het bijschrift *quade fortuin.*
7) Een geleerde met pelsmantel en baret spreekt met opgeheven wijsvinger.

---

1) RATHGEBER u. s. p. 176, 177.
2) NAGLER u. s. p. 284.
3) *Allgemeines Künstler-Lexicon* u. s. p. 99 no. 19.
4) *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde*, u. s. p. 126—128.

Onder iedere voorstelling een twee-regelig versje, en onderaan het adres: **Gheprent tot Aemstelredam, aen die oude side in die Kerck-straet, By mi Jan Ewoutszoon Figuersnijder wonende inden verguldẽ Passer.**

[Rijksprentenkabinet, Amsterdam [1]).
Prentenkabinet, Gotha].

Het eerst vermeld door RATHGEBER [2]), verder o. a. door SCHMIDT [3]) en het uitvoerigst door BOLTE [4]).

III. = Sinte Aelwaer.

Houtsnede.

Een vrouw met een aureool om het hoofd zit op een ezel. Zij houdt in den linker arm een zwijntje, op de rechter hand zit een kat en op haar muts een ekster. Links onderaan het monogram van CORNELIS ANTHONISZ., en rechts het adres: **Gheprent tot Aemstelreda aen de oude side in die kerckstraet, By mi Jan Ewoutszoon Figuersnyder indẽ verguldẽ Passer.**

Er boven staan de versregels:

Elck dient sinte aelwaer met grooter begheert
Die van veel menschen wordt gheeert.

Links er naast en er onder staat een lang gedicht in zeven coupletten, elk eindigend met het refrein: **Lof grote santinne Aelwaria!**

[Rijksprentenkabinet, Amsterdam [5]).
Britsch Museum, Londen [5]).
Prentenkabinet, Gotha].

---

[1]) Het exemplaar te Amsterdam (waaraan no. 3—5 ontbreken) vóór de verzen en vóór het adres.

[2]) RATHGEBER u. s. p. 157.

[3]) *Allgemeines Künstler-Lexicon* u. s. p. 98, 99 no. 14.

[4]) *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde*, p. 128, waar er evenwel weer een nieuwe benaming aan gegeven wordt: *Der unbesonnene Jüngling*.

[5]) Deze exemplaren zijn vóór het adres en vóór de verzen.

Het eerst vermeld door RATHGEBER [1]), verder o. a. door SCHMIDT [2]) en met volledige publiceering der merkwaardige verzen door BOLTE [3]).

112. = De wijze man en de wijze vrouw.

Houtsnede in twee afdeelingen.

1) Een geharnast man met een kruis op de borst. In de handen houdt hij een weegschaal en een winkelhaak, aan zijn voeten ligt een hond. Met het onderschrift

Comt en siet my an, ick bedny een wijs man.

2) Een vrouw met paardepooten en slangengordel. In de handen houdt zij een spiegel, een brood en een kan, op de borst een duif, voor den mond heeft zij een slot, aan het oor een sleutel. Met de verklaring

Elck my aenschouwe, want ick sij een wijse vrouwe.

Onder iedere afdeeling een gedicht van acht coupletten.

Geheel onderaan het adres: **Gheprent tot Aemstelredam ....** [4]).

[Rijksprentenkabinet, Amsterdam [5]).
Prentenkabinet, Gotha].

Slechts beschreven door BOLTE [6]).

113. = De Waarheid.

Houtsnede.

De *Waarheid* ligt met een slot op den mond in het kraambed. Vóór haar ligt in een wieg haar kind *Kennis.* Rechts zit bij het haardvuur een oud man, *de Vrees.* Links stormt een ander, gewapend met een lans en gevolgd door een hond, het vertrek binnen, *de Haat.*

---

1) RATHGEBER u. s. p. 157.

2) *Allgemeines Künstler-Lexicon* p. 99 no. 18.

3) *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde*, p. 129—133.

4) Verder ontbreekt het adres op het exemplaar te Gotha.

5) Dat te Amsterdam is vóór het adres en vóór de verzen.

6) *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* u. s. p. 133, 134.

Behalve het monogram van CORNELIS ANTHONISZ. in het midden, staat links op het venster dat van JAN EWOUTSZ.

[Prentenkabinet, Amsterdam.
Britsch Museum, Londen].

Slechts beschreven door SCHMIDT [1]).

114. = Ecce homo.

Houtsnede.

CHRISTUS te halver lijve, met doornen gekroond, een riet in de saamgevouwen handen. Tranen vallen op zijn ontbloote borst, terwijl een mantel om de schouders hangt.

Op den achtergrond een heuvelachtig landschap.

Aan weerszijden van het hoofd de woorden ECCE HOMO.

Er boven staat de tekst: **Christus heeft hem selven vernedert ende gehoorsaem geworden// totter Doodt/ jae tot den Doodt des Kruyces.** Tot den Philippensen in 't tweede Capittel. Onderaan een bijschrift in drie kolommen, benevens het adres: **Gheprent tot Aemstelredam By my Jan Ewoutzoō.**

[Britsch Museum, Londen] [2]).

Tot dusverre kwam JAN EWOUTSZ., die zijn winkel hield aan de oostzijde van de Kerkstraat (thans Warmoesstraat) in het negende huis benoorden de St. Jansstraat, nu 149 genummerd [3]), ons nog slechts voor als uitgever van prenten. Hij heeft echter gedurende dien tijd ook boeken gedrukt.

---

[1]) *Allgemeines Künstler-Lexicon* u. s. p. 99 no. 16.

[2]) De beschrijving van deze hoogst zeldzame, nergens vermelde, houtsnede heb ik te danken aan den heer CAMPBELL DODGSON te Londen.

In het Rijksprentenkabinet te Amsterdam is er een veel latere staat van met het adres *t' Amsterdam by* CORNELIS DIRCKSZ. COOL.

[3]) *Oud-Holland* II p. 179.

115. = Den ker// sten spiegel// van broeder Die-// derick van Munster: minre broed'// der obseruantē/ Inden welckē een yege// lick kersten mensche sien mach die// schoonheyt ledicheyt zijn-// der sielen oft con-// sciencien als in// eenen clarē// spieghel. // +

96 ongen. bldz., kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—F.

Op den in rood en zwart gedrukten titel staan onderaan twee kleine mansfiguren, ten halven lijve.

Op de keerzijde een aanbeveling van het boekje door Bisschop DAVID VAN BOURGONDIË.

Eenige kleine en onbeduidende houtsneden zijn tusschen den tekst geplaatst. Onderaan op de laatste bladz. het adres: Ghe-prent tot Aem// stelredam aen die oude side in die kerck// straet/ By my Jan Ewoutzoon woe-// nende inden verguldden Passer.

[Universiteits-Bibliotheek, Leiden].

Ik heb dit niet gedateerde boekje, dat reeds herhaaldelijk in de vijftiende eeuw gedrukt is, hier geplaatst omdat er geen octrooi in vermeld is, en het volgens het plakkaat van 30 Juni 1546 verboden was eenig boek te drukken, zonder dat het octrooi in dat boek vermeld werd [1]). Nu is het wel waar dat menig drukker zich niet aan dat plakkaat gehouden heeft, maar in Amsterdam zou in die dagen een overtreding toch allicht onaangename gevolgen voor den drukker gehad hebben, en buitendien was JAN EWOUTSZ. er op bedacht, in niets tegen de verordeningen van de overheid te zondigen. 18 Sept. 1546 werd hij als boekverkooper geadmitteerd, en 4 Oct. daarop volgende zond hij het volgend request aan den Keizer.

„*Aen den keyser, geeft in alre oitmoet te kennen uwe onderdanige* JAN EEUWOUTSSONE, *figuersnyder ende boeckvercooper, woonende binnen uwer stede van Amstelre-*

---

[1]) J. T. BODEL NYENHUIS, *De wetgeving op drukpers en boekhandel in de Nederlanden* enz. Amsterdam 1892 p. 79, 80.

damme, in Hollant, hoedat hy suppliant, sonder by janctatie te spreken, altyt gestaen heeft goeder fame en name, ende van eerlycker conversatie, sonder oyt suspect geweest te zyne van heresye oft ketterye, in sulcker voegen dat die van uwen raide van Hollant den suppliant geadmitteerd hebben om te mogen vercoopen binnen uwe voorschreve stede van Amsterdamme, de boucken by Uwer Majesteyt placcaten geadmitteert, des nyttemin en soude die voorschreve suppliant deselve boecken nyet dorren noch willen printen overmits Uwer Majesteyts ordonnantien, ter contrarien, sonder eerst ende al voren hierop van Uwer Majesteyt verworven te hebben behoorlycke brieven van orloff, licentie ende consent, om deselve zeer oitmoedelyck biddende, behoudelyck dat die suppliant sal achtervolgen ende observeren de placcaten van Uwer voorschreven Majesteyt, presenterende daertoe zynde behoorlycken eedt. D'welck doende", etc. [1]).

Hij kreeg een gunstige beschikking op zijn request 13 Sept. 1547.

Het was aan het stadsbestuur zeker welgevallig geweest, dat hij zich zoo ijverig betoond had in het gehoorzamen der ordonnantiën, tenminste hem werd bij de intrede van prins PHILIPS in October 1549 de leverantie van drukwerk gegund: JAN EWOUDTSZ., *figuersnyder van c l sprincen wapenē te printen, bet. van tstuck XII l., noch van IIII^c cleyne wapenen van den Keyser, Hollant en̄ Amsterdam te printē, bet. vant stuck IX l. ende van de printē te snijden bet. IIII gūl comptzn......* 1 £ 10 *sc.* [2]).

Deze wapens werden op de roode lakens gespeld, waar de straten mede werden behangen [3]).

---

116. = **Den Spiegel van Sassē// vā alle Keyserlike Rechtē// By Consent van den Houe.**

[1]) *Messager des sciences historiques, ou archives des arts et de la bibliographie de Belgique*, Gand 1858 p. 332, 333.

[2]) *Oud-Holland*, II p. 178.

[3]) J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, IV, Amsterdam 1884 p. 336.

44 recto genummerde bladen 4⁰., Goth. letter, sign. A—L.
Onder den titel een groote houtsnede, een geharnast ridder. Links naast zijn hoofd het Keizerlijk wapen en aan weerszijden een geornamenteerd lijstje.
De keerzijde begint met een Prologhe die eenen wijsen notabelen eñ wel beminden Doctoor inden rechten ghenoemt meester Eyke als den samensteller aanduidt, en bevat verder ook diens Prologhe. Dat eerste Capittel begint op p. ij verso, en de tekst is voltooid op p. xLij recto. De keerzijde tot op p. xLiiij recto bevat Die Tafel, waaronder het adres: Gheprent tot Aemstelredam aen die oude side in die// Kerckstraet/ By my Jan Ewoutszoon/ Figuersnijder/ woenende in den verguldeu Passer. Int iaer// ons Heeren. M.CCCC. ende L. Den// xiiij. den Februarij.
By consent vanden Houe. Gheghebeu tot// Bruessel. Den xij. den Septembris. Anno xLvij. Onder//teekent P. de Lens.
De keerzijde is onbedrukt.

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam].

Deze uitgave van den Saksenspiegel van Eyke von Repgow is geheel een nadruk van vroegere uitgaven, zooals Jan Seversz. er te Leiden reeds in 1505 en 1512 bezorgd had.

117. — EEn wt legghin//ghe des Pater noster vā Eras//mus van Rotterdam/ op die// seuen dagen vander weken.
48 ongen. bldz. kl. 8⁰., sign. [A]—C.
Onder den titel het medaillon-portret van Erasmus, met het omschrift ERASMVS · ROTERODAMVS, aan weerszijden en van onderen met een smalle omlijsting van arabesken.
Onderaan de mededeeling: Dit boecxken is gheuisiteert ende thoe// gelaten bijden eerweerdigen Heere Mee//ster Peter Curtius/ Licētiaet inder Godt//heyt. Onderteeckent P. de Lens.
De tekst begint op de keerzijde. Elk der zeven hoofdstukken,

waarin de beden van het Onze Vader, correspondeerende met de zeven dagen der week, behandeld worden, begint met een houtsnede, waarop een dier beden aanschouwelijk wordt voorgesteld. 1. Geloovigen van alle standen aanbidden God den Vader in den hemel. 2. Nederdaling van den Heiligen Geest. 3. De menschen dragen hun kruis in navolging van CHRISTUS. 4. Een maaltijd en een prediking, het lichamelijk en het geestelijk voedsel. 5. CHRISTUS slaakt de boeien van een gevangene. 6. JOB op den mesthoop. 7. CHRISTUS zegent een zieke.
Het adres staat onderaan op p. 48: **Gheprent tot Aemstelre-// dam aen die oude side in die heerstraet by// my Jan Ewoutzoon Figuersnij-der// woenende inden verguldenן// Passer.**

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam.
Universiteits-Bibliotheek, Leuven.
Britsch Museum, Londen].

Gedateerd is dit boekje niet, maar PHILIPS DE LENS kwam mij tot nog toe niet na 1550 voor als Secretaris, en PETRUS CURTIUS was sedert 1544 of 1545 visitateur der boeken [1]).

Van 5 April 1555 is het merkwaardige voor Weesmeesteren verleden contract gedagteekend, waarin JAN EWOUTSZ. als leerling aanneemt den ongeveer negenjarigen STOFFEL, zoon van zijn kort geleden gestorven vriend CORNELIS CARELSZ., die later als CHRISTOFFEL VAN SICHEM een vermaard graveur zou worden.

„*Opten 5e Aprilis anno* 1555 *is op de Weeskamer gecomen* JAN EEUWOUTSZ., *figuersnyder*, *ende heeft angenoomen ende aennam mits desen te onderhouden in cost ende cleederen ende zynen ambacht van figuersnyden*, *lettersnyden ende prenten te leeren*, STOFFEL *de zoone van* CORNELIS KARELSZ. *voorn. ende dit tot dat de voorn.* STOFFEL *tot zynen achtien jaren gecomen sal wesen*, *'s jaers omme de somme van vyff karolus guldenen*, *die de voorn.* STOFFEL *aen een brieff van* 15 *ca. gul-*

1) *Biographie nationale*, IV, Bruxelles 1873 p. 917.

dens 's jaers spreeckende heeft ende hem voor zyne moeaers erfve bewesen is, blyckende by 't voorgaende registre fo. 218 *in de* 2e *syde.*

Ende hier en boven zal de voorn. Jan Eeuwoutsz. *noch hebben ende ontfangen, ende hy mits desen bekende uyt handen van* Henrick Elbertszoon, *boeckvercoper, ontfangen te hebben, de somme van vyftich karolus guldenen, wel verstaende, indien de voorn.* Stoffel *quame te overlyden voir zynen achtien jaren voorn. zoo zal de voorn.* Jan Eeuwoutsz. *de voorn. vyftich karolus guldenen behouden sonder gehouden te wesen den erfgenamen van de voorn.* Stoffel *dair off yet te restitueren, mair zullen de voorn. vyff guldenen sjaers, inden voorn. gevalle van sterven, comen ende erfven op des voorn.* Stoffels *broeders ende zusters; welverstaende oft gebeurde, dat de voorn.* Jan Eeuwoutsz. *quame te overlyden voor ende aleer hy de voorn.* Stoffel *tot zijnen achtien jaren gebracht zal hebben, zullen alsdan des voorn.* Jan Eeuwoutsz. *erfgenamen de voorn.* Stoffel *houden tot zyn achttien jaeren voorn. ende 't voorn. ambacht in maniere voorn. te leeren ofte doen leeren, ofte by gebreecke van dien zullen gehouden wesen de voorn. vyftich karolus gvldenen, by de voorn.* Jan Eeuwoutsz. *hier vooren ontfangen, tot proffyt van de voorn.* Stoffel *alleene te restitueeren.*

Omme te volcomen tgundt voorscr. is heeft de voorn. Hendrick Elbertsz. *boeckvercoopere, hem borge gestelt ende stelt hem borge mits desen voor den voorn.* Jan Eeuwoutsz. *onder verbant van alle zynen goede roerende ende onroerende, tegenwoordige ende toecomende.*

Ende dit all by consente van Henrickgen Goodschalcx, *mit* Barent Elbertsz., *haren man ende voocht, moije van 't voorn. kindt.*

Presentibus beyde de Weesmeesteren" [1]).

Uit deze acte blijkt, dat Jan Ewoutsz. zich niet alleen met figuursnijden en met drukken, maar ook met lettersnijden heeft bezig gehouden.

118. = [Doctor Peter van Forecst, Prognosticatie ofte Almanach voor 1556].

119. = [Doctor Peter van Forecst, Prognosticatie ofte Almanach voor 1557].
[Fragment op de Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam].

1) *Oud-Holland,* II p. 178, 179.

Deze uiterst zeldzame prognosticaties zijn wel niet zooals SCHOTEL zegt [1]) *spoorloos verdwenen*, maar het fragmentje, dat ik er van heb teruggevonden kon toch moeilijk kleiner zijn. Het is slechts de bovenste helft van het laatste blad van de prognosticatie van 1557. De voorzijde hiervan bevat nog tal van voorspellingen van desen Jaer seuenen vijftich, en op de keerzijde staan bovenaan de namen van samensteller en uitgever: Doctor Peter van Foreest en hout geen Prognosticatie ofte Almanach// voor die sine van die ghedruct zyn tot Aemstelredam By Jan Ewout//zoon Figuer snijder woenende inden verguldea Passer. Hieronder het wapen van FOREEST en de zinspreuk Durum aduerso occurrere// Fato.

24 Juli 1555 was door den Keizer aan den vermaarden geneesheer PIETER VAN FOREEST de volgende vergunbrief [2]) verleend.

Op de Supplicatie overgegeven in den Secreten Raedt 's keizers by Mr. PIETER VAN FOREEST, *Docter in de Medicine, woonende in de Stadt van Alkmaer, verzoekende Oirlof ende Consent, om te mogen doen stellen in Prente, ende uit te geven ter vente in alle deze Landen van herwaerts overe, zekere Prognosticatie en Almanac, inhoudende den Cours en Loop van dezen toecomenden Jaere zes en vijftig. Zijne Majest. naerdien dat by de Visitatie van den voorsz. Prognosticatie ende Almanac, bevonden is geweest, die zelve goed te wezen, heeft den voorsz. Mr.* PIETER *en geconsenteert en geaccordeert, hem geevende Oirlof ende Consent uit sonderlinge gracie, mits desen, dat hy de voorsz. Prognosticatie en Almanac zal mogen doen prenten, by een geadmitteert Prenter van herwaerts overe, ende dezelve te verkopen ende distribuëren alle omme daer 't alzoe 't hem goet dunken zal, zonder daeromme eenigsints tegens zyne Majest. te misdoene.*

Gedaen te Brussele, den 24 *dag July* 1555.

Onder staet

DE LA TORRE.

---

1) G. D. J. SCHOTEL, *Vaderlandsche volksboeken en volkssprookjes*, I, Haarlem 1874 p. 28.

2) G. BOOMKAMP, *Alkmaar en deszelfs geschiedenissen*, Rotterdam 1747 p. 126.

LEDEBOER citeert van den Delftschen boekdrukker SIMON JANSZ. het volgende: *„Deze hadden zeedert xx jaeren herwerts* (1565) *de almanacken bij Mr.* PIETER FOREEST *en de andere doctoeren gemaect, geprent ende vercoft"* [1]). Dit gebeurde evenwel pas sedert 1558, nadat FOREEST zich te Delft als stadsdokter had neergezet [2]). Het is dan tevens niet waarschijnlijk, dat er van 1558 en volgende jaren uitgaven van dezen almanak door JAN EWOUTSZ. bestaan.

120. = **Ordonnantie// statuyt/ ende Permissie// der K. M. vanden gouden eñ siluerē// penninghen/ cours eñ ganck hebbende ouer// alle zijne landen van herwaerts ouer// Ghepubliceert int Jaer. M. D.// achtenveertich Den// xvij. Julij.**

80 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—E.

Onder den titel het portret van KAREL V ten halven lijve. Links er naast zijn wapen met kolommen en zinspreuk, rechts: 1557. CAROLVS · QVINTVS ·// IMPERATOR ·// MAX · PA-// TER · PATRIE ·// FELIX ·// SEMPER// AVGVSTVS, alles in eenvoudige omlijsting, gedeeltelijk met dezelfde blokjes als op het *Pater noster* (no. 117).

De keerzijde bevat het Keizerlijke Privilegie, gegeven in 1548 **By consent vanden Houe ghegheuen// te Bins den. xviij. December Ende te Bruyssel den. xviij. Martij. M.D.L.// Gheteyckent by den Secretarius.// De la Torre/ ende P. de Lens.**

Op p. 3 beginnen de afbeeldingen der verschillende munten met korten verklarenden tekst.

Onderaan op de laatste bladz. het adres **Gheprent tot Aemstelredam aen de// oude side in die Kerckstraet/ By my Jan// Ewoutszoon**

[1]) LEDEBOER, *De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland,* Deventer 1872 p. 118.

[2]) *Nederlandsch Lancet,* II, Utrecht 1839 p. 506.

Figuer Snijder Gheswooren// boeck prenter der. K. M. wonende// inden verguldẽn Passer.

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage. [1])
Universiteits-Bibliotheek, Gent.
De Heer J. F. M. STERCK, Amsterdam].

Niet de vroeger reeds door mij beschreven evaluatieboekjes van DOEN PIETERSZ. hebben JAN EWOUTSZ. tot voorbeeld van zijne uitgave gestrekt. Hij heeft zich tevreden gesteld met een dergelijk boekje van Joos LAMBRECHT te Gent [2]) na te drukken. Toch heeft hij dit niet slaafs gevolgd, maar verbeteringen aangebracht. Zoo voegde hij na Desen silueren Carolus ghemunt int Jaer vierenveertich in Desen nieuwen Silueren Carolus van der K. M. nu Nieuwe ghemunt int Jaer. Xv.C.Liiij. Daarentegen liet hij de *Dalders/ cours ende gang hebbende ten prize van achtentwintigh stuuers tstick* weg.

Aardig is de inscriptie op een der beide exemplaren in de Koninkl. Bibliotheek te 's Gravenhage, waaruit blijkt hoeveel het boekje nieuw gekost heeft: *ãno* 1558 *den* 22*en* *Junij* 9 *sch. Dit bouck behoert toe* JANNTGEN VAN BLADEGEM GERITS DOCHTER *woen̄ op de nieubrugge tot Dordrecht*; d. w. z. deze prijs zal wel betrekking hebben op het geheele bandje waarin ook nog twee gelijktijdige publicaties gebonden zijn.

121. = Die valuwaerde// vanden Gouden/ en̄ silueren penningen// nu nieuws ghemunt/ cours ende ganck hebben// de ouer des Coninckliicke Maiestegts landen// van herwerts ouer/ met haren ghewichte// ende waerde daer by. rc.

8 ongen. bladz. kl. 8°., Goth. letter, zonder sign.

Onder den titel het portret van Koning PHILIPS II, ten halven lijve. Links naast hem zijn wapen, rechts: 1557 • // PHS • D • G • // HISPANG // Z • REX • DVX // • BRABĀ.

---

[1]) Een overigens geheel gelijk exemplaar in dezelfde bibliotheek heeft onder het adres nog het jaartal 1557.

[2]) FERD. VAN DER HAEGHEN, *Bibliographie gantoise*, I, Gand 1858 p. 92, no. 104.

Op de keerzijde een ordonnantie van den Koning met bevel aan de Generalen Meesters synre munten van herwerdts over.... die Figuren vander voorschreuen munten te doen prenten so vanden Gouden als Siluerē penninghen metten ghewichte en de prijse van dien als hier na volcht.

Dan volgen op p. 3 de afbeeldingen met tekst, en onderaan op de laatste bladz. het adres Gheprent tot Aemstelredam aen de// oude side in die Kerckstraet/ By my Jan// Ewoutzoon Figuersnijder Ghesworen// boeck prenter. der. C. M. wonende// inden vergulden Passer.// 1557.

Hieronder nog een vignet.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Universiteits-Bibliotheek, Gent.
De Heer J. F. M. STERCK, Amsterdam].

De boekjes werden dus niet uit eigen beweging door JAN EWOUTSZ. uitgegeven, maar de muntmeesters lieten ze bij hem drukken.

Het derde boekje dat er bij behoort is:

122. = Die ongenalu// weerde Ghouden ende sulueren// Munte van dyuersschen Coningrijckē/ // Hartichdommen/ Graefschappen/ Heerlijck// heden Landen/ ende Steden.

200 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—N, zijnde vel N een half vel.

Onder den titel een getrouwe nabootsing van het drukkersmerk van Joos LAMBRECHT, den eikenboom met den maaier en het devies CESSENT SOLITA · DVM MELIORA · SATIS QVERCVS, en onderaan By Consent vandē Houe Ghegeuen tot// Bruyssel den thienden dach/ van Maerte.// M.CCCCC.L. Onderteyckent by dē Secretarius De Langhe/ ende De Zoete.

De keerzijde begint onmiddellijk met de Vlaemsche Gouden munte ende Onghevaluweert.

Het adres staat onderaan op de laatste bladz. Gheprent tot// Aemstelredam aen die oude// side in die Kerck straet By my Jan// Ewoutzoon Figuer snijder Gheswoe-// ren boeck prenter der. K. M. woe// nende inden verguldeu Passer.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Universiteits-Bibliotheek, Gent].

Ook dit boekje is weer een bijgewerkte nadruk van een dergelijke uitgave in 1551 gedrukt door Joos LAMBRECHT te Gent [1]). Vreemd is het, dat hij zich hierbij zelfs bediende van het drukkersmerk van zijn voorganger. De kooplieden waren zeker eenmaal gewend aan het titelprentje van LAMBRECHT's evaluatieboekjes, en ter wille van hen, zal hij zijn eigen fraaier merk ter zijde gesteld hebben. En wat den verkoop betreft, hierin zal hij zich niet teleurgesteld hebben gezien, want al een jaar later was een nieuwe uitgave noodig.

123. = ORdonnantie// statuyt/ ende Permissie// der K. M. vanden ghouden eñ silueren// penninghen/ cours eñ ghanck hebbende ouer// alle zijne landen van herwaerts ouer// Ghepubliceert int Jaer. M. D.// achtenueertich Den// xvij. Julij.

80 ongen. bldz. kl. 8º., Goth. letter, sign. [A]—E.

De titel is verder gelijk aan dien van de uitgave van 1557, behalve dat het jaartal 1558 luidt. Het privilegie op de keerzijde bevat slechts verschillen in de spelling, evenals de tekst. Natuurlijk hebben dezelfde houtblokjes dienst gedaan voor de muntafbeeldingen.

Het adres luidt: Gheprent tot Aemstelredam aen de// oude side in die Kerckstraet/ By my Jan// Ewoutzoon Figuer snijder Gesworen// boeckprenter der K. M. wonende// inden verghulden Passer.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Universiteits-Bibliotheek, Gent. [2])
De Heer JOH. W. STEPHANIK, Amsterdam].

---

[1]) F. VAN DER HAEGHEN u. s. p. 55, 89.

[2]) Dit exemplaar is verkeerd gebonden.

Een supplement van nieuwelijks geslagen munten volgde weer een jaar later.

124. = Ordonnantie// ende Placcaete van dye// Conincklijcke Mayesteyt Beroerende van// den Gouden/ En silueren munten/ Ghepubli-//ceert in den Jaere ons Heeren. M.D.Lix.

12 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, zonder sign.

Onder den titel wederom Koning PHILIPS ten halven lijve, met links zijn wapen en rechts: • 1559 •// PHS • D • G • // HISPANG // Z • REX • DVX //• BRABĀ, op gelijke wijze omlijst. Op de keerzijde weer de lastgeving van den Koning aan de Generale Muntmeesters om dit supplement te laten drukken, waaronder het adres: Gheprent tot Aemstelredam aen// die oude side in die Kerckstraedt/ By my// Jan Ewoudtzoon Fighuer snijder/// woenende inden vergulden// Passer.

Hierna volgen beschrijving en afbeelding van 14 munten.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Hier bestaat een variant van.

125. = Ordonnantie// ende Placcaete van dye// Conincklicke Mayesteyt Beroerende vā// den Gouden/ En silueren munten/ Gepubli-//ceert inden Jare ons Heren. M.D.Lix.

12 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, zonder sign.

Slechts verschillen in de spelling zijn aan te wijzen; zoo luidt ook het adres iets anders: Gheprent tot Aemstelredam ān// die oude side indie Kerckstraedt/ By my// Jan Ewoudtzoon Fighuer snijder// wonende inden verghulden// Passer.

Hierna volgen beschrijving en afbeelding van 14 munten.

[Universiteits-Bibliotheek, Utrecht.
Universiteits-Bibliotheek, Gent].

In hetzelfde jaar verscheen nog een vermeerderde druk.

126. = Ordonnantie // ende Placcaete/ van dye// Conincklijcke Mayesteyt Be-

toerende vā// den gouden/ En̄ silueren Munten/ Ghepubli-//ceert inden Jare ons Heeren. M.D.Lix.

16 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, zonder sign.

Het portret op den titel is hetzelfde gebleven, de bekendmaking staat op de keerzijde, doch nu zonder het adres, dat op de laatste bladz. te vinden is: Gheprent tot Aem//stelredam aendie oude side indie// Kerckstraet/ By my Jan Ewoudt// zoon Figuer snijder/ Gesworen// boeckprenter der. K. M.// woenende in den ver-//ghulden Passer, waaronder zijn waarschijnlijk pas vervaardigd drukkersmerk, in een eenvoudige omlijsting.

16 munten zijn in dezen druk afgebeeld en beschreven.

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Akademie, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Universiteits-Bibliotheek, Würzburg] [1]).

---

[1]) Dit exemplaar is door Dr. A. Ruland beschreven in *Serapeum* XV, Leipzig 1854 p. 189, 190. Ten onrechte worden dit en twee dergelijke boeken er tot de xylographische drukwerken gerekend.

Hier bestaat een variant van.

127. = ORdonnantie// ende Placcaete/ van dye// Coninclijcke Mayesteyt Beroerende vā// den gouden/ Eñ silveren Munten/ Ghepubli-//ceert inden Jare ons Heeren. M.D.Lix.

16 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, zonder sign.

Een vergelijking met de vorige uitgave wijst slechts spellingverschillen aan, zooals in het adres op de laatste bladz. Geprent tot Aem// stelredam aendie oude side indie// Kerckstraet/ By my Jan Ewoudt// zoon Figuersnijder/ Gesworen// boeckprenter der. K. M.// wonende in den ver-// ghulden Passer, waaronder het merk.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
De Heer J. F. M. Sterck, Amsterdam.
Universiteits-Bibliotheek, Gent].

Ook van de andere muntboekjes verschenen nieuwe drukken.

128. = DJe valuwacie// van dē Gouden eñ silveren pen//ningen nv nieuws gemunt cours eñ ganck heb//bende over des Coninclijcke Mayesteyts lan-//den van herwerts over/ met harē gewich//te ende waerde daer by. etc.

8 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, zonder sign.

Het portret van Philips met wapen en bijschrift is geheel gevolgd naar den vorigen druk, alsook de bekendmaking op de keerzijde, de spelling uitgezonderd.

Aan de afgebeelde en beschreven munten is slechts toegevoegd Den nyeuwen silveren dicken Penningh ghesllaghen by den Coninck van Spaenghen ende van Ingelandt.

Het adres achteraan luidt: Gheprent tot Aemstelredam aen die// oude side in die Kerckstraedt/ By my Jan// Ewoutzoon Figuer snijder Gesworen// boeckprenter der. K. M. wonende// inden verguldden Passer// 1559.

Het vignet hieronder uit de vorige uitgave is weggelaten.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
De Heer Joh. W. Stephanik, Amsterdam.
Universiteits-Bibliotheek, Gent].

129. = Die ongevalu// weerde Ghouden en Sil// ueren Munte van diuersschen Coninc// rijcken/ Hertichdommen/ Graefschappen/ // Heerlicheden Landen en Steden. 1559.

216 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]--O, zijnde vel O een half vel.

De titel bevat, evenals de vorige drùk, het nagemaakte merk van Joos LAMBRECHT, waaronder hetzelfde privilegie, maar met gewijzigde spelling.

Het aantal munten is iets grooter.

De voorlaatste bladz. is onbedrukt en op de laatste plaatste JAN EWOUTSZ. onder de spreuken Verbum domi//ni manet in eternum.// Gods woort blijft inder eeuwicheyt. een nieuw drukkersmerk: Een engel houdt in de handen de beide wapenschilden van Holland en Amsterdam, tegen zijne knieën staat dat van den Keizer. Er onder het adres: Gheprent tot Aem//stelredam aen die oude side in die Kerck//straet By my Jan Ewoutszoon Figuer snij-// der Gesworen boeckprenter der K. M.// wonende inden vergulden Passer.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
De Heer JOH. W. STEPHANIK, Amsterdam.
Universiteits-Bibliotheek, Gent] [1]).

Ook in het volgende jaar waren weer eenige herdrukken noodig.

130. = Ordonnantie// Statuyt ende Permissie// // der. K. M. van den gouden ende silueren// penningen cours/ ende ganck hebbende ouer// alle zijne Landen/ van herwaerdts ouer// Gepubliceert int Jaer. M.D. achten// neertich den. xvij.// Julij.

80 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. A—E.

Onder den titel wederom het portret van KAREL V, evenals in de uitgave van 1557, met hetzelfde bijschrift; alleen is het jaar-

---

[1]) Uit dit exemplaar zijn de beide drukkersmerken weggesneden.

tal vervangen door 1560. Het privilegie op de keerzijde is onveranderd, alsook de tekst met afbeeldingen.

Het adres luidt: Gheprent tot Aemstelredam// andie oude side indye Kerckstraet/ By my// Jan Ewoutzoon Figuer snijder/ Geswo//ren boecprenter der. K. M. wonende// inden verghulden Passer.

[Universiteits-Bibliotheek, Utrecht.
De Heer J. F. M. STERCK, Amsterdam.
De Heer JOH. W. STEPHANIK, Amsterdam.
Universiteits-Bibliotheek, Gent].

Hiervan bestaan twee varianten.

131. = ORdonnantie// Statuyt/ ende Permissie// der. K. M. vanden gouden ende silueren// penningen cours/ ende ganck hebbende ouer// alle sine Landen/ van herwaerdts ouer// Gepubliceerdt int Jaer. M.D. acht// enveertich den. xvij.// Julij.

80 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—E.

De spelling en de rangschikking der munten is iets anders, en ook in het adres zijn kleine verschillen op te merken: Gheprent tot Aemstelredam aendie// oude side in die Kerckstraet// By my Jan// Ewoutzoon Figuersnijder/ Geswo// ren boecprenter der. K. M. wonen// inden verguldeu Passer.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Universiteits-Bibliotheek, Gent].

132. = ORdonnantie// Staetuyt/ ende Permissie// der. K. M. vanden gouden ende silueren// penninghen/ cours/ ende ganck hebbende ouer// alle zijne landen van herwaerdts ouere// Gepubliceert int Jaer. M.D. achten// veertich den. xvij.// Julij.

80 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—E.

Het verschil met de andere uitgaven blijkt genoegzaam uit den titel, evenals uit het adres: Gheprent tot Aemstelredam aen die// oude side/ in die Kerckstraedt/ By my Jan// Ewoutzoon Figuer snijder/ Gesworen// boeckprenter der. K./ M. wonende// inden verguldeu Passer.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

133. = Die ongeualu// weerde Gouden ende Sil// ueren/ Munte van diuersche Coninck// rijcken/ Hartichdommen/ Graefschappen// Heerlicheden/ Landen/ en Steden. 1560.

224 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—O.

De verdere beschrijving komt, op de spelling na, weer geheel overeen met de vorige drukken, maar ook deze uitgave is weer iets vermeerderd.

De voorlaatste bladz. is onbedrukt en de laatste bevat hetzelfde merk, met het adres: Geprent int Graef// schap van Hollant inde ver-maer// de Coopstadt van Aemstelredam aende// oude zide inde Kerc-straet/ by my Jan Ewout// zoon Figuer snijder Gesworen boecpren//ter der. K. M.// wonende inden vergul//den Passer.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Universiteits-Bibliotheek, Gent].

Nog in hetzelfde jaar verscheen een vermeerderde editie.

134. = Die ongeualu// weerde Gouden ende Sil// ueren/ Munte van diuersche Coninck// rijcken/ Hertochdommen/ Graefschappen/ Heerlicheden/ Landen/ en Steden. 1560.

224 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—O.

In deze uitgave zijn nog een paar munten meer opgenomen, zoodat ook het voorlaatste blad bedrukt is. Het adres luidt: Geprent int Graef// schap van Hollant inde vermaer// de Coopstadt van Aemstelredam aende// oude zide indie Kercstraet/ by mi Jan Ewout// zoon Figuersnijder/ Gesworen boecpren-// ter der. K. M. wonende inden verghul-// den Passer.

[Universiteits-Bibliotheek, Utrecht.
De Heer J. F. M. Sterck, Amsterdam].

Na al die werkzaamheid voor de Generale Muntmeesters is het een aangename afwisseling, weer eens een arbeid van gansch anderen aard te kunnen vermelden, vooral daar het een werk betreft, waarbij het kunstenaarselement krachtiger naar voren treedt.

135. = Programma van den schietwedstrijd, uitgeschreven door Koning en Overlieden van de schutterij „van den edelen Raembusse". Groote plaat, in verschillende afdeelingen.

Bovenaan zijn de prijzen afgebeeld op zwarten grond, waartusschen de wapens van den Keizer en van Amsterdam, benevens de twee kolommen met 's Keizers zinspreuk.

Daaronder de bekendmaking van **Die Coninck/ ende Overluyden der ghemene Schutteren vanden edelen Raembusse binnen der stede van Amstelredam ...... aan alle Keyseren/ Coninghen/ Hopmans/ Dekens/ Gesworen/ en̄ andere edele geesten/ die den E. Raembusse gaerne hanterē,** dat zij een wedstrijd hebben uitgeschreven die beginnen zal 28 Nov. 1561 en duren zal tot 28 Nov. 1562.

Dan volgen alle regels van den wedstrijd, waarbij een opsomming der prijzen:

I. **een schone silverē Schenc vat wegen̄. xxxij last.**
II. **een schone overgeverten silveren Cop.**
III. **een rijckelic Schenckvat.**
IV. **een schone silvere schael.**
V. **een silveren verheven Croes.**
VI. **vier silveren lepelen.**

Het stuk is onderteekend: **Aemstelredam in Hollant.**

[Prof. J. W. Wurfbain, Arnhem].

Van deze uiterst zeldzame prent, die het eerst vermeld werd in den catalogus van de Historische Tentoonstelling van Amsterdam in 1876 [1]), heeft Fred. Muller in 1879 20 facsimile's laten maken, die evenals het origineel door hem beschreven zijn [2]). De naam Jan Ewoutsz. wordt evenwel noch in den bovengenoemden catalogus noch door Fred. Muller genoemd.

---

[1]) *Historische tentoonstelling van Amsterdam*, Amsterdam 1876 p. 70, no. 1102.

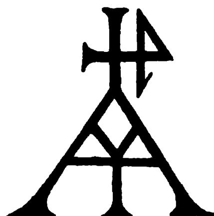
[2]) F. Muller, *De Nederlandsche geschiedenis in platen*, IV, Amsterdam 1882 p. 59, 60, no. 460A

Maar een post, door DE ROEVER gevonden in de rekeningen van den Handboogdoelen, sluit iederen twijfel uit: *Den* 21 *Meert* (1560 wegens den Paaschstijl gelijk 1561) *noch betaelt van caerten te drucken in die passer daer die prysen instaen*..... 1 *gl:* 8 *st.*[1]). Daar de wedstrijd uitgeschreven was tegen November 1561 werden de programma's met verlokkelijke prijzen dus wel vroegtijdig verspreid.

Toen JAN EWOUTSZ. zich te Amsterdam gevestigd had, heeft hij dadelijk in de Oude Kerk een graf gekocht, gelegen in de 10de rij van het noorderperk. In het grafboek staat het beschreven als:

een graf van V stenen

Dit graf comt toe Jan Ewoudtsz., in die vergulde passer, en zyne erfgenamen, terwijl het gemerkt was[2])

Eigenaardig is het, dat dit merk geheel gelijk voorkomt op de laatste prent van de boven beschreven serie van *Sorgheloos*. No. 107.

3 Mei 1564 werd hij in dit graf bijgezet[3]).

Zijn weduwe ging echter door met het uitgeven van boeken op zijn

[1]) Rekeningen van den Handboogdoelen, p. 237.

[2]) *Oud-Holland* II p. 177.

[3]) *Oud-Holland* II p. 179.

naam, alsof er niets gebeurd was. Zoo vinden wij vooreerst eenige herdrukken van evaluatieboekjes.

136. = **DJe ongeualu// weerde Gouden en̄ Sil// ueren Munte van diuerschen Coninck// rijcken/ Hertochdommen/ Graefschappen/ // Heerlicheden/ Landen/ ende steden. 1565.**

224 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—O.

Behoudens eenige verschillen in de spelling, is de druk gelijk aan de vorige van 1560. Het adres achteraan luidt: **Geprent int Graef// schap van Hollant inde vermaer// de Coopstadt van Aemstelredam aendie oude side indie Kerckstraet/ by my Jan Ewout// zoon Figuer snij- der/ Ghesworen boecpren-// ter der. K. M. woenende inden verghul-// den Passer.**

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Universiteits-Bibliotheek, Gent].

137. = **Ordonnantie// statuyt/ ende Permissie// der. K. M. vanden gouden/ ende silueren// pinninghen cours ende ganck hebbende ouer// alle sine Landen/ van herwaerdts ouer// Gepubliceerdt int Jaer. M. D. acht// enueertich den. xvij. dach// Julij.**

80 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—E.

Deze uitgave is, op de spelling na, gelijk aan die van 1560. Alleen is het jaartal boven het bijschrift naast het portret van Karel V op den titel veranderd in 1566. Het adres achteraan luidt: **Gheprent tot Aemstelredam aendie// oude side indie Kerckstraet/ By my Jan// Ewout zoon Figuer snijder/ Geswo-// ren boecprenter der K. M. wonen// de inden vergulden Passer.**

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Akademie, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Universiteits-Bibliotheek, Würzburg] [1]).

---

[1]) Beschreven *Serapeum* XV, Leipzig 1854 p. 190, 191.

Een zonderlingen indruk maakt het, dat de weduwe op deze herdrukken den naam van haar echtgenoot als nog levend liet staan. Maar zij deed meer, dan alleen oude uitgaven opnieuw drukken.

138. = ARITHMETICA. Practicque omme cor//telijcken te lerē chijphere/ // nae allerleije Coophandelinghe, // op Amstelredamsche maete/ munte, // ende gewichte geordonneert (: Alle Coop-//luijden/ seer profijtelijck:) Door mij // Nicolaum petri. f. Da//ventriensem // Met Co: Ma: pri // uilegie voor ses Jaer, // 1567.

150 ongen. bldz. kl. 8⁰., lettre de civilité, sign. [A]—K, bestaande vel K slechts uit 3 bladen.

De keerzijde bevat het Extract vuyt de priuilegie gegeven aan NICOLAUS PETRI, waaronder een vignet, dat JAN EWOUTSZ. reeds in 1559 gebruikt heeft.

Op p. 2 en 3 een opdracht van den schrijver aan JAN WYNTIENS te Deventer, zijn gunstighen vrient ende gunner, op p. 4 en 5 een woord tot Den ghelucksaelighen Leeser. Bldz. 147—149 bevat een opgave der Errata, en de laatste bldz. het merk van JAN EWOUTSZ. met den passer, waaronder het adres: Gheprent tot Amstelredam/ aen die oude zijde // in die Kerckstraet/ By die naghelaten Weduwe // van Jan Euwoutzoon/ saliger ghedachten // wonende in die verguldene passer. Anno. 1567. den 10sten. Julij.

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam].

Nog één jaar later trof ik de weduwe van JAN EWOUTSZ. aan.

139. = Die ongeualu// weerde Gouden ende sil// ueren Munte van diuerschen Coninck// rijcken/ Hertochdommen/ Graefschappen/ Heerlicheden/ Landen/ ēn steden. 1568.

224 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—O.

De spelling is gewijzigd; anders is de druk gelijk aan dien van 1565.

Het adres achteraan luidt: Gheprent int Graef//schap van Hollant inde vermaer//de Coopstadt van Aemstelredam aen die// oude side in die Kercstraet/ By die naeghelaten// Weduwe vā Jan Ewoutzoon Figuersnij-//der/ Gesworen Boecprenter der. K. M.// woonende inden vergulden Passer.

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Akademie, Amsterdam.
Universiteits-Bibliotheek, Gent.
Universiteits-Bibliotheek, Würzburg] [1]).

Wanneer de weduwe van JAN EWOUTSZ. gestorven is, heb ik niet kunnen vinden.

In de genealogie die DE ROEVER van zijne afstammelingen opgemaakt heeft [2]), worden twee zoons genoemd, HARMEN JANSZ. MULLER [3]) en CORNELIS JANSZ. MULLER [3]). De eerste was een verdienstelijk graveur en volgde tevens in den Vergulden Passer op; daarom zal van hem te zijner tijd hier uitvoerig gehandeld worden. Van CORNELIS is het niet bekend, dat hij ook het boekdrukkers- of boekverkoopersbedrijf uitgeoefend heeft. Hij was een graveur, die voor PLANTYN gewerkt heeft. Zijn zoon EWOUT CORNELISZ. MULLER was weer boekdrukker en zal evenzeer later behandeld worden.

---

[1]) Beschreven in *Serapeum* XV, Leipzig 1854 p. 191, 192, waar ook eenige munten gereproduceerd zijn.

[2]) *Oud-Holland* III p. 276.

[3]) Te onrechte voegt DE ROEVER dezen geslachtsnaam al aan den vader toe.

OVERZICHT.

JAN JACOBSZ.

Boven hebben wij gezien dat JAN ZYVERTSZ. in 1534 zijn hoofdkwartier verplaatst heeft van de Oude Brug naar de Niezel. Toch had hij ook op de Oude Brug zijn winkel aangehouden, want nog in 1537 betaalde hij daarvoor de stadshuur [1]). En na zijn dood werd hij er opgevolgd door JAN JACOBSZ. Van 1538 tot 1541 komt deze, nu eens *„boeckcooper"* dan weer *„bouckbinder"* genoemd, als huurder voor. In het eerstgenoemde jaar betaalde hij er 1 ℔ 10 sch. voor, in het laatste 14 Kar. Guldens [2]). Na dit jaar komt hij niet meer als huurder van het huisje voor, en ook in geen ander document trof ik zijn naam aan, dan dat in hetzelfde jaar 1541 GRIET zijn huisvrouw als borg voorkomt [3]).

Ook in de Niezel was hij de opvolger van JAN ZYVERTSZ. en evenals deze had hij hier zijn drukkerij. Slechts een drietal boeken zijn mij bekend geworden, die hier het licht zagen, maar zij zijn belangrijk, niet alleen wegens hunne buitengewone zeldzaamheid, maar twee ervan ook als bewijsstukken van de toen machtig zich ontwikkelende scheepvaart van Amsterdam. Reeds zijn voorganger had door twee boekjes in de behoefte van de zeevarenden voorzien. JAN JACOBSZ. volgde in 1540 met:

140. = Dit is die Kaer// te van dye Zuyd' zee tot dat Kan-// serdyep toe/

[1]) *Oud-Holland* II p. 171. Dit aan te vullen bij het bericht over JAN ZYVERTSZ. (boven p. 113).

[2]) Thes.-rekening 1538 p. 17 verso en 1541 p. 21 verso, ook aangehaald in *Oud-Holland* II p. 181.

[3]) Thes.-rekening 1541 p. 28 verso, ook aangehaald in *Oud-Holland* II p. 181.

ende tot dat Maers//diep toe/ Om met schepen wt of in te// zeylen van Amstelredam te zee/ // waert. Ghedruckt Int Jaer. 1540.

32 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, zonder sign.

Onder den titel is een schip afgebeeld.

De tekst begint op p. 2 bovenaan en is voltooid op p. 13, waarna nog eenige interessante mededeelingen volgen over de wijze van uitgave van deze boekjes:

Item men sal weeten datmen alle seuen iaer/ deese schriften eens sullen verhalen int claer Ende van al dat daer toe behoort.

Item men sullen weten dat men alle iaer in dat voor iaer sullen wt geuen/ van dye gaten om dat si somtijt verlopen, en

Item deese Kaerten sal nyemant nadrucken of hi heeft oorlof van die heeren van Amstelredā of hoor dienaer dye ghene dye die Tonnen legghen oft dye die Bakens setten.

Op p. 15 staat alleen onderaan het adres: Ende men salse te coop vindē op die// oude Brugghe., en op p. 16: Gheprent tot Am//-stelrenam (sic). By My Jan Jacobs// zoon Wonende inden Nyssel// In dye vyer Heems// Kinderen, waaronder zijn drukkersmerk:

Bladz. 17 bevat een figuur aanwijzende **hoe veel die maen after dye zon of voor is**, bladz. 18 is onbedrukt en bladz. 19 bevat den titel van een toevoegsel:

Item dit is die// ordinancie dye die ghemene schip// heren stuermannen bootsgheselle en coop-//lyde mit malcanderen begherende va schip-//rechte vatme in Hollant/ Zeelat/ Vlae-//deren houdende zijn.

Hieronder een herhaling van het titelprentje.

De tekst van deze ordonnantie begint bovenaan op p. 20 en is voltooid op p. 32, waar nog eens het adres staat: **Gheprent tot Am// stelredam: By .My Jan Jacobs//zoon Wonende inden Nyssel// In dye vyer Heems// Kinderen.**

Hieronder nog de wapenschilden van Holland en van Amsterdam.

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam] [1]).

141. = **Dit is die Caer// te vander zee: om Oost en West te// zeylen/ en is van die beste Pyloots/ en wt// die ald' beste Caerte ghecorrigeert/ dieme weet// te vinden/ ende elcke cust op tsijn ghestet.**

Item ghi schippers/ stuermans/ en bootsgesellen// Ick Jan Jacobzoo en houde geen Caerten voor die// mijn dan daer mijn naem en merck op staet/ want ic// laet dye mijnen alle iaers eens corrigeren/ wt// die beste Caerten en kenders va die zee.// Ghedruckt int Jaer 1541.

80 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—E.

Onder den titel het boven afgebeelde drukkersmerk.

De tekst begint bovenaan op p. 2 en is voltooid op p. 79, waar het adres staat: **Gheprent bi mi// Jan Jacobzoon van Amstelredam// in dye vier Heems kinderen.// Ende men salse te coop vinde op die oude Brugge.** Hieronder een nieuw drukkersmerk, ontleend aan den naam van zijn huis in de Niezel.

[1]) Van dit boekje zijn in beperkt aantal facsimile's gedrukt.

Op de laatste bladz. staan bovenaan het wapen van den Keizer en het wapenschild van Amsterdam, en daaronder het schip, dat in het eerstbeschreven boekje den titel versiert.

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam] [1]).

Deze hoogst zeldzame boekjes zijn reeds, ofschoon zeer in 't kort, opgemerkt door P. A. TIELE [2]). Maar uit de mededeelingen van den uitgever in beide blijkt, dat hij er jaarlijks uitgaf, terwijl hij van plan was eens om de zeven jaar een uitvoeriger publicatie het licht te doen zien. In hoeverre dit plan ten uitvoer is gekomen, weet ik niet, want de boven beschrevene zijn de eenige zeekaartboekjes van JAN JACOBSZ. die mij bekend geworden zijn.

Wel trof ik zijn naam nog aan op een uitgave van gansch anderen aard.

142. = [Latijnsche gezangen].

32 ongen. bldz. 4⁰., Goth. letter, sign. A—D.

---

[1]) Ook van dit boekje zijn in beperkt aantal facsimile's gedrukt.

[2]) P. A. TIELE, *Nederlandsche bibliographie van land- en volkenkunde*, Amsterdam 1884 p. 266. — Ook TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, IV, Amsterdam 1884 p. 343 geeft er een beschrijving van.

Zonder titel, begint dit uiterst zeldzame gezangboek met twee notenbalken van vijf lijnen, waaronder als tekst de verzen: **COnditor alme ſiderū eterna lux credentium chri-//ſte redemptor omnium exaudi preceſ ſupplicū.** Onder en boven de versierde beginletter staat de spreuk **Verblijt// In God.** De volgende verzen van het gezang zijn achter elkander gedrukt zonder notenbalk.

Op deze wijze volgen een aantal gezangen, die van vel C (zonder signatuur) af, in twee kolommen gedrukt zijn.

Onderaan op de laatste bladz. staat het adres: **Impreſſum Per me Joannen// Jacobi. In die vier Heemſ// kinderen.**

.Men ſalſe te coop vindē tot Am//ſtelre-dam aen die oude ſide in dye// kerck ſtraet By my Pieter// Hendrick zoon Boeck// vercoper wonen// de In dye// vette Hen.

Hieronder nog een slotvignet en de wapenschilden van Holland en Amsterdam.

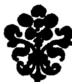
[Gemeente-Archief, Utrecht] [1]).

Jammer dat in het eenig mij bekende exemplaar van dit gezangboek de muzieknoten niet ingevuld zijn. Omtrent den dichter verkeeren wij ook in het duister. Wellicht was het Jacob Joost, de meester van de Groote School van de Nieuwe Zijde. Deze had tenminste in 1535 van de stedelijke regeering een belooning gekregen: *over d'oncosten, by hem gehadt in 't maken ende doen prenten van de Korstcanteleenen ..... V stuuer* [2]). Naar die *Korstcanteleenen* van Jacob Joost heb ik ook tevergeefs gezocht, en ik kon dus niet uitmaken of deze te Amsterdam of elders gedrukt waren.

---

1) Het vierde blad van vel B ontbreekt aan dit exemplaar.

2) *Aemstel's Oudheid*, II p. 234.

OVERZICHT.

CORNELIS ANTHONISZ.

„Ik heb bouwstoffen gereed liggen voor artikels over CORNELIS TEUNISSEN *en* JACOB CORNELISSEN, *de beide voornaamste Amsterdamsche kunstenaars uit den aanvang der 16e eeuw*" schreef 18 April 1883 A. D. DE VRIES aan TER GOUW [1]), maar nog geen jaar later stierf hij, en de artikelen zijn nooit verschenen. Het is zeer te betreuren, dat die bouwstoffen ten minste niet bewaard gebleven zijn, want op zijn vele reizen en door zijn onvermoeide nasporingen had DE VRIES zeker een belangrijk materiaal bijeen gebracht [2]). Nu moet ik zelf trachten, uit de vele, meestal zeer tegenstrijdige berichten over den veelzijdigen kunstenaar een korte schets van zijn leven en werken saam te stellen, en dat wel, omdat hij eenige malen ook als uitgever is opgetreden.

En een revisie heeft zijn biographie wel noodig! KAREL VAN MANDER, die vertrouwbare gids voor het onderzoek naar de levens der 16de-eeuwsche kunstenaars, noemt hem niet. Er was dus ruimte voor de lateren om aan het fantaseeren te gaan. De samensteller van de regeeringslijsten in de Handvesten van Amsterdam van 1663 noemt op het jaar 1544 als Schepen en op het jaar 1547 als Raad „CORNELIS ANTHONISZ. *schilder*". In de oudere uitgave der Handvesten van 1639 staat dat beroep nog niet achter den

[1]) J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, IV, Amsterdam 1884 p. 454, noot 5.

[2]) Onder de nagelaten papieren van DE VRIES mocht ik deze aanteekeningen niet terugvinden.

naam. maar Domselaer nam het in 1665 over [1]), en zoo werd het regeeringsambt een gebruikelijk attribuut van den schilder, door alle latere schrijvers heen, totdat ter Gouw een einde aan de vergissing maakte en aantoonde, dat de Schepen Cornelis Anthonisz. geen schilder maar geldwisselaar is geweest [2]). Even onzeker is het gesteld met de andere posten die hem mildelijk toegedeeld zijn, als die van Kerkmeester der Oude Kerk in 1545 [3]) — dit is onwaarschijnlijk, want hij woonde aan de Nieuwe Zijde, — en die van Regent van het St. Pieters-Gasthuis in 1547 [4]). Nog mooier maakte Immerzeel het, die hem zelfs in 1536 tot stichter van den Voetboogsdoelen verheft [5]). Houbraken noemt hem nog maar eenvoudig schutter in dat jaar [6]).

Ook verschillende andere pogingen, om van de herkomst van Cornelis Anthonisz. iets naders te weten te komen, moeten als gefaald hebbend beschouwd worden. Zoo de werkelijk onzinnige meening van Sotzmann, dat hij een zoon van Anton von Worms geweest zou zijn [7]), wat dan ook al door van Westreene betwijfeld is [8]). Maar ook de oplossing die Jhr. Six aan de hand doet, dat hij wellicht de Cornelis van Dellef is, die op een schutterstuk van 1557 in het Rijksmuseum is afgebeeld [9]), moet

---

[1]) T. v. Domselaer, *Beschrijvinge van Amsterdam*, Amsterdam 1665, *Byvoegzel.*

[2]) J. ter Gouw u. s. V, Amsterdam 1886 p. 16, 301, 315.

[3]) C. Commelin, *Beschryvinge van Amsterdam*, Amsterdam 1694 p. 444 en ter Gouw, u. s. V p. 158.

[4]) C. Commelin, u. s. p. 554, en ter Gouw, u. s. V p. 188.

[5]) J. Immerzeel Jr., *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders*, I, Amsterdam 1842 p. 11.

[6]) A. Houbraken, *Groote Schouburgh der Nederlandsche Kunstschilders en schilderessen*, I, Amsterdam 1718 p. 22.

[7]) J. D F. Sotzmann, *Ueber des* Antonius von Worms *Abbildung der Stadt Köln aus dem Jahr 1531*, Köln 1819.

[8]) *Allgemeines Künstler-Lexikon*, II, Leipzig 1872 p. 97.

[9]) *Oud-Holland.* XIII p. 107.

ik zonder voorbehoud verwerpen om redenen, die later zullen blijken.

Allerzonderlingst is ook met zijn naam omgesprongen. Uit het woord *kemisse*, dat op een zijner werken staat, werd een eigennaam gemaakt, deze werd weer wat verbasterd, en zoo voert CHRIST hem als CORNELIS HEUISSEN ten tooneele, er echter wijselijk aan toevoegende „*Es ist mir aber dieser Nahme so wohl, als das übrige, noch gar undeutlich*" [1]).

BASAN zegt, zonder vermelding van bron, dat hij in 1499 geboren is [2]). Vermoedelijk zal dit jaartal nagenoeg juist zijn. Het eerst vind ik hem vermeld in 1527, toen een CORNELIS THONIS door de Weesmeesters benoemd werd tot beheerder van het goed van de vier minderjarige kinderen van wijlen zijn zwager JAN DIRCX en MARY JANS. Hij had nl. in huwelijk GEERT JANS, de zuster van deze MARY JANS. De namen van de minderjarige kinderen zijn ALEYD oud 9 jaar, later gehuwd met JAN DE BITTER, CORNELIA oud 7 jaar, later gehuwd met JAN POTTEY, DIRCK oud 3 jaar, later zich noemende DIRCK DE GRAVE en JAN oud 1 jaar, later zich noemende JAN DIERT [3]).

Hij was dus met niet onaanzienlijke families vermaagschapt. Als schilder vind ik hem het eerst vermeld, toen 27 Maart 1533 CORNELIS THONISZ *schilder* in het sterfhuis van JANNETJE WILLEMS de kooper was van 1 *coets voor* 14½ *st.* [4]).

Jhr. SIX veronderstelt, dat het schutterstuk van den Kloveniersdoelen van 1531 in het Rijksmuseum te Amsterdam, dat sedert lang aan JAN VAN SCOREL wordt toegeschreven, van zijn hand is [5]). Zeker van hem is de zoogenaamde Braspenningsmaaltijd van 1533, een schutterstuk van den Voetboogsdoelen, thans in het Stadhuis te Amsterdam. Behalve het jaartal

---

[1]) J. F. CHRIST, *Anzeige und Auslegung der Monogrammatum*, Leipzig 1747, p. 157.

[2]) P. F. BASAN, *Dictionnaire des graveurs anciens et modernes. Supplément.* Bruxelles 1791 p. 12.

[3]) Weesboek 3, bladz. 250 verso.

[4]) Registers der erflaters, Weeskamer.

[5]) *Oud-Holland.* XIII p. 106.

bevat het zijn gewone monogram, waarin PASSAVANT een St. Antonius-klokje ziet als toespeling op zijn naam [1]).

In 1536 heeft hij het merkwaardige gezicht op Amsterdam in vogelperspectief geschilderd, dat nog, hoewel ergerlijk overschilderd, aldaar op het Gemeente-Archief hangt. JAN VOS maakte het volgende bijschrift:

Op 't stuk van Oudt Amsterdam, in de Trezory.

Hier beurt zich Amsterdam, vol hoop, uit brakke veen,
Zoo word een visschers buurt de haven aller zeen.
Op zulk een grondvest weet het Land zijn Staat te zetten.
Men bloeit door koopmanschap, men leeft door wijze wetten [2]).

Een penteekening, gedateerd en gemerkt als de schilderij, en vermoedelijk een ontwerp er voor, berust in de verzameling SPLITGERBER van Museum Fodor te Amsterdam. Een andere plattegrond, dien hij in 1538 schilderde was denkelijk een copie naar de schilderij. Deze was door de stad bestemd „*voor mynen heere van* BOSSU, *om der keyserlyke Majesteyt voorts te thoonen . . . . . VI* ℭ" [3]).

De magistrale houtsneden die van hem in 1536 en 1537 door JAN EWOUTSZ. werden uitgegeven hebben wij boven al beschreven [4]). Ook als graveur in koper heeft hij proeven afgelegd, zoo in 1539 met een allegorie op de welvaart [5]). Maar dit slechts zelden. Hij gevoelde zeker zelf zijn meesterschap op het gebied van houtsneekunst. Een mooi staal hiervan is ook de LAZARUS van 1541 [5]), nevens de boven reeds vermelde serie van *Sorgheloos* uit hetzelfde jaar [6]).

Het groote talent dat hij in 1536 getoond had door het in kaart brengen

---

1) J. D. PASSAVANT, *Le peintre-graveur*, III, Leipsic 1862 p. 30.
2) J. VOS, *Dichtkunst*, Amsterdam 1658 p. 316.
3) *Aemstel's Oudheid*, II p. 238.
4) Zie boven p. 148—151.
5) *Allgemeines Künstler-Lexikon*, II, Leipzig 1872 p. 98.
6) Zie boven p. 151—153.

van Amsterdam, maakte hij weldra op verschillende manieren dienstbaar aan het stedelijk bestuur.

„Cornelis Thonisz., *schilder* 10 *car. guld. vuyt saicke, dat hij gemaickt heeft een chaerte van de gaeten, die men vuyte Noortzee in de Zuyderzee innecompt, omme daerbij die Majesteyt van de coninginne te verthoenen die groote periculen ende costen, die de coopvaerders, van Oisten comende, hebben ende lijden, aleer zij met hoere schepen tot Amsterdam comen moegen* ..... *I* ₰, *XIII sch. IIII st.* en: Cornelis Thonisz. *schilder, voer zijn salaris ende vacatien van 't maicken van een chaerte van de Noort ende Zuyder zee mette diepten ende zanden, daerinne gelegen, omme redenen als voren* ..... *I* ₰, *VI sch. VIII st.* [1]).

Het is niet onmogelijk dat Cornelis Anthonisz. kort daarna in verre landen heeft vertoefd, want op zijn boven [2]) vermelde afbeelding van het beleg van Algiers, een houtsnede van 1542, staat *ghecontersfeyt na tleuen.* Nagler merkt op, dat dit waarschijnlijk niet op hem maar op een ander Nederlandsch kunstenaar; op Jan Cornelisz. Vermeyen slaat, die Keizer Karel op dezen krijgstocht begeleid zou hebben [3]). Maar wel weten wij, dat deze den Keizer in 1535 op zijn zegetocht naar Tunis heeft vergezeld; van iets dergelijks omtrent de weinig roemrijke onderneming van 1541 is evenwel niets bekend. Volstrekt niet ongerijmd acht ik het daarom, aan te nemen, dat Cornelis Anthonisz. zich bevond op een der vele Nederlandsche schepen die deel uitmaakten van 's Keizers eskader [4]).

Dat hij aan groote zeereizen deed, blijkt overigens uit de volgende post der Amsterdamsche thesauriers-rekeningen: 1543 Cornelis Thonisz.

---

1) *Aemstel's Oudheid*, III p. 247, 248.

2) Zie boven p. 153.

3) G. K. Nagler, *Die Monogrammisten*, II, p. 284.

4) Joh. Reygersbergen, *Chronyck van Zeelandt*, II, Middelburch 1644 p. 468. — [G. Brandt], *Historie der vermaerde zee- en koopstadt Enkhuizen*, Enkhuizen 1666 p. 67.

schilder, ter zaicke van twee chaerten, bij hem voer de stede gemaickt van de gaten, bancken ende situatie van der Oistersche zee .... LX sch. IIII st. [1]).

Een resultaat van die reis was ook de volgende uitgave, waarvan mij evenwel geen exemplaar bekend geworden is.

143. = *Regionum Orientalium Tabula.*

[Vermeld in ORTELIUS, *Theatrum Orbis Terrarum*].

In den „*Catalogus auctorum tabularum geographicarum quotquot ad nostram cognitionem hactenus pervenere*" noemt ABRAHAM ORTELIUS in zijn *Theatrum Orbis Terrarum* ook: [2]) CORNELIUS ANTONIJ, *Regionum Orientalium Tabulam, uti titulus habet (continet autem Daniæ Regnum & circumiacentes Regiones) Excusa Amstelrodami*". Op de kaart van Denemarken [3]) vinden wij ook werkelijk het bewijs, dat de kaart van CORNELIS ANTHONISZ. tot voorbeeld gediend heeft: CORNELIVS ANTONIADES *descripsit* staat in een cartouche in den rechter bovenhoek.

Ook een kaart van Europa wordt nog door ORTELIUS terzelfder plaatse vermeld: *Idem descripsit Europam, editam Francofurti ad Moenum*", maar ook deze kaart werd te vergeefs door mij gezocht.

In 1544 was hij stellig weer te Amsterdam. Niet alleen hebben wij de boven reeds vermelde serie van den boer en den ezel uit dit jaar [4]), en volvoerde hij in hetzelfde jaar wederom een opdracht voor de Amsterdamsche regeering, waaruit zijn aanwezigheid blijkt: CORNELIS THONISZ., *schilder, voer zijn sallaris van een chaerte van de situatie van der Lastagie buyten de Sint Anthonis poort voer de stede te maicken.... VIII sch. IIII st.* en: *Denzelven noch van de voorn. chaerte te vermaicken ende te amplieren.... VIII sch. IIII st.* [5]). Ook

---

1) *Aemstel's Oudheid*, III p. 251.

2) Al in den eersten druk, gedateerd 20 Mei 1570.

3) Het eerst in den Latijnschen druk van 1584 (*Bibliographische Adversaria*, III), 's Gravenhage 1876 p. 99.

4) Zie boven p. 153, 154.

5) *Aemstel's Oudheid*, III p. 253.

het werk waardoor hij het meest bekend is, is in 1544 gemaakt.

144. = De vermaerde koopstadt// van Amstelredam/ geconterfeyt met alle// syn Wateren/ Bruggen/ straten/ Kercken/ Kloo-// steren/ Huysen/ Coorens/ Poorten ende Mueren/// ende omleggende situatie/ gemaekt ter eeren K. M. ende oock den Eersaemen Raedt der selver stadt/// ende allen Liefhebberen der konste/ etc.

Wtgegeven by Cornelis Anthonizoon schilder/ met Octroye der K. M. onsen ghenadighsten Heere/ van 't zelfde niet te// moghen nae-drucken noch verkoopen binnen den tijdt van ses Jaren lanck// ghedurende/ ende ghedateert van den Jare duysent vijfhondert drie-en// veertigh/ op seeckere peyen int selfde Octroye begrepen/ op dat hem een yege-// lijck voor schade verhoede mach.

Dese afbeeldinghe vindt men te koop in die ver-//maerde koopstadt van Amstelredam achter de Nieuwe kerck// bij den voorsz. Cornelis Anthonizoon, Schilder// inde schrijvende handt.

Groote houtsnede in twaalf bladen.

De titel en het adres staan rechts bovenaan naast den Neptunus, waaronder nog het monogram en jaartal.

CAT · 1544

De beginletter D bevat een bladornament.

[Rijks-prentenkabinet, Amsterdam.
Gemeente-Archief, Amsterdam.
Kon. Oudheidk. Genootschap, Amsterdam.
Collectie Splitgerber, Museum Fodor, Amsterdam.
De heer R. W. P. de Vries, Amsterdam.
Fred. Muller & Co., Amsterdam.
Jhr. E. W. Berg, Hilversum.]

Herhaaldelijk is deze voor de kennis van het 16de-eeuwsche Amsterdam

onontbeerlijke kaart, beschreven, het uitvoerigst door TER GOUW [1]). Bijzondere opmerking verdient de beschrijving die PASSAVANT [2]) gegeven heeft van het exemplaar, toen in het bezit van den heer DE REIDER te Bamberg, waar nl. achter het adres nog de woorden: *Daniel* 5, *Mane. Tekel. Phares* zouden staan, gevolgd door een schrijvende hand [3]). Helaas mocht ik dat exemplaar, waarop CORNELIS ANTHONISZ. zijn uithangteeken heeft afgebeeld, niet terugvinden [4]).

Wel zijn mij twee latere uitgaven bekend. De eerste hiervan heeft achter het adres de bijvoeging „*Ende nu by* JAN JANSZ. *Print-drucker*" [5]), de tweede heeft het adres van CORNELIS ANTHONISZ. vervangen door een nieuw „*Nu voor de derdemael herdruckt, voor de Weduwe van*|| MANUEL COLIJN, *onder de Beurs-toorn, in 't Stede-boeck*|| *aen de Beurs, tot Amsterdam*, terwijl ook de beginletter D van den titel door een andere vervangen is [6]). Daar MANUEL COLYN eerst in 1636 stierf, was dus een eeuw nadat de kunstenaar de kaart gesneden had, nog vraag naar het kunstwerk.

Aan den bijval die deze kaart verwierf, had CORNELIS ANTHONISZ. het misschien wel te danken, dat ook de Rekenkamer te 's Gravenhage van zijn talenten gebruik begon te maken. In de rekeningen van dat lichaam wordt zijn naam juist omtrent dezen tijd eenmaal genoemd: CORNELIS ANTHUENISZ. *betaelt die somme van twintich stuuers hem by den Heeren deser*

---

[1]) J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, V, Amsterdam 1886, passim.

[2]) J. D. PASSAVANT, *Le peintre-graveur*, III, Leipsic 1862 p. 30.

[3]) J. VAN LENNEP en J. TER GOUW, *De uithangteekens*, II, Amsterdam 1868 p. 171, hadden dus beter gedaan dit uithangteeken te rangschikken bij de *Zinspelingen op bijbelplaatsen*.

[4]) Het grootste gedeelte van het kabinet DE REIDER is overgegaan in het bezit van het National-Museum te München, maar daarbij is deze houtsnede niet.

[5]) Hiervan o. a. exemplaren op het Gemeente-Archief te Amsterdam, bij Jhr. Dr. J. P. SIX en bij den Heer J. H. H. LEONHARDT te Amsterdam en in de Universiteits-Bibliotheek te Leiden. Het gekleurde exemplaar van Jhr. SIX is, met weglating van het latere adres, door TER GOUW gereproduceerd als premie op zijn *Geschiedenis van Amsterdam*.

[6]) Aanwezig in het Kon. Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam.

camere toegeuoucht omme naegeschildert te hebben een caerte van 't verdroncken lant van Putte, blyckende by een cleyn ordonnan̄ hier ouergeleuert alhier.... xx st. [1]).

In 1547 verrichtte hij weer dergelijk werk voor de Amsterdamsche regeering: CORNELIS THONISZ. *schilder ter zaecke van twee charten, bij hem gemaeckt van der situatie van de Lastagie, waervan d'eene geëxhibeert is in den processe, dwelck die stede voer den grooten Raede tot Mechelen hangende heeft tegens* OLFERT IN DE FUYCK *cum sociis, geërfden van de Lastagie.... VI ℔ IX sch.* en: CORNELIS THONISZ. *schilder voer een charte, bij hem voer de stede gemaeckt van de situatie van de Lastagie buyten de Sinte Anthonis poort, omme over te leggen in de processe, dewelcke deze stede voer den grooten Raede hangende heeft tegens die geërfden van de Lastagie..... VI sch. IIII st.* [2]).

Van hetzelfde jaar is ook weer een kopergravure bekend, nl. de Verwoesting van den toren van Babel [3]), en van 1548 het portret van Keizer KAREL V [3]). Ditzelfde portret heeft hij ook, vermoedelijk terzelfder tijd, geschilderd; het bevindt zich op het Gemeente-Archief te Amsterdam. JAN VOS maakte ook hierop een gedicht:

Dus ziet men KAREL, *die zijn vyandts heir deedt sneeven,*
Toen hy het scherpe staal in d' yzrehandtschoen hadt.
Een die zijn vyandt slaat zal, door dit dooden, leeven.
Het Raadhuis heeft zijn beeldt met heldergoudt omvat,
Om dat hy d' Amstel met veel vryheên quam bestraalen,
Wie mildt en dapper is verdient in goudt te praalen [4]).

Zeer natuurlijk had ook CORNELIS ANTHONISZ. zijn aandeel in de ver-

---

1) In de *2e en leste rekening van* HEYMAN VAN DE KETEL *auditeur van der Camere van de rekeninge in Holland van de administratie der penningen geordonneert totten affairen en necessiteiten*, loopende van 30 Sept. 1543 tot 12 Aug. 1544, geciteerd in den *Navorscher* 1870 p. 93.

2) *Aemstel's Oudheid*, III p. 254, 256.

3) *Allgemeines Künstler-Lexikon*, II p. 98.

4) J. Vos, *Alle de gedichten*, Amsterdam 1725 p. 299.

siering van de stad bij den intocht van prins PHILIPS, maar gespecifieerd vinden wij dat niet bij de *„Ander vuytgeven van arbeytsloen van schilders eñ hueren dienaers die der stede inde entré gedient hebben"*, waar alleen vermeld wordt: CORNELIS ANTHOENISZ., *schilder bet.* 5 ℔ 10 sc. [1]).

Minder bekend dan het gezicht op Amsterdam in vogelvlucht is de grondteekening van *„Die steede van Weesop Anno* 1551 *den* 31*sten januarius"*, die zich ruim twintig jaar geleden nog in het Gemeente-Archief te Weesp bevond, en in een studie van den heer G. G. HONIG gereproduceerd is [2]). Zijn monogram staat rechts onderaan op de teekening.

In 1550 en 1551 sneed hij een reeks portretten van de Heeren van BREDERODE, welke portretten tot heden aangezien zijn voor die van de graven van Holland [3]), en in 1553 een houtsnede waarin CORNELIS ANTHONISZ. wederom bewees, dat hij van een onderwerp, dat zich oogenschijnlijk niet leende tot een artistieke behandeling een kunstwerk vermocht te maken, nl. de groote situatieteekening van het beleg van Thérouanne [4]). *„Dit is het belech vā terwaen gheconterfeyt na tleuen"* staat op een der vier bladen van deze merkwaardige historieprent, en dit jaar 1553 is het laatste waarin ik den kunstenaar werkzaam vond.

Wel worden hem nog een drietal Amsterdamsche schutterstukken toegeschreven, waarvan dat van 1555 op het Stadhuis en die van 1557 en 1559 in het Rijksmuseum te Amsterdam hangen, maar de toeschrijving, die trouwens niet verder teruggaat dan tot het einde der vorige eeuw [5]),

---

1) Thesauriersrekeningen 1549 p. 111 verso (Vriendelijke mededeeling van den heer A. J. M. BROUWER ANCHER).

2) *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem*, II, Haarlem 1874 p. 219.

3) *Allgemeines Künstler-Lexikon*, II, p. 100. — *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, 1885 p. 229.

4) *Allgemeines Künstler-Lexikon*, II p. 99.

5) J. VAN DIJK, *Kunst- en historie-kundige beschryving van alle de schilderyen op het Stadhuis van Amsteldam*, Amsteldam 1790 p. 8, 14. — Dat van 1559 schrijft VAN DIJK aan DIRCK JACOBSZ. toe. — Dat van 1557 is met vermelding van CORNELIS ANTHONISZ. als schilder

is onjuist. Er is nl. een aanwijzing, waardoor het hoogstwaarschijnlijk wordt, dat CORNELIS ANTHONISZ. nog in hetzelfde jaar, dat hij het beleg van Thérouanne bijgewoond had, overleden is. In 1553 wordt betaald aan CORNELIS CHAERLSZ. *boeckvercoper, ter zaike van een Chaerte by hem deser stede vercoft van der gelegentheyt ende situatie deser ende by derzelver gebezicht in 't proces van de Lastagie..... 4 gl. 2 st.*[1]). Van een andere kaart dan de groote van CORNELIS ANTHONISZ. van 1544 kan geen sprake zijn, want er was in 1553 nog geen andere, en waarom zou de stad die bij CORNELIS CARELSZ. gekocht hebben, als de uitgever, die met de stad voortdurend in aanraking is geweest, nog geleefd had?

In 1557 woont zijn weduwe GEERT JANSDR. nog *„in de Schryvende hand op de N.Z. ooster achterburgwal"*, een huis, dat na haar dood aan hare reeds in het begin genoemde erven NEEL JANS en AEL JANS kwam. In een notariëele acte van 9 Juli 1598[2]) blijkt tevens hunne verwantschap, toen vermeld werd *„het huys de schryvende hand op de N.Z. ooster achter burgwal by de Molsteeg, met een zydelhuis onder deszelfs dak of cappe staende, naest het hoekhuis van het steegje"*, in den boedel van NEEL JANS, weduwe van JAN POTTAY, en van AEL JANS, weduwe van JAN DE BITTER, haar aanbestorven van GUERT JANS *„hun petemoey"*.

Nog in 1621 werd dit huis genoemd, toen 27 April van dit jaar in de Oude Kerk begraven werd MARRY JANS BITTER weduwe van MICHIEL JANS RUTTENBURCH op de Nieuwe Zijds Achterburgwal *„by dye schryvende hant"*. Waarschijnlijk was deze MARRY JANS BITTER een dochter van JAN DE BITTER en AEL JANS. De erven van JAN POTTEY *„cramer"* bezaten in 1568 een tuin buiten de Jan Rodenpoort *„gekomen van* CORNELIS THONISZ." [3]).

---

afgebeeld door Dr. A. BREDIUS, *Die Meisterwerke des Reichsmuseums zu Amsterdam*, München 1889 p. 6.

[1]) Thesauriersrekeningen, 1553.

[2]) Verleden voor den notaris J. GIJSBERTI.

[3]) Weesboek 8 p. 385.

Ik heb van de werken van CORNELIS ANTHONISZ. slechts die opgesomd, die door een dateering of door iets anders een bijdrage tot zijn levensgeschiedenis bevatten. Tamelijk groot in aantal zijn nog de houtsneden die van zijn hand bekend zijn [1]), en waaronder uitmunt een serie vorstelijke personen te paard.

Van zijn schilderkunst, waarschijnlijk trouwens slechts weinig door hem beoefend, is veel minder tot ons gekomen, en slechts een enkele maal wordt een schilderij van hem op oude inventarissen aangetroffen. Dit kan echter ook daaraan zijn toe te schrijven, dat de opstellers van dergelijke inventarissen, zijn monogram niet begrijpende, zijne stukken als van onbekende hand inventariseerden. Dat deed ook stellig den opsteller van den inventaris van den boedel van CATHARINA SCHOPMANS, weduwe van kapitein HERMAN OLTHOFF, besluiten, bij *„een geschildert Marien beelt met haar kint"* zijn monogram af te beelden [2]).

Als uitgever heeft CORNELIS ANTHONISZ. slechts een ondergeschikte rol gespeeld, maar als schilder, als cartograaf en bovenal als houtsnijder komt hem een eervolle plaats toe onder de beroemde mannen van het zestiendeeeuwsche Amsterdam.

---

[1]) Het meeste is door Dr. W. SCHMIDT beschreven in het *Allgemeines Künstler-Lexikon* II, p. 98-100.

[2]) Inventarissen, Weeskamer, Nov. 1624.

OVERZICHT.

WEYER HENRICKSZ.

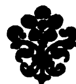
Aan het weinige dat DE ROEVER over WEYER HENRICKSZ. wist mede te deelen kan ik niets toevoegen [1]).

Het eerst komt hij in 1544 in de Thesauriersrekeningen voor als huurder van de *„ve craem op de plaetse aan comen* LAMBERTSZ. *huys*", waar hij per jaar 1 ℔ 6 sch. 8 st. voor moest betalen [2]). Twee jaar later, op 13 December, behoorde hij mede tot de boekverkoopers die als dusdanig te Amsterdam werden geadmitteerd [3]). Met zijn boekenkraam is hij nog al eens verhuisd, want in 1547 had hij zich van 20 Juni tot Allerheiligen geïnstalleerd *„op de Dam voor de vierschaer*" voor 6 st. 's weeks [2]), en in 1549 komt hij voor als huurder van *„2 zuidersteden aan 't huis St. Lucas*" [2]). Tot 1564 vond DE ROEVER hem daar als huurder aangeteekend. Waarom echter DE ROEVER die plaatsverwisseling in verband wilde brengen met 's Keizers placcaten, is mij niet duidelijk geworden.

1) *Oud-Holland* II p. 183, 184.

2) Thes.-rekeningen 1544 p. 27, 1547 p. 28, 1549 p. 29.

3) *Navorscher*, XVII p. 77.

JAN PIETERSZ.

Dezen zoon van PIETER JANSZ. TYEBAUT hebben wij reeds ontmoet toen hij 29 Mei 1546 voor Weesmeesters een verklaring omtrent zijn vader aflegde [1]). Ook hij liet zich 13 Dec. van dat jaar met zoovele anderen als boekverkooper admitteeren [2]). Hij stond met zijn kraam op den Dam naast WEYER HENRICKSZ., en het ging hem klaarblijkelijk goed. In 1547 [3]) huurde hij er *„de nye stede aan 't huis van St. Lucas opten Middeldam"* (voor 1 ₤ 13 sch. 4 st.) en al een jaar later huurt hij er voor gelijke som een kraam naast bij. Werd het huurcontract eerst telkens maar voor een jaar gesloten, in 1564 huurde hij dezelfde twee kramen voor zes jaren, en toen die tijd verstreken was, in 1570 weer voor 5 jaren [4]). Tot het einde van dien termijn staat de betaling geregeld geboekt. Daarna huurt een ander zijn kramen en komt zijn naam niet meer in de Thesauriersrekeningen voor.

JAN PIETERSZ. was evenals zijn vader ook boekdrukker, maar ik heb slechts één boekje gevonden dat van zijn pers afkomstig is.

145. = **An heauenly acte concer// nynge how man shal lyue,// made by our suf- fraine lorde// God the father, God the// sonne, and God the holye//goost and al the whole cler// gie in heuen consenting// to the same.**
Make no taryeng to turne vnto// the Lorde, and put not of from

---

1) Zie boven p. 107.

2) *Navorscher*, XVII p. 77.

3) DE ROEVER heeft zich *Oud-Holland* II p. 183, klaarblijkelijk één jaar vergist.

4) Thes.-rekening 1547 p. 27, 1548 p. 28, 1564 p. 45, 1570 p. 72.

daye// to daye: for sodenly shal his wrathe// come, and in time of vengeaunce he// shal destroye the. Ecclesi. vi.

32 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—B.

Onderaan op de laatste bladz. staat het adres:

¶ Prynted at Amsterdam
by Jan Peterson.

[Univ.-Bibliotheek, Cambridge].

Dat in dezen tijd te Amsterdam Engelsche boekjes gedrukt werden is wel toe te schrijven aan het levendig handelsverkeer. In het midden der zestiende eeuw was hier immers ook al een Engelsche steeg, die volgens TER GOUW haar naam droeg *„omdat daar meest Engelsche schippers en kooplieden hunnen intrek namen”* [1]).

[1]) J. TER GOUW, *Amsterdamsche straatnamen*, Hilversum 1896 p. 20.

CORNELIS KARELSEN.

Het reeds meermalen vermelde Keizerlijk besluit van 1546, waarbij bepaald was, dat niemand die niet als drukker geadmitteerd was, voortaan boeken zou mogen drukken, noch boeken verkoopen, die niet door geadmitteerde drukkers gedrukt waren of voorzien van een approbatie van de Leuvensche Universiteit, noopte ook CORNELIS KARELSEN zich 18 Sept. van dat jaar te laten admitteeren [1]).

Waar hij toen zijn bedrijf uitoefende is niet bekend. Vermoedelijk was hij geboortig uit het Brabantsche stadje Sichem, want zoowel zijn broeder GERYT, Hopman in Spaanschen dienst [2]), als al zijn kinderen maakten daar een geslachtsnaam van. Omstreeks 1540 was hij gehuwd met HEYLTJE GOODSCHALCKSDR., die hem omstreeks 1541 een zoon CAREL, omstreeks 1546 een zoon CHRISTOFFEL en omstreeks 1548 een zoon HENDRICK schonk, en omstreeks 1550 overleed [3]).

Eerst in dat laatste jaar worden wij gewaar, op welke plaats zijn winkel gevestigd was, want toen huurde CORNELIS CHAERLS *boeckverkooper* van de stad een *„stede opte nieuwe brug tusschen die twee doeren van 't paelhuys"* voor 2 ₰, 13 sch., 4 p. 's jaars [4]). Hij hing er *„het gulden missael"* uit, en met dit adres gaf hij eenige boeken uit, die bij STEVEN JOESSEN te Kampen gedrukt waren.

1) *Navorscher*, XVII p. 77.

2) J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, VII, Amsterdam 1891 p. 136,

3) Genealogie in *Oud-Holland* II p. 186.

4) Thesauriersrekeningen 1550 p. 27.

146. = Medicijnael Boeck.// Inwendich ende// wtwendich/ Voor alle Crancheiden// des lichaems/ dye een mensche ouercoemen// moeghen/ vanden Hoefde totten Voeten/ aen// allen leden bisonderlinge. Met noch andere// ondersochte stucke/ voor diuersche cranchedē// per Johannem Schoouer Mathematicus in// Noerenberch. Ende. M. Lorensen Burres// van .Fr. kercken. Nieuwelyck ghemaect/ ende// wten Hoechduytsche getranslateert/ Tot nut// ende profijt allen menschen/ op dat hem een// yeghelijck wel sal moeghen onderhouden// in rechter ghesontheyt/ sonder grooten// costen te doen. Anno. M.D.XLI.

28 recto genumm. bladen, kl. 8°. (de nummering begint op blad 2), Goth. letter, sign. [A]—D, zijnde vel D een half vel.

Onderaan op het in rood en zwart gedrukt titelblad het adres: Gheprent toe Campen/ in die Vroe//derstraet/ by my Steven Joessen. Ende mē salse te coep vijndē/ tot Amsterdam// by Cornelis Karelsen geadmitteert Boecuer//coeper/ Woenende by sinte Olifs Poorte// int gulden Missael.

Op de keerzijde staat de volgende mededeeling: Item daer ghi// in desen nauolghenden Boecke een// L. vint staende/ dat is het ghene dat M. Lorentius daer of is beschrijuende// Ende daer een. I. staet/ dat is het ge//ne dat Johannes Schouer Mathe//maticus in Norenborch daer of is// beschrijuende. Ende daer een. A.// staet/ dat is daer toe gheaddiert// ende gheprobeert ghewest.

Wie die A. is zal straks blijken.

Op Fo. i. recto begint de tekst, afgedeeld in 33 hoofdstukken, die op Fo. xxv. verso voltooid is. Het volgende blad bevat Die Tafel, en op de voorzijde van het laatste blad staat een fraai boekverkoopersmerk.

De laatste bladz. is onbedrukt.

[Univ.-Bibliotheek, Gent].

De uitgevers van de *Bibliotheca Belgica* hebben dit boekje in hunne belangrijke reeks opgenomen, en dit merk afgebeeld [1]), als behoorende aan

[1]) Zij waren zoo vriendelijk, mij het cliché af te staan.

CORNELIS KARELSEN, doch te onrechte, al is het in den rechter benedenhoek van zijn initialen voorzien. Ten eerste zou CORNELIS KARELSEN wel het Gulden Missaal afgebeeld hebben, en ten tweede bediende PETER WARNERSSOEN te Kampen, de opvolger van STEVEN JOESSEN, zich juist van den Witten Valk. De initialen kunnen evenwel aanduiden, dat CORNELIS KARELSEN het in hout gesneden heeft. Hij heeft dan blijk gegeven geen goed Latinist te zijn, want in het randschrift staan eenige fouten, zoodat dit gelezen moet worden:

CVM · FVERIS · FELIX · QVE · SVNT · ADVERSA · CAVETO ·
POST · TENEBRAS · SPERO · LVCEM ·
NON · EODEM · CVRSV · RESPONDENT · VLTIMA · PRIMIS ·

Te vergeefs zal men in medisch-biographische lexica zoeken naar de namen der beide Duitsche schrijvers, uit wier werken het Hollandsche boekje is samengesteld. Wat SCHOOVER betreft, is dit ook niet te verwonderen, want de man heeft nooit bestaan, en de bewerker van het *Medicijnal Boeck* heeft zijn naam verkeerd overgebracht. JOHANN SCHÖNER, geboortig van Karlstadt en sedert 1526 professor aan het gymnasium te Neurenberg, gaf daar in 1528 *Ein nützliches Büchlein vieler bewerter ertzney* uit, dat met LORENZ BURRES' *Ein new Wund Artzney Büchlein* (Frankfurt a. M. bij HERMANN GÜLFFERICH 1549) de stof tot zijn werk geleverd heeft. Twee jaar later verscheen bij JOOS DESTREE te Yperen een herdruk [1]) met het volgende *Extract der Previlegie.*

Op tversouc ghedaen bi supplicatie gepresenteert den Keiser onsen aldergenadichsten heren van wegen JOOS DESTREE *gezworen boucprentere der stede van Ypere ende aldaer residerende, Inhoudende hoe dat hij suppliant vercreghen heeft zekere zes cleene boucxkens gheprent tot Campen ende ghetranslateert wten Hoechduytsche in Vlaemsche tale bij* SYMOEN ANDREE *begrijpende de consten van Chirurgie ende Medicinen, zeer nut ende bequaem allen menschen: ende nochtans gheprent zonder previlegie van zijne M. welcke boucxkens de voornoemde suppliant heeft doen visiteeren bi Meester* NICASIS GRISEL *Licenciaet in den rechten ende officiael van den gheestelijcken hove van Therrenburg* (meer bekend onder den Franschen naam Thérouanne) *residerende binnen de voorss. stede van Ipre, die dezelve boucxkens bevonden heeft niet suspect noch van quader leeringe wezende, ende oversulc heeft die gheteekent. Zijne Maiest. hebbende doen visiteeren in zijnen secreten Rade de voorss. supplicatie ende boucxkens, heeft hem suppliant gheconsenteert ende gheaccordeert, consenteert ende accordeert bij dezen, dat hij de voorss. zes boucxkens alleene sal moghen prenten vercoopen ende distribueren in ende over allen den voorss. landen van herwaertsover. Sonder daeromme eenichsins jeghens de voorss. zijne M.*

---

[1]) Het schijnt evenwel dat deze nadruk aan het debiet in de Noordelijke Provinciën geen kwaad gedaan heeft. Ten minste in 1566 bezorgde PETER WARNERSSOEN te Kampen een nieuwe onveranderde uitgave.

te mesbruucken. Ghedaen te Brugghe den vi. dach van Januario anno. M.CCCCC.LI. Ende gheteekent J. DE ZOETE.

Nog vijf boekjes waren er dus, die door SIMON ANDRIESZ. uit het Hoogduitsch vertaald en door denzelfden uitgever verspreid waren. Het zijn:

147. = **Remedie cura-// tiue/ van Wonden ende zeeren des// hoech vermaerden. D. Lanfranci/ met verrie-// ringhe van veele waerde Recepten heylsame// Saluen/ ende Medicijnen.// Wtgegeven door. D. Otthonem Brunsuelt/ // Ende getranslateert wtē Hoechduytsche.// Anno. M.CCCCC. ende LI.**
32 recto genumm̀. bladen, kl. 8⁰. (de nummering begint op blad 2), Goth. letter, sign. [A]—D.
Onder den in rood en zwart gedrukten titel, een eveneens in rood en zwart afgedrukte houtsnede voorstellende hoe een heelmeester den rechterarm van een man verbindt.

Op de keerzijde een houtsnede [1]), voorstellende hoe een geneesheer een bedlegerigen zieke bezoekt.

De tekst begint op Fo. i recto, en is afgedeeld in 16 hoofdstukken. Hij is voltooid op Fo. xxviij, waarna de Tafel, die besloten wordt met een Wtlegginghe ende verduytschin-//ghe der latijnschen woerdē/ in desen boeck// gheallegiert/ per. A.B.C.

Op het voorlaatste blad recto staat het reeds beschreven drukkersmerk, waaronder het adres: Gheprent toe Campen/ in die broe-//der straet/ bi my Steuē Joessen. Anno. M.D.LI// Voor Cornelis Karelsen/ geadmiteert boeckuer//coeper der. K. M. Woenende tot Aem-

[1]) Deze en de vorige houtsnede zijn in *Eigen Haard* (1884 p. 556) afgedrukt. De heer H. D. Tjeenk Willink was zoo vriendelijk de clichés af te staan.

stelredam// by sinte Olifs Poorte/ int gulden Missael/// Voortstaende aent Paelhuysken/ op dye// Nieuwe Brugghe.

De keerzijde zoowel het geheele laatste blad zijn onbedrukt.

[Universiteits-Bibliotheek, Gent].

Reeds in 1529 had WILLEM VORSTERMAN te Antwerpen de *Chyrurgie meester* LANFRANCKS *van Meylanen* uitgegeven, maar aan de Amsterdamsche uitgave moet een ander origineel ten grondslag gelegen hebben. Vermoedelijk is deze vertaald naar de *Kleyne Wündartznei des* LANFRANCUS *durch* OTHONEM BRUNFELS *verteutscht*, die in 1528 en in 1529 bij EGENOLPH te Straatsburg was verschenen, en herhaaldelijk herdrukt is.

De beide afbeeldingen komen niet in de origineele Duitsche uitgave voor, en verraden dezelfde hand, die ook de volgende medische boekjes illustreerde.

148. = Corte Instructie// ende onderwijsinghe. M. Johannes// Carethani/ Vanden Aderlaten/ ende die bedup// dinghe des bloets. Met noch een Tractaet van// den Tanden te trecken/ ende dic onderhoudin-// ghe vā dien. Nuttelijck voor allen Chyrurgien// Wten Hoochduytsche ghetranslateert.// Anno. M.CCCCC. ende LI.

24 ongen. bldz., kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—B., zijnde vel B. een half vel.

Onder den in rood en zwart gedrukten titel een eveneens in rood en zwart gedrukte houtsnede, voorstellende hoe een vrouw aan de linkerhand adergelaten wordt.

Op de keerzijde staat nog eens de titel verkort, waaronder:

Wacht v te Laten/ dat lidt aen dy/
Hoe in yegelijck teeken sijn Ader si.

De tekst begint op bldz. 3, is op bldz. 14 versierd met een houtsnede, een mannelijke figuur, omringd met de teekenen van den dierenriem en daarmee correspondeerende eigenschappen, en eindigt op de laatste bladz. waarop onderaan het adres: Gheprent toe Campen/ in die broe// derstraet/ by my Steuen Joessen.//

Anno. M.D.XL.// Ende mē salse te coep vijndē/ tot Amstelredam// bi Cornelis Karelsen/ geadmiteert Boeckuer-// coeper/ Woenende by sinte Olifs Poorte/// int guldē Missael. Voortstaende aent Pael// huyskē/ op die Nieuwe Brugghe.

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam.
Universiteits-Bibliotheek, Gent].

Dit is de vertaling van het laatste gedeelte van: *Wundartzney zu allen gebrechen des gantzen Leibs, und zu jedem Glied besonder, mit was zufellen die entstehn, unnd einem Wundartz zukommen mögen. Viel edler, bewerter Artzneyen, Rath und Meisterstück. Des viel erfarnen Chirurgen.* JOANNIS CHARETHANI. *Rechte Kunst unnd bericht der Aderlas. Für die Aderlasser unnd Scherer. Gedruckt zu Franckfurdt am Mayn, durch* HERMAN GÜLFFERICHEN. *M.D.XLix.* 4°.

149. = Een nieu wondt// Boeck/ ende Chyrurgien handtwerc-// kinge vā. M. Jan vā Parisiis. Hoemen alle won-// den/ Ghesteken/ Ghehouwen/ Ghescoeten/// Met Pijlen/ Loodt/ ghequest ende ghestoeten/// Met Saluen/ Plaesteren/ ende wondt drancken/// doort gantse lijf des menschē/ vandē hoefde tottē// voeten heelen ende ghenesen sal/ Nieuwelijck in// hoochduytsch gemaect/ Per Symonem Andree/ in Aemsterdam. Anno. M.D.XL.
24 recto genumm. bladen, kl. 8°., (de nummering begint op blad 2), Goth. letter, sign. [A]—C.
Onder den in rood en zwart gedrukten titel een eveneens in rood en zwart gedrukte houtsnede, voorstellende hoe een heelmeester het linkerbeen van een man afzet. Op de keerzijde begint de Prologe en op Fo. 1. verso de tekst, die in 41 hoofdstukken afgedeeld is. Boven het eerste hoofdstuk staat dezelfde houtsnede die in LANFRANC's *Remedie curative van wonden ende zeeren* als titelprent gebruikt is, maar nu geheel in zwart afgedrukt.
Die Tafel staat op de beide voorlaatste bladz. en op de laatste het drukkersmerk met het adres: Gheprent toe Campen/ in de Broeder// straet uy (sic) my Steuen Joessen. Anno. M.D.XL.// Ende

mē salse te coep vijndē tot Aemstelredam// by Cornelis Karelsoen geadmiteert boecvercoe//per/ woenende by sinte Olifs poorte/ int gulden// Missael. Voortstaende op die Nieuwe brugghe// aent Paelhuysken.
[Universiteits-Bibliotheek, Gent].

Ook hiervan verscheen het origineel bij HERMANN GÜLFFERICH te Frankfurt a. M.: *Ein new Wund Artzney* M. JOHANS VON PARISIIS, *wie man alle Wunden, sie sein gestochen, gehawen, geschossen mit Pfeil oder Lot, gequetscht und gestossen, etc. mit Salben, Pflastern unnd Wundtranck durch den gantzen Leib des Menschens, von dem Kopff an bis auff die füss, heilen soll, ein kurtzer ordenlicher Bericht* M. JOHAN. VON PARISIIS, *jetzund am newsten aussgangen. Gedruckt zu Franckfurdt am Mayn, durch* HERMAN GÜLFFERICHEN, *in der Schnurgassen zum Krug.* 1549. 4°.

150. = Den troest der crancker mensche.// Inhoudende dye// rechte Cure/ eñ genesinge van allen// siecte/ de den mensche vā binnē aencoemē mogē// Altesamē met schonē constē eñ wel geprobeerdē// Recepten geciert/ so dat hē een yegelick hier wt// wel sal moegē in rechter gesontheit houdē/ son// der grotē cost der Medicijnē. Anno. M.D.Li.// Door den hoechgheleerden/ Franciscum// Henrici/ Medicijn/ ende Churgijn.
36 recto genumm. kl. 8° bladen (de nummering begint op blad 3), Goth. letter, sign. [A]—E, zijnde vel E. een half vel. Onder den in rood en zwart gedrukten titel een eveneens in rood en zwart gedrukte houtsnede, de dokter die den bedlegerigen zieke bezoekt, die ook in de *Remedie curative van wonden ende zeeren* van LANFRANCUS voorkomt. Op bldz. 2 en 3 staat een Prologe totten Leser, waarna de tekst begint, die in 31 hoofdstukken is ingedeeld. Hierna volgt nog op drie bldzn. die Tafele. De voorlaatste bldz. is onbedrukt, en op de laatste staat het bekende drukkersmerk, waaronder het adres: Gheprent toe Campen/ in die broe// der straet/ by mi Steuē Joessen. Anno. M.D.LI.// Voor Cornelis Karelsen/ geadmiteert boeckuer// coeper der. K. M.

Woenende tot Aemstelredam// by sinte Oliffs Poorte/ int gulden Missael/// Vortstaende aent Paelhuysken op dye// Nyeuwe Brugghe.
[Universiteits-Bibliotheek, Gent].

Van het laatste werkje heb ik de origineele Duitsche uitgave niet kunnen vinden.

De vertaler noemt zich in het *Nieu wondtboeck ende chyrurgien handtwerckinge*: SYMON ANDREE *in Aemsterdam*, en wie de A op p. 204 is, blijkt nu eveneens. In het *Extract der Previlegie* van DESTREE's nadruk van het *Medicijnael Boeck* wordt hij dan ook als vertaler van de zes boekjes *„begrijpende de consten van Chirurgie ende Medicinen"* genoemd. Slechts een vijftal heb ik kunnen aanwijzen. Wel bewerkte dezelfde SYMON ANDRIESSEN[1]) eenige andere boeken, bv. *Een schoon tractaet van sommighe werckingen der Alchemistische dinghen* en een *Constboeck nyeulijck wten alchemistichschen gront vergadert*, mij beide slechts uit een druk van DERICK WYLICX VAN SANTEN, Rees 1581, bekend (Universiteits-Bibliotheek, Leiden); maar ik meen niet met de bewerkers der *Bibliotheca Belgica* te mogen aannemen, dat dit laatste het gezochte boekje is, daar het geenszins is *„begrijpende de consten van Chirurgie ende Medicinen"*.

Ik vermoed wel, dat ook van deze alchemistische boekjes uitgaven van CORNELIS KARELSEN bestaan. Ze sluiten zich dan aan bij het

151. = **Vieruoudich Tractaet Boeck.// Inhoudēde vier// delen ofte Tractaten/**

---

[1]) Deze SYMON ANDRIESZ. had in 1550 *„Duitsche Spreekwoorden"* uitgegeven, ook te Amsterdam en niet onwaarschijnlijk bij CORNELIS KARELSEN, maar bij gemis aan nadere gegevens kan ik dat boekje hier niet beschrijven. Het kwam voor op de verk. Bibl. JACOB MARCUS, Amsterdam 7 Sept. 1750, 8°. no. 1099, en ik vermoed dat het een andere druk is van het in 1836 opnieuw door G. J. MEYER uitgegeven boekje: *„Ghemeene Duytsche Spreekwoorden: Adagia oft Proverbia ghenoemt. Seer ghenuechlick om te lesen, ende oock profytelick om te weten, allen den gheenen, die der wyslick willen leren spreken ende schryven. P. W. 1550. Gheprent toe Campen, in dye Broederstrate, by my* PETER WARNERSEN, *woenende in den Witten Valck"*, 8°. Op de verk. Bibl. TE WATER, p. 373 no. 2627 komt een Antwerpsche druk van hetzelfde jaar voor: *„Duytsche Adagia ofte Spreeckwoorden"*.

soemen in dye// naevolgende Tijtlen vā elck Trac//taet metten Regis-terē vā dien claer//lijcken sien ende aenschouwen// mach. Nv eensdeels wten// nieuwen vergadert.
Het eerste tracterende van allen Wijnen.
Het tweede van diuersche Verwen.
Het derde van allen Incten ende secreten// van schrijuen.
Het vierde van allen Confituren ende diuer//sche mixturen.
Ghecopuleert ende vergadert/ by Symon// Andriessen van Aemstelredam.
64 recto genummerde bladen, kl. 8⁰., (de nummering begint op blad 2), Goth. letter, sign. [A]—H.
Onder den titel staat het adres van den drukker: Gheprent toe Campen in dye Broeder-//straet/ by my Steuen Joessen.// Anno. M.D.LII. Op de keerzijde staat een korte inhoudsopgave van het eerste tractaat, dat op Fo. 1. begint. Ieder tractaat wordt besloten met een register. De keerzijde van het voorlaatste blad bevat het bekende drukkersmerk, waaronder het adres: Gheprent toe Campen in die Broe-//derstraet/ by mi Steuē Joessen. Anno. M.D.LII// Ende men salse te coep vijndē/ tot Aemstelredam// by Cornelis Karelsen/ gheadmitteert Boeckuer//coeper. Woenēde by sinte Olifs poorte int gul//den Missael. Voortstaende ant Paelhuyskē// op dye Nyeuwe Brugghe.
Het laatste blad is onbedrukt.

[De Heer J. L. Beyers, Amsterdam].

Het derde tractaat van dit *Viervoudich tractaetboeck* is vertaald uit het derde boek van *Drey schoner künstreicher büchlein, Das erste von Mackel unde Flecken, die selten aus allerley gewandt, on schaden zu bringen. Das ander von Stahel und Eysen, und allerley Metall, hart und weich zu machen. Das dritte, von mancherley Farben zu bereyten. Welcher titel du ynwendig an diesen blat klerlicher finden wirst. Gedruckt zu Leiptzigk durch* Michael Blum. *M.D.xxxij.* kl. 8⁰. In weer andere volgorde is hetzelfde materiaal ook gebruikt in het bovenvermelde *Constboeck nyeulijck wten alchemistichschen gront vergadert.*

Wij hebben boven [1]) gezien, dat in 1553 bij CORNELIS CHAERLSZ. de kaart van CORNELIS ANTHONISZ. gekocht werd. De huurpenningen van den winkel op de Nieuwe Brug werden dit jaar echter het laatst door hem betaald [2]).

18 Febr. 1551 was hij voor Weesmeesters verschenen, om aan elk van zijn drie kinderen een som van 100 Carolusguldens voor moeders erf te bewijzen [2]). Niet lang daarna hertrouwde hij met ANNA PAUWELS, die hem in het laatst van 1552 een dochter TRUYE schonk, terwijl in het laatst van 1554 nog een zoon CORNELIS geboren werd, nadat hij zelf 30 Mei in de Oude Kerk begraven was [3]). Het graf was zeker pas kort te voren door hem gekocht, want eerst 3 Juni 1554 werd het betaald [4]). De winkel op de Nieuwe Brug werd al spoedig verhuurd aan DIRCK JANSZ. [5]).

Er bleef nog te zorgen voor vijf minderjarige kinderen. Daar hun oom GERYT VAN ZICHEM, zeker wegens zijn soldatenleven, geen gelegenheid had zich hunner aan te trekken, had deze HENDRICK ELBERTSZ *boekverkooper* verzocht *„totten toezien van de voorn. kinderen"*. Hiermede werd gehandeld geheel in overeenstemming met de wenschen van den overledene, die dit ook persoonlijk aan HENDRICK ELBERTSZ. had verzocht. Deze verklaarde dit ter Weeskamer 3 April 1555, toen hij daar verschenen was met ANNA PAUWELS, die gekomen was om haar twee eigen kinderen elk een som van 116 Carolusguldens te bewijzen, benevens twee vijfden van de in te komen schulden en van de 30 Carolusguldens die de verkochte inboedel had opgebracht [6]).

HENDRICK ELBERTSZ. nam een werkzaam aandeel in de voogdij. Met den oudsten zoon CAREL *„innocent en miserabel"* wezende, was niet veel aan te vangen, maar STOFFEL, de tweede, werd aanstonds bij JAN EEUWOUTSZ. als figuursnijder in de leer gedaan. De voorwaarden zijn boven [7]) reeds af-

---

[1]) Zie boven p. 197. [2]) *Oud-Holland*, II p. 185. [3]) *Oud-Holland*, II p. 186.
[4]) Grafboeken der Oude Kerk. [5]) *Oud-Holland* II p. 195. [6]) *Oud-Holland*, II p. 185.
[7]) Zie boven p. 162.

gedrukt, en daarbij hebben wij gezien, dat HENDRICK ELBERTSZ. zich borg stelde. Hij heeft hier stellig geen berouw van gehad, want CHRISTOFFEL VAN SICHEM werd een verdienstelijk graveur, die zich ook in het buitenland, met name te Basel en te Straatsburg, een eervollen naam verworven heeft. De halfbroeders HENDRICK en CORNELIS stierven op jeugdigen leeftijd, en TRUYE huwde eerst met GOVERT JANSZ., later met den metselaar ALBERT FRANSZ. [1]).

De weduwe hertrouwde met den „snider" HENDRICK WARNARSZ., en is gestorven vóór 1576.

[1]) *Oud-Holland.* II p. 186.

OVERZICHT.

HENDRICK AELBERTSZ.

HENDRICK AELBERTSZ., dien wij zoo krachtdadig zagen optreden in de voogdij over de kinderen van zijn vriend CORNELIS KARELSEN, hebben wij ook al vroeger ontmoet als schoonzoon en opvolger van BARTHOLOMEUS JACOBSZ. [1]).

Hij was 2 Mei 1547 geadmitteerd [2]), en schijnt dus eerst zaken voor eigen rekening gedreven te hebben, wellicht echter slechts als papierhandelaar en boekbinder.

Toen hij omstreeks 1551 de rijke erfdochter uit den Bijbel trouwde, had hij twee voorkinderen, DIRCK en BELYE, welke laatste in 1565 met WILLEM JANSZ. ABSALON en in 1575 met CORNELIS JANSZ. KIN huwde.

De eerste uitgave van hem, die mij bekend geworden is, munt uit door zeer fraaien druk.

152. = Ordo baptizandi infan-// tes.

32 ongen. bldz. 4⁰., groote Goth. letter, sign. A—D.

Zonder afzonderlijk titelblad begint de in rood en zwart gedrukte tekst onmiddellijk achter den titel.

Onderaan op de voorlaatste bldz. staat het adres van den drukker: Impressum Antuerpie per Ioan-// nem Roelandum. Anno// M.D.LI., en op de laatste staat dat van den uitgever: Et venduntur Amstelredami// per Henri// cum Alberti sub intersignio Biblie Aurea-// te commorātem.

---

1) Boven, p. 146. 2) *Navorscher*, XVII p. 77.

Anno Domini .Mil-// lesimo Quingētesimo & Quin-// quagesimo primo mense// Octobri die Duo-// decimo.

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Kon. Bibliotheek, Kopenhagen] [1]).

Als leverancier van de stad komt HENDRICK AELBERTSZ. van 1551 tot 1565 geregeld voor. De eerste post die daarop betrekking heeft luidt: HENRICK AELBERTSZEN *in de Bijbel betaelt die somme van acht scellingen ende acht penningen vlaems ter saicken van twee riemen pappiers bij hem opter tresorie gelevert elck riem tot xxvj stuvers gerekent alst blyckt by ordinantie in date den IXen novembris ende ondergeteyckent als voren ende zijne quitantie daer onder gestelt hier overgelevert daer omme hier die voorsc. somme van .... viij sc. viii d.* [2]) en in 1557 verbindt hij „*perchemyn in 't registre van de privilegien*" [3]).

De bloeiende zaak van zijn schoonvader hield HENDRICK AELBERTSZ. klaarblijkelijk op goede hoogte. Ten minste hij werd weldra een vermogend man, die zich veilig borg kon stellen voor CHRISTOFFEL, den zoon van CORNELIS KARELSEN [4]).

Het uitgeven geraakte door zijn handel in papier en perkament niet op den achtergrond.

153. = Hyer// beginnen dye// Epistelen ende// Euangelien van die// Vasten/ alsomen die inder// heyliger kercken hout.// .Met schone Figue-// ren/ op elcken// Euangelien// ghestelt.// By consente van-// den Hoove.

78 genumm. bladen 12⁰., Goth. letter, sign. [A]—G, zijnde vel G een half vel.

Om den titel een omlijsting van ornamenten in vier blokjes.

De tekst begint op de keerzijde van het titelblad, is versierd met ruim 40 kleine houtsneden zonder kunstwaarde en eindigt op de voorlaatste bladz.

---

1) Beide exemplaren zijn geheel op perkament gedrukt. Ik vermoed dat de geheele oplaag aldus in den handel gebracht is.

2) Thesauriersrekening 1551, b. 88 v.

3) Thesauriersrekening 1557, fo. 114. 4) Zie boven p. 214.

De laatste bladz. bevat approbatie en adres:

Dit boecxkē is gevisiteert// ende gheapprobeert/ seer neerstelick// ghecorrigheerdt. By Meester Jasper// van Meere/ toeghelaten Correctoor// vander Keyserlijcker Mayesteyt/ ē// daer by geconsenteert te mogen pren-//ten sonder daer aen te misdoene.// Ghegheuen tot Bruessel. Anno// M.D.xLviij. den. xx.sten.// dach Decembris.// Onderteekent. M. Philips de Lens.

Ghedruckt tot Leyden Bi// my Iā Mathijszoō Ghesworē boec-//kedrucker. der. K. Maiesteyt, wo-//nende op die Hoygraft Int// Jaer ons Heeren.// M.D.LV.

Ende men salse te coope vinden tot// Amstelredam ten huyse van Henrick// Aelbertszoon. Woonende in// die Warmoesstraet inden// Ghulden Bybel.

[Klooster der Paters Redemptoristen te Wittem].

Het beschreven exemplaar heeft in het begin dezer eeuw toebehoord aan Jacobus Koning, evenals de straks te beschrijven „*Evangelien ende Epistelen alsoo men die doort ghantsche Jaer op alle Sondaghen ende ander Heylighe dagen inder heyligher Kercken hout*" van 1571. Deze beide boekjes vullen, wat den inhoud betreft, elkander aan, maar dat van 1571 gaat vooraf aan dat van 1555, zoodat het meer dan waarschijnlijk is, dat van beide gedeelten ook de ontbrekende helften van 1555 en 1571 bestaan.

Ware er tusschen 1555 en 1559 niet een gaping in de rij schuttersstukken van den Voetboogsdoelen, dan zouden wij het gelaat van Hendrick Aelbertsz. hebben kunnen leeren kennen, want gedurende de jaren 1556 en 1557 was hij Hoofdman van den Voetboogsdoelen [1]). Bracht deze waardigheid reeds een zekeren graad van aanzienlijkheid mede, dat hij ook vermogend was, blijkt wel uit de huurwaarde van zijn huis, die in 1557 op 60 £ geschat werd [1]).

154. = Psalterium Dauid// dicum iam recens excusum:// multo quam antea di-//lucidius atque correctius.

[1]) *Oud-Holland* II p. 189.

104 genumm. bladen kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—N.
Onder den in rood en zwart gedrukten titel, een voorstelling van Koning DAVID, geknield en biddend. Aan weerszijden en er onder eenige blokjes met ornamenten.
De tekst, die behalve de 150 Psalmen nog eenige andere Gezangen en Gebeden bevat, begint op de keerzijde van het titelblad en eindigt op blad 102 recto.
Dan volgt een alphabetisch register en op de voorlaatste bladz. staat het adres:

Excudebat Johannes Mathie habitās// in Fossa S. Pancratij. Anno: supra// sesquimillesimum: sexagesimo.// Martij Decimo Octavo.
Et venduntur Amsterodami per Henri//cum Alberti sub intersignio Biblio-//rum Aureatorum commoran-//tem.

Op de laatste bldz. een drukkersmerk.

[Stadsbibliotheek, Zutphen].

155. = Die Nieuwe Chronijcke van Bra-//bandt oft tvervolch vande oude. Midtsgaders Vlaenderen Hol-//landt en Zeelant/ Verhalende int langhe alle gheschiedenissen/ Handelen// Gesten/ Crijghen/ eñ Oorloghen inde voorseyde eñ ander omliggende landen gebeurt/ Als Vranck-//rijck/ Duytslant/ Gelderlant/ Luyck/ Cleve/ Sassen/ Denemarcken/ Zweden/ Bruynswijc/ Oos-//tenrijck/ Spaengien/ Italien/ Enghelandt/ Schotlant etc. beghinnende An. xv. C. eñ xvi.// eñ eyndende An. xv. C.Lxv. inclus. Eñ dit al dat gheschiet is onder den Victorieu-//sten Key. Ca. de V. ter hoogher memorien eñ salligher ghedachten/ eñ nu// onder Philippe den seer Edelen Doorluchtighen eñ Machtighen// Co. van Spaengien etc. Hertoch van Brabandt/ Graeve van// Vlaenderen/ Hollant/ Zeelant/ etc. onsen genadighē Heere.

232 bladen, van het derde blad af de bladz. genummerd 1—457 (waarbij herhaaldelijk mistellingen voorkomen) f°., Goth. letter, sign. van het tweede blad af [A]—Pp, hebbende vel D acht

in plaats van zes bladen, en zijnde achter vel LI een blad ingeplakt.

Onder den titel een groot fraai portret van KAREL V, met de inscriptie IMP. CÆSAR CAROLVS. V.// HISPANIARVM REX.//. 1533., en onder aan de bladzijde het adres: Gheprint Thantwerpen inde Cammerstrate inde Cammerpoorte ofte gulden Hoet by Jan// Mollijns ghesworen boeck druckere/ Ende men vindtse oock te coope tot Bruessel by// Peeter van Hasselt/ Ende tot Amstelredam by Hendrick Aelbrechts.// Met Co. Gratie ende Preuilegie van vi. Jaren.// Int iaer 1565.

Dit privilegie vult de keerzijde van het titelblad en is Ghedaen tot// Bruessele inden Secreten Raedt des Coninrx den xx. dach van December An. xv. C. en// Lxiiij. Onderteeckent de La Torre. Ende inden Raedt van Brabandt den xvi. dach// van April/ Anno xv. C.Lxiiij. voor Parsschen.// Onderteeckent Facuwez.

De voorzijde van het tweede blad bevat een opdracht Aen die Edele Eerbare wijse ende seer// voorsienighe Heeren/ den Marckgraef/ Ampman/ Borgemeesteren// Schepenen/ Rentmeesteren der stadt van Antwerpen, de keerzijde een woord tot Den verstandighen Leser, waaronder een negenregelig versje met de beginletters IA MOLLYNS.

De tekst van de kroniek begint op fol. 1 en eindigt op fol. 408. De volgende bladz. bevat onder een houtsnede (God Vader, de Heilige Geest en een aantal engeltjes) de approbatie in het Latijn, gedateerd 4 Nov. 1562 en onderteekend METSIUS, en een in het Nederlandsch, onderteekend Nicolaes Nicolai; de keerzijde is onbedrukt.

Dan volgt op fol. 409 de in het Privilege genoemde historie vander Schipvaert te Bruessele.... in dichte, waarna op fol. 415 de kroniek weer voortgezet wordt. Op fol. 439 wordt ingelascht de Warachtighe// Relatie van tghene dat gheburt is// inde reyse van Pen-

non in Bar-//barijen/ sint dat Warmeye van zyne// Maiesteyt den Coninc Philips// onsen ghenadighen Hee-//re gheschieyden is dã// Malaga/ etc., ook in het privilege genoemd, en op fol. 445 is de kroniek voleyndt. De keerzijde van deze bldz. bevat slechts een vrij goed portret ten voeten uit van koning PHILIPS.

Ten slotte volgt van fol. 447 tot 457 Een corte beschrijuinghe vande// Noordt Oost landen/ te weten Lijflandt/ met die ghelegheentheyt der// omligghende landen/ ende wanneer dat sy eerst bekendt zyn ghe-// worden/ ende wat Coopmanschap ende goet wt desen// lande ghebrocht werdt, evenzeer in het privilegie afzonderlijk vermeld.

Op de keerzijde van fol. 457 en de volgende bldz. staat die Taefel, en de laatste bladz. is onbedrukt.

Behalve met de reeds genoemde houtsneden is het werk met de volgende illustraties versierd. Op fol. 16 en 373 dezelfde veldslag, die evenwel eerst den slag bij Pavia, daarna dien bij St. Quentin verbeeldt, fol. 410 MARIA van Hongarije op haar troon, fol. 423 de slag bij Dreux, in den tekst na dleuen ghecontersfeyt genoemd, fol. 439 de baai van Malaga, fol. 442 de schermutseling met de Mooren 9 Dec. 1564 en fol. 440 een groote zeer fraaie houtsnede, een gezicht op Antwerpen van de Schelde gezien; de rivier is bevroren en het ijsvermaak in vollen gang.

Maar de eigenaardigste versiering is wel de 108 cM. lange voorstelling van het kanaal van Brussel naar Antwerpen, op vier bladen, die het best ingevoegd wordt tegenover fol. 409.

[Universiteits-Bibliotheek, Amsterdam [1]).
Universiteits-Bibliotheek, Utrecht [2]).
Universiteits-Bibliotheek, Gent].

1) Aan dit exemplaar ontbreekt het tweede blad.
2) Aan dit exemplaar ontbreekt de groote kaart van het kanaal van Brussel naar Antwerpen.

Volgens de duidelijke aanwijzing in de opdracht aan de regeering van Antwerpen was de drukker JAN MOLLYNS tevens de samensteller van het geschiedwerk [1]), waarin hij vooral in het laatste gedeelte herhaaldelijk als ooggetuige spreekt.

156. = DIt is die Caerte// vander Zee om oost ende// west te seylen/ ende is van die beste Piloots/// ende wt die alder beste Caerten ghecorrigeert diemen// weet te vinden/ ende elcke cust opt zijn ghesteltt/ Verbe-//tert/ ende vermeerdert/ met veel schoone Figueren daer// by gemaeckt. Ende oock salmen hier in vinden/ wat// een Man van noode is/ omme Stuerman-//schap te leeren. Anno. 1566.

88 ongen. bladen, kl. 8º., Goth. letter, sign. [A]—L.

Onder den titel is een zeilend schip afgebeeld.

De keerzijde bevat een woord Tot den Leser.

Op de volgende bldz. volgt dan een lange inleiding: Den Spieghel vander Zee.... dwelck ouer ghezet is/ wt een out boeck.

De eigenlijke tekst begint op p. 14, wordt verduidelijkt door vele kleine ruwe houtsneden met afbeeldingen van kusten enz. en eindigt op p. 77. Dan volgt op p. 78 de figuur die aanwijst hoe die Maen ontfanghet/ eñ brecket/ ende weder omme af gaet.

Nog staat op p. 79 en 80 een toevoegsel: Itē dit is vanden Water ghetijden. en op p. 81 is een werktuig afgebeeld: Om aen die Sterrē te weten wat die clocke heeft. Deze afbeelding is blijkens het ietwat onduidelijk afgedrukt monogram door CORNELIS ANTHONISZ. geteekend, en dus aan een vroegere publicatie ontleend. De gebruiksaanwijzing van het werktuig vult de pp. 82 en 83.

[1]) In de mij bekende exemplaren is vóór *Die Nieuwe Chronijcke* een iconographisch werk van JAN MOLLYNS gebonden „*Dit is die Afcoemste ende Genealogie der Hertoghen ende Hertoginnen van Brabandt*" enz., bevattende de grootendeels gefingeerde portretten der hertogen en hertoginnen van Braband. Daar het werk een afzonderlijk adres heeft, en daarbij niet HENDRICK AELBERTSZ. genoemd wordt, meen ik er mede te kunnen volstaan, het hier slechts kort aan te duiden.

Eenige verzen besluiten het boekje, zoo p. 84—86, een avondgebed genaamd: Dat ghoede woort voor die Schiplupden tsavondts te roepen enz.,. en op p. 87 een kort versje dat geïllustreerd wordt door een voorstelling uit de Apocalyps.

De laatste bldz. bevat eindelijk het adres van den drukker: Geprint Tãtwer-//pen; Inde Cammerstrate in onser Lieuer Vrouwē Tho-//ren by my Jan Roelants voortstaende op onser lie-//ver Vrouwen Kerckhof onder den grooten Thoren. .M.CCCCCLXVI., en daaronder een drukkersmerk, dat weer aantoont, hoe weinig men zich in de zestiende eeuw geneerde, om zich van eens anders eigendom te bedienen, want wij zien een nauwkeurige copie van het drukkersmerk van STEVEN JOOSSEN, ofschoon met nog meer fouten in het randschrift, slechts met die wijziging, dat naast het hoofd van den valk het Amsterdamsche wapen prijkt, en de initialen van CORNELIS KARELSEN vervangen zijn door die van JAN ROELANTS.

[Koninkl. Bibliotheek, Kopenhagen].

Ter loops is dit boekje al genoemd door P. A. TIELE [1]), doch merkwaardigerwijze als een anonyme druk, terwijl de naam van den drukker toch duidelijk vermeld wordt. De uitgever noemt zich niet, maar ook hem kennen wij. Wijst reeds het gebruik van een door CORNELIS ANTHONISZ. gesneden houtblokje, en het wapen in het merk naar Amsterdam, voldoende zekerheid verkrijgen wij, wanneer wij de aankondiging op p. 86 opmerken: Hier na sal volghen die puncten vanden Water rechten, want die zijn met vermelding van HENDRICK AELBERTSZ. als uitgever afzonderlijk verschenen.

157. = Dit is dat hoochste// ende dat outste Water recht dat// die gemeene

---

1) P. A. TIELE, *Nederlandsche bibliographie van land- en volkenkunde*, Amsterdam 1884 p. 266. — Daar wordt ten onrechte de Universiteits-bibliotheek te Kopenhagen als de verblijfplaats genoemd.

Coopman/ eñ Schippers gheor//dineert ende ghemaeckt hebben tot Wisbuy/ dat hem// een yeghelick (die ter Zeewaert ver//keeren/ hier na reguleren) mach.// Anno. 1566.

32 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—B.

Onder den titel is dezelfde houtsnede afgedrukt, die ook den titel van het vorige boekje versiert.

De tekst begint op de keerzijde en eindigt op de laatste bladz., waar onderaan het adres staat: Gheprint Thantwerpen in die// Cammerstrate in onser Lieuer Vrouwē// Thoren/ bi mi Jan Roelāts. Anno. M.D.LXVI.// Men salse te coop vinden op onser Vrou//wen Kerckhof onder den grooten Thoren.// Item men sal dese zeerkaertē oock te coop vin//den tot Amstelredam indē Guldē Bybel tē huyse// van Heynbrick Aelbrechtson boecvercooper.

[Koninkl. Bibliotheek, Kopenhagen].

Nog een derde boekje sluit zich hierbij aan.

158. = Dit is die Caerte vā// der Zuyder Zee. tot dat Vlye toe// ende tot dat Marsdiep toe/ om met schepen/// wt ofte in te seylen van Amstelredam ter Zeewaert en//de weer Zee weder om tot Amstelredam. 1566.

16 ongen. bladz. kl. 8°.. Goth. letter, sign. [A].

Nogmaals is hetzelfde titelprentje gebezigd, nu met de waarschuwing er onder: Den verstandighen tot eenen Spieghel/ eñ den// dwaesen tot een verachtinghe.

De tekst begint op de keerzijde en eindigt op de laatste bladz., waaronder het adres, ditmaal weer slechts van den drukker: Gheprint Cantwerpē in die// Cammerstrate bi mi Jan Roelants woonende in// onser lieuer Vrouwen Thooren. Anno. 1566.

[Koninkl. Bibliotheek, Kopenhagen].

159. = [Latijnsche gezangen].

20 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. A—B, bestaande vel A uit anderhalf vel.

Zonder afzonderlijken titel zijn hier, evenals in de boven- [1]) vermelde uitgave van JAN JACOBSZ. een aantal kerkhymnen afgedrukt. Van de notenbalken zijn er in het eenige mij bekende exemplaar twee met inkt ingevuld.

De approbatie en het adres staan aan het einde:

Hic liber admiſſus eſt per .M. Nicolaum de caſtro.
Impreſſum Leydis Per me Joannem .Mathie.
Venundantur Aemſtelredami per me Henricum Alberti// ſub interſignio Biblie auree commorantem.

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Het jaartal blijkt uit den zich hierbij aansluitenden [2]) bundel:

160. = [Latijnsche gezangen].

16 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. A—B.

Evenals in den vorigen bundel, ontbreekt ook hier een titel. De notenbalken zijn in het eenige mij bekende exemplaar niet ingevuld.

Het adres staat aan het einde:

Excudebat Joannes .Mathie: habitans in Foſſa D.// Pancratij. Anno: ſupra ſeſquimilleſimum: ſexage-// ſimo ſeptimo Decimo Octauo Aprili. Et venduntur Amſterodami per Henricum Al-// berti ſub interſignio Bibliorum Aureato-// rum commorantem.
Dilige Pacem.

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage] [3]).

---

[1]) Te onrechte is hier omtrent den dichter der gezangen een vermoeden uitgesproken, daar deze alle bekende kerkgezangen zijn. De heer JAN KALFF was zoo vriendelijk, mij op deze fout opmerkzaam te maken.

[2]) Deze beide bundels zijn bij de boven beschreven editie van JAN JACOBSZ. door mij verkeerdelijk als één bundel beschreven, daar ik de signatuur B van den tweeden bundel voor een D had aangezien. De eerste bundel in dat exemplaar is incompleet en breekt af bij het derde blad van vel B; de tweede bundel is compleet in twee vel.

[3]) Beide bundels zijn met nog eenige andere gezangen in handschrift gebonden achter het: „*Cantuale iuxta usum insignis ecclesiae Amstelredamensis nunc primum numerorum for-*

161. = [*Dat boeck der secreten* ALBERTI MAGNI etc.]

88 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—F, waarvan vel F een half vel is.

De tekst begint op bldz. 3 en eindigt op bldz. 86.

De approbatie en het adres staan op de voorlaatste bladz.:

Dit Boecxken gheintituleert dat Boeck// der Secreten Alberti Magni is gheuisi// teert bi Here M. Nicasis Grisel Licenci// aet inden Rechten ende Officiael vanden Gee// stelijckẽ Houe van Therrenburg/ residerende// binnen der stede van Ypren/ etc. Ende is byden// Houe toegelaten ende geconsenteert te mogen// printen. Ghegheuen tot Brugge den vijfthien// stẽ dach in Januario Anno. M.CCCCC.LI.

Onderteekent. M. L. de Zoete.

Ghedruct tot Leyden By mi Jan Mathijs// zoon/ Woonende op S. Pancraes// kerckgraft.

Ende men salse te coope vinden tot Aemstelre// dam ten huyse van Henrijck Aelberts// zoon Woonende in die Warmoes// strate Inden Ghulden Bybel.

Op de laatste bldz. het drukkersmerk van JAN MATTHYSZ.

[Zonder titelblad in de Univ. Biblioth. te Gent].

JACOBUS KONING was in 1806 in het bezit van een exemplaar, dat door HENDRIK VAN WIJN „*niet gemeen*" genoemd werd [1]). Ik heb dit exemplaar niet terug kunnen vinden, en veronderstel dat het door KONING genoemde [2]) adres „*Gheprent tot Leyden By mi* JAN MATTHYSZOON... *in* 1567. *Ende men sal se te cope vinden tot Amsterdam in die Warmoesstrate tot* HENRICK AELBERTZOON *in den ghulden Bybel*" op den titel zal gestaan hebben.

---

mulis excusum, multisque antiphonis, responsoriis, hymnis, aliisque eiusdem generis sacris cantionibus locupletatum. Lovanii, apud PETRUM PHALESIUM *Bibliopol. Iurat. Anno M.D.LXI.*" De band is afkomstig van de verkooping Bibl. Is. LE LONG, Amsterdam 17 Aug. 1744, 4⁰ no. 360.

[1]) H. VAN WIJN, *Huiszittend leven*, I, 5, Amsterdam 1867 p. 610.

[2]) *Naamlijst van eenige zeldzame boeken en manuscripten*, 1806 p. 93.

Dit is ten minste ook het geval met de uitgave van JAN ROELANTSZ. te Antwerpen van 1564, waar deze uitgave slechts een nieuwe titeluitgave van is. Alleen vel F is geheel nieuw gezet.

162. = Dit sijn die seuē// Weē vā onser lieuer Vrouwē int lange.

96 ongen. bladz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—F.

Onder den in rood en zwart gedrukten titel een afbeelding van de zeven weeën van de Heilige Maagd, voorgesteld door zeven zwaarden. Daaronder de approbatie: By consent vanden Houe/ ghegeuen// tot Bruessel ten twintichste in Meerte.// Anno xlvi. Onderteekent Vlierden.

De tekst begint op de keerzijde, bevat zeven ruwe houtsneden, de zeven weeën afbeeldende, en eindigt op de laatste bladz. met het adres:

Gheprent tot Leyden by mi Jā Bou-// wenszoon woo-// nende op S. Pancra-// tius kerckgraft. Int Jaer ons// Heeren M.D.LXXI.
En men salse te coope vinden tot Am// sterdam/ ten huyse van Henrick Al-// bertszoon woonende inde Wermoes-// strate/ inden Gul-// den Bybel.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

163. = Euan-// gelie en Epi-// stelen, alsoomen// die doort ghantsche// Jaere op alle Sondaghen// ende ander Heylighe dagē// inder heyligher Kerc-ken// hout. Met schone fi-// gueren op elcken// Euangelie ge-// stelt. By Consent van-// den Houe.

144 recto genummerde bladen (welke nummering bij vel B begint), 12⁰., Goth. letter, sign. [A]—M.

Om den in rood en zwart gedrukten titel een omlijsting in vier blokjes met ornament.

De keerzijde bevat een: Almanach gheduerende// tot LXXXVIII Jaren, waarop een kalender voor het geheele jaar volgt, en daarna nog: die ta-// fel om lichtelijck te moghen// vinden die Epistelen ende Euange-// lien en die ta-// fel van die heylige daghen. Dit voorwerk vult het

eerste vel, zoodat de tekst aanvangt op vel B, genummerd blad [1].

111 kleine houtsneden zonder kunstwaarde dienen ter illustratie van den tekst, die op het laatste blad recto eindigt. De keerzijde bevat approbatie en adres:

Dit Boecxken is gheuisi-// teert ende gheapprobeert/ seer neerste-// lijck ghecorrigeert by Meester Jasper// van Mere/ toeghelaten Correctoor vā-// der Keyserlijcker Mayesteyt/ eñ daer// by gheconsenteert te moghen prenten/ // sonder daer aen te misdoen. Ghegheuē// tot Bruessel/ Anno M.D.XLvij. den// xvij. Januarij.// Onderteeckent Adam Boudewijns.

Gheprent tot Leyden by// my Jan Bouwenszoon/ woonende op// sinte Pancratius kerckgraft.// Anno M.D.LXXI.

Eñ men salse te coope vin-// den tot Amsterdam ten huyse van// Henrick Aelbertszoon woonen-// de in die Warmoes straet// inden gulden Bybel.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Dit is het eerste gedeelte van de boven reeds vermelde: *Epistelen ende Evangelien van die Vasten*, in 1555 verschenen. Het daar gezegde omtrent het bestaan van een uitgave van 1555 van het hier beschreven gedeelte geldt natuurlijk ook omgekeerd.

Jan Bouwensz. doet zich daarbij dan als opvolger voor van Jan Matthysz., iets wat er toe bijdraagt, de volgende niet gedateerde uitgaven een weinig te rangschikken.

164. = **Die seuen Psal// mē metter glosen gedecla-// reert. Eñ met seuen deuote ghebeden.**

40 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—C, zijnde vel C een half vel.

Op den titel, in randwerk, David geknield en biddend; kroon en harp liggen vóór hem op den grond, terwijl Jehovah zich in de wolken aan hem vertoont.

De tekst begint op de keerzijde en eindigt op de laatste bladz.

waar onderaan het adres staat: Ghedruct tot Leyden bi mi Jan Ma// thijszoon woonende op dye// Hoygraft.
Eñ mē salse te Coope vindē tot Am-// stelredã in die Warmoesstrate ten// huyse van Henrijck Aelbert// zoon inde Gulden Bybel.

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage].

165. = Dē Rosegaert// vanden bevruch-// ten vrouwen.
Ghecorrigeert ende vermeerdert/ wt// dye boecken van dye alder expertste schrijuers/ dye// van deser materien (te weten van dye secreten/// ontfanghinghe/ baringhe/ ende conste der Vroe-// vrouwen) int Latijn gheschreuen hebben, als Al-// bertus Magnus/ Aristoteles/ Plinius/ Avi-// cenna/ Marcus varro/ eñ meer andere.// Ende oock wt Jason a pratis/ dye een dat// alder costelijcste tractaet int Latijn be// schreuen heeft vanden Vroe-// vrouwen conste.
By consent vanden Hove.
Noch zijn hier by ghestet veel schone// Addicien/ tot deser materien seer wel// dienende/ dye in gheen ander// boecken ghe-prent en zijn// ghewerst.
88 recto genummerde bladen, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—L. Op de keerzijde staat, iets verkort, hetzelfde woord Totten Leser dat ook in de uitgave van Bartholomeus Jacobsz. aangetroffen wordt [1]). Blad 2 recto begint met de Prologhe, en op de volgende bladz. begint de tekst, die geillustreerd is met nauwkeurige copieën naar de houtsneden in bovengenoemde reeds beschreven editie van 1530. Maar de tekst van het zoo vaak uitgegeven volksboekje is uitgebreid [1]). Op blad 66 recto beginnen nl.: die addicien die hier toe gedaē zijn/ om dē cranckē vrouwē medicinē hyer wt te makē, wederom met een afzonderlijke Prologhe. Hierna volgt dan op blad 85 recto: dye Tafel der Capittelen en op blad 86 verso de Latijnsch-

[1]) Dr. H. J. Broers noemt deze uitgave, in zijne studie *Onze oude vroedvrouwboeken (Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, Jrg. VIII, Amsterdam 1864 p. 372, 375), de vierde, en stelt den tijd van verschijnen op omstreeks 1560. Wat hij over het naar de Hervorming riekende uithangteeken van Hendrick Aelbertsz. zegt, is potsierlijk.

Hollandsche woordenlijst. Onmiddellijk hieronder staat op de laatste bladz. het adres: Ghedruct tot leyden By mi Jan Mathyszoō// wonende op die hoygraft. Eñ men salse te coepe// vinden tot Amsterdam. By Henrick aelberts// zoon wonende. Inden Gulden Byjbel.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Gent] [1]).

166. = Die Cronijcke// van Hollant/ Zeelant// ende Vrieslant/ van die ghe-// schiedenissen int corte/ met die// Cronijcke vandē Bisschop-// pen van Wtrecht/ ende// hoe dat Hollant eerst// begrepen is.

160 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—K.

Het in rood en zwart gedrukte titelblad, dat ook nog de approbatie: By Consent vanden Hove bevat, is besloten in een omlijsting, waarin bovenaan de Hollandsche leeuw in den tuin prijkt, houdende een banier, waarop een hamer met een nagel is afgebeeld; links en rechts figuren, die het rijkswapen en een oningevuld wapenschild vasthouden.

Onder deze randversiering het adres: Gheprent tot Leyden by my Jan// Bouwenszoon woonende op sinte// Pancratius kerckgraft.

De approbatie op de keerzijde van den titel is gedateerd tot Bruessel den derden dach Februarij. Anno vijfthienhondert sessendeertich en Ondertekent P. de Lens. Maar toch is deze druk stellig van veel later, blijkens den naam van Jan Bouwensz. als drukker. Het is overigens een woordelijke herdruk van de uitgave van 1541. [2])

De laatste bladz. bevat nog eens het adres: Gheprent tot Leyden

[1]) Onvolledig exemplaar; de titel ontbreekt en het laatste blad is beschadigd.

[2]) Deze is evenals de boven beschreven uitgaven van 1538 en 1539 (p. 136, 137) gedrukt door Willem Vorsterman te Antwerpen, en was verkrijgbaar bij Bartholomeus Jacobsz. De uitgave van 1541 kwam mij eerst sedert kort onder de oogen; een exemplaar bevindt zich in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht.

by my Jan// Bouwenszoon woonende op sinte// Pancratius kercgraft. Ende men salse te coope vinden tot// Amsterdam ten huyse van Henric// Aelbertszoon/ woonende inde// Warmoes straet inden// gulden Bybel.

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Ofschoon HENDRICK AELBERTSZ. door vele zijner uitgaven bewees, niet suspect te zijn op het punt van geloof, verleende hij toch hulp, waar het gold, bevriende andersdenkenden bij te staan. Zoo bleef hij in 1568 borg voor DAVID BARENDSZ., goudsmid *fugitief* [1]). Ook met zijn vakgenooten en andere bekende Amsterdammers stond hij op goeden voet. Toen in 565 zijn dochter BELYE met WILLEM JANSZ. ABSOLON trouwde, was PETRUS APHERDIANUS, de Rector van de Oude Zijde, getuige; en in 1571 was hij zelf getuige bij den doop van een zoontje van HARMEN JANSZ. MULLER [2]). Den roem van zijn petekind, den later zoo vermaarden graveur JAN MULLER, mocht hij evenwel niet meer beleven.

Het jaar 1571 is het laatste, dat ik op eenige uitgave van hem heb aangetroffen.

26 Febr. 1573 maakte hij en zijn vrouw voor den notaris Mr. CORNELIS VAN HAMERODE een mutueel testament [1]), vermoedelijk wegens den ziekelijken toestand waarin de vrouw zich bevond, want reeds 7 Maart daaraanvolgende werd MARY BARTELMEEUWS *in de Bybel* begraven. 18 Juni bewees hij toen bij de Weeskamer aan elk van de vijf kinderen, uit zijn tweeden echt gesproten, 600 Car. gl. als moederlijk erfdeel [3]), en ongeveer anderhalfjaar later, 2 Dec. 1574, werd ook hij in hetzelfde graf in de Oude Kerk bijgezet [1]).

Tot op het laatst bleef de bloeiende zaak in stand. Juist uit het laatste jaar, van 28 Aug. 1574, is in het Museum PLANTIN-MORETUS te Antwer-

---

1) *Oud-Holland* II p. 189.

2) *Oud-Holland* III p. 266.

3) Weesboek IX bl. 321 verso.

pen een rekening bewaard [1]), waaruit de betrekking tot PLANTYN blijkt, maar een ruimeren blik in den omvang van den boekhandel van HENDRICK AELBERTSZ. vergunt ons de afrekening, die na zijn dood plaats vond van de noodzakelijke boedelscheiding, want er waren vier minderjarige kinderen.

Uit zijn tweede huwelijk waren nl. vijf kinderen geboren, waarvan slechts GERBRANDT, geboren omstreeks 1553, meerderjarig was; hij was kort te voren gehuwd met de dochter van CLAES CORNELISZ. SCHAARSLYPER en overleed vóór Dec. 1581. Minderjarig waren BEATRIX, geboren omstreeks 1555, later impotent genoemd, ERYCKGEN, geboren omstreeks 1559 en later gehuwd met PIETER PIETERSZ. RYCKERT, BARTHOLOMEUS, geboren omstreeks 1561, later apotheker te Alkmaar [2]), en WEYNTGEN, gedoopt 11 Mei 1567.

31 Mei 1575 leverden Mr. JAN THYMANSZ. en Mr. CORNELIS VAN HAMERODE als curatoren van den boedel een rekening in [3]), waaruit het vermogen der vier minderjarige kinderen blijkt, en dit was niet gering. BELYE, de voordochter uit het eerste huwelijk, had in 1565 dan ook een bruidschat van 1400 Car. gl. meegekregen.

Een huis en erf, genaamd „de Gulden Bijbel" in de Warmoesstraat *„met het somerhuysken daer achter aen"*, oorspronkelijk getaxeerd op 3000 gl., maar *regart genomen hebbende op den tegenwoordigen tydt"* nu op 2600 gl.

Drie woningen daarachter in een slopje dat in de Pijlsteeg uitkwam (600 gl.)

Een huis in de Pijlsteeg, genaamd „Absalon" [4]) (900 gl.)

Een huis mede aldaar, bewoond door de Wed. ERM JANSDR. (600 gl.)

Een ledig erf, dat een tuin geweest was buiten de Jan Rodenpoort (20 gl.)

---

[1]) Mededeeling van den Heer MAX ROOSES te Antwerpen.

[2]) Hij verkocht 8 Maart 1605 het ouderlijk graf (*Oud-Holland* II p. 190.)

[3]) Weesboek X bl. 83 verso, benevens een aantal losse stukken daarbij behoorende.

[4]) Hier woonde in 1583 PETRUS APHERDIANUS *eertyts rector*.

Aan los goud- en zilvergeld ruim 845 gl.

Rentebrieven tot een bedrag van 70 gl. 's jaars, o. a. een van den schilder Barent Claesz. van 18 gl.

Een zylueren ouerdeckte cop.
Thijen sylueren lepellen.
Ses sylueren croesen.
Twee sylueren roemers.
Een syluer croese met letteren.
Noch het sijluer van sijn schutters tabbert.
Een gouden hoepring met een Sint Jans hooft.
Een gouden ladtring.
Een gouden cabelring.
Een gouden hoepring.
Een letterde riem.
Een zulveren peerlvyftich met een zulueren ruyt daer aen.
Een riem mit cley[n]ckgens.
Een root coralen vyftich met een vergult cruys.

Belast was de boedel met 778 gl. 16 st. aan verschillende boekprenters, boekverkoopers, papiermakers en papierverkoopers te Antwerpen en elders, o. a. 32 gl. aan Jan Florisz., boekverkooper te Groningen. Voorts met een schuld van 200 gl. aan den Rector Petrus Apherdianus, die geleend waren tegen 6 %.

Gerbrandt neemt pretentiën van boekverkoopers te Antwerpen en elders voor zijn rekening, tot een bedrag van 768 gl. 17 st. Voorts neemt hij over den winkel met alle er zich in bevindende *„boecken, pampieren, parkementen, caerten ende anders"*, door de erfgenamen *„mette voet ghestoeten"* voor 1420 gl., doch, aangezien van den voorraad veel verkocht bleek te zijn, door Hendrick Pietersz. *in de Vette Hen* getaxeerd op 1390 gl. [1])

Een merkwaardigen blik op den toestand van het toenmalig boekver-

[1]) Deze kreeg voor taxatieloon 6 gl.

koopersbedrijf in Nederland levert de lijst der inschulden, die ik daarom hier in haar geheel laat volgen, slechts de sommen in ronde cijfers afkortende.

AUCKEN GELIS, *boeckvercooper tot Leuwerden*	74 gl.
ALBERT CUYPER *tot Aernehem*	6 „
ARIAEN MATTHYSZ. *tot Leyden*	22 „
MACHTELT *die wedu van* ABRAHAM *tot Horn*.	4 „
ADAM BOOM, *boeckvercooper tot Groeningen*	10 „
ADRIAEN BARENTSZ. *tot Amsterdam*.	20 „
Doctor ADAM MYENS *tot Amsterdam*.	19 „
ANDRIES CUELENAER, *boeckuercooper*.	72 „
ADRIAEN, *boeckbinder tot Amersfort*	3 „
AUGUSTYN HEYNDRYCX *tot Leuwerden*	8 „
ANTHONIS JANS VAN BERLICOM *in Vrieslant, cremer* . . .	9 „
Mr. ARENDT CRYNS *tot Leuwerden*.	6 „
BARTHOLT LAMBRECHTS.	23 „
Mr. BARENT VAN WYNTRICX *tot Harderwyck, schoelmr.* . .	1/2 „
BARNARDUS JANS *tot Sneeck*	5 „
BOETIUS TA . . LIS *tot Sneeck*	3 „
BENEDICTUS *tot Haerlem*.	19 „
CORNELIS HUBRECHTS *boeckremer tot Alcmaer*	12 „
Mr. CORNELIS RECLOE *in den Hage*.	1 „
CORNELIS JACOPS *boecvercooper tot Alcmaer* [1])	11 „
CORNELIS QUAETGELAET *tot Leyden. woenende tot Swoll* . .	16 „
CLAES *opte Nieuwe Brugge, cremer* . , ...	9 „
DIERT WOUTERSZ. *tot Gouwe*.	34 „
DIRCK VAN DORTMONDT *tot Deventer*	16 „
ERYCK JACOPSZ. *tot Alcmaer*	3 „
FRANS HAYE	2 „

1) Door A. M. LEDEBOER (*De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland*, Deventer 1872 p. 2) vermeld op 1573.

Die wedu van Mr. GHYSBERT *tot Horn*	33	gl.
GELIS JANSZ., *boeckbinder tot Enchuysen*.	11	„
GERRIT THYMANS, *boeckvercooper tot Groningen*	21	„
GERRIT CONING *tot Haerlem* [1])	34	„
GELIS VAN BATSMAN *tot Swoll* [2]).	177	„
GERRIT BAERLE *tot Rene*	1	„
HANS VAN HOVEN, *boeckbinder tot Utrecht*	4	„
Heer HEYNDRYCK VAN DOESBURCH	26	„
HARMEN, *boeckbinder tot Horn*.	6	„
HANS GOVAERS, *boeckvercooper tot Franeker*	12	„
HEYNDRYCK WYLLEMS, *kremer tot Utrecht*	6	„
HUBRECHT, *kremer tot Amsterdam*	3	„
HEYNDRYCK, *boeckvercooper tot Haerlem*.	½	„
HEYNDRYCK *van Arnehem*	2	„
Mr. HEYNDRYCK HAELWEEGHEN *van Stynwyck*	39	„
HARMEN SANPERS *tot Stynwyck* [3])	2	„
HARMEN ALBERTSZ., *boeckvercooper tot Bolswert*	38	„
JAN BET JACOPSZ., *deser stede secretaris*	½	„
JAN VAN GOCH.	6	„
JOB MATTHEUSZ.	8	„
JACOB BOUWENSZ., *kremer tot Leuwerden*	5	„
JACOP BUYS *tot Amersfoort*.	7	„
JAN WYLLEMS, *boeckvercooper tot Campen*	½	„
Doctor Mr. JACOP *tot Haerlem*.	10	„
Mr. JACOP HEYN, *schoelmr. tot Amsterdam*	3	„
JAN GERRITSZ. VAN DER GOUWE	5	„

[1]) Was in 1560 als boekverkooper te Haarlem geadmitteerd (LEDEBOER u. s. p. 197).

[2]) Wordt door JACOBUS REVIUS *(Daventriae illustratae libri sex*, Lugduni Bat. 1651 p. 323) AEGIDIUS BATHMAN genoemd.

[3]) LEDEBOER (u. s. p. 354) noemt hem HERMAN 'T ZANGERS.

JAN VAN GOUWE *die soone*	19	gl.
JAN PAEDTS *tot Leyden*	12	„
Mr. DIRCK ARENDSZ.	2	„
MATTHYS, *boeckvercooper tot Groeningen*	3	„
PIETER PIETERSZ. SWART	5	„
PIETER SYMONSZ. *tot Dordrecht*	8	„
Pater MICHIEL *tot Synt Urselen bynnen Amsterdam*	12	„
PIETER HEYNDRYCXSZ., *boeckvercooper tot Campen*	10	„
PIETER OPMEER *tot Amsterdam*	2	„
PIETER BROUWER	51	„
POUWELS CYRIAQUES *tot Horn oft Enchuysen*	4	„
RICHAERT PAEFFRAET *tot Deventer* [1])	3	„
Die Rectoer van Woerden	1/2	„
REYER *die coster tot Oessane*	4	„
STEVEN JOOSSEN *tot Campen* [2])	28	„
SYMON JANSZ. *tot Delft* [3])	32	„
SYMON CORNELISZ. *tot Hoorn*	17	„
SYMON POUWELSZ. *tot Delft*	4	„
WYLLEM JAN GYSEN *tot Swoll*	9	„
Die huysvrou van WOUTER MATTHYSZ. *tot Groeningen*	6	„

---

1) Was dus langer werkzaam dan het door LEDEBOER (u. s. p. 130) genoemde jaartal 1565.

2) LEDEBOER (u. s. p. 220) noemt 1568 als het laatste jaar waarin hij voorkomt.

3) Door LEDEBOER (u. s. p. 118) wordt zijn werkzaamheid niet later dan 1569 geconstateerd.

OVERZICHT.

WILLEM JACOBSZ.

5 Mei 1547, drie dagen later dan HENDRICK AELBERTSZ. werd WILLEM JACOBSZ. als boekdrukker geadmitteerd [1]), en daarmede vervallen alle veronderstellingen van een vroegere werkzaamheid van dezen drukker, die door sommigen zelfs tot in de eerste jaren van de zestiende eeuw verlegd is.

Had JACOBUS KONING zijn plan ten uitvoer kunnen brengen en ons een geschiedenis der Amsterdamsche drukkers gegeven, dan zouden wij ook heel wat van de afkomst van WILLEM JACOBSZ. gehoord hebben. Hij zou dan de zoon van den burgemeester JACOB WILLEMSZ. VAN BEVERWAERDE geweest zijn, en vermoedelijk gehuwd met een dochter van DOEN PIETERSZ. [2]). Van dat alles is niets waar. Hij was gehuwd met een zuster van ALBERT JANSZ. CORTOOR, en Mr. DE ROEVER heeft het meer dan waarschijnlijk gemaakt, dat JACOB DIRCKSZ. OLYBLOCK, die omstreeks 1515 in het huis Engelenburg bij de Haarlemmersluis woonde, zijn vader was; voorts, dat hij een ouderen broeder, DIRCK JACOBSZ., had, ook boekdrukker, voor wien hij zich borg stelde, toen deze in 1568 de stad ontvlucht was [3]).

De Engelenburg had een goeden klank in den boekenwereld, maar sedert de persen van DOEN PIETERSZ. in 1532 waren blijven stilstaan, was

[1]) *Navorscher*, XVII p. 77.

[2]) Aanteekeningen van JACOBUS KONING in hs. op het Archief te Amsterdam.

[3]) *Oud-Holland*, II p. 188, 189.

onder dat uithangteeken geen boek meer verschenen. In den naam van het huis zijns vaders vond WILLEM JACOBSZ. gereedelijk aanleiding, zich als het ware tot opvolger van DOEN PIETERSZ. op te werpen, en het eerste boekje, dat mij als zijn drukwerk bekend werd [1]), draagt reeds in het adres dien naam.

167. = **Een seer schoen// deuoet boecxken gheheten der// Minnengaerdt/ daer ons in verclaert// wert/ die warachtighe duecht des Charitaets oft// der Liefden/ wiens kennisse allen kersten menschen// van noede is te weten/ op dat hy by valsche liefde// niet bedroghen en werde/ ouermits datmen sonder// die Charitaet ofte liefden niet salich en mach werdē// Geuisiteert ende gheapprobeert bi dē Eerwaerdigē// heere ende Meester Ruardus Tapper van Enchu-//sen/ Doctoor inder heyligher Godheyt/ eñ Deken// van sinte Peters kercke/ binnen Louen.**

Ghemaect van broeder Cornelis Rauen/ die min-//ste onder die Minrebroeders.

Prouerb. x. i. Petri. iiij.

Alle die sonden bedect die Charitaet:

Prime Joannis. iiij.

Laet ons malcander lief hebben/ want die liefde// is wt Godt/ eñ alle die ghene die lieft heeft die is vā// Godt gheboren ende kent Godt/ die niet lief// en heeft die en kent Godt niet/ want// God is de Charitaet.

104 ongen. bldz., kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—G, zijnde vel G een half vel.

Onderaan op het in rood en zwart gedrukte titelblad staat het adres: **Gheprent tot Aemstelredam/ in sinte Annē straet// by mȳ Willem Jacobzoon/ in Enghelenburch.// Met Keyserlycke Priuilegie van twee iaren.**

Op de keerzijde staat dit privilegie in zijn geheel afgedrukt.

---

[1]) Aan P. A. TIELE schijnt een uitgave van 1547 bekend geweest te zijn (*Bibliographische adversaria*, I, 's Gravenhage 1873-74 p. 136).

Het was: Ghegeuē in onser stat vā Brussele den. ix. dach Julij. Anno. xv. hondert achtē veertich. Onderteikent. P. de Lens.

Bladz. 3 en 4 bevat de Prologhe en op p. 5 begint de tekst onder een houtsnede, een visioen van St. JOHANNES, en eindigt op de laatste bladz., waar onderaan nog eens het adres: Gheprent tot Aemstelredam/ aen// die oude syde in sinte Annen straet/ by my// Willem Jacobzoon/ in Engelenburch.// Anno 1548. dē. xiij. Septembris, benevens een boekdrukkersmerk.

[Univ.-Bibliotheek, Amsterdam.
Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Dit boekdrukkersmerk bestaat slechts uit de initialen van WILLEM JACOBSZ., maar spoedig liet hij een ander maken, dat de Engelenburg te zien geeft. Hij volgde daartoe het merk van DOEN PIETERSZ. [1]) na. Het komt voor op een herdruk van het pas beschreven boekje:

168. = Een seer scoō// deuoet boecxken geheten der// Minnegaert/ daer ons in

---

[1]) Afgebeeld boven p. 49.

verclaert// wert/ die waerachtighe knecht des// Charitaets oft der Liefdē/ wiens// kennisse allē kersten menschē// van noode is te weten.
Ghemaect vā broeder Cornelis// Kauen/ die minste onder die// Minre broeders.
Prouerbi. x. i. Petri. iiij.
Alle die sondē bedect die Charitaet
Cum gracia & Priuilegio.

96 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—F.
Om den in rood en zwart gedrukten titel eene fraaie renaissance-omlijsting, die onderaan nevens het wapen van Amsterdam den naam van den drukker bevat: Willem. Jacobszē.
De keerzijde is onbedrukt en de Prologhe begint op bl. 3. Behalve de houtsnede op bldz. 5 zijn in deze uitgave nog eenige

andere houtsneden geplaatst; op p. 8, 24 en 188 een voorstelling van het planten van den boom des Charitaets, p. 36 De boodschap van den engel aan Abraham, p. 53 en 80 Koning David, p. 73 Paulus [1]).

Het adres staat op p. 95: Gheprēt tot Aem-// stelredam/ aen die oude side in Sinte// Annen straet/ bij mij Willem Ja-// cob zoon/ wonende in En-// ghelenburch., en daaronder het hiernevens afgebeelde nieuwe merk.

De laatste bladz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Inmiddels was het Willem Jacobsz. gelukt een aantal houtblokken machtig te worden, die eertijds in den Engelenburg van Doen Pietersz. gebruikt waren. Wij zien ze het eerst aangewend in:

169. = Costumen/ usantien// Pollitien/ ende stijl/ van procederen/ // der Stadt Jurisdictie/ Eñ vrijheyt vā Utrecht// gheapprobeert eñ ghedecreteert/ by de// K. M. Onsen alre ghenadichste Her-// ren/ als erf Heere der Stadt. Stedē// eñ Landen van Utrecht. Inden// Jare ons. Herē. M.CCCCC.// Ende. L.

17 bladen voorwerk en 60 genummerde bladen, 4°., Goth. letter, sign. van het voorwerk [A]—E, zijnde E slechts een ingevoegd blad, en verder A—P.

Onder den rood en zwart gedrukten titel het wapen van de stad Utrecht in kleuren gedrukt en de naam U—trecht. Het geheel aan vier zijden omgeven van ornamentblokjes en onder deze omlijsting: Cum gratia & Priuilegio.

Dit privilegie staat op de keerzijde en de volgende bladz.: Ghedaen inden voors. secreten rade gehouden te// Bijns den vijfsten dach Decembris int Ja-// re. M.D. eñ L. Eñ was ghetekent// Ulierden.

De rest van het voorwerk wordt ingenomen door Dye Tafel,

[1]) Deze houtsnede is eigenlijk een sierletter P.

terwijl het ingevoegde blad E Die faulten des tafels en Die faulten vanden boecke bevat.

De tekst begint op bl. 1 recto en is op blad 60 recto voltooid, waar tevens het rood en zwart gedrukt adres staat: Gheprent tot Aem-// stelredam aen die oude side/ in sint Annen straet// in Enghe-lenburch/ by mi Willem Jacob// zoon Gheswooren Boeckprenter der// Keyserlijcker Maiesteyt.// Ende men salse te Coop vynden binnen// der stadt Vtrecht/ ten huyse vā Jan van Gelre// Eñ den seluen Jan van Gelre/ en houter// anders geen by hē doen drucke van// met syū eygen hant geteyckēt. Hieronder wederom het wapen van de stad Utrecht, in de twee kleuren gedrukt, tusschen de woorden Cū Gratia — a priuilegio, benevens de eigenhandige onderteekening van den uitgever.

Boven het privilegie, en voor het begin van de verschillende artikelen is des Keizers wapen afgebeeld, maar zeer fraai is dit op de laatste bladz. te zien, omgeven door ornamentblokjes, die ons uit de door Doen Pietersz. uitgegeven werken reeds bekend zijn.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Britsch Museum, Londen].

Uit het aan Jan van Ghelre Goertsz. *Burgher ende Coopman wonende binnen die stadt vā Vtrecht* gegeven privilegie blijkt, dat deze vergunning had gevraagd, de *Costumen* bij Seruaes van Sassen *gheswooren prenter woenende tot Loeuen oft eenighen anderen gheswooren prenter residerende binnen dese sinen Maiesteyts nederlanden* te laten drukken. Hij was dus eerst van plan geweest het werk aan Servaes van Sassen te Leuven te gunnen. En dat dit Willem Jacobsz. te beurt viel is zeker niet aan het werk ten kwade

gekomen, want de druk laat niets te wenschen over. WILLEM JACOBSZ. was dan ook een drukker die gebruik wist te maken van de gelegenheid om aan zijn Engelenburg den roem te verschaffen van zijn voornamen voorganger. Zagen wij toch, dat hij een aantal houtblokjes uit diens magazijn had weten machtig te worden, en voor deze *Costumen* had hij zich een nieuw stel letters aangeschaft. Was het wellicht hiervoor, dat hij zich genoodzaakt zag, een schuld van 2 Karolusguldens op zijn bezittingen op te nemen? De daarop betrekking hebbende acte in het archief van het Burgerweeshuis is reeds door den heer J. F. M. STERCK medegedeeld [1]).

Wij JAN CLAESZOON VAN HOPPEN *ende* HENRICK JANSZOON CROOCK, *Schepenen in Aemstelredamme oirconden ende kennen dat voor ons quam* WILLEM JACOBSZOON *boeckprenter, Ende geliede schuldich te wesen 't Kalende Ghilt in die heyliger Stede binnen desz. stede de somme van twee karolus gulden tot twintich stuvers vande ordonnancie vande munte die ingegaen is den eersten Julij anno X Vc negen ende dertich gerekent jaerlicxe losrenten houdende op alle zijn goeden roerende ende onroerende tegenwoirdich ende toecoemende te betalen dese renten alle jaer in februario, behoudelicken datmen dese renten tot allen tijden zal moeghen lossen mits gevende ende betalende voor elcken penninck der voorsz. renten achtien diergelijcke penn. ende daertoe d'onbetaelde verschenen renten nae beloop des tijts. Voorts quamen voor ons schepenen voornt. mr.* BART. HENRICX *cyrurgyn ende* MARTEN WALICHSZOON *Inde vergulden trip, beloovende te samen en elcx een voor all als waerborghen de voorsz. renten jaerlicx zelver te betalen, indien de voorn.* WILLEM JACOBSZOON *in dit te doen gebreckelick bevonden wordde; des beloofde de voorsz.* WILLEM JACOBSZOON *wederom zijn voorn. waerborghen van dese lossenisse ende waerborchtochte vry ende scadeloos te houden als 't behoort, sonder arch*

---

[1]) *Jaarboekje van Alberdingk Thijm*, 1897 p. 193—196. — J. F. M. STERCK, *Uit de geschiedenis der Heilige Stede te Amsterdam*, Amsterdam 1898 p. 40, 41.

ende list. In oirconde desen brieve bezegelt mit onsen zegelen. Gegeven upten achsten dach in februario, int Jaer ons heeren duysent vijffhondert ende vijftich [1]).

170. = Carmen// scholasticum/ in gra-//tiam puerorum compositum/ Au-// tore Cornelio Haecmundano// parathalassio/ Iuuētutis Aem-//stelredamicae ad nouum Vr-// bis latus formatore/ Anno.// 1.5.5.3. in quo infelicem// huius tempores statum// deplorat/ & profeli-// ci pacis successu// deprecatur.

8 ongen. bldz. kl. 8°., Lat. letter, zonder sign.

Om den titel zijn de vier houtblokjes met het wapen van Amsterdam en de emblemen der vier Evangelisten afgedrukt, die WILLEM JACOBSZ. uit den voorraad van DOEN PIETERSZ. had. De keerzijde van den titel is onbedrukt en de titel begint op p. 3. Aan het einde staat het adres: Excusum// Aemstelredami/ in antiquo// latere in vico diuæ Annæ/ per me// Guilielmum Iacobi/ sub inter-// signio arcis Angelice.

[Britsch Museum, Londen] [2]).

171. = **Carmen Sap-// phicum/ quo a Deo opt. max. contra// hostium conatus auxilium/ ac sibi salu-// tem precatur geus Caesaria. Authore// Cornelio Haecmundano iuuen-// tutis noui lateris apud// Aemstelredamos// (quod vocant) institutore// Anno. 1554.// 12 Calend.// Jan.**

16 bldz. kl. 8°., Goth. letter, zonder sign.

De keerzijde van den titel is onbedrukt, en de tekst begint op p. 3.

---

1) Daar hier toen nog de Paaschstijl geldende was staat 8 Febr. 1550 gelijk met 8 Febr. 1551 van de tegenwoordige tijdrekening.

2) De beschrijving van deze zeldzame boekjes heb ik te danken aan den heer CAMPBELL DODGSON te Londen.

De vraag die jaren geleden door J. C. BOERS over den schrijver van het tweede dezer boekjes gedaan werd bleef onbeantwoord (*Bouwsteenen. Eerste jaarboek der Vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis*, 1869—1872 p. 116).

Onder den titel staat het Keizerlijk wapen.

De notenbalken van vier lijnen die er in voorkomen zijn met inkt ingevuld.

Op de voorlaatste bladz. staat het wapen van Amsterdam en daaronder het adres: **Excusum Aemstelredami in Antiquo la//tere/ in vico diuae Annae/ per me Guillel-//mum Jacobi sub intersignio arcis// Angelicae.**

De laatste bladz. is onbedrukt.

[Britsch Museum, Londen].

Het meest bekend is WILLEM JACOBSZ. zeker geworden door de volgende uitgave:

172. = **Succincta// enarratio miraculorū quae// gloriose operatus est dominus per// venerabile Sacramentum, in Sa-//cello sacri loci in Amstelredam,// excerpta ex libris & literis// per notarios & sigilla con-//firmatis, in quibus mira-//cula ipsa plenius de-//clarantur.**

24 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—B, zijnde vel B een half vel.

De titel is omgeven door een omlijsting die bestaat uit dezelfde houtblokjes, waarmede DOEN PIETERSZ. in 1523 den titel van zijn *Evangelien* versierd had [1]), bovenaan het wapen van Amsterdam tusschen de symbolen der Evangelisten JOHANNES en MATTHEUS, onderaan die van MARCUS en LUCAS.

De keerzijde bevat een ander kunstwerk uit de nalatenschap van DOEN PIETERSZ., maar in een schromelijken toestand, nl. de fraaie houtsnede van JACOB CORNELISZ. van 1518, voorstellende het Mirakel van Amsterdam, [2]) en waarvan DOEN PIETERSZ. in 1523 nog een goeden afdruk gaf in ALARDUS, *Ritus edendi Paschalis Agni*. Om deze prent in 4°-formaat te doen passen in

---

1) Zie boven p. 56.

2) Zie boven p. 63.

een kl. 8°-boekje, heeft WILLEM JACOBSZ. zich niet ontzien aan drie zijden een strook van het houtblokje af te snijden; de linkerzijde heeft het het meest moeten ontgelden.

Bldz. 3 bevat een spreuk uit het Boek der Wijsheid, en een opsomming van de getijden die ter herdenking van het Sacrament moesten gelezen worden.

Daarna volgen van bldz. 4 tot 8 een aantal bevestigingsbrieven van het Mirakel door den Magistraat van Amsterdam, en door eenige Bisschoppen van Utrecht. De tekst van de lessen betreffende het Mirakel vullen het boekje verder tot op p. 23, waar ook het adres staat: Excusum Aem// stelredami/ in Antiquo latere/ in// vico viuae Annae, per me Guillel-// mum Jacobi, sub intersignio// arcis Angelicae.

De laatste bladz. wordt geheel ingenomen door een fraai geteekend wapen van Amsterdam.

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Van deze uitgave bestaat een variant:

173. = Succincta// enarratio miraculorū quae// gloriose operatus est dominus per// venerabile Sacramentum/ in Sa-// cello sacri loci in Amstelredam,// excerpta ex libris & literis per// notarios & sigilla confir-// matis, in quibus miracu-// la ipsa plenius decla-// rantur.

Multū enim valere tibi// soli super erat semper.// Sapi. XI.

32 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—B.

De keerzijde bevat dezelfde oude houtsnede, maar nu aan de rechterzijde nóg meer afgesneden.

Bldz. 3 bevat eveneens hetzelfde als de vorige uitgave, maar practischer ingericht door de afscheidingen tusschen de verschillende getijden enz.

Verder is de tekst gelijk aan dien van de vorige uitgave, maar daar een grootere letter gebruikt is, neemt hij meer plaats in

beslag, de brieven van p. 4 tot 9, de lessen van p. 10 tot 29, waar tevens het adres staat: **Excusum Aem// stelredāmi, in Antiquo latere, in vico// diue Annae, per me Guielmum** (sic.)// **Jacobi, sub inter-signis artis// Angelicae.**

Bldz. 30 bevat wederom het fraaie wapen van Amsterdam, benevens de spreuk: **Subest enim tibi cum volueris posse. Sap. XII.**

Bldz. 31 tot 33 zijn onbedrukt.

[Bisschoppelijk Museum, Haarlem.
Begijnhof, Amsterdam].

A. J. PLUYM, die het uitvoerigst dit boekje beschrijft, heeft voldoende bewezen [1]), dat de uitgave niet vóór 31 Aug. 1555 kan en hoogstwaarschijnlijk zeer kort daarna moet verschenen zijn, al kende men er vroeger meestal een hoogeren ouderdom aan toe [2]).

Omstreeks denzelfden tijd [3]) zal WILLEM JACOBSZ. ook de beschrijving

[1]) A. J. PLUYM, *Het H. Sacrament van Mirakel en de H. Stede te Amsterdam*, *Nieuwe uitgave*, Amsterdam 1869 p. 121, 122. Hij heeft slechts het eerste der beide beschreven uitgaven gekend. Verkeerd zijn zijne gevolgtrekkingen aangaande de prent van JACOB CORNELISZ., dat er van dit of een ander mirakelboekje een uitgave moet verschenen zijn in 1518, omdat die prent dat jaartal draagt. Immers de prent vormt op zichzelf een geheel, en zoowel DOEN PIETERSZ. in 1523 als WILLEM JACOBSZ. in 1555 maakten er slechts gebruik van om hunne uitgaven te versieren. PLUYM was echter niet de eerste die deze fout maakte. JOHANN CHRISTIAN SEIZ had het meer dan een eeuw vroeger ook reeds gedaan (*Het derde jubeljaar der uitgevondene boekdrukkonst*, Haarlem 1740 p. 192). En KRAMM plaatst het boekje eenvoudig op 1518 (*De levens en de werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders*, enz. I, Amsterdam 1857 p. 267), hierin verschillende catalogi volgende, o. a. dien van JACOBUS KONING, Amsterdam 1833 (II p. 206 no. 513) en al dien van JANUS BROUKHUSIUS, Amsterdam 1708 (no. 1571).

[2]) Zoo spreekt de catalogus van de verkooping der anonyme bibliotheek te 's Gravenhage 8 Oct. 1764 zelfs van *circa 1500* (III p. 103 no. 1520).

[3]) In den zooeven genoemden catalogus van de verkooping der anonyme bibliotheek te 's Gravenhage 8 Oct. 1764 staat ook deze uitgave op *omstreeks 1500* (III no. 3159). De samensteller was trouwens niet gelukkig bij het catalogiseeren dezer mirakelboekjes, want

van het Mirakel in de landstaal hebben uitgegeven, waarvan hij in 1568 ook gedateerde drukken in den handel bracht.

174. = Hier beghint// die vindinge vant hoochweerdige/ ē// heylighe Sacrament/ int vier ende vlam mi-// raculoselijc ongequetst ē geheel geconser-// veert/ het welcke rustende is/ binnē der// stadt vā Aemstelredam/ ē die plaetse// wert ghenoemt ter heyliger Stede.

Noch volgē hier na veel schone ē wōder-// lijcke miraculē/ die welcke ter selfder plaetsen// geschiet zū/ in personē die haer beloftē of// ferhādē ē gebedē daer gedaē hebbē.

40 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]--C, zijnde vel C een half vel.

Onder den titel staan drie kleine houtsneden, de hostie in de vlammen tusschen de wapens van Amsterdam en van Holland, en een vers uit den Bijbel: Siet die hant Gods is niet vercort/ // om salich te maken/ noch zijn gehoor verhart// om te verhoren/ mer v sonden hebben een// scheydinck tussē v/ ē v God gemaect/ ē// v misdaet heeft zijn aenschijn vā v ver// holen/ om niet te v'horen. Esa. Lix.

De keerzijde bevat weer dezelfde verminkte houtsnede van Jacob Cornelisz. van 1518, die Willem Jacobsz. ook al bij de *Succincta narratio* gebruikt heeft [1]), maar nu zoo afgesleten, dat de voorstelling ternauwernood te herkennen is [2]).

De tekst begint op bldz. 3 en is voltooid op bldz. 38, waar onderaan het adres staat: Ende is gheprent tot Aemstelre-// dam/

---

de twee straks te melden gedateerde drukken van 1568 zijn bij vergissing op 1563 gebracht (no. 3160 en 3161). Nog wordt er een vierde druk vermeld (no. 3162), wellicht de 17ᵉ-ecuwsche nadruk van Joannes Stichter, waarvan een exemplaar in het Museum Amstelkring te Amsterdam berust.

1) Zie boven p. 247.

2) In dezen toestand heeft Is. le Long de fraaie houtsnede laten copieeren voor zijne *Historische beschryvinge van de Reformatie der stadt Amsterdam*, Amsterdam 1729 p. 199.

aen die oude side/ in sinte// Annen straet/ by my Wil// lem Jacobs zoō/ woenen// de in Engelenburch.

Bldz. 39 wordt bijna geheel ingenomen door het gekroonde wapenschild van Amsterdam, waaronder de spreuk: Dit is die din-// gher des Heeren. Exo. viij.

De laatste bldz. is onbedrukt.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Biographische bijzonderheden omtrent WILLEM JACOBSZ. zijn helaas zeer schaarsch. In 1557 wordt zijn huis in de St. Annastraat op slechts 20 £ getaxeerd en daarbij wordt hij in het register der taxateurs „*boeckebinder*" genoemd [1]). De zoo vaak voorkomende vereeniging van de bedrijven van boekbinder en drukker in die tijden, zien wij dus ook weer bij hem. In 1554 had WILLEM *in Engelenburg bouckprintere* ook papier ten behoeve van de secretarie geleverd [2]).

175. = [Stedelijke ordonnantie op de pest].

[Geen exemplaar bekend].

Het bestaan van deze ordonnantie blijkt slechts uit een post van de Thesauriersrekeningen, waarbij hem 28 Mei 1558 5 sc. 8 p. uitbetaald worden voor „*diuersche ordinañ bij myn heeñ gemaickt op de ziecte van der pestilentie te drucken ende aen der stede poerten kerckdoeren paelhuys ende doere van der stadthuys te cleven*" [3]).

Een andere aan hem toegeschreven ordonnantie bestaat niet, nl. de *Ordonnantie ende Placcaete van dye Con. May. beroerende van den gouden ende silueren munten. Gheprent tot Aemstelredam in sint Annen straete. By mi* WILLEM JACOBZOON *woenende in Engelenburch* [4]).

[1]) Register der taxateurs p. 124.

[2]) Thesauriersrekening 1554 p. 93.

[3]) Thesauriersrekening 1558 p. 111.

[4]) P. A. TIELE, *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten*, I, Amsterdam 1858 p. 47. Ik kan niet anders aannemen dan dat TIELE zich verschreven heeft. De door hem genoemde

176. = ORARI.// V.M SECVNDVM OR.// dinem re// gularium capi.// tuli Windesemēsis.

AMSTERODAMI EXCV// debat Gelelmus Iacobaeus// in castro Angelico.// 1563.

272 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—R.

De titel is omgeven door dezelfde houtblokjes als de titel van de *Succincta enarratio* (no. 172).

De keerzijde is geillustreerd door een Maria-Visitatie, omgeven door een rand bestaande uit bloemen, vogels en een jachtscène. Van bldz. 3 tot 20 staat de kalender, op de laatste bldz. besloten met een kleine houtsnede, CHRISTUS aan het Kruis, tusschen MARIA en JOHANNES (oorspronkelijk een sierletter T).

Dan volgt de tekst, voorzien van 12 kunstlooze houtsneden, tot op bladz. 270. Bladz. 271 bevat nog eens het adres: AMSTERODAMI EXCVDE-// bat Gelelmus Iacobaeus in castro// Angelico. Decimo Calēdas Maias.// 1563, en daaronder een houtsnede, de Mis van St. Gregorius. De laatste bladz. bevat slechts het reeds meermalen door WILLEM JACOBSZ. gebruikte groote wapen van Amsterdam.

[Bissch. Museum, Haarlem.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage] [1]).

177. = Copie.// BY DEN CONING.

12 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—B, zijnde vel B een half vel.

Zonder afzonderlijk titelblad begint dit plakkaat tegen den uitvoer van granen met een groote sierletter O. Het eindigt op bladz. 9 en is: Ghegeuē in onser Stadt vā Bruesseie........ den

---

ordonnantie is in het opgegeven jaar niet door WILLEM JACOBSZ. maar door JAN EWOUTSZ. gedrukt, en vier verschillende uitgaven er van heb ik boven beschreven (no. 124—127).

[1]) Zeer onvolledig exemplaar.

vijfthiendē dach in Septēber. Anno. Duysent vijf. Hondert Ēn vijf ende Sestich. Bldz. 10 bevat nog de publicatie van dē duerwaerder..... gepubliceert opten. xxij. septēbris Anno. Duysent vijf Hondert vijf Ēn Sestich, benevens de collatie: Opten twee ēn twintichstē Septembris Anno/ Duysent vijf. Hondert vijf ende Sestich. Onderaan staat het adres: Gheprint tot Aemstel-//redam aen die oude side in sint Annen straet// by my Willem Jacobzoen Woenende// In Enghelenburch. Bldz. 11 wordt geheel in beslag genomen door het groote wapen van Amsterdam, omgeven in een lijst van ornamenten. De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Gent].

178. = COPIA COPIÆ BYDEN CONINCK.

Dit opschrift staat boven het in plano gedrukte plakkaat tegen de beeldstormers: Ghegeuen in onser Stadt van Bruessele..... den. xxv. en dach augusto. xv. c. Sessentsestich. Er onder staat de publicatie van den Deurwaarder van het Hof van Holland Jan Franchois: binnē der stede van Aemstelredam..... den tweeden september Anno. viftien. Hondert ses ende tsestich, benevens het adres: Dit is Gheprent/ met Consent van mijn. H. die. B. M. by myn Willem/ Jacobzoen in Enghelēburch.

Bovenaan staan drie wapentjes, dat van Holland, van den Koning en van Amsterdam.

[Univ. Bibliotheek, Gent].

179. = Gheboden ēn wtgeroepē metter Clocke van we-//ghen dē Hoochgeborē Heere mijnen Heere van Noortkarmes/ Capiteyn generael/ mitsghaders den// Schout Burghermeesterē Schepenen en Raede der Stede van Aemstelredam/ optē. xij. dach in// Meye Visthien Hondert/ seuen ende Tsestich.

Deze titel, tusschen de wapentjes van den Koning en van Amsterdam, staat boven de ordonnantie in plano.

Het adres staat onderaan: **Gheprint tot Aemstelredam/ by my Willem Jacob soon/ woonende** (sic.) **in sint Annen straet/ in Enghelenburch.**

[Univ. Bibliotheek, Gent].

180. = **Hier beghint// die vindinghe vant hoochweerdighe/ // en̄ heylighe Sacrament/ int vier en̄// vlam miraculoselijck ongequest/ ende// gheheel geconserueert/ het welc-//ke rustende is// binnen der stadt// van Aemstelredam/ ende// die plaetse wert ghe-// noemt der Hey-//liger stede.**

Noch volghen hier nae veel schone// en̄ wonderlijcke miraculen/ die welcke// ter selfder plaetsen ghescyiet zijn/ in/, persoonen die haer beloften offer-// hande ende ghebeden daer// ghedaen hebben.

40 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—C, zijnde vel C een half vel.

Onder den titel staan drie kleine houtsneden, de hostie in de vlammen, tusschen de wapens van Holland en van Amsterdam, deze beide anders dan in den vorigen druk van hetzelfde boekje. Het bijbelvers uit Esaia 59, dat in de vorige uitgave ook op het titelblad was afgedrukt, staat nu op p. 2, waaronder een kleine houtsnede, de zieke man op zijn legerstede [1]), het een en ander ter vervanging van de nu zeker al te versleten houtsnede van Jacob Cornelisz.

De tekst begint op p. 3 en is voltooid op p. 38, waar onderaan

[1]) Gecopieerd in Is. le Long, *Historische beschryving van de Reformatie der stadt Amsterdam*, Amsterdam 1729 p. 199. Deze houtsnede is weinig toepasselijk en ik waag de veronderstelling dat ze oorspronkelijk bestemd geweest is voor het een of ander geneeskundig boekje. Zij sluit zich in behandeling en opvatting geheel aan bij de houtsneden in de geneeskundige boekjes uitgegeven door Cornelis Karelsen. De verontwaardiging van le Long over dit prentje (u. s. p. 208) is dan ook vrijwel misplaatst „*Wat gelykenisse heeft die met de voorgaande Afbeeldinge, of met de beschryvinge van 't gewaande Miraakel? Immers niets; want men siet in deselve niets anders als een siek man te bedde leggende, en een Dokter daar by staande; en alsoo niet de minste overeenkomst met het Boexken hebbende.*"

het adres staat: Ende is gheprent tot Aemstelredam// aen die oude sijde in sinte Annen// straet/ by my Willem Ja// cobszoon/ woonende// in Engelenburch.// Anno. M.CCCCC.Lxviij.// den xv. dach Junij.

Daar het laatste blad uit het eenige mij bekende exemplaar van dezen druk gescheurd is, kan ik niet zeggen, wat er op staat.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage] [1]).

Van dezen druk bestaat een veel besproken variant:

181. = Hier beghint// die vindinghe van't hoochweerdighe/ // ende heylighe Sacrament/ in 't vyer// ende vlam/ miraculeuselic ongequetst// ende gheheel geconserveert/ het welc// ke rustende is binnen der Stadt van// Amstelredam/ ende die plaetse// werdt ghenoemt der// Heyliger stede.

Noch volghen hier na veel schoone// ende wonderlicke miraculē/ de welcke// ter selfder plaetsen gheschiedt zijn/ in// persoonen die haer beloften/ offer// handen ende geveden daer// ghedaen hebben.

40 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—C, zijnde vel C een half vel.

Onder den titel staan dezelfde kleine houtsneden afgedrukt, als in den vorigen druk, en spellingverschillen daargelaten is de keerzijde ook gelijk, maar de tekst, die eveneens op bldz. 3 begint, eindigt niet op p. 38 maar op p. 39, waar onderaan het

[1]) In dit exemplaar is een vrij nauwkeurige copie in houtsnede van de houtsnede van JACOB CORNELISZ. gebonden, met de volgende verzen er onder in boekdruk:

Lof wonderlijck ghebenedijt heylich Sacrament/
Mieraculoos gheuonden binnen Aemstelredam/
In verste Landen zijn v mieraculen wel bekent/
Een Vrouken dat nam v wtten vierijghen Vlam/
Alsmē schreef. M.CCC.xLv. veel teykenē men dan vernam/
Ter Zee/ te Lande ouer al zijn v crachten Present.

Ter onderscheiding van origineel en copie kan ik bv. opgeven dat op het eerste op het tafeltje voor den zieken man een glas en een schotel staan, op de laatste slechts de schotel, dat op het eerste de blaasbalg op den grond half geopend is, op de laatste gesloten, enz. Van deze copie berust ook een exemplaar in 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

adres staat: Ende is gheprent tot Aemstelredam/// aen die oude syde/ in Sinte Annen// straet/ by my Willem Jacobsoon/// woonende in Enghelen-// burgh.// Anno M.CCCCC.Lxviij.// den xv. dach Junij.
De laatste bladz. is onbedrukt.

[Amstelkring, Amsterdam.
Begijnhof, Amsterdam].

LE LONG merkte het eerst een vrij groot verschil op in den tekst van deze twee drukken (de groote brand van Amsterdam wordt in den eersten druk in 1452 in den tweeden op 1352 geplaatst), vooral in het verhaal van den blinde, die voorbij de Kapel gaande, daar binnen *„een groot gheluyt"* hoorde. In den eerst beschreven druk wordt als reden hiervan slechts opgegeven, dat *„die gilde susterē vandē heyligen Sacrament binnen die heylige stede te samen haer gilde maeltijt atē"*, maar in den tweeden wordt niet alleen de toelichting gegeven *„op welcken dach groote devotie gheschieden in de voorseyde Capelle, van Lof-sanghen ende Ghebeden, ende grooten toe-loop was vanden volcke"*, maar zelfs wordt aan het einde van het verhaal gewaarschuwd tegen de meening *„dat sy vrolicke maeltijt atē inde heylige stede"*. Hij schrijft dit verschil natuurlijk gaarne toe aan de *„valsch-hertigheit der Papisten, datse op een en den selven dag, namentlyk den* 15*den Juny* 1568 *tweederleye verschillende Exemplaren hebben gedrukt en uytgegeven"* [1]. Mijns inziens te onrechte. Wel acht ik het niet onwaarschijnlijk dat de eerste lezing in 1568, aan vele Katholieken aanstoot had gegeven, daar ze vatbaar was voor verkeerde uitlegging van de zijde der Hervormden, die toen al vrij veel te zeggen hadden in de stad, en dat daarom WILLEM JACOBSZ. in een nieuwe oplage van het boekje een kleine weinig zaakrijke wijziging aanbracht, die alle misverstand moest wegnemen. Die nieuwe oplage moet zeer kort na de oude gedrukt zijn, want het prentje op p. 2 is niet merkbaar meer afgesleten, en de drie wormgaatjes op den achtergrond zijn

---

[1] Is. LE LONG u. s. p. 334.

nog even groot, en zoo kwam WILLEM JACOBSZ. er zelfs toe, de dateering niet te wijzigen.

Veel vreemder vind ik het, dat deze boekjes, zoowel als de *Succincta narratio* van 1555, uitgegeven zijn, zonder dat de kerkelijke goedkeuring er in afgedrukt was. Gezondigd tegen de plakkaten heeft WILLEM JACOBSZ. stellig niet. Daartoe was hij door zijn werkzaamheid veel te nauw verbonden aan het geestelijk en wereldlijk gezag in Amsterdam.

Nadat WILLEM JACOBSZ. 23 jaar lang als boekdrukker te Amsterdam gevestigd was geweest, onderwierp hij zich aan het oordeel van CHRISTOFFEL PLANTYN, den architypograaf te Antwerpen, om uit diens handen een certificaat te ontvangen. Het is geregistreerd in de archieven van het Museum PLANTIN-MORETUS en luidt: [1])

Le 25 *Aoust* 1570.

WILLEM JACOBSEN *bourgeois d'Amsterdam s'estant comparu devant moy premierement m'a exhibé ses lectres d'admission de pouvoir imprimer et vendre livres dattées du penultièsme de Novembre l'an* 1547 *soussignées* S. STRICK *desquel appert avoir premierement faict le serment ès mains de maistre* NICLAS VAN D' LAEN *commis de la cour de Holande le* 6 *Juillet* 1570 *soussigné* BERENDRECHT *et autres de sa bonne fame et re(nom)mée catholique et Romaine du* 7 *Juillet* 1570. HIERONYMUS VARLENIUS *Rmi Harlemensis Vicarius et Commissarius item autres de mesgrs de la loy d'Amsterdam du* 18 *iour d'Aougst au d[ict] an soussignés* W. FOPS. *Et interrogué ou examiné a esté trouvé suffisant et idoine pour exercer l'estat de l'imprimerie et entendant son langage maternel flameng et s'aidant de menutes comme d'imprimer livrets en flameng et figures en bois. Et voulant continuer ie luy ay ordonné de s'addresser au conseil de la Me Royale pour obtenir lectres d'admission et d'observer au reste les articles concernants le d. art d'imprimerie. Et ce on la presence du Sr* IOHAN VERWITHAGHE *Imprimeur de cesté ville*

IAN VERWITHAGHE. [2])

---

[1]) Vriendelijke mededeeling van den heer MAX ROOSES te Antwerpen.

[2]) JOHAN VERWITHAGHE trad bij het onderteekenen van dergelijke certificaten dikwijls als vertegenwoordiger van PLANTYN op.

Van dit vleiend getuigschrift heeft WILLEM JACOBSZ. voor zoover ik heb kunnen nagaan, weinig gebruik meer gemaakt. Slechts één drukwerk is mij van hem bekend, dat later gedagteekend is, en dit nog niet eens in originali:

182. = [*Liedeken op het Jaer* 1572. *Als Hollandt af-viel alleenlijck van de Vorsten vanden Coningh gesonden| uytgenomen Amsterdam alleen.*
Gemaeckt door Broer HENDRICK VAN BIESTEN, *wijlen Orateur in het Convent van de Minre-broeders binnen Amsterdam.*
Op de wijs: Vanden Slagh van Munster. Ofte: Het voer een Buys al uyt Schiedam. Ofte: To Maey als alle de vogeltjens singen.]
In plano?
Achteraan het adres: *Geprint by my* WILLEM JACOBSZ. *woonende in Engelenburgh tot Amsterdam.*
[Vermeld in 1642 door AUGUSTYN VAN TEYLINGEN].

Dit zangerige liedeken van den Minderbroeder HENDRIK VAN BIESTEN, later herhaaldelijk afgedrukt, vond ik het eerst in AUGUSTYN VAN TEYLINGEN's anonym verschenen „*Opcomste der Neder-lantsche Beroerten*". Munster 1642 p. 219—228.

Nog zijn mij de volgende niet gedateerde uitgaven van WILLEM JACOBSZ. bekend:

183. = **Een seer deuoot// Boecxken om een yeghelijck// hem seluen inder Missen te oeffenen.**
56 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—D, zijnde ve D een half vel.
Onder den titel een houtsnede, CHRISTUS als man van smarten (eigenlijk een sierletter O) in een eenvoudig randwerk.
De **Prologhe** begint op p. 2, met een kleine sierletter A, waarin St. LUCAS afgebeeld is, de tekst op p. 5, en is geeindigd op p. 15, waar onderaan het adres staat: **Ghepręnt tot Aemstelredam/**

aen// die oude side in sinte Annenstrate/// by my Willem Jacob zoon in// Enghelenburch.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Amstelkring, Amsterdam].

De kleine sierletter op bldz. 2 is ook gebruikt in *die Vindinghe vant hoochweerdighe eñ Heylighe Sacrament* van omstreeks 1555, maar terwijl zij daar al zeer afgesleten is, is dit hier nog niet het geval, zoodat deze uitgave vóór 1555 te stellen is.

Geheel geen tijdsbepaling kan ik aangeven bij

184. = Een suuerlijck// exempel hoe dat Jesus een hey-//densche maghet een soudaens// dochter wech leyde/ wt ha-//ren lande.

16 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A].

Onder den titel een houtsnede, JEZUS in den Hof bij MARIA MAGDALENA, aan drie zijden met ornamentblokjes omgeven.

De tekst van deze prozabewerking van het bekende verhaal begint op bldz. 2 en eindigt op bldz. 15. De laatste bladz. bevat het merk van DOEN PIETERSZ., dat boven op p. 49 afgebeeld is, met die verminking, dat de beide letters D. P. en het schildje in het water onderaan er afgesneden zijn. Daaronder staat het adres: Gepreēt tot Aem-//stelredam/ aen dye oude side in sint// Annē straet/ bi mi Willem Ja-//cob zoon/ wonende in Engelenburch.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

Dit boekje is vroeger ook door DOEN PIETERSZ. uitgegeven, gelijk blijkt uit een citaat in *Den Roomschen Uylen-spiegel*, Amsterdam 1671 p. 56—59, 644 [1]).

185. = [*Die corte Catechismus, dat is een christelijck onderwijs. In Vragen ende in Antwoorden opghestelt*].

---

1) Ik kende deze uitgave nog niet, toen ik de drukken van DOEN PIETERSZ. beschreef.

Kl. 8⁰. Met het adres: *Aemstelredam*, WILLEM JACOBSZOON *in Enghelenburch*.

[Cat. Verk. VAN DER WILLIGEN, Amsterdam 1875, no. 148].

In de drie verkoopingscatalogi [1]), waarin dit boekje voorkomt, wordt het aan zekeren JACOB CLAESZ. toegeschreven. Stellig was dit in het exemplaar geschreven.

Naast deze stichtelijke lectuur moet ook nog een tweetal uitgaven op rechtskundig gebied vermeld worden.

186. = [*Costumen, usancien ende stijl van procederen der Stadt, Vryheit, ende Jurisdictie van Mechelen, met dye addicien enz. gepubliceert* 29 *Nov.* 1541]. 8⁰.

Met het adres: *Amst. by* WILLEM JACOBSOON *in Enghelenburch*.

[Cat. Verk. J. KONING, Amsterdam 1833, p. 301 no. 1299].

Bekend is de uitgave dezer *Costumen* te Antwerpen bij MICHIEL HILLEN VAN HOOCHSTRATEN 1535, en de „*Additie, Ampliatie ende Declaratie vāde costumē usanciē eñ styl vā procederē der stadt vryheyt eñ juridictie vā Mechelen, ghepubliceert optē xxix dach vā Novēb. M.D. eñ XLI*", die zes jaren later door denzelfde gedrukt werden en te koop waren bij GEELIS VAN DER HEYDEN te Mechelen [2]). De Amsterdamsche uitgave moet een herdruk van beide bevatten.

187. = [*Hantvestē van Dootslaghen, ghewelt, Lamme leden, Leemtē, Kuerwondē, vredebreeckinge, eñ vā menigerhande articulē, aengaende Justitie/ eñ dē zeeburch. Ghegeven van Hartoch* AELBRECHT, *den goeden luyden van Aemstellant eñ Goylant*].

---

[1]) Van de verk. J. J. NIEUWENHUIJZEN (Amsterdam 1861, no. 1439), MEULMAN (Amsterdam 1869, no. 2683) en VAN DER WILLIGEN (Amsterdam 1875, no. 148).

[2]) *Bibliotheca* HULTHEMIANA, IV, Gand 1836 no. 24591.

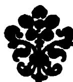
Met het adres achteraan: *Gheprint by my* WILLEM JACOBSOON/ *in Enghelenburch.*

Het bestaan van deze uitgave is mij slechts bekend uit een latere editie [1]), waarin onder den aldus opgegeven titel vermeld wordt: *Tot Amsterdam, By* WILLEM JACOBSOON *Engelēborg eerst Gedruct.* Is hier de naam en het adres van den drukker al verkeerd bijeen gebracht, zoo deed JURRIAEN VAN POOLSUM te Utrecht nog verkeerder, toen hij in een nog latere uitgave het boekje opgeeft als eerst gedrukt bij W. J. ENGELENBORGH [2]).

---

1) Aanwezig in de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam.

2) J. K. VAN DER WULP, *Catalogus van de tractaten, pamfletten, enz. in de bibliotheek van* ISAAC MEULMAN, III, Amsterdam 1868 no. 8638.

OVERZICHT.

DIRCK JANSZ.

Wij zijn nu tot het midden der zestiende eeuw genaderd. JAN EWOUTSZ. en WILLEM JACOBSZ. waren in de kracht van hun werkzaamheid als drukkers, en de boekhandel *„de Gulden Bybel"* van HENDRICK AELBERTSZ. dreef zijn zaken tot ver over de grenzen van het graafschap. Voorloopig zien wij geen nieuwe namen van beteekenis zich bij de oude voegen. DE ROEVER schrijft dit toe aan de censuur, die toen de groote hinderpaal geweest is voor de verdere uitbreiding van het drukkers- en boekverkoopersbedrijf [1]). Doch de censuur is zeker niet de eenige oorzaak.

Vooreerst waren het niet juist de eigenlijke boekverkoopers die zich hier ter stede bezig hielden met het verspreiden van verboden lectuur. De *Cooman* JAN CLAESZ. die 600 boeken van MENNO SIMONSZ. te Antwerpen had laten drukken en er bij de 200 van in Holland had laten verkoopen, en die daarvoor in 1544 *„bij den scharprechter mitten swaerde geexecuteert ende van levende lijfve ter doot gebrocht"* werd, was een volgeling van MENNO SIMONSZ. en trad zelf als prediker op [2]). En CORNELIS PIETERSZ., die in 1560 veroordeeld werd, *„een ure lanck op de kake gestelt te worden, mit den verboden boecken bij hem om sijn hals"* en daarna voor 20 jaar uit de stad verbannen werd, had verboden boeken verkocht *„sonder te connen*

---

1) *Oud-Holland* II p. 201.

2) *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, XII, Utrecht 1856 p. 107, 108, 114.

lesen ofte schriven" [1]. Onder de eigenlijke boekverkoopers kon dus ook hij bezwaarlijk gerangschikt worden.

Buitendien was de censuur toch nooit een beletsel om boeken te drukken en uit te geven die de verboden questies niet raakten, en katholieke boeken moesten in de toen nog katholieke stad gereedelijk aftrek vinden. Voor de eerste zorgde JAN EWOUTSZ., voor de tweede WILLEM JACOBSZ. in ruime mate, en de zaken die HENDRICK AELBERTSZ. deed maakten het voor concurrenten moeielijk, zoo niet ondoenlijk, zich naast hem te doen gelden.

Geweest zijn ze er anders wel, vooral boekverkoopers verschillende. Ik moet echter beginnen met aan een door DE ROEVER op gezag van LEDEBOER aangehaalden boekdrukker het burgerschap van Amsterdam te ontzeggen, nl. aan MATTHEUS JACOBSZ. — LEDEBOER geeft dezen werkelijk op als drukker te Amsterdam, werkzaam van 1554 tot 1559 [2], en haalt als zegsman aan LE LONG. Maar deze vermeldt wel een aantal bijbelboeken, door MATTHEUS JACOBSZ. gedrukt, maar voegt er bij, dat hij vermoedelijk niet te Amsterdam gewoond heeft, terwijl hij de veronderstelling oppert: *„Mogelijk heeft de drukker* MATTHEUS JACOBSZE *te Ceulen gewoont"* [3]. En deze veronderstelling is de juiste.

CORNELIS KARELSEN werd in zijn winkel op de Nieuwe Brug opgevolgd door zekeren DIRCK JANSZ., doch deze opvolging is door DE ROEVER niet geheel juist voorgesteld [4], want reeds bij het leven van CORNELIS KARELSEN komt DIRCK JANSZ. als huurder van denzelfden winkel voor.

[1] u. s. p. 128, 129.

[2] LEDEBOER, *De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland*, Deventer 1872 p. 48.

[3] IS. LE LONG, *Boek-zaal der Nederduytsche Bybels*, Amsterdam 1732 p. 682.

[4] *Oud-Holland* II p. 195.

De Thesauriersrekening van 1554 bevat de betreffende post [1]) *„Van* DIRCK JANSZ. *Cremer die de stede opten nyeiuwe brug tusschen die twee doeren vant paelhuysken in huyre heeft om de sōme van twee ponden darthien scell̄ eñ vier peñ vlaems ontfangen over tjaer huyrs gevallen te meye eñ omñ sanctorū anno* 54 *die somma van*.... 2 £ 13 *sc.* 14 *d.* Dus van 1 Nov. 1553 af had DIRCK JANSZ. den winkel in huur, terwijl zijn voorganger eerst 30 Mei 1554 begraven werd. In 1555 betaalt hij, nu *„bouckvercooper"* genoemd, opnieuw, nu over een vol jaar, de bovengenoemde som, doch in 1556 eerst een half jaar, waarna een verhooging van de huur tot 24 gl. intreedt. Hiermede werd de huurprijs gelijk gesteld met die van andere winkels op de Nieuwe Brug.

Een schuldbekentenis van 15 Car. gl. van hem aan de weduwe van CORNELIS KARELSEN, 27 Nov. 1555, betreft zeker de geheele of gedeeltelijke betaling van het overnemen van den winkelvoorraad.

Het laatst wordt DIRCK JANSZ., nu weer als *„cremer"*, in de Thesauriersrekening van 1558 genoemd. Daarna heeft hij vermoedelijk de zaken vaarwel gezegd, en wellicht is hij dezelfde DIRCK JANSZ. die in 1567 koster van de Nieuwe Kerk was.

---

[1]) Thesauriersrekening van 1554 p. 35 verso, mij medegedeeld door den heer A. J. M. BROUWER ANCHER.

PIETER PIETERSZ. SWERTKENS.

15 Febr. 1556 huurde PIETER PIETERSZ. *„boekverkooper"* eveneens een *„stede opte Nieuwe brugge over 't Hooge huys"* van de stad voor 24 gl. 's jaars. Hij woonde op de Braeck (thans Oudebraak), waar zijn huis in 1557 op een huurwaarde van 40 gl. getaxeerd werd [1]).

Eenige jaren later kwam hij, vermoedelijk door het verkoopen van verboden lectuur, in conflict met de justitie: *„Opten* 30ⁿ *Augusti A°* 60 *es* PIETER PIETERS̄S *bouckvercoper poirter des̄ stede criminelyck gecorrigeert en es tvon̄isse gescreven bij inadvertentie int minuyt Regr̄ van der camere als gecondemneert te leggen op Jan Roedenpoirt den tyt van drie maenden ofte tselve te mogen redimen̄ met* 20 *Ka: gl: en̄ hierna zyn neringe van bouckvercoper ten eewigen dage geinterdiceert op pene van geesselinge"* [2]).

Zijn winkel werd werkelijk aan een ander verhuurd, aan den *„cramer"* CORNELIS CORNELISZ. REM, en op de Thesauriersrekeningen van 1560 en

---

[1]) *Oud-Holland* II p. 197.

[2]) Justitieboek no. 567 no. 291. JACOBUS KONING is dus wel erg aan het fantaseeren geweest toen hij PIETER PIETERSZ. drie jaar lang te bier en brood liet zitten. (*Geschiedkundige aanteekeningen betrekkelijk de lijfstraffelijke regtsoefening te Amsterdam*, Amsterdam 1828 p. 51, 57).

1561 komt hij slechts voor als betalende de nog achterstallige huur. Eerst in die van 1562 komt hij weer voor als huurder sedert 1 Nov. 1561 van een anderen winkel op de Nieuwe Brug, denzelfde die reeds door CORNELIS KARELSEN, door DIRCK JANSZ. en door diens straks te noemen onmiddellijken opvolger betrokken geweest was. De winkel had eenige jaren later vernieuwing noodig, en in 1564 betaalde PIETER PIETERSZ. *craemer voor 't paelhuys* 54 gl. voor het maken en den eigendom van zijn winkel op de Nieuwe Brug, door hem voor eigen rekening onder consent van burgemeesteren opgetimmerd; nu droeg hij hem met sloten, sleutels, deuren enz. over voor 9 £.

Buitendien had hij sedert 1560 nog een winkel *„'t eerste oostersteetgen op den Dam aen vischmaerckt"*, ook aangeduid als gelegen *„naest* CLAES SCHOLLEN *huys"*.

Zoowel in den winkel op de Nieuwe Brug als op den Dam komt hij sedert steeds voor als *„cremer"*, en DE ROEVER ziet hierin een gevolg van zijn veroordeeling in 1560, maar in zooverre is dit onjuist, dat hij, hij moge dan officieel slechts *„cremer"* genoemd zijn, en zijn *„neringe van bouckvercoper"* moge *„ten eeuwigen dage geinterdiceert"* zijn, in werkelijkheid toch boekhandelaar gebleven is, getuige zijn relaties tot niemand minder dan PLANTYN.

Van 1558 tot 1579 komt „PEETER PEETERSEN *alias* SWERTKENS, *libraire à Amsterdam*" ook wel „PEETER SWERTENS *alias* PIETERSEN" voor in de boeken van PLANTYN als afnemer van allerlei boekwerken. In de jaren 1565, 1566, 1567 en 1568 deed hij persoonlijk te Antwerpen zijn inkoopen [1]).

Tot 1571 bleef PIETER PIETERSZ. huurder van den winkel op de Nieuwe Brug en tot 1583 bleef hij steeds als *„cramer"* gevestigd op den Dam. Dat de alteratie van 1578 geen verandering in die beroepsaandui-

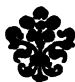
---

[1]) Mededeelingen van den heer MAX ROOSES te Antwerpen.

ding bracht, pleit, dunkt mij, voor de opvatting, dat hij ook als „*cramer*" eigenlijk boekverkooper kon zijn [1]).

---

[1]) DE ROEVER (*Oud-Holland* II p. 196) vermeldt een uitgave van CORNELIS ABLYN's *Die Nieuwe Werelt der landtschappen ende eylanden, die tot hier toe allen ouden weerelt beschrijueren onbekent geweest sijn*, enz. 1563, met het adres „het gulden Missael", maar helaas zegt hij niet, waar een exemplaar te vinden is (P. A. TIELE, *Nederlandsche bibliographie van land- en volkenkunde*, Amsterdam 1884 p. 7, die het boek uitvoerig beschrijft, noemt dat adres niet). En zoo was het mij niet mogelijk te onderzoeken of dat „gulden Missael" het Amsterdamsche was, van welk uithangteeken CORNELIS KARELSEN zich bediend heeft, en dat in 1563 zeker aan geen Amsterdamsch boekverkooper meer toekwam dan aan hem, die toen in denzelfden winkel een gelijke zaak gevestigd had.

CLAES JANSZ. VAN DEVENTER.

Toen PIETER PIETERSZ. SWERTKENS 1 Nov. 1561 in den winkel op de Nieuwe Brug trok, die reeds door CORNELIS KARELSEN en door DIRCK JANSZ. was betrokken geweest, was hij er de onmiddellijke opvolger van CLAES JANSZ. VAN DEVENTER. Deze woonde in 1557 in het Goystersteegje. Zijn huis werd toen op een waarde van 6 £ getaxeerd. Twee jaar later wordt in een ons overigens onverschillige post in het Weesboek zijn beroep aangeduid: „CLAES JANSZ. *alias* CLAES VAN DEVENTER *boeckvercooper*". In dit jaar nam hij den door DIRCK JANSZ. verlaten winkel op de Nieuwe Brug van de stad in huur voor 4 £ vl. Wij hebben gezien, dat reeds in 1561 PIETER PIETERSZ. SWERTKENS hem er weer opvolgde. Hij trok toen naar de overzijde en huurde daar een winkel aan de oostzijde van de Nieuwe Brug, insgelijks voor 4 £ [1]).

29 Mei 1568 werd KLAAS JANSZ. met 132 andere Amsterdammers bij een acte op 's Konings naam, ingedaagd om binnen drie weken te verschijnen voor den Hertog van ALVA of diens gevolmachtigden, om zich te verantwoorden voor hunne vlucht [2]). Dat wij hier met onzen boekverkooper te doen hebben blijkt wel uit de „*Sententie van Bannissement ende Confiscatie van goederen, jegens* 135 *persoenen, voorvluchtich vuyter steede van*

---

[1]) *Oud-Holland* II p. 196.

[2]) CASP. COMMELIN, *Beschryvinge van Amsterdam*, 2de dr. II, Amsterdam 1726 p. 1026.

Amsterdam" van 1 Sept. 1568, waarin dezelfde persoon genoemd is „NICOLAS *le libraire*" [1]).

Medeplichtigheid aan den beeldenstorm kan de oorzaak van zijn vlucht geweest zijn, maar veeleer vermoed ik toch, dat hij zich te Amsterdam niet veilig meer achtte na de uitgave van een mij helaas onbekend gebleven boek:

188. = *Historie van de vervolging der Christenen.*

8°.

Amsterdam 1568.

[Verk. Bibl. MARCUS, Amsterdam 1750, p. 78 no. 149].

JACOBUS KONING, die het exemplaar van MARCUS in handen schijnt gehad te hebben, teekent er bij aan „CLAES *wonende op de Nieuwe Brug*".

Hoe hiermede echter te rijmen is, dat hij in 1568, 1569 en 1570 geregeld zijn huurpenningen aan de stad bleef voldoen [2]), en dat hij in 1575 als „CLAES *opte Nieuwe Brugge, cremer*" in de afrekening van HENDRICK AELBERTSZ. voorkomt [3]), verklaar ik niet te begrijpen.

---

[1]) *Sententien en indagingen van den Hertog van* ALVA, *in 't licht gegeeven door* JACOB MARCUS, Amsterdam 1735 p. 123.

[2]) *Oud-Holland* II p. 196.

[3]) Zie boven p. 235.

ADRIAEN BARENTSZ.

Vreemd schijnt het, dat nu wij drie verkoopers hebben opgenoemd, die achtereenvolgens den winkel van CORNELIS KARELSEN voor hunne zaken hebben gebruikt, van een vierde gezegd wordt, dat hij 9 Jan. 1560 geadmitteerd zou zijn als diens „opvolger". Stellig is echter deze trouwens anonyme opgave in den Navorscher [1]) onjuist, want reeds in 1557, dus drie jaar te voren, komt ADRIAEN BARENTSZ. *„boeckvercoper in St. Olofs Kapelsteeg"* voor [2]), toen zijn huis er op 20 £ getaxeerd werd. CORNELIS KARELSEN was buitendien in 1561 al zeven jaar dood.

ADRIAEN BARENTSZ. was gehuwd met zekere GRIET STOFFELS en uit dit huwelijk zijn eenige kinderen bekend. 16 Mei 1566 werd in de Oude Kerk een zoontje JAN gedoopt, dat echter vermoedelijk kort daarna overleed, ten minste toen hij 29 Juni 1567 wederom een zoontje liet doopen, werd dit eveneens JAN genoemd; 12 Oct. 1571 volgde BARTHOLOMEUS en 9 Juli 1581 TRYN. Van zijn later te noemen zoons BARENT en EGBERT zijn mij de geboortejaren niet bekend.

Bij den doop van zijn dochter TRYN, en ook toen hij 27 Aug. 1581 een kind in de Oude Kerk liet begraven, werd hij aangeduid als boekbinder. Dat hij evenwel ook uitgever was blijkt voldoende uit de uitgave van:

---

1) *Navorscher* XVII p. 77.

2) *Oud-Holland* II p. 196.

189. = PRÆDICTIO ASTROLOGICA.

Die groote Prognosticatiō/// offte Practika/ Unde grondtlijcher bericht van dat// Wonderlijcke Jaer onses Heeren ende eenighen Heylandts// Jesu Christi/ M.D.LXXXVIII,

Ghepractiziert dorch D. Rodolphum Grapheum Campensem/// Medicum/ Lithotomum/ unde Astronomum der Keyser// vrye Anze Stadt Deuenter.

Mars een Heere des Iaers, Iupiter ende Luna zijn medehulpers.

Ghedruct voor Arien Barentsz. Boeckverkooper tot Aemstelredam// inde Warmoestraet, met Gratie vnde Preuilegie van dese Prognosticatie ghepra-//ctiziert dorch D. Rodolphum Grapheum, &c niet naeghedruct te moghen vvor-// den, noch die naeghedructe Exemplaren thoe verkoopen. Alles by pene// in die seluighe Priuilegien vvtghedruct vnde verhaelt.

16 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—B.

Op den titel staat een groote houtsnede; twee mannen met afgehouwen hoofden vechten met elkaar met zwaarden, achter den een staat de planeet Mars, achter den ander de planeet Jupiter. In cursief schrift staat er omheen: *Ick verkiese dat sy bespotten, ende vvat sy vreesen vvil ick op haer ko-// men laeten, Daer om dat ick riep, niemandt en ant-// vvoorde, ende deden dat my qualijcken gheviel, ende verkooren dat// my niet en behaechden*, ESAIAS 56. *Cap.*

Bldz. 2 begint met de opdracht van RODOLPHUS GRAPHEUS aan de regeering van Deventer, gedateerd 2 Aug. 1587. De tekst, verdeeld in vier hoofdstukken, loopt van p. 2 tot p. 10. Dan volgt de Wtleggingha der Twaelff// Maenden van desen Jaere M.D.Lxxxviij. nae// die Rethorijcke Konst aldus in ghedichten ouergheset, en de laatste bldz. bevat onder de Wtlegginghe der Figueren die voor op dese// groote Practika staet/ Anno 1588// een gezicht op Deventer in houtsnede, met het omschrift: Te vergheefs

vvaeckt die Wachter, als die Heer selfs// de Stadt niet en bevvaert, *Psalm* 127.// Die op den Heere hopen, en sullen niet om-// vallen, PSALM. 125.

Geheel onderaan staat nog eens het adres: **D. Rodolphus Grapheus Campensis en holdt gheen// groote Prognosticatien voor die syne/ van daer die stadt van Deuen-// ter op staet/ vnde Ghedruckt zijn voor Arien Barentsz.// woonende t'Aemstelredam inde Warmoesstraet.**

[Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ.-Bibliotheek, Amsterdam].

Ofschoon RODOLPHUS GRAPHEUS in zijn opdracht getuigt, van het jaar 1560 af *„mennichmael vermaent* [te] *hebben in onser schrifften van die affgrijsselicke Tijden die wy beleeft hebben, vnd noch beleuen"*, zoo is van dat al niet veel tot ons gekomen. Een *„Schryf Almanach, met heerlicke Cronicken daer by gestelt"* werd in hetzelfde jaar als de pas beschreven *Praedictio astrologica* te Deventer door hem in het licht gegeven, en latere uitgaven, geheel gelijkende op die van 1587, voor de jaren 1608, 1609, 1613, 1615 en 1618 vonden in BAPTISTA VAN DOETECUM, diens weduwe en SEBASTIAEN WERMBOUTS te Deventer uitgevers [1]).

ADRIAEN BARENTSZ., die ook betrekkingen onderhield met PLANTYN te Antwerpen [2]), was een vermogend man, o. a. eigenaar van een tuin aan het Appelmans-pad [3]), dien hij in 1592 aan de stad verkocht. En 11

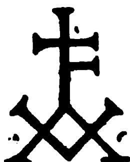
---

[1]) Dr. W. P. C. KNUTTEL, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*, I, 1, 's-Gravenhage 1889 no. 1565, 1693, 2086, 2217. — *Overijsselsche Almanak voor oudheid en letteren*, 1845 p. 205, 209.

[2]) Een rekening van PLANTYN is gedateerd 30 Aug. 1578 (Mededeeling van den Heer MAX ROOSES te Antwerpen).

[3]) *Oud-Holland* II p. 197.

Maart 1597 kocht hij een eigen graf in de Oude Kerk, dat hij liet merken

Slechts zeer kort bleef dit graf hem toebehooren, want reeds 29 Mei van hetzelfde jaar werd het namens hem door zijn zoons Barent en Egbert overgedragen aan zijn zuster [1]).

In een notarieele acte, overigens voor ons doel van geen beteekenis, in 1596 gepasseerd voor den notaris Johannes Gysberti, zien wij zijn handteekening:

Te onrechte neemt de Roever aan, dat hij de overdracht van zijn graf aan zijn zuster slechts enkele dagen zou hebben overleefd [1]), want nog 3 April 1601 fungeert hij als getuige in het testament van Laurens Jacobsz. „in den Gouden Reael".

Wanneer hij gestorven is, weet ik niet; wèl dat zijn weduwe Griete Stoffels 5 April 1611 uit de St. Olofssteeg naar de Oude Kerk ten grave gedragen werd.

---

[1]) *Oud-Holland* II p. 197.

DAMIAEN WILLEMSZ.

In 1546 werd DAMIAEN WILLEMSZ. te Delft als boekverkooper geadmitteerd [1]). Zijn werkzaamheid daar ter stede is mij onbekend, en in 1557 woonde hij te Amsterdam aan de „*vesten*" tusschen de Boeren- en de Bethaniënsteeg. Zijn huis werd toen getaxeerd op 14 £. Eerst drie jaar later, 23 Juli 1560, kocht hij het burgerrecht van Amsterdam, waarbij hij vermeld wordt als „*boeckvercoper*" en komende van Delft.

Niet lang oefende hij dat bedrijt uit, want in 1566 trad hij in stadsdienst als „bode", en tot in 1569 vond DE ROEVER hem in deze betrekking vermeld [2]).

[1]) *Navorscher* XVII p. 77.

[2]) *Oud-Holland* II p. 199.

JORYS VAN CAMPEN.

De taxatie van alle huizen in 1557, die ons zoovele namen van boekverkoopers heeft gebracht, meldt ook voor het eerst den naam van JORYS VAN CAMPEN. Hij woonde aan de westzijde van de Achterburgwal „*by* JAN THAEMSZ. *steegje*". Zijn huis werd op 14 gl. getaxeerd. Hij wordt door de taxateurs „*boekverkooper*" genoemd [1]). Meer is mij niet van hem bekend geworden.

[1]) *Oud-Holland* II p. 200.

JELIS JANSZ.

Ook JELIS JANSZ. treffen wij voor het eerst in 1557 aan. 26 Maart van dat jaar werd hij, komende van Antwerpen, als poorter ingeschreven, en als zijn beroep gaf hij boekbinder op [1]). Maar hij hield zich ook op met het verkoopen van boeken, zelfs van verboden boeken. Zijne veroordeeling 22 Maart 1560 was er het gevolg van. Ook van het desbetreffend verhoor op 19 Maart is het verslag bewaard: JELIS JANSZ. *bouckvercooper alhier gevangen gevraecht zijn̄ hoe hij die sprect ant testament bij hem bevonden gedruct bij* JACOB VAN LIESVELT *in den Jaere 44 geteyckent mit A gecom̄en es, zeijt dat dat tot zijn̄ huyse gebrocht es bij eender die hij nyet en kent om̄e te verbinden.*

Gevraecht hoe hij gecomen es ant boucxken van den grooten dach des oordeels mede bij hem die sprect bevonden geteyckent met de letter B, zeyt tselve mit noch twee van gelijcken, die bij hem die sprect wederom̄e zyn vercoft, gecoft te hebben den 11ᵉ mey lestleden van een̄ Camper man gen̄. PETER WARNAERTSZ., *die altemet hier ter stede mit boucken compt te coopen.*

Seyt ant boucxken vande aelmissen ofte wercken der barmherticheyt geteyckent mit de letter C gecom̄en te wesen, zoe dat hij die sprect een̄ PETER VAN AKEN *woonachtich tot Antwerpen an wien hij ten achtē was zijn̄ cram met boucken af-*

[1]) *Oud-Holland* II p. 200.

gecoft heeft gehadt daeronder tvoirn̄ boucxken ongebonden was en̄ dat hij die sprect tselve daernae zelffs gebonden heeft, als en gelijckerwijs hij die sprect oick gedaen heeft een boucxken van den aenvanck en̄ begin des cristelijcke̅ levens geteyckent met de letter D, 't boucxken van de corte ...... [onleesbaar] *geteyckent mit F en̄ de twee boucxkens beghinnende een schoone andachtich leerboucxken en̄ beyden geteyckent mit FF.*

Gevraicht zijn̄ seyt dat hij die sprect tboucxken beghinnen̄ dits een devote en̄ innighe vermaninge totten christenen en̄ geteyckent mit de letter G gecoft heeft ten huyse van HENRICK *in de bijbel* [1]) *geleden ontrent veerthien daghen*" [2]).

Drie dagen later volgde de veroordeeling:

Alsoe JELIS JANSZ. *van Antwerpen geboren, hem vervordert heeft binnen deser stede boucken te cope te houden sonder daer toe geadmitteert te sijn contrarie Co. Ma^te placaten. Oick bevonden es te coepe te houden enige boucken bij deselve placaten verboden sijnde soe est dat mijn heeren van den gerechte gehoirt den eysch bij mijn heer de schout op hem gedaen mit sijn confessie en̄ defensie en̄ op alles gelet hebben̄, de zelve* JELIJS JANSZ. *gecondemneert hebben en̄ condemneren mits desen een maent lanck op onser vrouwen toirn geleyt te worden te bier en̄ broede tot sijns selfs costen, en̄ voirts sijne verboden boucken bij hem bevonden opentlijck verbrant te werden, interdicerende hem voirts de neeringe vant boeckvercopen ten eeuwigen dagen opter correctie deser stede*" [3]).

DE ROEVER oppert de veronderstelling dat hij de JELYS is, die in 1573

---

[1]) HENDRICK AELBERTSZ. (boven p. 217—238).

[2]) Confessieboek no. 271 p. 281 verso. Mededeeling van den heer A. J. M. BROUWER ANCHER.

[3]) Justitieboek p. 286, aangehaald door J. KONING, *Geschiedkundige aanteekeningen betrekkelijk de lijfstraffelijke regtsoefening te Amsterdam*, Amsterdam 1828 p. 51 en afgedrukt in de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, XII, Utrecht 1856 p. 129.

voorkomt als boekverkooper te Zwolle [1]), maar een blik in de hiervoor gepubliceerde lijst van schuldenaren van HENDRICK AELBERTSZ. wijst nevens GELIS VAN BATSMAN *tot Swoll* een GELIS JANSZ. *boeckbinder tot Enchuysen* aan [2]). Veeleer dunkt het mij dat onze JELIS JANSZ. te Enkhuizen een toevluchtsoord gevonden heeft.

1) *Oud-Holland* II p. 200.
2) Boven p. 236.

CORNELIS CORNELISZ.

CORNELIS CORNELISZ. liet zich 29 Oct. 1560 als boekverkooper admitteeren, en legde hierbij een attest over van den schout van Texel, reden waarom de anonyme mededeeler hiervan in den *Navorscher* [1]) terecht vermoedt dat hij van dat eiland afkomstig was. DE ROEVER giste dat hij dezelfde is als CORNELIS CORNELISZ. REM, de *„cramer"* die in dat jaar den winkel op de Nieuwe Brug *„overt Hooge Huys"* betrok, door PIETER PIETERSZ. SWERTKENS pas verlaten [2]). Is dit zoo, en de conjectuur komt mij zeer aannemelijk voor, dan bleef hij daar niet lang, want in 1564 doet deze, nu CORNELIS REM *in 't Duyfge* genoemd, den winkel weer over aan CORNELIS HENRICX *„kramer"* [3]). Deze CORNELIS REM was een welgesteld man, die op zijn tijd giften deed aan geestelijke instellingen. Ten minste in de bewuste kist die aan het Sacramentsgild toebehoorde, de zoogenaamde „Mirakelkist", werd 20 Jan. 1579, bij een onderzoek door de regenten van de Kapel van de Heilige Stede, ook gevonden *„Een rentebrieff van zess carolus gulden sjrs. verled by* CORNELIS REM *Int duifjen ten behouve ut supra. In date den xxiiije dach Julij dusent vijfhondert Lxiiij"* [4]). Deze gift kwam ten goede aan het „Sacraments ghilde."

---

1) *Navorscher* XVII p. 77.

2) *Oud-Holland* II p. 201. Hier te lezen 1560 in plaats van 1561.

3) Thesauriersrekeningen 1564 p. 115.

4) J. F. M. STERCK, *De „Mirakelkist" en de traditie*, Amsterdam 1896 p. 18.

DAVIDT GERYTSZ.

Van den boekverkooper DAVIDT GERYTSZ. is bijzonder weinig te vermelden. Hij was gehuwd met LYSBETH JANSDR., de dochter van den binnenlandsvaarder JAN AERTSZ. Deze schonk hem in den zomer van 1563 een zoon JAN, en stierf spoedig daarna. Waarschijnlijk omdat de weduwnaar nieuwe trouwplannen had, verscheen hij 30 Maart 1565 voor weesmeesteren, die hem mededeelden, dat zijn schoonvader en zijn zwager PIETER JANSZ. hem toestonden in den gemeenen boedel te blijven zitten, mits hij zijn kind behoorlijk zou opvoeden [1]).

Aan dit bericht van DE ROEVER kan ik niets toevoegen.

[1]) *Oud-Holland* II p. 202.

HENRICUS SYLVIUS.

DE ROEVER betreurt het, dat hij dezen boekverkooper in het prachtwerk van MAX ROOSES over PLANTYN zonder tijdsaanduiding gevonden heeft [1]). Ik kan slechts mededeelen, dat HENRICUS SYLVIUS *Libraire à Amsterdam* in de boeken van PLANTYN als afnemer voorkomt gedurende de jaren 1565 en 1569 [2]). Te Amsterdam heb ik zijn spoor tevergeefs gezocht.

1) *Oud-Holland* II p. 202.

2) Mededeeling van den Heer MAX ROOSES te Antwerpen.

ADRIAEN LENAERTSZ.

Wij hebben gezien hoe *Meester* LUYT in 1527 van zijn kostersbetrekking aan de Oude Kerk gebruik maakte, om den kerkgangers tevens een stichtelijk boekje te verkoopen [1]). Een tegenhanger vormt zekere ADRIAEN LENAERTSZ., die 6 Juni 1569 ingedaagd wordt, als beschuldigd in 1566 nieuwe Psalmboeken verkocht te hebben *„et leur vendu liures des nouveaulx Pseaulmes, tenant bouticle d'iceulx en la dite Eglise des Cordeliers"* [2]).

---

[1]) Boven p. 122, 123.

[2]) *Sententien en indagingen van den Hertog van* ALVA, *in 't licht gegeeven door* JACOB MARCUS, Amsterdam 1735 p. 197.

HARMEN JANSZ. MULLER.

HARMEN JANSZ. MULLER was de zoon van den ons reeds bekenden boekdrukker en figuursnijder JAN EWOUTSZ.[1]). Zijn geboortejaar moet omtrent 1540 gezocht worden, en daar zijn vader toen reeds minstens vijf jaar te Amsterdam gevestigd was, was deze stad stellig zijn geboorteplaats.

Daar hij een verdienstelijk plaatsnijder is geweest, is hij in de litteratuur over de kunstgeschiedenis herhaaldelijk besproken, maar het dunkt mij onnoodig de vele verkeerde conjecturen, die omtrent hem gemaakt zijn, alle op te noemen. FRANÇOIS BASAN, zeker een der eerste die hem noemt, was zelfs omtrent den tijd waarin hij geleefd heeft, niet op de hoogte, en noemt hem een graveur uit de school van HENDRIK GOLTZIUS[2]). Beter ingelicht zijn reeds HUBER en ROST; zij vermoeden al in Amsterdam zijn geboorteplaats, laten hem langen tijd te Antwerpen wonen, waar hij voor HIERONYMUS COCK gewerkt zou hebben te gelijk met CORNELIS CORT, vóórdat deze (in 1565 of 1566) naar Italië ging[3]). Maar NAGLER heeft het weer geheel mis; eerst laat hij hem leerling van GOLTZIUS zijn en daarna in Italië zich bij CORNELIS CORT aansluiten[4]),

---

[1]) Zie boven p. 148—178.

[2]) P. FR. BASAN, *Dictionnaire des graveurs anciens et modernes*, Paris 1767, in voce.

[3]) HUBER et ROST, *Manuel des curieux et des amateurs de l'art*, V, Zuric 1801 p. 224.

[4]) G. K. NAGLER, *Die Monogrammisten*, I, München 1858 p. 53.

en buitendien begaat hij de fout, te spreken van twee naamgenoten, den „*Kupferstecher*" en den „*Formschneider*" [1]).

Feitelijk wordt als zijn leermeester slechts zijn eigen vader genoemd, maar invloed van Antwerpsche kunstenaars is in zijn werk niet te miskennen, en ook heeft hij voor Antwerpsche uitgevers zijn vroegst bekende prenten gesneden. Het oudste is een reeks ornamentprenten „*Veelderhande cierlijcke Compertementen profitelijck voor schilders goutsmeden beeldtsnijders ende ander constenaren, geinuenteert duer* JAQVES FLORIS, *Tantwerpen bij* HANS LIEFRINCK *sijnse te coope op die Lombarde Veste int gulden turckhooft. Anno* 1564" [2]). Het titelblad is gemerkt „HARMAN MÜLLER *fecit*" en een der elf prenten „HARMAN MULLER *fe*".

HARMEN JANSZ. doet zich in dit werk reeds kennen als een uitnemend plaatsnijder. Mogelijk is het, dat hij toen ook te Antwerpen gevestigd was, maar, daar ik zijn naam niet in de Liggeren vermeld vind, acht ik het waarschijnlijker, dat zijn relaties met Antwerpsche uitgevers nog uit zijn leerjaren dagteekenen, en dat hij zelf te Amsterdam woonde, werkende daar evenwel bijna uitsluitend voor den uitgever HIERONYMUS COCK te Antwerpen. Van de vele reeksen, die hij voor dien uitgever, meestal naar ontwerpen van MAERTEN VAN HEEMSKERCK, sneed, zijn, voor zoover ik heb kunnen nagaan, slechts gedateerd de reeks met allegorieën, voorstellende JEZUS als den barmhartigen Samaritaan, van 1565, en de reeks van de vier temperamenten, van 1566; maar ook andere dergelijke reeksen zullen wel omtrent dezelfde jaren gesneden zijn. Deze zijn nog het volledigst opgesomd door KERRICH [3]). Over andere gravures van zijn hand is, bij gebrek aan betere werken, LE BLANC [4]) te raadplegen. Behalve naar HEEMS-

---

[1]) u. s. IV München 1871 p. 456.

[2]) Een exemplaar van dit zeldzame werk berust in 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

[3]) TH. KERRICH, *A catalogue of the prints which have been engraved after* MARTIN HEEMSKERCK, Cambridge 1829, passim.

[4]) CH. LE BLANC, *Manuel de l'amateur d'estampes*, III, Paris s. a. p. 65, 66.

KERCK heeft hij gewerkt naar MAERTEN DE VOS, BARTHOLOMEUS SPRANGER, JOHANNES STRADANUS, CRISPYN VAN DEN BROECKE, DIRCK BARENDSZ., CORNELIS KETEL, HENDRIK GOLTZIUS, ABRAHAM BLOEMAERT en een mij overigens onbekenden R. PILANDER. De vele verschillende door hem gebruikte monogrammen vindt men het volledigst afgebeeld bij NAGLER [1]).

Eerst in 1566 vinden wij hem zonder twijfel te Amsterdam, want toen verscheen daar een

190. = Keur, waarbij aan de Gereformeerden de vrije uitoefening van hun godsdienst wordt toegestaan, en hun daartoe de Minderbroederskerk ten gebruike wordt gegeven,
In plano, met het adres achteraan: *Gheprent by my* HARMAN MULLER.
[In 1729 bij JACOB MARCUS te Amsterdam].

Het is mij niet mogen gelukken, van dit blad, dat door JACOB MARCUS aan LE LONG was medegedeeld [2]), een exemplaar machtig te worden. In ieder geval blijkt uit het bestaan er van, dat HARMEN JANSZ. te Amsterdam woonde, toen die keur uitgevaardigd werd, d. i. 30 Sept. 1566. Hierin doet hij zich het eerst als drukker kennen. „HARMEN JANSZ. *Boeckprinter*" heet hij dan ook, toen hij hier in October 1567 in het huwelijk trad met MEYNSGEN VAN DER VEER, de dochter van ADRIAEN VAN DER VEER en LYSBETH VAN STAPELS [3]).

Bij den doop van zijn eersteling LYSBETH op 1 Aug. 1568 wordt zijn woonplaats „*in de kerckstraet*" aangegeven. Hij was dus in het ouderlijk huis teruggekeerd. Het oude adres wordt ook weer genoemd bij een leverantie aan de stad in 1569. „HARMAN JANSZ. *inden vergulden passer bouckeprenter betaelt de somme van vier Ka: gul ten pryse voorsz. over die betae-*

[1]) NAGLER, u. s. I p. 53, III p. 198, 308, IV p. 456, 470, 489, 495, 596, 697.
[2]) Is. LE LONG, *Historische beschryvinge van de Reformatie der stadt Amsterdam*, Amsterdam 1729 p. 534, 535.
[3]) Oude genealogie in het Gemeente-archief te Leiden.

linge van vier caerten van deser stede[1]*, twee gestoffeert ende twee witten bij hem gelevert aen Burgermeesteren en de heeren gecommitteerden tot behouf der zelver stede. Alst blyckt bij ordinantie in date den xxvi*[e] *Aprilis An*[o] *xv*[c] *lxix diemen hier met zyne quitantie daeronder gescreven overlevert. Compt in munte deser rekeninge ter somme van* I *£ xiij sc. iiij d.*[2]).

25 Jan. 1570 werd in de Oude Kerk zijn zoon JAN gedoopt, die evenwel reeds 5 Mei daaraanvolgende in dezelfde kerk begraven werd. Toen hij 1 Juli 1571 een tweeden zoon ten doop hield, waarbij HENDRICK AELBERTSZ. als getuige stond, werd deze wederom JAN genoemd, en deze werd de beroemde graveur[3]).

De zaak van JAN EWOUTSZ. was na diens dood in 1564 aanvankelijk door de weduwe voortgezet, en nog in 1568 komt alleen haar naam op een uitgave voor[4]). Ik vermoed dat haar zoon zich toen nog bijna uitsluitend aan de kunst gewijd zal hebben; maar wellicht was het zijn huwelijk, wellicht ook de dood van zijne moeder, die hem deed besluiten, de oude zaak „in den vergulden Passer" met vernieuwde krachten te doen bloeien.

Hij liet niet na zich van aanbevelingen van allerlei aard te voorzien. Zoo wendde hij zich ook tot de geestelijke overheid om een attest, dat hem 7 Juli 1570 werd uitgereikt:[5])

Op heeden is voer ons commissaris gecompareert HARMAN JANSSEN, *prenter ende boeckvercooper, porter ende ingeseeten der stadt van Amsterdam; ende soe hij*

1) Stellig de kaart van CORNELIS ANTHONISZ. van 1544.

2) Thesauriersrekeningen 1569 p. 183 verso. Reeds medegedeeld in *Aemstel's Oudheid*, V, Amsterdam 1863 p. 244.

3) Wie de „HILLEGOND HARMENS *in de Gulden Passer*" is, die 7 Jan. 1573 in de Oude Kerk begraven werd, weet ik niet. Onze drukker vervulde nog tweemaal den treurigen plicht, daar een kind onder den arm heen te brengen 18 Juni 1574 en 25 Mei 1577.

4) Zie boven p. 177, 178.

5) Reeds uitgegeven door den heer A. VAN LOMMEL in het *Jaarboekje van* ALBERDINGK THIJM, 1894 p. 290.

ons vertoent heeft sijn attestatie van der selver stadt van Amsterdam ende octroye van den Hove van Bruessel: dat sijn vader saligher gedachten verworven hadde ende certificatie van sijnen pastoor, hem gegheven.

Ende want hij gherne solde zijn ambacht der prenterije vervolghen ende toegelaten moghen worden, na inhout des placaets. Soe eest dat wij den selven HARMAN JANSSEN *recommanderen als catholyck ende bequaem om toe ghelaten te worden.*

Ghedaen tot Haerlem den VII July 1570. *Oirconde ons naems hier onder gestelt.*

HIERONYMUS VAIRLENI.

Rev^mi Epi. Harlemensis Vicarius et Commissarius.

Maar een aanbeveling van den architypograaf CHRISTOFFEL PLANTYN was misschien nog wel meer waard, en het namens deze door JAN VERWITHAGHEN uitgegeven certificaat berust nog in de archieven van het Museum PLANTIN-MORETUS te Antwerpen: [1])

Le 18 *jour de Juillet* 1570.

HERMAN JANSSEN, *demourant à Amsterdam suivant l'apostile faicte sur sa requeste présentée au conseil de sa Majesté en datte du* 17 *Juillet signée* DE LANGHE, *a esté par moy examiné sur la faict de l'imprimerie, et a esté trouvé sçavoir composer ou assembler les lectres et tirer la presse et ce qui en despend, et sçait le langage flameng entend bien peu du langage latin et sçait tailler figures en bois et en cuivre. Il a aprins l'estat d'imprimer et tailler figures de son père, par l'espace de* 10 *ou* 12 *ans, qu'il a vescu. Et luy ay ordonné de s'adresser au conseil de sa Majesté pour obtenir lectres d'admission, s'il luy plaist, et faire le serment deu. Et j'ay permis a* JEHAN VAN DEN DRIESSCHE *notaire a ce appellé et présent, d'expédier lectres dudict examen et idonéité.*

IAN VERWITHAGHEN.

Het stuk dat daarop door den notaris JOHAN VAN DEN DRIESSCHE opgesteld werd is ook nog bewaard en luidt: [2])

---

[1]) Vriendelijke mededeeling van den heer MAX ROOSES te Antwerpen.

[2]) Evenzoo reeds uitgegeven in het *Jaarboekje van* ALBERDINGK THIJM, 1894 p. 291.

Ce jourdhuy 18*e de Juillet l'an de la Nativité de nostre Seigneur* 1570 *est comparu personnellement par devant l'honorable homme* CRISTOPHLE PLANTIN, *prototypographe ou chef imprimeur juré du Roy nostre seigneur et de* JEHAN VERWITHAGEN *imprimeur juré en ceste cité d'Anvers, et de moy* JEHAN VAN DEN DRIESSCHE *notaire publicq, ambedeux à ce appellez par ledict chef imprimeur,* HERMAN JANSSEN *imprimeur libraire et tailleur de formes, résident en la ville d'Amsterdamme, lequel ayant exhibé audict chef-imprimeur lettres de certification, expediées soubs le seau de la dicte ville d'Amsterdamme de sa bonne fame, vie et renommée datée du premier jour de ce present moys de Juillet. Et plus lettres d'attestation du curé de la dicte ville, nommé* SIMON ALAWINI *de s'en avoir porté honnestement et catholicquement sans reproche, datée le* 8*e de Juillet de l'an* 1570; *plus lettres de recommandation de sa bonne vie catholicque du Vicaire de l'evesque de Harlem datée le* 7*e de ce present mois. Plus lettres d'octroy et licence de pouvoir vendre livres, expediées à la court de la Haye le* 6*e de ce present mois. Et par dessus ce, certaine requeste avecq apostille expediée au conseil privé de la date du* 17*e ae ce present mois de Juillet soubsignée* LANG.

Quoy ensuyvant ledict HARMAN JANSSEN *ayant esté diligemment et souffisament examiné par ledict chef imprimeur sur le fait et art de l'imprimerie a icelluy chef-imprimeur trouvé ledict* HERMAN JANSSEN *exercité et entendu au faict et l'art de l'imprimerie, entendant bien peu de Latin et flameng et saichant tailler figures es bois et cuivre, comme de la dicte examination plus amplement appairt au registre dudict chef-imprimeur.*

Ce fust faict et passé à la maison dudict chef-imprimeur l'an et jour que dessus et en presence dudict JEHAN VERWITHAGEN *et de moy notaire susdict.*

In testimonium et fidem omnium præmissorum ego notarius superius nominatus ad hoc requisitus et rogatus præsens instrumentum publicavi signoque meo manuali solito signavi.

J. VAN DEN DRIESSCHE, *Not. publ.*

Als een herinnering aan zijn verblijf te Antwerpen bij deze gelegenheid kan beschouwd worden de prent die hij naar een teekening van

CRISPIAEN VAN DEN BROECKE gesneden heeft, voorstellende den intocht van Aartshertogin ANNA binnen Antwerpen, op weg naar haar aanstaanden gemaal, Koning PHILIPS.

Van die getuigschriften voorzien, begon hij thans een reeks gedichten uit te geven, die door den rector PETRUS APHERDIANUS geschreven waren.

191. = Carmen Scho-// lasticum continens precationē// ad deum ut nos praesentibus malis// liberet, hostesque ecclesie compescat.// P. Apherdiano autore.

Ad lectorum Petrus Arboreus medicus.// [Volgt een gedicht van vijf distichen].

Amsterodami.// Excudebat Harmanus Johannis. f.// 1572.

16 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, zonder sign.

Het gedicht bevat een opdracht in verzen aan PETRUS HENRICI, pastoor van de Nieuwe Kerk te Amsterdam.

[Britsch Museum, Londen].

Opmerkelijk is het, dat dit werkje, evenals eenige volgende van dergelijken inhoud, geheel met Gothische letters is gedrukt, een lettersoort, die toen voor Latijnschen tekst niet meer gebruikelijk was.

192. = ELEGIA.// De Fragilitate// Humana & molestis quibus// haec vita referta est.// Ode puerilis ex Psalmo Lxxxix.// Domine refugium factus// es nobis// P. Apherdiano autore.// Ecclesiastici 40// .....

Amstelredami.// Excudebat Harmannus Joannis.// Anno 1573.

16 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, zonder sign.

[Britsch Museum, Londen].

193. = Elegia de Morte.// Précatio hominis// decumbentis.// P. Apherdiano Autore.

Amsterodami.// Excu. Harmannus Johannis f.// 1574.

16 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, zonder sign.

De titel is omgeven door een omlijsting in houtsnede, een boog in renaissance-stijl gedragen door caryatiden.

Op de keerzijde eenige distichen aan de jeugd, door JACOBUS

Bontius en een opdracht in verzen aan Johannes Canisius, Prior van het klooster van St. Margaretha te Amsterdam.

[Britsch Museum, Londen].

194. = Brevis Exhortatio// ad Deum laudandum, gratiasque illi agendas// pro sua in genus humanū benignitate ab ex-emplo auium per prosopopaeiam.// Ode ecclesiasthica ex psalmo Jubilate// Deo omnis terra.// P. Apherdiano autore.

M. Jacobus Bontius Lectori.// [Volgen zeven distichen].

16 ongen. bldz. kl. 8°., Lat. letter, behalve de distichen op den titel en zes Hollandsche versregels op de laatste bladz., die in Gothische létters gedrukt zijn.

De opdracht in verzen is gericht aan Sibrandus Buicquius, Lid van den Amsterdamschen Raad.

Het adres staat achteraan: Aemstelredami// Excudebat Harmannus Joannis.// A°. 1575.

[Britsch Museum, Londen].

195. = Carmen// Heroicum Pavca Pro// ponens De Immortalita-// te animae corporisque humani resur-// rectione.// Ode Ecclesiastica Eivsdem// argum. Petro Apherdiano Amstelred. in nouo// latere Gymnasi, autore.

Martinvs Dvncanvs [Volgen drie distichen].

Amstelredami.// Excudebat Harmanus Joannis Muller// Anno 1576.

16 ongen. bldz., kl. 8°., Lat. letter, behalve acht Hollandsche versregels op de laatste bedrukte bladz., die in Gothische letters gedrukt zijn, zonder sign.

Op de keerzijde van den titel zeven distichen van Jacobus Bontius, vijf distichen van Joannes Apherdianus, benevens een opdracht in verzen aan Conradus Blomerius, Provisor Amstellandiae Vigil. [Britsch Museum, Londen].

196. = Leges// in Gymnasio// Harlemensi et// Amsterodamensi, alijsque omni// bus sub dioecesi Reuerendis// mi D. Epis. Harlemen con-// tentis Scholis iuuentuti// obseruandae.
Amstelredami-// Excud. Harmannus Joannis Anno 1576.
16 ongen. bldz. kl. 8°., Lat. letter, sign. [A]. [1])
Dezelfde omlijsting op den titel als bij n°. 193.
De laatste bladz. is onbedrukt.

[Britsch Museum, Londen].

197. = Placcaet Onsscheeren des Coninck/ opt stuck en de// Tolerancie vanden prijs ende loop vande goude ende silvere Munte inde Lande// van herwertsouere/ respectiuelijck ghedurende tot Lichtmisse ende sint Jansmisse// vanden naestcoomenden Jaere vijfthienhondert seuentseuentich.
Dit in plano gedrukt plakkaat Ghegeuen in onser voirs. Stadt van Bruessele onder// onse contresegel hier op ghedruct in placcate de xxv. dach van Octobri. Int Jaer Vijfthienhondert sessentseuentich.// By *den Coninck*, I*n sijnen* R*ade.*// D'*ouerloepe.*// Ghepubliceert binnen der voirs. Stadt van Bruessele/ op den xxvi. dach der voirs. Maent van Octobri. Anno. M.D.LXXVI., bevat onderaan de mededeeling: Ghelijcke Placcaten zijn gheexpedieert in duytscher talen/ voir Vlaendern/ Hollant/ Gelderlant/ Zeelant/ Belwest ende Beoisterschelt/ Utrecht/// Vrieslant ende Mechelen en het adres: t'Aemstelredam by my Harmen Jansz. Muller figuer snijder. inden vergulden Passer.

[Univ. Bibliotheek, Gent].

Gelijktijdig te Brussel gedrukt voor MICHIEL VAN HAMONT. [2])

---

[1]) Daar de signatuur A 3 op het tweede blad staat, behoort er vóór den titel nog een blad, dat aan het eenig mij bekende exemplaar ontbreekt; vermoedelijk is het evenwel onbedrukt.

[2]) J. K. VAN DER WULP, *Catalogus van de tractaten, pamfletten enz. in de bibliotheek van* Is. MEULMAN, III, Amsterdam 1868 p. 222 (n°. 8693).

198\. = PSALMI// *quibus per hebdomadam// in vespertinis precibus// vtitur Ecclesia, vna cum Hymnis de ferijs// ac festiuitatibus anni totius. Amstelredami// Excudebat Harmannus Ioannis, A°. 1576.*
80 ongen. bldz. 4°., Lat. cursief-letter, sign [A]—K.
De eerste drie regels vañ den titel zijn niet in boekdruk, maar geheel in één houtblok gesneden, het woord Psalmi in sierlijke krulletters.
Boven het adres staat een fileet, reeds gebruikt in de latere uitgaven van JAN EWOUTSZ.
De keerzijde bevat een aanwijzing der beginregels.
De tekst, in twee kolommen gedrukt, begint op bldz. 3, en bevat enkele kleine sierletters. De noten zijn op de vierlijnige balken met inkt ingevuld, zoodat ook toen nog de notendruk te Amsterdam niet bekend was.
Op bldz. 75, waar de tekst eindigt, begint het alphabetisch registér op de psalmen en gezangen. Dit eindigt op bldz. 79, waar onderaan de attestatie staat: *Hic Psalmorum atque Hym-// norum Ecclesiasticorum liber// nihil continet quod Catholicae// fidei doctrinae aduersetur,// quod attestor// ex mandato Reueren.// Domini. D. Episcopi// Harlemeñ.// Ant. à Kuyck.*
De laatste bladz. is onbedrukt.
[Bisschoppelijk Museum, Haarlem].

199\. = EEuwich Edict ende// Ghebot opt accord ghedaen/ tus-//schen Heeren Johan van Oistenrijck// Ridder vander Orden vanden gulden Vlyese/ in naem eñ// van weghen der Catholijschen Coninck van Spangnyen &c. ter eenre/ Ende// de generale Staten van dese Landẽ van herwertsovre ter andere zijden/// Om die troublen inde selue Landen by de uuyt-heemsche crijchslup-//den/ ghesuscitteert neder te legghen ende appeysee-ren.// Ghepubliceert te Bruessele den xvij ten Dach van// Februario 1577.
12 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—B, zijnde vel B een half vel.

Op den titel het wapen van den koning, waaronder het adres: Met Preuilegie.// Gheprint tot Aemstelredam/ by my Harmen// Janszoon Muller figuer snijder/ woonende in die// Warmoestraet inde verguldden Passer. Het Translaet van het zoogenaamd Eeuwig Edict begint op p. 2 en eindigt op p. 11, waar onderaan een fileet staat, reeds bekend uit de uitgaven van Jan Ewoutsz.

De laatste bldz. is onbedrukt.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

200 = Elegia// De Magno Die// Judicij// Ode ecclesiastica eiusdem// argumenti// P. Apherdiano Autore.

Amstelredami.// Excud. Harmannus Ioannis.// Anno 1577.

16 ongen. bldz., kl. 8°., Lat. letter, zonder sign.

Om den titel dezelfde omlijsting als bij n°. 193.

De keerzijde van den titel bevat vier distichen van Jacobus Bontius, vijf distichen van Joannes Apherdianus benevens een opdracht in verzen aan Eugenius Perebomius van Gouda.

Op de laatste bladz. staat een drukkersmerk, waaronder de spreuk: Sine labore nihil.

[Britsch Museum, Londen].

201. = 1578.// POincten ende articu// len vanden Satisfactie die van Aem-//stel-redamme gegeuen/ ende ghearcordeert & cetera.

12 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—B, zijnde vel B een half vel.

Onder den titel een groot wapen van Amsterdam en dan het adres: Gheprent tot Aemstelredam/ by my Harmen// Janszoon Muller Figuersnijder/ woonende in die// Warmoesstraet in de verguldeu Passer. De tekst, die op de keerzijde met een uit den voorraad van JAN EWOUTSZ. bekende sierletter begint, bevat den brief van den Prins van Oranje, gegeven te Gent 2 Jan. 1577, in een civilité-letter gedrukt, het plakaat van de Amsterdamsche regeering van 31 Dec. 1577 en de artikelen van de Satisfactie, gedateerd 8 Febr. 1578.

[Universiteitsbibliotheek, Amsterdam.
Gemeente-Archief, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Universiteitsbibliotheek, Gent].

Hiervan bestaan twee varianten.

202. = 1578.// Pointen ende articulen van// den Satisfactie die van Amstelre-damme ghe-// gheven ende ghearcordeert/ etc.

12 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—B, zijnde vel B een half vel.

Onder den titel is nu een nieuw stadswapen, zeker omdat het oude te wormstekig was geworden, en het adres: Gheprint tot Amstelredam/ by Harman Jansz// Muller Figuersnyder/ woonende in de Warmoes-// straet in de verguldeu Passer.

De tekst biedt geen verschillen, maar de voorafgaande brief van den Prins is met een andere kleinere civilité-letter ge-

drukt en ook is de beginsierletter door een kleinere vervangen.

[Universiteitsbibliotheek, Amsterdam.
Gemeente-Archief, Amsterdam.
De heer D. C. MEYER JR., te Amsterdam.
Universiteitsbibliotheek, Leiden.
Koninklijke Bibliotheek, 's Gravenhage.
Universiteitsbibliotheek, Gent].

203. = POincten ende Articulen// vanden Satisfactie/ die van Amstelredamme ghe-// geuen ende gheaccordeert. et c.// Anno .M.D.LXXviij.
8 ongen. bldz. 4^{0}., Goth. letter, sign. [A].
Onder den titel weer een ander stadswapen en het adres: Gheprent tot Aemstelredam/ By my Hermen Jansjoon// .Muller Figuersnijder/ wonende in de Warmoestrate/// in die verguldcn Passer.
In deze uitgave is een veel kleinere letter gebruikt, de civilité-letter heeft plaats gemaakt voor een kleine Gothische en het plakaat is in een kleine Latijnsche letter gedrukt.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

DE ROEVER heeft reeds medegedeeld, dat HARMEN JANSZ. MULLER tegen Mei van dit jaar 1578 verhuisd is naar een aan de stad toebehoorend huis, gelegen aan *„de Zuytzyde in de Olofspoort"*, dat toen door hem voor drie jaren tegen een huurprijs van 52 gl. 's jaars gehuurd werd, en dat hij tegelijkertijd een *„craem"* aan het oosteinde van de Nieuwe Brug van de stad huurde voor 18 gl. 's jaars. Het voldoen van de huur van deze *„craem"* vinden wij ook gedurende drie jaren in de Thesauriersrekeningen aangeteekend. [1]) Te recht besluit DE ROEVER hieruit, dat hij na het verstrijken van de huur van het huis in de Olofspoort, weer het oude pand in de Warmoesstraat heeft opgezocht.

[1]) *Oud-Holland* II p. 204.

Vermoedelijk heeft hij zelf al zijn verblijf in de Olofspoort als voorloopig beschouwd. Tenminste het eenige drukwerk dat ik van hem ken, dat in dit tijdperk is uitgegeven, vermeldt het nieuwe adres niet.

204. = Carmen Elegiacvm// De Instabilitate Rervm// humanarum cum exhortatione ad virtutem// amplectandam.// P.A. auctore.
M. Henr. Purmerend.// ad Lectorem [volgen 4 distichen].
Amstelredami.// Excud. Harmannus Ioannis.// Anno 1580.
16 ongen. bldz. Lat. letter, kl. 8°., zonder sign.
Het werkje bevat een opdracht in verzen aan GERARDUS HADRIANI. „musarum patronus".
Op de laatste bldz. staat het boven afgebeelde drukkersmerk.
[Britsch Museum, Londen].

Onnoodig op te merken, dat zich achter de initialen P.A. op den titel PETRUS APHERDIANUS verschuilt. Naar de reden, waarom niet meer als vroeger de volle naam van den dichter op den titel vermeld is, laat zich slechts gissen. Wellicht was HARMEN JANSZ. bevreesd, dat het de regeering niet behagen zou, wanneer hij zoo ongemaskerd werken van een man uitgaf, wiens geloof niet meer dat van de regeering was.

Hij zelf was na de ommekeer in 1578 niet Katholiek meer. Dat blijkt behalve uit het feit, dat hij voor de regeering werkzaam bleef, duidelijk uit verschillende boekjes, die wij hem nog zullen zien uitgeven. Te onrechte wordt hem evenwel m. i. door de bewerkers van de Bibliotheca Belgica COORNHERT's *„Spieghelken vande ongerechticheyt ofte menschelicheyt des vergodeden H. N. Vader vanden Huyse der Liefden. Ghedruckt int Jaer ons Heeren Jesu Christi* 1581" toegewezen. Wel is de civilité-letter die op de laatste twee bladzijden van dit boekje gebruikt is dezelfde die wij hem in de tweede uitgave der Satisfactie hebben zien gebruiken, maar het er in voorkomende titelvignetje, noch de beide kleine sierletters vinden wij ergens anders in zijn lettervoorraad. De voorrede van COORNHERT's *„Van des menschen Natuurlijcke vleesch Wondersproock. Ghedruct uit Jaer Anno* 1581"

is trouwens in dezelfde civilité-letter gedrukt, en dit boekje wordt in de Bibliotheca Belgica toegewezen aan ANTONIS KETEL. En een bepaalde reden om zijn naam te verbergen, waar het gold een boekje van COORNHERT uittegeven, had HARMEN JANSZ. volstrekt niet. Zoo gaf hij het volgende jaar openlijk uit diens:

205. = Tweeling
Vanden Bruydt Christi en d' Egipsche// vroeivrouwen
Voer dees tweeling twee Comedien aen-// schouwen.
In Rijm slecht claer en onderwert
ghemaect door Dirc Volckherts Coornhert.

48 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—C.

Onder den titel een der fileeten uit den voorraad van JAN EWOUTSZ. en het adres: t' AEMSTERDAM.// Ghedruct by my Harmen ianszoon Muller//. 1582.

De keerzijde van den titel is onbedrukt. Bldz. 3 bevat een voorrede in verzen *aen ſyne twee deuchtſame ende lyeve Nichten* ANNA VAN BREDERODE en ANNA VAN DER LAEN in cursief gedrukt, bldz. 4 en 5 een toespraak in verzen *Ren allen Rÿmers vroom verſtandich en conſtich* geheel in de reeds opgemerkte kleine civilité-letter, en bldz. 6 de aanwijzing der: Personagien Inde Comedie vanden bruydt Christi.

De namen zijn zoowel hier als verder met Latijnsche, de eigenlijke tekst met Gothische letters gedrukt.

Bldz. 32 begint de Tweede Comedie Van de Egypsche vroeghvrouwen, die eerst onderaan op de laatste bldz. voltooid is. [1])

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Univ. Bibliotheek, Gent.
Koninkl. Bibliotheek, Brussel.
Stadsbibliotheek, Kortrijk].

[1]) Ook beschreven in de Bibliotheca Belgica

206. = Articulen die Nyeuwe// opgherecht Neghen vendelen vande Schutterye// by forme van artickel brieff voor ghehouden den// XVIII. Octobris. Duysent vijf hondert vier// ende tachtentich.

8 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, zonder sign.

Onder den titel een fileet, reeds bekend uit de uitgaven van JAN EWOUTSZ., en het adres:

Ghedruckt tot Amstelrelredam (sic)/ by my Harmen// Janszoon Muller/ Figuer snijder woenende aen// de oude side inde warmoes straet in den verguldē Passer.

De keerzijde is onbedrukt.

De 14 artikelen beginnen op bldz. 3 en zijn voltooid op bldz. 7, waar onderaan wederom een bekend fileet staat, afkomstig van JAN EWOUTSZ.

De laatste bladz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Leiden].

207. = Van de vier uter-// sten des menschen/ te weten/ // Die Doot/ Dat Oordeel/ Die// pijn der Hellen. Eñ de blijtschap// des eewighen Leuens/ Is in dit// notabel Boecxken ghestelt.

112 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—G.

Onder den in rood en zwart gedrukten titel staat een ruwe houtsnede voorstellende hoe de dood menschen van allerlei stand met zijn speer neervelt. Hieronder in roode letters het adres:

Gheprent tot Amstelredam/ bi mi Harmē//.... [in het eenig mij bekende exemplaar verder afgesneden].

Op de keerzijde begint Die Prologhe, die ongemerkt in den eigenlijken tekst overgaat; deze is voltooid op bldz. 111.

De laatste bldz. bevat nog eens het adres:

Gheprent tot Aem-// stelredam aen die oude side in// die Warmoesstraet/ by my Har-// men Janszoon Muller Figuersnij-// der wonende in die verguldden// Passer. Anno 1585.

Hieronder het boven reeds afgebeelde drukkersmerk.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Dit anoniem uitgegeven werkje is een vertaling van de *Quatuor Novissima* van DIONYSIUS CARTHUSIANUS. [1])

208. = Kort Claar bewijs// Dat die nieuwe ghevonden// proportie eens Cirkels iegens zyn diameter te// groot is ende overzulcx de quadratura Circuli des zelven// vinders onrecht zy. Door Ludolph Van Ceulen gheboren in Hildesheym woonachtich tot Delfft.

6 bldz. 4^{0}., civilité-letter, zonder sign.

Onder den titel een meetkundige figuur, en het adres: Gheprent tot Aemstelredam/ by mijn Harmen Janszoon// Muller/ Figuersnijder/ woonende inde Warmoesstraet// in den verghulden Passer.

Op de keerzijde een woord tot den Beminde Leser.

Het betoog volgt dan bldz. 3 tot 6, opgeluisterd door eenige meetkunstige figuren.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden].

Dit geschrift is gericht tegen het door SYMON VAN DER EYCKE in 1584 uitgegeven en aan den Prins van Oranje opgedragen werkje: *Qvadratvre dv cercle ov maniere de trovver vn qvarré egval av cercle donné*, etc. *Delf, chez* ALBERT HENRY, 4^{0}. Het is één jaar vroeger verschenen dan de hierna te beschrijven *Proefsteen*, zoodat de uitgave in den loop van 1585 gesteld moet worden. Het werd door VAN DER EYCKE beantwoord in diens: *Claerder bevvys op de qvadratvere des cirkels Anno vier-en tachtig wtgegheven, Delf, by* AELBRECHT HEYNDRICXSZ., 1586, hetgeen wederom het volgende geschrift van VAN CEULEN uitlokte.

209. = Proefsteen// Ende Claerder wederlegginghe dat het// claarder bewijs. (so dat ghenaempt is) op de// gheroemde ervindingh van de Quadrature

---

[1]) Deze vertaling is niet genoemd in de bibliographie in CHR. M. VOS, *De leer der vier uitersten*, Amsterdam 1866 p. 199—208.

des// Circkels een onrecht te kennen ghegeven// ende gheen// waerachtich bewijs is.

Hier by gevoeght// Een corte verclaringh aengaende het onderstant ende// misbruyck inde reductie op simpel interest. Den ghemeenen volcke tot nut. Ghestelt door// Ludolph Van Colen woonachtich tot Delft.

12 ongen. bldz. 4°., civilité-letter, sign. [A]—B, zijnde vel B een half vel.

Onder den titel een fileet bekend uit den voorraad van JAN EWOUTSZ. en het adres:

Gheprent tot Aemstelredam/ by my Harmen Janszoon// Muller/ Figuersnyder/ woonende inde Warmoesstraet// inden verguldeu Passer 1586.

De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt bldz. 3 en 4 de opdracht van den schrijver aan de regeering van Delft, gedateerd te Delft 3 Juni 1586, terwijl de tekst, versierd door een goed gesneden meetkunstige figuur, op bldz. 4 begint en op bldz. 12 voltooid is. [1])

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leiden].

210. = By de Coninginne

De waerachtighe Copie// van de proclamatie lateliijck ghepubliceert// by de Coninginne/ eñ hare Mayesteyt/ onder de grote zeghel van// Enghelant/ omme de declaratie van de Sententie ghegheven teghens// de Coninghinne van Schotlant in forme hier na volghende.

8 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A].

Onder den titel een fileet, bekend uit den voorraad van JAN EWOUTSZ. en onderaan het adres:

t'Amsterdam by Harmen Janszoon// Gheprent na die Copie de tot

---

[1]) Zie over dezen cirkelquadratuurstrijd D. BIERENS DE HAAN, *Bouwstoffen voor de geschiedenis der wis- en natuurkundige wetenschappen in de Nederlanden*, I, Amsterdam 1878 99—121, en over deze boekjes in het bijzonder aldaar p. 131, 134—140.

Londen ghedruct is by Christoffel barker drucker der Coninginnes// hooghe Mayesteyt.

De keerzijde is onbedrukt. De tekst begint op bldz. 3 en eindigt op de laatste bldz. met den datum van de proclamatie: den vierden dach van December... in het Iaer ons Heren. M.D.LXXXVI.

Hieronder staat nog een reeds meer gebruikt fileet.

[Univ. Bibl., Gent].

211. = [*Billiet van den schans gelegen buyten die haerlemmer ende Jan Rodenpoort*].

Uit een post in de Thesauriersrekeningen van 1586 [1]) blijkt dat aan HARMAN JANSZ. *bouckdrucker betaelt* [is] *dertich st. over 't drucken van drie hondert billietten van den schans gelegen buyten die haerlemmer ende Jan Rodenpoort, blyckende bij ordonnantie van den here Burgemeester* CLAES FRANSZ. *in date den IX Augusti A. Lxxxvi*"

Dit staat stellig in verband met de werken die aan deze zijde van de stad de regeering toen liet uitvoeren ten behoeve van de stadsversterking. [2])

212. = Affkomst// ende// Korte Historie// der Grauen van Hollandt// Zeelandt ende Vrieslandt.

56 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—D, zijnde vel D een half vel.

Onder den titel een citaat uit CICERO's *Oratio pro Sestio* en dan onder een klein fileet het adres: Ghedruckt tot Amstelredam/ by my// Harmen Janszoon/ Muller/ wonende// inden verguldẽ Passer.

Op de keerzijde een citaat uit ERASMUS' *In Institutionem principis Christiani* in cursief, dan bldz. 3—5 de opdracht van den schrijver I. G. BLYENBURGH aan Den Eersamen verstandigẽ Jan Jacobszoon Huyderoper Trezorier der Stede Amstelredam, daarna bldz. 6

---

[1]) Thesauriersrekening van 1586 p. 123.

[2]) J. WAGENAAR, *Amsterdam in zyne opkomst* enz. I, Amsterdam 1760 p. 123.

en 7 het Naamregister, bldz. 8 wederom een citaat uit SENECA's *Epistolae*, beide cursief.

Bldz. 9 begint de eigenlijke tekst, waarbij het behandelde in den rand in de kleine civilité-letter aangegeven is, en deze is bldz. 53 voltooid. Bldz. 54 bevat nog een lijstje van de Stadhouders van Holland en bldz. 55 een citaat uit PLUTARCHUS, terwijl de laatste bldz. onbedrukt is. [1])

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
De heer R. W. P. DE VRIES, Amsterdam].

Daar JAN JACOBSZ. HUYDECOPER in de opdracht Tresorier van Amsterdam genoemd wordt, en hij dit ambt slechts gedurende de jaren 1586 en 1587 bekleed heeft, is het niet twijfelachtig, dat gedurende die jaren het boekje geschreven en vermoedelijk ook uitgegeven is. Wie de schrijver I. G. BLYENBURGH geweest is, heb ik niet kunnen vinden. [2])

213. = **Boeven-tucht// ofte// Middelen tot mindering der// schadelyke ledighghangers.**

32 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—B.

Onder den titel een vers uit Exodus 22 en het adres: t'Amsterdam// By Harmen muller/ Figuersnyder/ // inden gulden Passer. 1587.

Op de keerzijde een versje, gedrukt in de kleine civilité-letter, evenals bldz. 3—5 de opdracht Aen mynen Heeren den Edelen ende ghezanten der Steden in Holland desselvens Staten representerende.

---

[1]) Op de verk. Bibl. JAC. KONING, Amsterdam 1833 (catal. p. 240 n⁰. 804) was een exemplaar „*Met de afbeeldsels der Graven ten voete uit*". Deze zullen er echter niet in behoord hebben. Vermoedelijk is dit exemplaar thans in het bezit van den heer R. W. P. DE VRIES te Amsterdam. Hier is nl. de bekende reeks van gravenportretten door HENDR. GOLTZIUS ingevoegd.

[2]) Evenmin als de heer J. TIDEMAN, die in het *Algemeen Letterlievend Maandschrift* 1846 p. 36—39 een beschrijving van dit boekje gegeven heeft.

Dan volgt de tekst, waarbij het behandelde onderwerp steeds in den rand in de kleine civilité-letter is aangegeven.

De tekst eindigt bldz. 29 met een fileet uit den voorraad van JAN EWOUTSZ., bldz. 30 en 31 bevat nog een gedicht: Mißbruyck// Int voeden en niet straffen der// stercke Bedelaars, eveneens met een dergelijk fileet besloten, en de laatste bldz. is onbedrukt [1]).

[Univ. Bibliotheek, Leiden].

Dit anoniem verschenen, voor den tijd zoo merkwaardig moderne boekje, waarin werkverschaffing en cellulaire gevangenissen worden aangeprezen, is geschreven door DIRCK VOLCKERTSZ. COORNHERT en in de groote uitgave van diens werken opgenomen. [2])

214. = Vertroostinghe// in alle Lyden en teghenspoet.

Een devoet en zeer troostelick boecx·// ke/ voor alle bedructe Harte. Ghemaeckt// door Broeder Anthonis van Hemert/// Regulier by Eynd-ouen/ ter Lief·// den ende begheerten zijn·// re Suster.

Item noch zeuen Meditatie op elc·// ken dach vander Weecken met ha·// ren Ghebeden.

240 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—P.

Onder den rood en zwart gedrukten titel een ruwe houtsnede, voorstellende hoe Job door den duivel gekweld en door zijn vrouw in verzoeking gebracht wordt. Daaronder het adres, ook in rood en zwart:

t' Amsterdam// By my Harmen Jansz. Figuersni·// der/ inden verguldev Passer.

De keerzijde bevat de inhoudsopgave, benevens een vier-regelig versje van den schrijver, bldz. 3 en 4 de Prologhe en op bldz. 5

---

[1]) Ook beschreven in de Bibliotheca Belgica.

[2]) Dl. III, Amsterdam 1630 p. 384—388.

begint de tekst, die op de laatste bldz. eindigt, waar onderaan nog eens het adres staat:

Ghepreut tot Aemstelredam aen// die oude syde in die Warmoesstraet/ By// my Harmen Janszoon Muller/ Fi-// guersnyder/ wonende in die ver-// gulden Passer. Anno 1587.

[Bisschoppelijk Museum, Haarlem].

215\. = **Inleydinge// HOemen verstaen ende// ghebruycken sal/ zoo wel den celeste als terrestre// Globe oft Cloote/ met sommighe Geometrische ende// Arithmetische demonstratien/ midtsgaders hoemen te rechte een// Quadrant zal maecken/ Nu nieus wtghegeuen door//** *Nicolaum Petri Dauentriensem.*

124 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—Q, zijnde vel L een half vel.

Onder den titel een houtsnede, een globe op een gebeeldhouwd voetstuk rustende, en het adres:

Ghedruckt tot Aemstelredam/ by my Harmen Janszoon// Muller/ Figuersnider/ wonende in die Warmoesstraet// inden vergulden Passer. 1588.

De keerzijde bevat in cursiefletter het octrooi van de Staten-Generaal, gedateerd 7 Juli 1588, waarbij verboden werd het werk binnen den tijd van zes jaren na te drukken.

Bld. 3 en 4 bevatten, ook in cursief, de opdracht van den schrijver aan JOANNES VELSIUS *den Medicinē Doctori, Professori der Mathematisschе Consten etc. Burger tot Lieuwaerdē sijnē lieven here ende vrundt*, gedateerd Amsterdam 1 Febr. 1588, en bld. 5, in de bekende fraaie civilité-letter nog een woord *Totten Leser.*

Na eenige algemeene toelichtingen op bldz. 6—8 en een register op bldz. 9 en 10 begint op bldz. 11 de tekst, die met verschillende sterrekundige houtsneden verduidelijkt is en op bldz. 84 eindigt.

De volgende bldz. bevat boven het hiervoor (p. 295) afgebeelde

boekdrukkersmerk: Volghen die Tafelen// Sinus op 100000 deelen// afgherekent. Deze staan van bldz. 86 tot 121, bldz. 122 bevat een opgave van de drukfouten in den tekst, bldz. 123 van die in de sinustafelen.
De laatste bldz. is onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Leiden.
Univ. Bibliotheek, Utrecht].

NICOLAUS PETRI zegt in zijn opdracht zoowel als in zijn woord tot den lezer, dat hij dit werkje uitgegeven heeft naar aanleiding van *„zeekere Globen celeste ende terrestre onlancx wtgegeuen by* JACOB FLORISZOON [1]) *burger alhier"*. Bedoeld is de bekende JACOB FLORIS VAN LANGREN, die in zijn request aan de Raden van Gelre en Zutphen in 1580 getuigde, dat hij en zijn zoon ARNOLD FLORIS VAN LANGREN *„d'eerste zyn geweest, die de globos tot directie van de seevaert t'haeren grooten costen ende merckelicken dienst van deese landen hebbe geinventeert gehad"*. [2])

17 Juli 1588 heeft HERMAN JANSZ. *boeckdrucker ofte figuursnyder tot Amstelredam* octrooi gekregen *„omme te laten uitgaen een boeck by hem gedruckt, genoempt Globe ofte Kloot"*. [3]) Dit betreft natuurlijk deze uitgave, waarvan BIERENS DE HAAN te onrechte ook een Latijnsche uitgave noemt, [4]) het bestaan hiervan vermoedelijk ontleend hebbende aan de vermelding door REVIUS. [5])

---

[1]) In de lijst der drukfouten wordt deze naam overal zorgvuldig verbeterd in JACOB FLORIS.

[2]) G. VAN HASSELT, *Geldersch Maandwerk* I, Arnhem 1807, p. 465.

[3]) JHR. MR. J. K. J. DE JONGE, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië*, I, 's Gravenhage, Amsterdam 1882 p. 166.

[4]) D. BIERENS DE HAAN, *Bibliographie néerlandaise historique-scientifique des ouvrages importants dont les auteurs sont nés aux 16e, 17e et 18e siècles sur les sciences mathématiques et physiques* etc. Rome 1883 p. 218.

[5]) JAC. REVIUS, *Daventriae illustratae libri sex*, Lugduni Bat. 1650 p. 497.

216. = **Metamorphosis// dat is/ Die Verscheppinge oft// veranderinge/ beschreuen int Latijn vanden ver-//maerden eñ gheleerden Poeet Ouidius: Eñ nv// eerst overghezet in onse duytsche tale: seer ghe-//nuechlijck eñ oock profijtelijck voor alle// Edele Gheesten/ ende Constenaers/// als Rhetrosijns/ Schilders/// Beeltsnijders/ Goudt-//smeden/ etc.**

488 bldz., van bldz. 13 af recto genummerd, welke nummering niet altijd juist is, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—Hh, zijnde het laatste een half vel.

Onder den titel een portret van Ovidius in houtsnede en dan het adres:

T' AMSTERDAM,// **Ghedruckt by my Harman Jansz. Muller/// Figuersnijder/ woonende in die Warmoe-//straet inden verguldeu Passer.// Anno.** 1588.

De keerzijde is onbedrukt. Dan volgt p. 3—6 de opdracht: DEN EDELEN CONST-*rijcken Camer van Redenrijck*, In liefde bloeyende *Wenscht Harman Ianszoon Boec-drucker gheluck ende voorspoet*. Daarna p. 7 en 8 nog JOANNES FLORIANVS *Candido Lectori*, en p. 9—12: *Het leuen Publij Ouidij Nasonis, wt zijn eyghen schriften t'samen by een vergadert.*

De tekst begint bldz. 13 en is versierd met verschillende kleine vrij goed bewerkte houtsneden, die waarschijnlijk het werk van den uitgever zijn.

Blad 236 verso is de tekst geëindigd en de volgende bldzn. bevatten een register.

Op de laatste bldz. staat het volgende niet onaardige versje:

Gunstighe Leser, hier suldy vinden misschien
Enige Fauten in woorden en Letteren versien
Dats merckelijck verongeluct, buyten ons weten
Want wy hadden Argus met hondert oghen bevolen,
Scherp toe te sien int drucken sonder yet te dolen

Dan Mercurius heeft hem int eerste t'hooft of ghesmeten,

Ende daerom isser al wat int corrigerē vergeten.

en het adres:

Ghedruckt tot Aemstelredam/ by my// Harmen Janszoon/ Muller Figuersnijder/// wonende indē vergulden Passer.// 1588.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

De eerste uitgave van deze vertaling door JOANNES FLORIANUS, wiens naam eigenlijk BLOMMAERT luidde, moet in 1552 bij HANS DE LAET te Antwerpen verschenen zijn. [1]) Deze latere Amsterdamsche uitgave schijnt door VAN MANDER bedoeld te zijn, waar hij spreekt van een proza-vertaling van de Metamorphosen „*over eenighe Jaren in onse spraeck, in ondicht, in Druck uytgecomen*". [2])

In het voorbericht van den drukker doet HARMEN JANSZ. MULLER zich weer van een nieuwen kant kennen, nl. als lid van een rederijkerskamer waar hij aantrof: „*veel Schilders ende veel cloecke en constige Gheestē...... so wel in Rhetorica als in Schilderijen (die my tottē seluē menichwesen hebbē versocht.)*"

217. = **Articulē die geaccor-// deert zijn tusschen den Coning/ ende// den Coning van Navarre so wel in zijnen na-// men als oock inden name van de partije van zijnder zijde/// daer door hy hem sterck maeckt op tbestant van een Jaer.// Anno. M.D.LXXXIX.**

12 bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—B, zijnde vel B een half vel. Zoowel de eerste sierletter van den titel als het er onder geplaatst fileet zijn nog afkomstig van JAN EWOUTSZ. Onder het laatste het adres:

Eerst// Ghedruckt tot Tours/ ende nu tot Aemstelredam/ by Harmen//

---

[1]) *Biographie nationale*, VII, Bruxelles 1880—1883 p. 116.

[2]) K. VAN MANDER, *Utleggingh op den Metamorphosis* PUB. OVIDII NASONIS, *Haerlem* 1604, *Voor-reden*. — Zie ook G. KALFF, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de 16de eeuw*, II, Leiden 1889 p. 194.

Muller/ wonende inde Warmoesstraet (sic) inden vergulden Passer.// Anno Domeno. M.D.LXXXII.
De keerzijde is onbedrukt.
De Articulen staan bldz. 3—5 en worden gevolgd door nog eenige stukken, die er betrekking op hebben.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Bibliotheca Thysiana, Leiden.
Univ. Bibliotheek, Utrecht.]

218. = Een// Aemstelredams/// Amoreus Lietboeck/ nu nieus wt-//gegaen waer in begrepē zijn alderhande// Liedekens/ die in geen ander Liet-boecke en staen/// meest al met zijn wops oft wijse vaer bi gestelt om// alle droefheyt/ melancolie te verdrijuē. 1589.
160 bladz. kl. 8⁰., (oblong) van p. 1 tot 144 genummerd, terwijl de nummering dan zonder dat er een blad ontbreekt overspringt op 150, Goth. letter, sign. [A]—K.
Onder den in zwart en rood gedrukten titel een houtsnede, voorstellende een vroolijk gezelschap van musiceerende en banketteerende heeren en dames benevens een nar. De tekst, in gedeeltelijk drie gedeeltelijk twee kolommen gedrukt, begint op de keerzijde (p. 2), terwijl de eerste kolom een kort woord Totten vrolijcken Zanger bevat.
In alphabetische volgorde, naar de eerste woorden gerangschikt volgen dan een groot aantal oude en nieuwe liederen. Bldz. 157 (foutief genummerd 162) eindigt het laatste lied en begint de Tafel vande Lieden, de in desen Lied-boeck begrepen zijn, die pas op de laatste bladz. voltooid is. Hierop staat onderaan het adres: Ghedruckt t'Amsterdam by my Harmen Jansz. Muller/ wonende// in den vergulden Passer. 1589.

[Stadtbibliothek, Danzig [1])].

[1]) Aan dit eenig bekende exemplaar ontbreekt vel E (bldz. 65—80).

219. = PARAPHRASIS// (dat is)// Verclaringhe// Op den Brief van S:// Pauwels totten Ephesien.// Eertijts door den hoochgheleerden// Des: Erasmus van Rotterdam int Latijn gescre-//uen/ ende nu int Duyts trouwelijck overghesett.

64 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—D.

Onder den titel een medaillon-portret van ERASMUS, dat tot den voorraad van JAN EWOUTSZ. behoort, en dan het adres: T'AMSTELREDAM.// By my Herman Janszoon Muller/// inden vergulden Passer. 1589.

De keerzijde is onbedrukt. Op bldz. 3 begint T'inhout// van desen teghenwoor-//dighen Brief, en op bldz. 6 de tekst, die op bldz. 63 voltooid is.

De laatste bladz. is onbedrukt.

[Gemeente-Bibliotheek, Rotterdam.
Univ. Bibliotheek, Gent] [1]).

De vertaler was vermoedelijk zekere overigens onbekende I. P. S. (Zie bldz. 317).

220. = TRESOIR// VANDE MATEN,// van Gewichten/ vã Coorn/ Lan-//de vande Elle ende natte Mate/ noch van-//den Gelde ende Wissel/ eñ ander prac-//tijcquen ende vergaderinghen/ // seer profytich eñ ghe-//noechlijck.

320 bldz. (eerst 8 niet genummerd, dan genummerd 1—198, twee bldz. onbedrukt en een aanhangsel genummerd 1—112) kl. 8°., Goth. letter, sign. van bldz. 9 af A—N, zijnde vel N.

---

[1]) In dit exemplaar ontbreekt op den titel het jaartal. Daar echter overigens de exemplaren volkomen gelijk zijn, zelfs in de onzuiverheid van eenige letters op het titelblad, hebben wij niet met een andere uitgave te doen. Ik stel mij voor, dat te midden van het afdrukken een kleine wijziging in het zetsel gemaakt zal zijn, hetzij dat het jaartal er bijgevoegd of dat het weggenomen is.

een half vel, en nog eens Aa—Gg. Onder den titel een nieuw drukkersmerk gevolgd door het adres:

t' Amstelredam/ // Ghedruct by my Herman Jansz// .Muller/ woonende inde Warmoe-// straet/ inden vergulden// Passer. 1590.

De keerzijde bevat in cursief het privilege voor vier jaren van de Staten-Generaal, gedateerd te 's Gravenhage 9 Juni 1590 en geteekend door AERTSIERS, bldz. 3 en 4 een korte voorrede benevens inhoudsopgave, bldz. 5 en 6 de Errata ofte fauten te corrigeren, op bldz. 7 staat slechts onderaan een A en bldz. 8 is geheel onbedrukt.

De tekst volgt dan op de genummerde bldz. 1—198, waarvan de laatste twee bldz. onbedrukt zijn. Hierna volgt een toevoegsel: VSANCE ENDE// maniere int maken/ ende .Mun-// ten van Goude ende Silver pennin-// gen/ gewicht/ weerde en̄ mix-// tie vanden selve, op de opnieuw genummerde bldz. 1—70, en:

Een corte begrootinghe vande// Werelt/ van de Particuliere Landen/ // eñ vergheliickinghe van rijck-// dommen eñ middelen op bldz. 71—112.

[Univ. Bibl. Amsterdam.
Kon. Bibl. 's Gravenhage.
Univ. Bibl. Gent.
De heer J. L. BEYERS, Amsterdam].

Volgens REVIUS, die in zijn Latijnsch werk [1]) den titel ook in het Latijn noemt: *Tabulae examinis auri et argenti ad marcas Trecenses* was NICOLAUS PETRI ook van dit werkje de schrijver.

221. = Den uttersten wille// van Lowijs Porquin.// Door hem by maniere van een lieflijck Testament in prose ghe-// stelt/ tot onderwijs ende stichtinghe van zyne kinderen. Oock// zeer bequaem ende dienstelijck voor alle Christene Huys-vaders// om hen kinderen door t'selue te onder-wysen in de vreese des// Heeren, om daer door te moghen comen (met Godts hulpe) tot// een deuchdelijck leuen ende salich steruen. In dichte ghestelt by *Anthonius Verensis*, ende nu van// nieus oversien ende verbetert.

84 ongen. bldz., 4⁰., civilité-letter, sign. [A]—L, zijnde vel L een half vel.

Onder den titel een houtsnede, voorstellende LOUIS PERQUIN zittende om een tafel waarop een doodshoofd en een zandlooper, en zijn geschrift opstellende voor zijn kinderen en kindskinderen, die vóór hem staan. Onder tegen de tafel staat een wapenschildje.

Dan een vers uit Esaias xxxviij, en het adres:

TOT AMSTELRĖDAM.// Ghedruct by my Herman Jansz. Muller Figuersnijder// wonende inde Warmoesstraet inden verguldden Passer. 1590.

---

[1]) JAC. REVIUS, *Daventriae illustratae libri sex*, Lugduni Bat. 1658 p. 497.

Bldz. 2 en 3 bevat een woord van *Den Drucker totten Leser*, bldz. 4 twee gedichten: LOWYS PORQVIN TOT DEN// *Goetwillighen Leser*, en **Lowijs Porquin tot zijn Kinderen.**

Van bldz. 5 tot 80 volgt dan de tekst.

Bldz. 81 en 82 bevat een **Dancksegghinghe vanden Autheur**, bldz. 83 nog een toepasselijk gedichtje en bldz. 84 een berijming van **Salomons Ghebedt/ Pro xxx.**

Verschillende beginletters en vignetten zijn al gebruikt in de uitgaven van JAN EWOUTSZ.

[De heer J. L. BEYERS, Amsterdam].

De oudst mij bekende uitgave van dit herhaaldelijk herdrukt volksboek verscheen te Antwerpen in 1565 bij AMEET TAVERNIER.

222. = **Vertroostinghe// in alle Tijden ende teghenspoet.// Een deuoot en seer troostelick boecx//ké/ voor alle bedructe harté. Ghemaeckt// door Broeder Anthonis van Hemert/ // Regulier by Eyndouen/ ter Lief//den ende begherrten zijn// te Suster.**

Item noch seuen Meditatien op elc// ken dach vander Weecken met ha// ren Ghebeden.

240 ongen. bldz., kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—P.

De houtsnede onder den titel is gelijk aan de reeds beschrevene in de uitgave van 1587 en het adres onderaan bevat slechts verschillen in de spelling:

t' Amsterdam// By my Harman Jansz. Figuersny// der/ inden vergulden Passer. 1591.

De indeeling is geheel gelijk aan de reeds beschreven uitgave. Ook hier staat onderaan op de laatste bldz. nog eens het adres: **Ghedruckt tot Aemstelredam/ aen// die oude syde/ in die Warmoesstraet/ By// my Herman Janszoon/ Muller/ Fi// guersnyder/ woonéde in die ver// gulden Passer. Anno** 1591.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

Het mag zeker opmerkelijk heeten, dat van dit Katholieke boekje binnen de vier jaren tijds in het omgeslagen Amsterdam een nieuwe uitgave noodig was.

223. = ZEVEN// Spelen/ van die// Wercken der Bermher-// ticheyd.
In rijm ghemaeckt/ en nu tot Aemstelredam openb-// lijck ghespeelt/ Anno 1591.
304 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—T.
Onder den titel een houtsnede, voorstellende het spijzigen der hongerigen, en dan het adres:
t AMSTELREDAM,// By my Herman Jansz. Muller/ Figuer-// snyder/ woonende inde Wermoesstraet/ inden// verguldeen Passer. Anno 1591.
Op de keerzijde staan in cursief *de namen van de Personagien in t'eerste Spel.* Bldz. 3 en 4 bevat de *PROLOOCH* en op bldz. 5 begint het Eerste spel.
Ieder van de andere spelen is versierd met een dergelijke houtsnede als op den titel, met een der werken van barmhartigheid, behalve het zevende, waar een houtsnede van andere hand is ingevoegd met een voorstelling van het laatste oordeel.
De laatste twee bldz. zijn onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Rijksprentenkabinet, Amsterdam.
Koninkl. Academie, Amsterdam.
Stadsbibliotheek, Haarlem.
Univ. Bibliotheek, Leiden.
Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Gent.
Koninkl. Bibliotheek, Brussel].

Deze spelen waren vertoond in de kamer „de Egelantier", blijkens de regel „*Ontfanct dit voor een Prologhe van ons eglentieren*".

224. = Loterye voor die arme Cranckzinnighe Menschen binnen der Stede Aemstelredamme.

Groote prent in zes bladen.

De beide bovenste bladen bevatten in houtsnede een afbeelding van het Dolhuis, naast elkander van voren en van terzijde, in den linker bovenhoek het wapen van Holland en in den rechter dat van Amsterdam; de middelste bladen geven in drie rijen afbeeldingen te zien van de uitgeloofde prijzen, en het onderste gedeelte bevat in boekdruk de bepalingen van de loterij.

Onderaan in de tweede kolom staat het adres:

Ghedruckt tot Amstelredam/ by my Herman Jansz. Muller/ Figuersnyder/ woonende in Warmoesstraet/ // inden verguldenn Passer. 1591.[1])

[Rijksprentenkabinet, Amsterdam.
Gemeente-Archief, Amsterdam].

225. = PARAPHRASIS// (dat is)// Verclaringhe// Op de *Canonijcke* Brieuen// (namentlijck)// van *Iacobus*. I // *Petrus*. II.// *Iohannes*. III.// *Iudas*. I.// Eertijts door den hooch-gheleerden ende// wijt-vermaerden Des: Erasmus van Rotterdam// int Latijn gheschreven: ende nu int Duyts ghe-// trouwelijck overghesett door I. P S.

256 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—Q.

Onder den titel een klein fleuron en dan het adres:

T' AMSTELREDAM,// By my Harmen Jansz. Muller/ Fyguer-// snyder/ woonende inden verguldeu Passer.// Anno 1593.

Op de keerzijde het medaillon-portret van ERASMUS, dat ook in zijn vorige ERASMUS-uitgave gebruikt is, en een citaat van hem. De tekst begint op bldz. 4 en eindigt op bldz. 252. Bldz. 253 bevat nog een citaat uit ERASMUS, en de volgende drie bldz. zijn onbedrukt.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.[2])
De heer BERN. J. M. DE BONT, Amsterdam].

---

[1]) Beschreven in F. MULLER, *De Nederlandsche geschiedenis in platen*, Amsterdam 1863 no. 1009. [2]) Aan dit exemplaar ontbreekt vel Q.

Wie die vertaler I. P. S. geweest is, heb ik niet kunnen vaststellen. Vermoedelijk was ook nog zijn werk:

226. = EEN// Sinnuerlijcke wt-// legginghe op 't Ghebedt des Heeren/// t' welck-men gemeynlijck/ het Pater Noster,// noemt: nae de Seuen Daghen der// Weercke/ in Seuen stucken// verdeelt.

Eertijts door den hooch-geleerden ende// wijt-vermaerden Des: Erasmus van Rotterdam/// int Latijn geschreuen nu int Duyts getrou-// welijck overgheset.

40 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—C, zijnde vel C een half vel.

Onder den titel een fleuron en dan het adres:

T' AMSTELREDAM,// By Hermen Janszoon/ woonende// inde Warmoes-straet inden ver-// gulden Passer. Anno.// 1593.

De keerzijde is onbedrukt, waarna onmiddellijk de tekst begint, die op bldz. 37 eindigt. Bldz. 38 is onbedrukt, en de twee volgende bldz. ontbreken in het eenig mij bekende exemplaar.

[Gemeente-Bibliotheek, Rotterdam].

Van 1593 af dragen tal van prenten, door HARMENS beroemden zoon JOHANNES MULLER gesneden, zijn adres; het ligt echter niet op mijn weg, deze hier op te sommen, te meer daar de meeste er van voldoende elders beschreven zijn. [1]) Ook als handelaar in kunst wordt hij later een enkele maal genoemd, bv. toen hij 31 Juli 1597, ten overstaan van den notaris J. GYSBERTI, PIETER DE MARSMAN te Rotterdam machtigde om van HANS JOOSTEN te Parijs, kort te voren overleden, in te vorderen een restant van 73 gl. 3½ st. wegens hem geleverde kunst. [2])

[1]) AD. BARTSCH, *Le peintre graveur*, III, Vienne 1803 p. 265—294.

[2]) Getuigen waren JAN JANSZ. *cramer* en JACOB CORNELISZ., boekdrukker van Franeker, beiden inwoners.

227. = Boeckhouden op// die Italiaensche// maniere zeer profijtelijck// voor allen Coopluyden, van// nieus (met vele diverse postē) zeer vermeerdert. *Duer Nicolaum Petri Dauentriensem.*

Boven dezen titel een fileet, reeds bekend uit den voorraad van JAN EWOUTSZ.

Er onder in kopergravure het portret van den schrijver met diens zinspreuk er boven: *L'homme propose, Et dieu dispose.* A°. 1595 en links onderaan het monogram van den graveur HENDRICK GOLTZIUS.

Dan het adres: *Men vindt se te cope by Claes Pieterss. Schoolmeester woonende op d'oude zydts|| burchwal by S. Jans brugge op die beschuyt marckt tot Amsterdam.*

Ghedruckt t'Amsterdam by Harman Janss. Muller inden vergulden Passer|| Int Iaer ons Heeren 1595.

Met priuilegie voor 10 *Iaeren.*

[Alleen het titelblad in het Rijksprenten-kabinet te Amsterdam].

228. = [*Billiet aengaende tappers wachtgeld en voor den schout*].

Dat dit door hem gedrukt werd, blijkt uit een post in de Thesauriers-rekeningen van 1597:

HARMEN JANSZ. *bouckedrukker, betaelt* 22 *gl.* 4 *st. voor drucken van verscheyden billietten aengaende tappers wachtgeld, en voor den schout.* [1])

229. = Metamorphosis// dat is/ De Herscheppinghe oft ver-//veranderinge/ beschreven int latijn vanden ver-//maerden ē ghelеerden Poeet Ovidius: Ē nu// eerst overghezet in onse duytsche tale: seer ghe-//neuchlijck/ ē oock profijtelijck voor alle// Edele Gheesten/ ende Constenaers/ // als Rhetrosijns/ Schilders/ // Beeltsnijders/ // Goudt-// smeden/ etc.

488 bldz., van bldz. 13 af recto genummerd, welke nummering

---

1) *Oud-Holland* II p. 204.

niet altijd juist is, kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—Hh, zijnde het laatste een half vel.

Onder den titel hetzelfde portret van OVIDIUS in houtsnede en dan het adres:

TAMSTELREDAM.// Ghedruckt by my Harman Jansz. Muller/// Figuersnijder/ woonende inde Warmoe-// straet inden verguldeN Passer.// Anno 1599.

Deze druk is verder, eenige verschillen in de spelling daargelaten, geheel gelijk aan de reeds beschrevene van 1588. Het adres op de laatste bladz. luidt:

Ghedruckt tot Aemstelredam/ by my// Harmen Janszoon Muller/ Figuersnijder/// wonende inden verguldeN Passer:// 1599.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.]

Niet gedateerd maar van omstreeks dezen tijd moet het volgende liedeboekje zijn:

230. = Dit is een suuer-// lijck Boecxken inden welcken staen// veel schone leysen/ in latijn eñ in duytsche// ende is nu nieus ghemaect met veel// schoone geestelijcke Liedekens.

112 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—G.

Onder den titel een fraaie houtsnede, de Aanbidding der herders, onduidelijk geteekend C.D. of G.D.

De tekst begint op de keerzijde en bevat benevens eenige sierletters, die ons al uit den lettervoorraad van JAN EWOUTSZ. bekend zijn, eenige kleine houtsneden.

De vijflijnige notenbalken in de voorafgaande Latijnsche liederen zijn oningevuld. Bij de meeste leizen is voor de melodie naar een bekend lied verwezen, als naar Ghy Ruyters gesellē vā auontuerē, Te Bruynswyck staet een hooghe huys, Van Cleue Horen en Batenburch, enz.

Op de laatste bldz. staat een slotfileet, al door JAN EWOUTSZ. gebruikt en het adres:

Gheprent tot Aemstelredam/// by my Harmen Janszoon Mul-// ler Figuersnijder wonende in die// Warmoesstraet inden ver-// ghulden Passer.

[Koninkl. Academie, Amsterdam].

Hiervan bestaat nl. een vermeerderde uitgave, die blijkens het nieuw er in opgenomen *Jubel-Jaar Lied* van HENDRIK LAURENSZ. SPIEGHEL in 1600 moet zijn verschenen.

231. = Dit is een suyver// lijck Boecxken/ inden welcken// staen veel schoone Leysen/ in 't Latijn ende in 't// Duytsch/ ende is nu van nieus vermeerdert ende// verbetert met veel schoone nieuwe Gheeste-// lijcke Jaer-Liedekens/ ende// Gheestelijcke Lie-// dekens.

112 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—G.

Onder den titel dezelfde houtsnede als in de vorige uitgave.

Op de laatste bldz. staat thans geen fileet en luidt het adres: Ghedruckt tot Amstelredam/ ten// huyse van Harman Jansz. Muller/ in de War-// moes-straet/ in den verguldən Passer.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
De heer H. ROES, te Alfen.
Univ. Bibliotheek, Gent] [1]).

Tegenover het ontbreken van twee liedjes, een Latijnsch „*In natale domini gaudent omnes angeli*" enz., dat vrij zonderling tusschen de Hollandsche geplaatst was, en „*Een schoon gheestelick Liedeken, op die wijse, Maria tzaert, van edelre aert*", staat de aanwinst aan het einde van zes nieuwe, waarbij het *Jubel-Iaar Lied* onderteekend met *Deught verheught*, de lijfspreuk van HENDRICK LAURENSZ. SPIEGHEL. Niet onmogelijk is het, dat SPIEGHEL die zeer bevriend was met den plaatsnijder JOANNES MULLER aan diens vader de primeur van zijn lied gegund heeft.

Een derde variant is weer iets uitgebreider:

232. = Dit is een suyver-// lijck Boecxken/ in den welcken// staen veel schoone Leysen/ in 't Latijn ende in 't// Duytsch/ ende is van nieuws vermeer-

---

[1]) Aan het exemplaar te Gent ontbreekt vel A.

vert ende// verbetert met veel schoone nieuwe Gheeste-// lijcke Jaer-Liedekens ende// Gheestelijcke Lie-// dekens.

112 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—G.

Onder den titel dezelfde houtsnede als in de beide vorige uitgaven.

Vermoedelijk staat onderaan op de laatste bladz. het adres, doch het laatste blad ontbreekt aan het eenig mij bekende exemplaar.

[De heer H. ROES te Alfen].

Vijf liederen worden in deze uitgave gemist, die in de beide vorige te vinden zijn (nl. „*Magnum nomen Domini Emanuel*" enz., „*Een schoon gheestelick Liedeken, van 't nieuwe Jaer, op de wijse: Ruyters ghesellen van avontueren*", „*Een nieu Liedt van 't nieuwe Jaer*", „*Een Liedeken, op de wijse: Met slaven ofte met wercken*" en „*Een nieu Liedt, op die wijse: Te Bruynswijck staet een hooghe huys*"). Daarentegen staan er twaalf nieuwe in („*Dulcis Jesu, dulce nomen, dulcis Dei genitricx*" enz., „*Beata immaculata, virgo puerpera*" enz., „*Een Gheestelijck Liedeken: O Saligh, heyligh Bethlem*" enz., „*Nu laet ons singhen het is tijdt, Est puer natus hodie*" enz., „*Een Liedt van de drie Coninghen*", „*Heer Jesus heeft een Hofken daer schoon bloemen staen*" enz., „*Van het Hemelsche Jerusalem*", „*Hoe een Godt-vreesende ziele tot Jesum is suchtende: Op de wijse, Nu weest ghegroet Maria*", „*Een nieu Liedeken van onse Lieve Vrou, Op de vvyse: De Mey, de Mey, koel is de Mey*", „*Een Gheestelick Liedt ghetrocken uyt den Iubilus van S. Barnaert*", onderteekend G. V. B., „*Een ander, op de Wijse: Noch weet ick een Kasteel*" en „*Nieuwe Jaer op de wijse: ick Slaep, ick waeck*").

In de nieuwjaarsliederen, die in deze bundels verspreid zijn, is in de slotcoupletten veelal te zien, voor welke rederijkerskamers zij oorspronkelijk gemaakt zijn; zoo wordt in een gesproken „*Al van die Broeders Liefde is 't Fondament*" (Leiden), in een ander „*Verblijdt u Wijnrancken*" (Haarlem), maar de meeste wijzen naar „*In Liefd' bloeyende*" van Amsterdam.

Het boekje is reeds meermalen besproken, o. a. door HOFFMANN VON FALLERSLEBEN [1]), die het Haagsche exemplaar ten onrechte voor een nadruk uit het einde der zeventiende eeuw verklaarde, en door Prof. ACQUOY. [2])

Dit is de laatste uitgave van HARMEN JANSZ. MULLER, waarvan de dateering òf in het boekje vermeld is, òf op andere wijze bepaald kan worden, voor zooverre die in het door mij behandelde tijdperk valt. Er blijven nu nog over te beschrijven een aantal ongedateerde uitgaven, waarvan ik de Katholieke eerst zal vermelden, als vermoedelijk vóór den overgang van Amsterdam gedrukt.

233. = [Latijnsche gezangen].

20 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. A—B, bestaande vel A. uit anderhalf vel.

Zonder afzonderlijken titel zijn hier, evenals in de vroeger vermelde uitgaven (p. 184 en p. 226) een aantal kerkhymnen afgedrukt. Het eenige verschil is, dat de muzieknoten thans ook gedrukt zijn [3]).

De approbatie en het adres staan aan het einde:

Admissi sunt hi Hymnorum libri Bruxelle in curia amplissima/ per Cesaream// Maiestatem. Anno M.D.LXviij. decimo sexto Januarij. subsignatū per J. de Zoete.

Gheprent tot Aemstelredam/ aen die oude side inde kercstraet/ by my Harmen// Janszoon figuer snijder inden vergulden Passer.

Ende men salse te coop vinden tot wtrecht/ onder den Dom// by Job Matheuszoon [4]) boeckvercooper.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.]

---

[1]) *De Dietsche Warande* III, Amsterdam 1857 p. 254.

[2]) *Archief voor Nederlandsche kerkgeschiedenis*, II, 's Gravenhage 1887 p. 22.

[3]) Hieruit blijkt dat de uitgave na 1576 te plaatsen is, want in dat jaar beschikte HARMEN JANSZ. nog niet over muzieknoten (zie boven p. 294).

[4]) Deze JOB MATHEUSZ. is boven (p. 236) vermeld op de lijst der inschulden van HENDRICK AELBERTSZ. in 1575.

Dit is wel de oudst bekende Amsterdamsche muziekdruk. Jammer dat juist hier het jaartal gemist wordt. [1])

234. = **Dat boeck van// den houte.**

32 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—B.

Onder den titel een houtsnede, een geestelijke zuster geknield liggende voor een kruisbeeld, en het adres:

Gheprent tot Amsterdam/ by my Har//man Janszoon .Muller/ Fyguer-snyder/ woo-//nende inden verguldien Passer.

De tekst van dit gedicht begint op p. 2 en is op de laatste bladz. geëindigd, waar nog eens het adres staat:

Ghheprent tot Amstelredam by my// Harman Jansz. .Muller/ Figuer-// snyder woonende inde ver-// gulden Passer.

Hieronder nog een reeds herhaaldelijk vermeld fileet.

[Univ. Bibliotheek, Gent].

235. = **Die xv. bloet-// stortinghen ons Heeren// Jesu Christi/ met die seven// Ween van onser L. Vrouwen.**

32 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—B.

Onder den titel een ruwe houtsnede, CHRISTUS in het graf staande, omgeven door de lijdenswerktuigen enz. Iedere **bloet-stortinghe** bevat tevens een kleine toepasselijke houtsnede.

Bldz. 20 is de tekst, die met vijftien kleine houtsneden versierd is, voltooid, bldz. 21 staat nevens een gebed tot MARIA een houtsnede, MARIA als hemelkoningin, en bldz. 22: **Hier beghinnen// die seven ween in gedicht/ van// die suyvere onbevlecte .Moeder// ende .Maghet .Maria.** Op een houtsnede hieronder de bekende voorstelling der zeven weeën als zeven zwaarden. Het

---

[1]) Wellicht is dit het in den catal. van de verk. coll. Is. LE LONG, Amst. 1744 n⁰. 1943 genoemde „*Hymnorum libri duo Ecclesiae Amstelod. 1548 in Usu Impressum & venduntur. Amstelodami 1571 in* 8⁰", maar op het eenige mij bekende exemplaar stond dit jaartal niet, en hiermede is in strijd dat in de door hem gedrukte *Psalmi* van 1576 de noten bijgeschreven waren.

gedicht is op bldz. 29 voltooid, waar onderaan ook het adres: **Gheprent tot Amstelredam/ aen die// oude zijde in die Warmoestraet by my// Harmen Jansz. Muller/ Figuer-// snijder woonende inde ver-// gulden Passer.** en een reeds bekend fileet.

De drie nog overige bladz. zijn gevuld met drie houtsneden, een Nood Gods, een CHRISTUS aan 't kruis, en een CHRISTUS gezeten aan den voet van het kruis, onder iedere houtsnede een fileet.

[Museum Amstelkring, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Gent].

236. = **Die Passie// ons Heere Jhesu Christi/ als// Nycodemus ende die vier Euan-// gelisten ons bescrijuen.**

112 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—G.

Onder den in rood en zwart gedrukten titel een kleine houtsnede, Christus als man van smarten, en er omheen een randversiering samengesteld uit de lijdenswerktuigen.

De tekst begint op bldz. 2, bevat 33 kleine houtsneden, waarbij echter herhalingen voorkomen, en eindigt op de laatste bldz. waar onderaan het adres:

Ghedruckt tot Amstelredam/ aen die ou/ // de side in die Warmoestraet/ by my// Harman Janszoon Muller Fi-// guersnijder/ inden ver-gulden Passer. [1])

[Univ. Bibliotheek, Utrecht.]

237. = **De// Testamenten der// XII. Patriarchen/ Jacobs kinderen:// Hoe elc voor sijn steruen sijn kinderen geleert en-// de totter vreesen Gods/ ende Godtsalighen le-// ven vermaent heeft. In houdende vele schoone// leeringhen zeer troostelijc/ ende tot eenen waren// Godtsalighen leuen gheheel dienstelijck.**

128 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—H.

---

[1]) Dit boekje is geciteerd door Dr. G. K. NAGLER, *Die Monogrammisten*, IV, München 1871 p. 456.

Op den titel een fraaie houtsnede, JACOB op zijn sterfbed, omringd door zijn twaalf zonen, waaronder het adres: T'AMSTELREDAM.// Ghedruckt by my Harman Janszoon.// Muller Fyguer-snijder/ wonende inde War//moes-straet inde verguldde Passer. De keerzijde bevat de inhoudsopgave, bldz. 3 tot 7 een voorbericht, waarna de tekst, die besloten wordt met „De Historie Assenath/ gevonden wt ou//de boecken/ die langen tijt verborgen zijn geweest// maer nu corteliic aen den dach ghebracht en// verduytscht. daerinne groote verborgent//heden gesien worde gans troostelijc// ende lieflijc te lesen." Op de laatste bladz. een bekend fileet.

Ieder van de twaalf testamenten is versierd met een fraaie houtsnede waarop telkens een der zonen van JACOB is voorgesteld.

[Stadslibrye, Gouda].

Gevolgd is, volgens het voorbericht, de Latijnsche vertaling die in 1242 bewerkt is door ROBERT II, Bisschop van Lincoln.

238. = De ure Vander// Doot/ by Jan Vanden Dale. Ghecomponeert deur een Visioen waerachtich// Lustich in Rhetorijcken/ end principale// Tot een Spieghele/ op dat elcy eendrachtich// Deser uren wijsselijc zoude zijn ghedachtich.

40 ongen. bldz. 4⁰., civilité-letter, sign. [A]—C.

Onder den titel een houtsnede, een terneergeveld man, op wien de dood en de tijd hunne pijlen afschieten, gecopieerd naar het titelprentje op de uitgave bij GHEERAERT SMITS te Antwerpen 1574, en het adres: Ghedruct tot/ Amsterdam By Harman Janszoon Muller// Figuersnijder woonende inde Warmoestraet// inde Verguldden Passer.

[Univ. Bibliotheek, Leuven]. [1]

---

[1]) Daar ik dit boekje zelf niet in handen heb kunnen krijgen moet ik volstaan met te verwijzen naar de beschrijving er van in de Bibliotheca Belgica.

239. = **Een suyverlick// Boecxken/ begrypende alle de// Gheestelicke Liedekens/ ghemaeckt eertijdts by// de salighe** Tonis Harmansz. **van Warvers-// hoef: tot profijt van alle de-//droefde herten.**

Hier zijn noch by ghevoeght// eenige Liedekens/ by den selfden Tonis Harmansz.// **ghemaeckt: Midtsgaders noch sommighe an-//dere/ door een vermaert ende gheleert Man// hier by gheset ende in 't licht// ghe-bracht.**

Waer in een yegelic vermaent wort// van sonden af te keeren ẽn leet-// wesen daer van te hebben.

80 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—E.

Op den titel een kleine houtsnede, Jezus een kranke genezende, met aan weerszijden een randje met arabesken, en onderaan het adres:

Ghedruckt tot Amstelredam/ ten// huyse van Harman Jansz. Muller/ in de War-//moes-straet/ in den vergulden Passer.

De tekst begint onmiddellijk op de keerzijde en wordt op de laatste bldz. besloten met een bekend fileet.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage.
Univ. Bibliotheek, Gent].

Hiervan bestaan drie varianten.

240. = **Een suyuerlick// Boecxken/ begrypende alle de// Gheestelicke Liedekens/ ghemaeckt eertijdts by// de salighe** Tonis Harmansz. **van Warvers-// hoef: tot profijt van alle de-//droefde herten.**

Hier zijn noch by ghevoeght// eenige Liedekens/ by den selfden Tonis Harmansz.// **ghemaeckt: Midtsgaders noch sommighe an-//dere/ door een vermaert ende gheleert Man// hier by gheset ende in 't licht// ghe-bracht.**

Waer in een yegelic vermaent wort// van sonden af te keeren ẽn leedt// wesen daer van te hebben.

80 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—E.

De titel is op gelijke wijze versierd als in de vorige uitgave, en bevat onderaan het adres:

Ghedruckt tot Amstelredam/ ten// huyse van Harman Jansz. Muller/ inde War-// moes-straet/ inde verguldén Passer.

Ook in den tekst zijn slechts spellingverschillen aan te wijzen.

[Univ. Bibliotheek, Gent.
De heer H. Roes, Alfen].

241. = Een suyverlick// Boecxkē/ begrijpende alle de Geeste-// lijcke Liedekens/ gemaeckt eertijts by de sa-// lige Tonis Harmensz. van Warversshoef.// Tot troost van alle bedroefde herten.

Hier zijn noch by gevoecht eenige Lie-// dekens by den selfdē Tonis Harmensz. gemaect// Mitsgaders noch sommighe andere/ door een// vermaert ende geleert man hier by geset/ ende// int licht ghebracht.

Waer in een yegelijc vermaent wort// van sonden af te keeren/ eñ leet-// wesen daer van te hebben.

80 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—E.

Thans bevat de titel een andere houtsnede, Jezus sprekende tot zijne discipelen, aan alle zijden omringd door een drievoudigen rand met arabesken, en onderaan het adres:

Gheprent tot Amstelredam/ by Harmen Jansz// woonende in den verguldén Passer.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
De heer H. Roes, Alfen].

242. = Een suyverlijck// Boecxken/ begrijpende alle de Gheestelijc-// ke Liedekens/ ghemaeckt eertijts by de salige// Tonis Harmansz. van Warvers-hoef.// Tot troost van alle bedroefde herten.

Hier zijn noch by gevoeght/ eenighe Lie-// dekens by den selfden Tonis Harmansz. ghemaeckt.// Mitsgaders noch sommighe andere/ door een ver-// maert ende gheleert Man hier bygheset/ ende int// licht ghebracht.

Waer in een yeghelijck vermaent wort van// sonden af te keeren/ ende leetwe-// sen daer van te hebben.

80 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—E.

De titel bevat dezelfde houtsnede als in de vorige uitgave, en onderaan het adres:

Gheprent tot Amstelredam/ by Harmen Jansz. woo-//nende in den vergulden Passer.

[De heer H. ROES, Alfen].

Ofschoon ook over dezen bundel reeds dikwijls geschreven is, o. a. door L. PH. C. VAN DEN BERGH [1]), ACQUOY [2]) en G. KALFF [3]) is over den op den titel genoemden dichter TONIS HARMENSZ. nog niets bekend geworden. Waarom de bundel juist omstreeks 1600 verschenen zou moeten zijn, is mij niet duidelijk; MULLER's werkzaamheid begint toch reeds veel vroeger. Een terminus postquam biedt alleen het *„Op de wijse: Wilhelmus van Nassouwen"*, waarop het tweede liedeken gezongen moest worden. Later verschenen nog verschillende uitgaven, o. a. in 1643 bij CORNELIS DIRCKSZ. COOL, MULLER's schoonzoon.

243. = **Lied-boeck// Dieryck Volckertzoons Coorn//herts: nu verbetert en vermeert.**

176 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—L.

Op den titel een bijbeltekst, benevens het adres:

t' Amstelredam// By Hermē Janszoon/ Fyguursnyder/// woonende inden verghulde Passer.

De keerzijde bevat in de veelal door HARMEN JANSZ. aangewende fraaie civilité-letter een opdracht aan de: Eerbare/ deughdzame ende Godvruchtighe Jofvrouwe// Maria Hannemans/ huysvrouwe des hooghghe//leerden/ verstandighen/ ende zeer voorzichtighen// Meester Anthonie Hofflagh/ Doctor in beyden// Rechten/ mijn weerde vriendinne.

gedateerd

In Santen den 14. July. 1575.

1) *De Gids*, 1848 I p. 807.

2) *Archief voor Nederlandsche kerkgeschiedenis*, II, 's Gravenhage 1887 II p. 33, 34.

3) G. KALFF, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de 16de eeuw*, Leiden 1889 II p. 141, 142.

De tekst begint op bladz. 3 en loopt door tot bldz. 91, waar onder aan de bldz. het vervolg als een Byvoeghsel aangeduid is, dat blijkens een tweeden opdracht op bldz. 92 aan HENDRICK LAURENSZ. SPIEGHEL is opgedragen. Dit bijvoegsel is op bladz. 170 voltooid, waarna nog een *Tafel* de laatste zes bldz. vult [1]).

[Univ. Bibliotheek, Leiden.
Univ. Bibliotheek, Gent].

Ofschoon de opdracht 14 Juli 1575 gedateerd is, heeft HARMEN JANSZ. dezen bundel liederen toch stellig eerst later ter perse gebracht, want terwijl COORNHERT in zijn opdracht duidelijk te kennen geeft, dat hij toen eerst op aandrang van sommige vrienden tot de uitgave was overgegaan, spreekt de titel van „*nu verbetert en verryckt*". Dit „*verryckt*" slaat natuurlijk op het *Byvoeghsel*, waarin o. a. vier „*uyt des blinden van Iericho lieden*" voor komen, die voor het eerst gedrukt waren in de 1582 te Haarlem door ANTONIS KETEL gedrukte „*Comedie vande Blinde voor Jericho*". Van die eerste uitgave die vermoedelijk door DERCK VAN ZANTEN te Rees is bezorgd, is mij evenwel geen exemplaar bekend.

244. = Schriftuerlijck// Liedt-Boecxken// // Inhoudende: eenighe nieuwe Liede-// kens/ op diuersche tijden ghestelt/ door// T. C. Honich.

56 recto genummerde bldz. (genummerd 2—28) kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—D, zijnde vel D een half vel.

Op den titel het boven op bldz. 312 afgebeelde boekdrukkersmerk en daaronder een bijbelspreuk.

De keerzijde bevat een opdracht van den dichter TYMON CLAESZ. HONICH aan den „*Eersame Godt-vruchtighe, ende soo ick vertrouwe, van herten Godt-soeckende* ROBBERT ROBBERTSZ.

---

[1]) Reeds uitvoerig beschreven in de Bibliotheca Belgica. Het titelblad is gereproduceerd in J. TEN BRINK, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, Amsterdam 1897 p. 306.

De tekst begint op de volgende bldz. en eindigt op de laatste.
[Univ. Bibliotheek, Amsterdam.
Univ. Bibliotheek, Leuven] [1]).

De opdracht aan ROBBERT ROBBERTSZ. LE CANU, volgens BRANDT *„een vremde, losse, en hollebolge geest, een schemper en een schieter op allerleij gesintheden"* [2]) wijst reeds aan in welke kringen zich de dichter bewoog. Een tijdsbepaling van de uitgave is moeielijk, daar de liedjes volgens den opdracht *„op diversche Tyden ghedicht"* zijn, zoodat de datum bij een liedje op de wijs *„Te May als al die vogelen singhen"* (18 Sept. 1591) slechts den terminus postquam aanwijst.

245. = **Een schoon eñ cluch-// tighe Historie vanden Jon-// ghen Jacke/ die zijns vaders// beesten wachte int velt. Ende// vandē Cluysenaer die daer// quam om Jacke te castij-// en/ eñ is seer genoech// lijck om lesen. Ghedruckt tot Aemstelredam/ By my Hermen// Jansz. figuersnijder wonende in die warmoestraet/ // ouer sint Jansstraet inden verghulden Passer.**
32 ongen. bladz. 4⁰., Goth. letter, sign. [A]—D.
Op den titel een zeer ruwe houtsnede, voorstellende hoe Jacke op zijn tooverfluit blaast; ter weerszijden twee langwerpige blokjes met fraaie arabeskenversiering. Hieronder links een H en rechts een I, stellig de initialen van den uitgever.
De keerzijde is onbedrukt.
Op bldz. 2 begint de tekst, voorafgegaan door een korte **Prologhe**;

---

[1]) Naar dit exemplaar uitvoerig beschreven in de Bibliotheca Belgica, waar ook HONICH's *Grondelijcke verclaringhe van den Echtelijcken staet* als een druk van HARMEN JANSZ. MULLER beschreven wordt. Maar ofschoon ik het niet onwaarschijnlijk acht, dat dit werkje, evenals vele omstreeks denzelfden tijd door HONICH's geestverwant ROBBERT ROBBERTSZ. uitgegeven geschriften, van MULLER's persen afkomstig is, acht ik het toch verkieslijker ze niet hier vast te registreeren.

[2]) G. BRANDT, *Historie der Reformatie*, Rotterdam 1704, III p. 836.

deze is voltooid op de laatste bldz., waar onderaan een bekend krulornament staat.

[Univ. Bibliotheek, Leiden].

Dit merkwaardige werkje is besproken door DR. G. KALFF in zijne *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de 16de eeuw.* [1]) Dat het verhaal populair was en bleef, blijkt wel uit een herdruk die deze er nog van aanwijst dat in 1790 door S. W. KOENE te Amsterdam werd uitgegeven.

246. = **Een schone// ende ghenoechelijcke Historie// van Joncker Jan wt den vergiere des Graven soone// van Artoys die veel wonderlijcke avontueren// gehadt heeft ende door zijn groote vromic// heyt namaels Keyser van Roomen// ende Coninck van Vranck-// rijck wert.**

56 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—G.

De titel bevat een kleine houtsnede, een legerkamp, waarin de held en de reus voor den strijd tegenover elkander staan, benevens het adres:

t' Amstelredam.// By my Harman Janszoon .Muller/ Fyguersnijder// woonende inde Warmoesstraet/ inden// vergulden Passer.

De keerzijde is onbedrukt, en de tekst, die met 6 kleine houtsneden versierd is, begint op bldz. 3 en eindigt op de laatste bldz. met een bekend fileet [2]).

[Univ. Bibliotheek, Göttingen].

247. = [*Die evangelien van den spinrocken metter glosen*].

48 ongen. bldz. 4°., Goth. letter, sign. [A]—F.

Aan het eenig mij bekende exemplaar ontbreekt het eerste vel met den titel.

Een vrij goede houtsnede, voorstellende hoe een vijftal vrouwen met hunne spinrokkens bij elkaar zitten, een van hen aan

---

1) Leiden 1889 II p. 45.

2) Deze uitgave is uitvoerig besproken in de *Beiträge zur Theorie und Praxis des Buch- und Bibliothekswesens*, II p. 17—22.

het woord is en een schrijver het gesprokene opschrijft, is eenige keeren herhaald.

Bldz. 44 is de tekst voltooid en staat een fileet uit den voorraad van JAN EWOUTSZ. waarna dan nog volgt: dat eerwaerdich ende notabel Pater noster vanden vrouwen, dat op bldz. 47 eindigt. Hier staat onderaan het adres: Gheprint tot Amstelredam by mijn Harman Janszoon// Muller wonende inde Warmoesstraet in d'gulde Passer.

De laatste bldz. is onbedrukt [1]).

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

248. = Die Cronijcke// van Hollandt/ zeelant// ende Vrieslant/ van die ge// schiedenissen int corte/ met die// Cronijcke vandē Bisschop-//pen van Utrecht/ ende// hoe dat Hollant eerst// begrepen is.

160 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—K.

Het in rood en zwart gedrukte titelblad, dat nauwkeurig gecopieerd is naar de op p. 231 beschreven uitgave van HENRICK AELBERTSZ., bevat eveneens in dezelfde versierde omlijsting de approbatie By Consent vanden Hove, maar onderaan is het adres veranderd in:

Gheprent tot Aemstelredam/ in die// Warmoesstraet/ by my Harmen Jansz. Muller// Figuersnijder/ inden verghulden Passer.

De indeeling van den tekst is geheel gelijk aan de boven bedoelde uitgave.

De laatste bldz. bevat nog eens het adres: Gheprent tAemstelredam/// aen die oude side in die War-//moesstraet/ by my Harmen Jans-// zoon/ Figuersnijder/ wonende in die// vergulden Passer, waaronder het boven p. 295 afgebeelde drukkersmerk en een herhaaldelijk door hem gebruikt fileet.

[Koninkl. Bibliotheek, 's Gravenhage].

---

[1]) Dit curieuse boekje is door Dr. G. KALFF uitvoerig besproken in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de 16de eeuw*, Leiden 1889 I p. 394 vlg.

Hiervan bestaan twee varianten:

249. = Die Cronijcke// van Hollant/ zeelant// ende Vrieslant/ van die ge-// schiedenissen int corte// met die// Cronijcke vande Bisschop-//pen van Wtrecht ende hoe dat Hollant eerst// begrepen is.

160 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—K.

Slechts spellingverschillen onderscheiden deze uitgave van de vorige, behalve in den titel o. a. ook in de beide adressen, waarvan die op het titelblad luidt:

Gheprent tot Aemstelredam/ in die// Warmoes-straet/ bi mi Harmē Jansz. Muller// Figuersnijder/ inden verghulden Passer., en die op de laatste bladz.:

Gheprent tot Amstelredam// aen die oude side in die Warmoesstraet/// by my Harmen Janszoon Muller/ Figuersnij-//der/ woonende inden vergulden Passer.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

250. = DJe Cronijcke// van Hollant/ zeelant// ende Vrieslant/ van die ge-// schiedenissen int corte/ met die// Cronijcke vandē Bisschop-//pen van Wtrecht/ ende// hoe dat Hollant eerst// begrepen is.

160 ongen. bldz. kl. 8⁰., Goth. letter, sign. [A]—K.

Ook hier geeft slechts de spelling het onderscheid aan met de beide vorige uitgaven, o. a. te zien in de beide adressen, zoowel onderaan op het titelblad:

Gheprent tot Aemstelredam/ in die// Warmoestraet/ by my Harmē Jansz. Muller// Figuersnijder/ inden verghulden Passer., als op de laatste bldz.:

Gheprent tot Aemstelredam// aen die oude side in die War-//moes straet/ by my Harmen Jans-//zoon/ Figuersnijder/ wonende in die// vergulden Passer.

[Univ. Bibliotheek, Amsterdam].

251. = [Afbeeldingen der Heeren van Brederode, in hout gesneden door Cornelis Anthonisz., met een beschrijving gedrukt *„tot*

Amstelredam by my HARMEN JANSZOON MULLER *Figuersnyder*, *woonende in de Warmoesstraat in den vergulden Passer*].
In plano.

[Was in het bezit van JACOBUS KONING,
overleden 1832].

Van deze uitgave van de zeker zeer zeldzame reeks prenten, reeds boven p. 196 vermeld, weet ik niet anders dan dat JACOBUS KONING, blijkens zijn aanteekeningen in hs, een exemplaar bezat.

252. = Den// **Kleynen Herba//rius ofte Kruydt Boecxken: in-//houdende de kracht ende operatie van// ghemeene Kruyden en bekende vruchten/ die-men// dagelijcx gebruyct/ waer doorme met Gods// gratie syn gesontheydt mach onder-//houden/ ende allerhande siecten// kan ghenesen.**

Van nieus vermeerdert .en verbetert// per H. I. ad honorem Dei.

98 ongen. bldz. kl. 8°., Goth. letter, sign. [A]—G, zijnde vel E een achtste vel.

De titel is versierd met een houtsnede, een geneeskrachtige boom, waaronder het adres:

T'AMSTELREDAM.// **Door Harman Muller.**

De keerzijde bevat een versje „Tot den ghoetvvillighen Leser" benevens een bekend fileet.

Op p. 3 en 4 staat een VOOR-REDEN, besloten met een fraaie houtsnede, een vaas met bloemen, en dan volgt de tekst, waarvan het eerste gedeelte op bldz. 68 eindigt met een klein versje. Daarna volgt met een nieuwen titel:

Remedi Boecxken.// Inhoudende hoe// men met cleyne kosten oor met// bekende slechte remedien/ allerhande// kranckheden ende siekten sal ghenesen/ nut ende// profijtelijck zijnde voor een yeghelijck: Maer by//sonder voor arme menschen/ oft die met werc//ken van barmherticheyt/ schamele// krancke menschen begheeren// te ghenesen en bystant// te doen.

Van nieus oversien ende vermeerdert.

Hieronder staat weer een houtsnede, een geneeskrachtige plant, en nog eens het adres: t'AMSTERDAM.// Door Harman Muller.

De keerzijde van dezen tweeden titel bevat nog eens een VOOR-REDEN TOT DEN LESER.

Hierna volgt de tekst van dit tweede gedeelte, die op de laatste bladz. voltooid is.

[Univ. Bibl., Amsterdam].

In het versje op de keerzijde van den titel wordt de bewerker van dit boekje HEYMAN JACOBSZ. genoemd. Een oudere uitgave er van is mij niet bekend. De *Kleynen Herbarius* is echter later herhaaldelijk nog herdrukt, zelfs nog in 1667 door MICHIEL DE GROOT te Amsterdam.

Het is natuurlijk zeer goed mogelijk dat een of meer van deze ongedateerde boekjes door hem gedrukt zijn na 1600 en dan in dit werk niet beschreven hadden moeten worden, want nog vele jaren in de 17de eeuw heeft HARMEN JANSZ. MULLER geleefd. Vermeldenswaardige levensbijzonderheden zijn mij echter geene meer van hem bekend geworden.

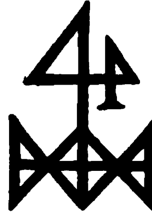
17 Oct. 1617 werd voor „HARMEN JANSZ. MULLER *wonende in de Passer in de Warmoesstraet*", twee uren de groote klok geluid. Hij werd bijgezet in de Oude Kerk, twaalf dagen later reeds gevolgd door zijn echtgenoote „NYESGEN ADRIAENS *wed. van* HARMEN JANSZ. *in de Warmoesstraet*" [1]).

Eerst eenige maanden later, 19 Dec. 1617, kochten de kinderen, JAN HARMENSZ. MULLER met zijn broeder ADRIAEN en zijn drie zusters er een graf en op de zerk lieten zij het volgende huismerk beitelen [2]):

---

1) *Oud-Holland* II p. 204. M. i. zag DE ROEVER te onrechte in deze vrouw een tweede echtgenoote. Het verschil in den voornaam is bij de gelijkluidendheid van 's vaders naam zóó gering, dat een schrijffout van den koster deze verwarring veroorzaakt kan hebben. (*Oud-Holland* III p. 274 wordt evenzoo JAN NEYEN Pater JAN MEY genoemd).

2) *Oud-Holland* II p. 204.

Van de lotgevallen van deze kinderen heeft DE ROEVER het een en ander medegedeeld [1]), waaraan ik slechts ontleen de handteekening van den vader

Voorts een fragment van de afrekening bij de boedelscheiding:

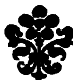
Van thuys genaemt d'gulde passer	*f* 9500.—
Van pampieren, boecken, gebonden en ongebonden . .	- 3406.—
Van parssen, letteren, figuren, en 't gereetschap van dien	- 1000.—
Van een graff	- 200.—
Van uytstaende schulden	- 800.—
Van compten per Cassa	- 395.—
Van HILLEGONTJE *voor bedde en bulsters*	- 100.—
Van huisraet, clederen en juweelen	- 1000.—
Van houwelijckse goederen LYSBET, HILLEGONT, ADRIAEN *aen gelt*, JAN *aen platen*	- 2400.—
	f 18801.—

Zijn dochter MARRETJE, later met den boekdrukker CORNELIS DIRCKSZ.

[1]) *Oud-Holland* III p. 268—276.

COOL gehuwd, kreeg „*de parssen, letteren, figuren ende gereetschap van dien*" benevens een deel van de „*boecken en pampieren*" tot een bedrag van *f* 1305.—, JAN den overigen winkelvoorraad. Toen deze in 1628 was overleden werd van zijn boedel een inventaris opgemaakt, die eveneens door DE ROEVER is uitgegeven [1]). Hoe gaarne zouden wij de tegenwoordige verblijfplaats weten van „*het conterfeytsel van zyn z. vader*", door hem aan MARRETJE HARMENS vermaakt.

[1]) *Oud-Holland* III p. 273, 274.

OVERZICHT.

❧

HENDRICK PIETERSZ.

Bij de levensbeschrijving van PIETER HENRICSZ. MOL hebben wij reeds opgemerkt hoe, na diens dood in 1568, zijn zoon de betrekkingen met PLANTYN onderhield [1]). Een bestelling, in de boeken van PLANTYN geboekt op 21 Nov. 1569 „*suivant les lettres de* HEYNDRICK PEETERSEN *fils du susdit* PEETER HEYNDRICKX *defunct*", hebben wij daar aangehaald, en gezien, dat nog 4 Maart 1574 PLANTYN hem boeken leverde [1]).

13 Aug. 1574 passeert HENDRICK PIETERSZ. boekverkooper een schepenbrief betreffende een jaarlijksche losrente van 5 car. gl. 2 st. ten behoeve van REYMERICH en SIMONA, dochters van CLAES SYMONSZ. binnenlandsvaarder en STYN PIETERS, houdende op zijn vijfde in het huis „de Vette Hen" in de Warmoesstraat, belendend Mr. REYER LAMBERTSZ. ten noorden en DIRCK EWOUTSZ. apotheker ten zuiden [2]).

In 1575 hebben wij hem werkzaam gezien als taxateur in den boedel van HENDRICK AELBERTSZ., waarbij zijn adres ook in de Vette Hen werd genoemd [3]).

Nog in 1596 trof DE ROEVER hem aan als getuige.

[1]) Boven p. 126.

[2]) Schepenbrief in het Weeskamerarchief.

[3]) Boven p. 234.

GERBRANDT HENDRICKSZ.

Ook GERBRANDT HENDRICKSZ. is reeds door mij genoemd. Als zoon van HENDRICK AELBERTSZ. en als kleinzoon van moederswege van BARTHOLOMEUS JACOBSZ. was hij de erfgenaam van de bloeiende zaak „de Gulden Bybel" in de Warmoesstraat.

Hij was omstreeks 1553 geboren en huwde kort voor den dood van zijn vader de dochter van CLAES CORNELISDR. SCHAERSLYPER. Bij de afrekening van de nalatenschap van zijn vader, die in 1574 was gestorven, hebben wij gezien, dat hij de pretentiën van verschillende boekverkoopers voor zijn rekening nam [1]). „*Et a prins sur luy la debte de son père*" schreef ook de boekhouder van PLANTYN in 1575 in het grootboek van zijn firma, en nog tot 1579 komt hij voor in de boeken van PLANTYN [2]). Toch schijnt hij slechts de debietzaak van zijn vader voortgezet te hebben; ten minste op geen boek trof ik ooit zijn naam als uitgever aan.

In December 1581 was hij reeds overleden.

Uit een overigens onbelangrijke acte copiëerde DE ROEVER zijn handteekening:

---

[1]) Boven p. 233, 234.

[2]) Vriendelijke mededeeling van den heer MAX ROOSES te Antwerpen.

JOOST JANSZ.

Reeds in 1567 is JOOST JANSZ. door een vreemdeling geboekt onder de vermaardste Nederlandsche kunstenaars, want met „GIOS IANSON *d'Amsterdam*", die met SIMONE *di Delft* door LODOVICO GUICCIARDINI [1]) „*medesimamete buoni scultori*" genoemd worden, kan niemand anders bedoeld zijn. Maar dan is WAGENAAR'S „*In 't jaar* 1541 *hier ter Stede gebooren*" [2]) ook stellig een onjuistheid. Trouwens TER GOUW vond aangeteekend dat JOOST *de Beeldsnyder* al in 1557 het elfde huis ten noorden van de Weddesteeg aan de Westzijde van de Kalverstraat bewoonde [3]).

Het vermoeden van den heer J. R. DE KRUYFF, dat de metselaar JAN JOOSTEN, die tot 1568 den bouw van het Burgerweeshuis leidde, zijn vader geweest is [4]), acht ik zeer onwaarschijnlijk, want deze was toen wegens de religie de stad ontvlucht, en wij zullen JOOST JANSZ. niet alleen voortdurend op goeden voet met de stedelijke regeering zien, maar ook in connectie tot den Spaanschen landvoogd.

In de aanteekeningen van DE ROEVER vond ik omtrent hem slechts,

---

[1]) LOD. GUICCIARDINI, *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*, Anversa 1567 p. 101. Waarschijnlijk uit het feit dat deze Italiaan JOOST JANSZ. noemt, maakte P. SCHELTEMA de gevolgtrekking, dat hij zijn opvoeding voltooide in Italië „*waar zijn naam reeds met roem bekend werd*" (*Aemstel's Oudheid* I p. 65)

[2]) JAN WAGENAAR, *Amsterdam in zyne opkomst* enz., III, Amsterdam 1767 p. 208.

[3]) J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, V, Amsterdam 1886 p. 461.

[4]) *Oud-Holland*, VI p. 48, 49.

dat hij van 1562 tot 1566 voorkomt als gevende geld op rente, terwijl ik aan een notitie van den heer Mr. CH. M. DOZY ontleen, dat hij 13 April 1565 negen Car. gld. opnam op een huis aan den Reguliersdijk. Toen 8 Dec. 1566 het testament gepasseerd werd van VROUTGEN HUGENDR., provenierster op het St. Jorishof, waren daarbij getuigen „JAN CORNELISZ. *glasenmaker en* JOOST JANSZOON *beeldesnijder, Poorters van Amsterdam*" [1]).

Als beeldhouwer noemen hem ook zijn stiefzoon LAMBERT OPSY: „*wiens gelijke ten aanzien van kunstig in hout en steen te werken men in de gansche wereld niet vindt*" [2]), JOHANNES PONTANUS: „JODOCUS *statuarius, civis similiter & inquilinus urbis*", in één adem met COORNHERT „*pulcherrimi operibus, diverso licet genere, clarus*" [3]) en ARNOLDUS BUCHELIUS: „JODOCUS JOHANNIS *statuarius* [qui] *spirantes finxit de marmore vultus*" [4]).

Hoe jammer, dat wij van de beeldhouwwerken van dien man, die door GALLAND „*unleugbar der interessanteste Amsterdamer Künstler der zweiten Hälfte des 16ten Jahrhunderts*" genoemd wordt [5]), niets meer met zekerheid kunnen aanwijzen, want de toeschrijving door GALLAND aan hem van eenige gevelsteenen steunt op niets.

Wel worden er werken van hem in de litteratuur vermeld. Zoo zegt OLFERT DAPPER, van het Minderbroederklooster sprekende: „*Verscheide en kunstigh beeltwerk had ook die vermaerde beelthouwer* JOOST JANSZ. *hier in dit*

---

1) J. F. M. STERCK, *Uit de geschiedenis der Heilige Stede te Amsterdam*, Amsterdam 1898, p. 10.

2) Handschrift, uitgegeven in *Aemstel's Oudheid* III p. 18.

3) JOH. IS. PONTANUS, *Rerum et urbis Amstelodamensium historia*, Amsterodami 1611 p. 246. — De reden dat beiden in één adem genoemd worden, is, dat zoowel JOOST JANSZ. als COORNHERT de het eerst door hen beoefende kunst verlieten, de laatste de graveerkunst, de eerste de beeldhouwkunst.

4) ARN. BUCHELIUS, *Res pictoriae* in *Oud-Holland* V p. 147.

5) Dr. G. GALLAND, *Geschichte der holländischen Baukunst und Bildnerei im Zeitalter der Renaissance*, Frankfurt a M. 1890 p. 152.

klooster gemackt. Onder anderen zeitmen dat Kristus met zijn jongeren in 't hof van Cajaphas biddende, in steen, zoo levendigh en levens groote stont afgebeelt, dat ieder stom van verwondering daer over stondt, en verscheide luiden, van d'omleggende plaets, alleen om deze beelden te zien, dit klooster quamen bezoeken" [1]).

Helaas heeft juist het Minderbroederklooster het in 't jammerjaar 1566 het ergst moeten ontgelden.

Een ander kunstwerk, meer tot de bouwkunst dan tot de beeldhouwkunst behoorend, is tenminste nog in eenige afbeeldingen bewaard. De bekende burgemeester NICOLAES WITSEN teekende in een exemplaar van COMMELIN's *Beschrijvinge van Amsterdam* aan: „*Dese man hadde nog gemaekt een beenhuijsje aen de nieuwe kerk, tgeen in mijn jeugt nogh stont, twelck in konst van architectuur en beeltwerck sijns gelijcken niet hadde*" [2]). Dit bekkeneelshuisje, volgens DOMSELAER in 1560 gebouwd, en in 1656 ingestort, is tweemaal het onderwerp geweest van een fraaie teekening van JOANNES EPISCOPIUS, en beide teekeningen geheel aan elkander gelijk, zijn gereproduceerd, de eene in *Eigen Haard* (1877 p. 269) [3]), de andere in het prachtwerk *Amsterdam in de zeventiende eeuw* (I p. 44) [4]); ze zijn geteekend in 1648. DOMSELAER vertelt een anekdote omtrent den bouwmeester, die evenwel slechts onder voorbehoud voor geschiedenis zal mogen aangemerkt worden: „*Men verhaalt dat de Meester die het bouwde, als doen van Kettery beschuldigt, voortvluchtig was, en om dit werk te voltoyen, vry geleyt gegeven wierdt*" [5]).

---

1) Dr. O[LFERT] D[APPER], *Historische beschryving der Stadt Amsterdam*, Amsterdam 1863 p. 323

2) J. F. GEBHARD JR., *Het leven van Mr. Nicolaas Cornelisz. Witsen*, Amsterdam 1882, II p. 479, 480.

3) Toen in bezit van den heer D. FRANKEN Dz. te Parijs, thans in 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

4) Toen in de collectie van Prof. C. L WURFBAIN te Arnhem.

5) T. VAN DOMSELAER, *Beschryvinge van Amsterdam*, Amsterdam 1665 p. 67.

Hoe dit ook zij, ongeveer terzelfder tijd ontwierp hij een nog veel belangrijker bouwwerk voor de stedelijke regeering, nl. den Oudekerkstoren, in 1558 begonnen en in 1566 voltooid. De origineele teekening hiervan was op de boekverkooping van P. VAN DAMME e. a. te 's Gravenhage in 1764 gehouden: „*Een extraordinaire lange opgerolde Teekening zeer konstig en uitvoerig op parquement geteekend, verbeeldende een concept tot het bouwen van een extra schoonen Tooren te Amsterdam voor de Oude Kerk. Door* JOOST JANZEN BILHAMER, *Architect van de stad Amsterdam*" [1]).

Maar het was vooral als cartograaf dat JOOST JANSZ. verder optrad. Van 1566 af komt hij geregeld als dusdanig in de Thesauriersrekeningen voor.

---

[1]) Ook deze teekening is stellig afkomstig uit den inboedel van WITSEN, die hieromtrent bericht: „*Ook is hij fabrijk en inventeur geweest van de Oude Kerks tooren, begonnen int Jaer 1558 en voltrocken 1566, als de afteekeningen van sijn hantwerck in geraemte is te sien bij* N WITSEN", (GEBHARDT u. s. p. 479). Uit de verkooping van de verzamelingen van WITSEN in 1728 zal JACOB MARCUS de teekening verworven hebben, en op de veiling van diens nalatenschap komt ze dan ook voor bij de *Tekeningen en prentkonst*, p. 8 no. 11.

Te onrechte veronderstelt JAC. KONING, dat JOOST JANSZ. zelf die teekening in plaat gebracht heeft (*Verhandelingen der 2de klasse van het Kon. Nederl. Instituut*, V, Amsterdam 1831 p. 9). Eerst in 1613 heeft DANIEL DE KEYSER te Haarlem een houtsnede van de houten kap uitgegeven naar een teekening van ADRIAEN DANCKERSZ. (een exemplaar van deze zeer zeldzame houtsnede is op het Archief van Amsterdam) en in 1646 heeft GERRIT JANSZ. te Amsterdam nog eens dit „*af-konterfeytsel van 't Houtwerck*" uitgegeven met een uitvoerig bijschrift, waarin JOOST JANSZ. „*vermaert Architecteur en Beeldt-houwer aldaer*" de „*inventeur*" genoemd wordt, terwijl van de houten kap JELIS JANSZ. de ontwerper genoemd wordt. Nog gaf LE LONG er in zijn *Historische beschryvinge van de reformatie van Amsterdam* (Amsterdam 1729 p. 522) een verkleinde prent van, door H. P. [dit is H POST] gesneden.

TER GOUW (*Geschiedenis van Amsterdam*, V, Amsterdam 1886, p. 154) betwijfelt zijn aandeel in den torenbouw, wijzende op de rekeningen, waarin slechts JELIS QUIRYNSZ. genoemd wordt, maar deze is slechts voor de uitvoering van het werk betaald, terwijl JOOST JANSZ. uitdrukkelijk de ontwerper heet.

In dat jaar werd „Mr. JOEST JANSZ. *beeltsnijder betaelt de somme van vijftich gulden, hem bij de burgemeesteren toegevonden voer een schenkagie voor zekere diensten ende arbeytsloen, bij hem deser stede gedaen, zoe in 't maicken van zekere caerten deser stede, als anders*" [1]). SCHELTEMA heeft het mis, wanneer hij vermoedt, dat het deze kaart was, waarvan burgemeesteren in 1569 vier exemplaren kochten bij HARMEN JANSZ. Nergens blijkt uit, dat hier gedrukte kaarten bedoeld waren, en HARMEN JANSZ. zal wel de bekende kaart van CORNELIS ANTHONISZ. geleverd hebben [2]).

In het volgende jaar 1567 werd „JOOST JANSZ. *beeltsnyder betaelt de somme van seven gulden, ter cause van een caertgen, bij hem ten bevele van burgermeesteren gemaickt van 't Betaniën Convent, in 'twelcke te doene heeft hij gevaceert omtrent zeven daegen*" [3]).

1569 lezen wij wederom: „JOOST JANSZ. *beeltsnijder betaelt de somme van negen ka. gulden, twaelf stuvers over 't maicken van twee caerten bij hem ten bevele van burgermeesteren, d'eene staet inne dese stede van Aemstelredamme ende daerinne begrepen Ypesloot, die Diemermeer ende den Aemstel, d'ander beroerende van S. Olofspoort binnen der voors. stede,*" [3]) en nog eens voor een grooter werk: „*Meester* JOOST JANSZ. *beeltsnijder betaelt de somme van hondert ende vijftich ka. gulden. Te weten L gulden over sijn verteerde costen ende twee medehulpers, die langen tijt met hem gevaceert hebben in 't meten, ende alle wegen ende waeteren te deursichtigen. Ende C gulden, bij de burgermeesteren hem toegevonden voer sijn cunst, moyeten, arbeyt ende vacatiën van een nyeuwe caert te maicken van alle die landen, waeteren, waetertochten, omtrent Aemsterlant leggende, ende die grensinge an Hollant ende Stichtse landen streckende, tot behouff deser stede gemaickt ende gelevert op die Tresorie deser stede*" [3]).

---

1) *Aemstels Oudheid* IV p. 207, 208.

2) Boven p. 287, 288. — Waar ook WITSEN „*Item in houtsne de stad Amsterdam, die bij de ondergeschrevene berust*" noemt, vermoedt ik, dat ook deze zich vergist. (GEBHARDT u. s. p. 479).

3) *Aemstel's Oudheid* IV p. 208.

En 1570 nog eens: „Joost Jansz. *beeltsnijder betaelt de somme van vier ende twintich ka. gulden. Te weten XVI gelijcke gulden over sijn verdiende loen van twee caerten, bij hem ten bevele van burgermeesteren gemaickt tot behouff deser stede, een cleyne caerte beroerende Aemstellant ende noch een ander caerte van de Diemermeer, noch II gulden van de coecker totte groote caert van Aemstellant ende van 't stofveren van de voors. caert II gulden, mitsgaeders IV gulden X stuvers bij hem betaelt* Jacob Martsz. *van 't bescriven van de voors. cleyne caerte.*" [1]) — „Jacob Martsz., *scrijver op de secretarie deser stede, ter cause dat hij veel en diversche naemen van wegen, plaetsen, waeteren ende anders gescreven heeft in een caerte, bij* Mr. Joost Jansz. *gemaickt van Aemstelredamme ende de landen, daeromme leggende, breeder blijckende bij de caerte daervan wesende .....* 16 ℔ 8 *sc.*" [2])

De laatste posten zullen betrekking hebben op „*Een kaert van Amstelaent met sijne beschrijvinge, die nogh geteekent op de Thesaurie legt, seer curieus*" gelijk Witsen getuigt [3]).

Van al deze kaarten is het mij evenmin als anderen gelukt, een spoor terug te vinden. Ze werden alle door Joost Jansz. gemaakt ten behoeve van de regeering van Amsterdam. Te onrechte is hem, evenwel trouwens reeds door Nicolaes Witsen, aangewreven, dat in 1571 zijn talenten tegelijkertijd ook gebruikt zouden zijn door Alva, want de twee ontwerpen van het door dezen landvoogd begeerde blokhuis, die Dapper in plaat heeft laten brengen naar teekeningen in Witsen's bezit [4]), stellen, zoo ze al van de hand van Joost Jansz. mochten zijn [5]), stellig niet het bedoelde blokhuis voor, gelijk ter Gouw reeds voldoende aangetoond

---

1) *Aemstel's Oudheid* IV p. 208.

2) *Aemstel's Oudheid* V p. 247.

3) Gebhardt u. s. p. 479.

4) Dapper u. s. p. 205.

5) Dit is wel waarschijnlijk, daar ze zich bevonden bij de collectie teekeningen, die Witsen van zijn overgrootmoeder geërfd had.

heeft [1]). Dat blokhuis was geen wensch van de stad, en wanneer JOOST JANSZ. hierin zóó ALVA te wille ware geweest, zou hij zeker niet voortdurend de begunstiging van de stad zijn blijven genieten. En die begunstiging is ongestoord doorgegaan.

In 1571 is „JOOST JANSZ. *betaelt de somme van zes gulden van XX stuvers 't stuck. Ter cause dat hij ten versoecke van mijn heeren de burgermeesteren deser stede tot behouff derselver gemaickt heeft een patroon van een galeye ende roybaerdts, mitsgaeders een caerte van den Overthoom*". [2])

Van 1572 zijn geen werkzaamheden van hem bekend, en hier zou dus geplaatst kunnen worden het aandeel dat hij volgens WITSEN gehad zou hebben aan het derde der zeven wonderen van Duitschland: „*Hij heeft gemaekt snijwerk aan het Horologie tot Straesburg*" [3]), dat tusschen 1571 en 1574 tot stand gebracht is. Maar deze werkzaamheid is niet van elders bekend [4]).

In 1573 was hij in ieder geval weer thuis bezig. Vooreerst: „JOOST JANSZ. *beeltsnijder betaelt de somme van een ende vijftich gulden, thien stuvers. Te weten XLII gulden hem toegevonden van 't maicken van twee caerten van Aemstellant, dairin gereeckent VII gulden, XVI stuvers van oncosten van 't lywaet ende coeckers, ende IX gulden X stuvers, bij hem betaelt* JACOB MARTSZ. *van 't bescrijven van deselve twee caerten*" [5]). Dan nog weer: „JOOST JANSZ. *beeltsnijder betaelt negen gulden, hem toegevonden over 't maicken van thien houten sceepgens met een groet houten wrack, dienende voer een patroen ende vuytworp, om in 't groet nae te maicken ende daermede de scepen, in 't Y gesoncken bij den Geusen,*

---

[1]) TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, VI, Amsterdam 1889 p. 360, 374.

[2]) *Aemstel's Oudheid*, IV p. 209.

[3]) GEBHARDT u. s. p. 479.

[4]) Ook Dr. A. STOLBERG te Straatsburg, die het uurwerk tot een onderwerp van bijzondere studie gemaakt heeft, berichtte mij, dat hij bij zijn archiefnasporingen nooit den naam van JOOST JANSZ. had gezien.

[5]) *Aemstel's Oudheid*, IV p. 208.

weederom uyt de gront te winden" [1]. En eindelijk: „JOOST JANSZ. *beeltsnijder betaelt de somme van seven gulden over de betalinge van een caert van Waterlant, bij hem gemaict voer dese stede*" [1].

Evenzoo was hij in 1574 voor de stad werkzaam: „JOOST JANSZ. *beeltsnijder betaelt drie gulden, thien stuvers over een caerte, bij hem voer dese stede gemaict, begrijpende de Haerlemmer-meer, d'Oude Wetering, Haerlem, Sparendam ende Amsterdam*" [1].

Van grooter bekendheid geworden is de teekening van het beleg van Leiden, die mede onder de papieren van WITSEN te vinden was: „*De afteekening van de belegeringen van Leyden met alle sijne fortressen bij de Spaensen rontom gelegt, seer konstigh na het leeven gemaekt, twelck bij den ondergeteekende in original berust*" [2]. Deze kaart zelf schijnt niet meer aanwezig te zijn, maar zekere T. REETS maakté er in 1717 een copie naar, die door den Amsterdamschen plaatsnijder JAN STEMMERS SR. in plaat gebracht werd [3].

REETS schreef op zijn copie: „*Ontworpen en Affgetekent door* JOOST JANSEN BILHAMER, *Die de Spaanschen in 't Selve Belech voor Ingenieur heeft gedient.*" Is dit waar? FRUIN twijfelde er klaarblijkelijk niet aan, maar hij noemt toch geen geloofwaardiger bron dan de copie van REETS [4]. Waarschijnlijker komt het mij voor, dat JOOST JANSZ., die in 1575 een groote kaart van Noord-Holland heeft bewerkt, bij die gelegenheid zijn cartografische

---

1) *Aemstel's Oudheid*, IV p. 209.

2) GEBHARDT u. s. p. 479.

3) De teekening van REETS was op de verk. bibl. JACOBUS KONING, II, Amsterdam 14 Oct. 1833, p. 376. — STEMMERS kreeg voor de prent in 1724 f 130.— van de Leidsche regeering. Een verkleinde copie staat in WAGENAAR's *Vaderlandsche historie*, VI, Amsterdam 1752 p. 483.

4) R. FRUIN, *Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574*, 's Gravenhage 1874 p. 23. SCHELTEMA laat hem in het beleg van Haarlem verscheiden krijgsgevaarten bouwen. Vermoedelijk verwarde hij de beide belegerde steden, en kleedde het zeer magere bericht nopens zijn werkzaamheden voor Leiden op eigen gezag wat aan (*Aemstel's Oudheid* I p. 65).

opnamen dienstbaar heeft gemaakt voor een overzicht van het terrein van de voor Nederland zoo merkwaardige gebeurtenis rondom Leiden.

253. = [Kaart van Noord-Holland, *Anno* 1575 *Den* 31*en* *Julij ghedaen ende Wtghegeeuen dese caerte by myn* JOOST JANSZ.]

[Slechts in copieën bekend].

Geen exemplaar van deze kaart heb ik kunnen vinden en zij is dan ook zoo zeldzaam, dat JOANNES LE FRANCQ VAN BERKHEY, die in 1778 een afzonderlijke studie er over in het licht heeft gegeven [1]), ook geen andere dan de copie van HARMAN ALLARTSZ. gekend heeft, waarin hij te onrechte slechts een latere staat van het werk van JOOST JANSZ. ziet. Dat werkelijk deze door HARMAN ALLARTSZ. bezorgde uitgave een copie is, blijkt voldoende uit een gelijktijdig getuigenis van PETRUS MONTANUS: „*Deze Caerte hebbe ick ghesien dat nu onlancks t'Amsterdam naeghesneden ende herdruckt is*" [2]).

Gelukkig heeft de copiïst het octrooi op de origineele kaart mede gecopieerd: „*Door Co*r. *Ma*te. *Octroije es toegelaten* JOOST JANSZ. *Beelsnijder tot amsterdam dat niemant dese caerte van noorthollandt sal mogen na conterfeijten Drucken oft vercopē binnen Drije iaeren erstcomende. Sonder expresse last van* JOOST JANSZ. *voorsz. op dee verbuerte van alle sulcke caerte ende drie kar*s. *guldēs stick alst breder blijckt bij den octroije hem verleent tot Antwerpen onderget.* LOVUIJS DE REQSENĒ. *noch. Sec.* BERTIJ."

Te recht merkt LE FRANCQ VON BERKHEY op, dat de opdracht aan „*den Heeren Staetē van Noorthollant, ende west-vrieslant*" die op de copie van

---

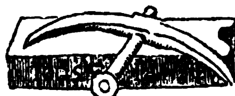
[1]) *Noodig berigt, wegens een Oude Kaart van Noordholland, enz. in 1575 vervaardigd, door* JOOST JANSZ. BEELSNYDER. *Op nieuw uitgegeeven by* YNTEMA *en* TIEBOEL, *te Amsterdam*, 1778. Deze nieuwe copie was het werk van J. VAN JAGEN.

[2]) J. I. PONTANUS, *Beschryvinghe der seer wyt beroemden coopstadt Amsterdam, uit het Latijn vertaalt door* P. M. [PETRUS MONTANUS], Amsterdam 1614. — In PONTANUS' origineel komt dit bericht niet voor.

HARMAN ALLARTSZ. staat, er eerst door dezen uitgever opgezet is, en JOOST JANSZ. zijn werk wel aan den koning of aan de regeering van Amsterdam zal opgedragen hebben [1]).

Volgens MONTANUS zou deze kaart het resultaat zijn van een opdracht, hem omtrent 1571 gedaan door ALVA, en hiermede kan in verband gebracht worden het verhaal van HENDRICK SOETEBOOM: „*Jonker* HENDRIK VAN BROEKHUYSEN, *schreef uyt Wormer kondschap te hebben, dat twe Mannen uyt Noord-Holland by den Buert van* HIERGES *waren geweest, die hem vertoonde een nieuwe aftekeninge van 't Noorder-quartier, daer in dien selven oord van Sloot tot Sloot, van Vaert tot Vaert aengewesen wierd', en dat se elks daer voor tot een vereering hondert guldens gekregen hadden. Buyten twijffel was de Caerte by Mr.* JOOST JANSZ. *gemaekt*" [2]).

Bij zijn naam had JOOST JANSZ. zijn merkteeken geplaatst, bestaande uit een steenhouwershamer op een steen, waaraan zijn bijnaam BILHAMER (Bijl-hamer) later ontleend is. Op de copie is het:

Na deze kaart [3]) wijzen weer eenige posten in de Thesauriersrekeningen den weg. 1577: „JOOST JANSZ. *beeltsnijder betaelt seven gulden, hem toegevonden over sekere wtworpe ende besteck, bij hem gemaect voor deser stede*", en 1578:

---

[1]) J. LE FRANCQ VAN BERKKEY, *Noodig berigt* enz. p. 12.

[2]) H. SOETEBOOM, *De Nederlandsche beroerten en oorlogen, omtrent het Ye en aan de Zaan*, Amsterdam 1750, p. 53, 54.

[3]) Ook betrekking op deze kaart heeft de: *Grondighe Beschryvinghe van Noort-Hollandt ende West-Vrieslant.... Ende nu op een nieu verbetert, ende uytgegeven door wylen* JOOST JANSZ. *by zyn leven zeer vermaert Lant-meter, Beeld-snyder ende Steen-houwer etc....* in 1620 uitgegeven bij FRANÇOYS VAN DEN HOEVE te Amsterdam. Een exemplaar was op de verk. bibl. JAC. KONING, II, Amsterdam, 10 Oct. 1833, p. 375.

„JOOST JANSZ. *beeltsnijder betaelt de somma van vijff ende twintich gulden, hem over 't vuytwerpen van een forteresse tot fortificatie deser stede bij mijn heeren de burgermeesteren toegevonden*" [1]).

Deze post staat in de rekening van de Thesaurieren die na de alteratie aan het bewind waren. JOOST JANSZ. bleef dus in dezelfde verhouding tot de nieuwe regeering.

Eveneens in 1578 teekende hij twee plattegronden, die ons in prent bewaard zijn gebleven, die van het St. Jorishof (6 Mei) en van het Minderbroederklooster (8 Juli). Van beide berustten de oorspronkelijke teekeningen in de verzameling van JACOB MARCUS, die ze verworven had uit de nalatenschap van WITSEN. Op de eerste had deze geschreven: „JOOST JANSEN *Beelthouwer, Bilhamer, Architect, Plaatsnyder, Lantmeter en Horlogienmaker, die voor* 100 *jaeren heeft geleeft, en seer vermaert was. Hy was myn Over-Groot-Moeders tweede Man.*" MARCUS had ze aan LE LONG verschaft, die er prenten naar deed snijden voor zijn *Historische beschryvinge van de reformatie van Amsterdam* [2]).

Helaas zijn deze beide teekeningen de eenige van dat soort, die in plaat gebracht zijn. „*Hij hadde alle kloosters en kerken binnen dese stad in platte grontteekeningen gelegt,*" zegt WITSEN [3]).

Bij de scheiding van de Metselaars uit het St. Lucasgild (25 Jan. 1579) is een akte opgemaakt, waarin namens „*overluyden ende bosmeesters van Sinte Lucas Ambacht*" het eerst genoemd wordt „JOOST JANSZ. *beeltsnijder*". Vermoedelijk was hij dus toen Deken van het Gild [4]).

3 Febr. 1581 werd in de Nieuwe kerk begraven „LYSBETH JACOBS *huysvrouw van* JOOST JANSZ. *beeldtsnijder in de Calverstraet*" [5]).

---

1) *Aemstel's Oudheid* IV p. 209.

2) Amsterdam 1729 p. 555, 556. — De teekening van het Minderbroederklooster was later op de verk. bibl. JACOBUS KONING, II, Amsterdam 14 Oct. 1833, p. 3?6.

3) GEBHARDT u. s. p. 480.

4) OBREEN's Archief IV, p. 270.

5) Aanteekening van Mr. CH. M. DOZY.

Het eerst dat wij weder een werk van hem aantreffen, is dit een in particulieren dienst verricht. Het is een teekening op perkament, eens behoord hebbende tot de groote verzameling historische documenten van Jhr. BEELDSNIJDER VAN VOSHOL te Utrecht, en thans nog in het bezit van diens kleinzoon, den heer Mr. J. W. DES TOMBE te Utrecht. Het opschrift luidt: „*Anno* 1583 *dē lestē maeius ghemeetē deese thegenwoordighe stuckē landts, die met het groē gecoluert zijn, gheleegē indē banne van Amstervee, Boover kerck, toecoomende* DIERCK JANSZ. GRAEF, *streckende vandē Legmeer suijt-oost op tot aē* IAN VAN GEESTĒ *lant, welckē voorsz. lant is groot beuondē* 24 *madt,* 3 *hout,* 24 *roe,* 3 *voet. Dit ghedaē ende ghemeetē op* 500 *roe voer eē madt, Bij mijn* JOOST JANSZ., *landt-meeter van Amsterlandt, gheadtmiteert bij den hooue van Hollandt*" [1]).

Van hetzelfde jaar is ook weer een post in de Thesauriersrekeningen: Mr. JOOST *lantmeter betaelt de somme van veertien gulden over sijn vacatiën ende moyten, die hij gehadt heeft, als men 't fort buyten deser stede maecte, mitsgaeders voor 't maecken van verscheyde caerten soe van hetselve fort als andere erfven, die tot het fort nodich waeren*" [2]). Nog gedurende vier jaren zijn betalingen geboekt omtrent werkzaamheden, die vermoedelijk hiermede in verband stonden. 1586: „JOOST JANSZ. *lantmeter betaelt acht en vijftich gulden, thien stuvers over zijn moyten ende arbeytsloon, soe hij verdient heeft in 't meten van 't landt, beworpen met het fort ende daer buyten tot over die Cingel, mitsgaeders over 't maicken van twee ofte drie caerten met noch een groote generale caerte van den Haerlemmerdyck tot Benningsloot, daerover hij gevaceert heeft negen ende dertich daegen tot XXX stuvers 's daechs*" [3]). „Mr. JOOST *lantmeter betaelt drie ende dertich gulden over sijn besonge, moyten ende arbeyt, gedaen in 't meten ende royen van de erfven ende huysen van den Haerlemmerdijck tot Benningsloot toe, mitsgaeders voor 't maecken van de chaerte van sekere huysen ende erfven, daer-*

---

[1]) Afgedrukt in de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 1851, p. 311.

[2]) *Aemstel's Oudheid*, p. IV, 209.

[3]) *Aemstel's Oudheid*, IV, p. 209, 210.

over hij gevaceert heeft XXII daegen, tot XXX stuvers 's daechs" [1]). — „Mr. JOOST *lantmeter betaelt twee ende tsestich gulden, thien stuvers over negen ende dertich daegen vacatiën, die hij gebesongeert heeft mitten heeren gecommitteerden opte erfven buyten die Haerlemmer- ende Jan Rodenpoort, tot dertich stuvers 's daechs, daerinne gereeckent vier gulden voor besoinge met sijn knecht gedaen tot sijnen huyse"* [1]). — 1587: „Mr. JOOST *lantmeter betaelt twee ende tsestich gulden, drie stuvers, acht penningen over sijn moyten ende arbeytsloon, gedaen ende gehadt in 't meten van alle het landt ofte weren, beginnende van Benningensloot suydtwerts op tot an den Reguliersdijck, soe verre als het fort met die Cingel streckende es, mitsgaeders alle die landen ofte weren binnen 't fort tot an de oude stadts Cingel, ende voorts die weren neffens die Reguliersdijck tot after an de huysen, mitsgaeders voor 't maecken van een groote caerte van deselve landen ende andere besonge, daerover hij gevaceert heeft een ende veertich daegen tot XXX stuvers 's daechs, daerinne begrepen veertiendalfve stuver voor 't scriven bij den secretaris dienaer gedaen"* [1]). — „Mr. JOOST *lantmeter betaelt vijftien gulden over 't maicken van een nyeuwe caerte van de erfven, leggende tusschen den Haerlemmerdijck ende Benningsloot, bij deser stede an haer genomen ende gecoft"* [1]). — „Mr. JOOST *lantmeter betaelt twee ende dertich gulden over XIIII daegen besongens, bij hem gedaen soe ten bevele van heeren burgermeesteren als schepenen in 't versteecken van de paelkens van de Haerlemmerpoort tot Benningsloot, mitsgaeders het besichtigen van den St. Anthonis dijck, caerten daervan te maecken ende anders, daerinne gereeckent elff gulden voor 't maecken ende offsetten van de patronen van de poorten, mitsgaeders twee gulden voor douck, bij hem gelevert tot behouff van de voors. caerten"* [1]). — „Mr. JOOST *lantmeter betaelt vier ende twintich gulden over sestien dagen vacatien, die hij in Junio, Julio, Augusto ende Septembri gevaceert heeft in 't besongeren mitte Commissarissen in 't schilderde camertge, in 't maecken van seeckere caerten van de erfven buyten de Regulierspoorte met het meten van dien, in 't royen van enige straten an den Cingel ende 't meten van*

---

[1]) *Aemstel's Oudheid* IV, p. 210.

enige parcken, mitsgaeders het royen van de huysen op 't eylandt ende anders" [1]. — „Mr. JOOST *lantmeter betaelt een ende seventich gulden, seven stuvers, acht penningen, over sijn moyten, bij hem gedaen in 't affroyen van de erfven buyten de Jan Rodenpoort, beginnende van* PIETER CORNELIS MODDER *tot an den Reguliersdijck, mitsgaeders het maecken van de caerten derselver erfven, daerovev hij gevaceert heeft ses ende veertich daegen met een schoft tot XXX stuvers 's daechs, daerinne gereeckent twee gulden voor oudt douck, gelevert tot behouff van deselve caerten"* [1]. — „Mr. JOOST *lantmeter betaelt een ende veertich gulden, XII stuvers, VIII penningen over XXVII dagen ende drie schoften dachgelden tot XXX stuvers 's daechs, bij hem gevaceert mitte Commissarissen in 't visiteren ende affroyen van de erfven buyten de Jan Rodenpoort, mitsgaeders 't steken van palen ende het maecken van caerten der voors. erfven"* [2]. — 1588: „Mr. JOOST *lantmeter betaelt seven ende twintich gulden over achtien daegen dienstes tot XXX stuvers 's daechs, gedaen in 't maecken van seeckere caerten, 't meten van de erfven en 't affroyen van dien"* [2]. — 1589: „Mr. JOOST *lantmeter betaelt dertich gulden, seven stuvers, acht penningen over twintich daegen met een schoft vacatiën tot XXX stuvers 's daechs, die hij gevaceert heeft in 't meten van alle die weren van den Haerlemmerdijck tot den Amsteldijck, mitsgaeders 't meten van de Graeuwe Monnicken ende Sinte Barberenkerck ende caertgens daervan te maecken"* [2]. — „Mr. JOOST *lantmeter betaelt twee ende tseventich gulden over 't maecken van de caerten van de erfven, leggende tusschen die Haerlemmer ende Regulierspoort, daerinne gereeckent vijftien Spaensche franchijne vellen tot XII stuvers ende vijftien stuvers voor de stock, daer die caerte op gerolt wordt"* [2].

Inmiddels was hij in tweede huwelijk getrouwd met TRYN CLAES GAEVENDR., de dochter van CLAES CLAESZ. GAEF en GRIETJE BARENTSDR. BANJAERT, geboren 8 April 1547 en sedert 29 Oct. 1579 de weduwe van den Secretaris LAMBERT CORNELISZ. OPSY.

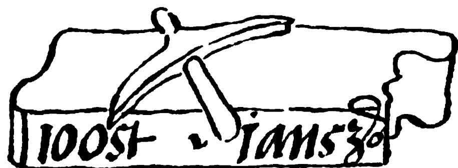
[1]) *Aemstel's Oudheid* IV, p. 210, 211.

[2]) *Aemstel's Oudheid* IV, p. 211.

„Anno 1585 *den* 21*sten* *Mei heeft Meester* JOOST JANSZ. *getrouwd mijne moeder*, TRIJN KLAAS GAEF-*dochter in de Nieuwe Kerk, zijnde Pinksterdag*" [1]).

De akte van ondertrouw leert nog eenige bijzonderheden kennen. 10 Mei 1586 *„compareerden voor Commissarissen* JOOST JANSZ. *beeltsnijder, weduwenaer van* LIJSBET JACOBS, *woonende in de Calverstraet, ter eenre, ende* TRIJN CLAESDOCHTER, *weduwe van* LAMBERT CORNELISZ., *woonende op de Oude Zijdts Voorburchwall, ter andere zijde, ende gaven aen, dat zij aen malcanderen verlovet ende met trouwe verbonden waren, versoeckende hare drie sondaechsche uytroepingen, welcke hun verwilliget sijn, nadat zij op alles als voren geantwoort hadden*" [2]).

De vele werkzaamheden voor de stad hebben hem niet belet, tegelijkertijd ook nog voor particulieren werkzaam te wezen, zooals blijkt uit vier teekeningen, die in de verzameling van Mr. J. W. DES TOMBE berusten. Twee hiervan, de opmetingen van een stuk land, zijn niet gedagteekend, een derde is voorzien van het bekende merkteeken, echter met den steel van den bijlhamer naar de rechterzijde.

De vierde heeft de volgende toelichting: *„Anō* 1587 *dē ij Junius ghemetē dit teeghen woorde lant, streckende van deeser steede niewe singhelsloot tot ande Katuijsers weeteringhe toebehoorende* DIRCK JANSZ. GRAEF, *eertijds B. M. en op elke camp sijnder groote gheteekent, comt over als* 3966 *R* 4$^{6}/_{13}$ *V (dat is* 7 *Madt ende* 400 *R. en* 66 *R.* 4$^{6}/_{13}$ *V. Na Amsterveener custuim)* 500 *R.*

[1]) Handschrift van LAMBERT OPSY, uitgegeven in *Aemstel's Oudheid* III, p. 36. — Zie ook GEBHARDT u. s. p. 477.

[2]) *Aemstel's Oudheid* IV, p. 207.

voort Madt ghereekent. Ghedaē Bij Mijn IOOST IANSZ. *lantmeeter van Amsterlant, gheadmeteert bij dē Hove van Hollant*" [1]).

In dezelfde collectie is ook nog een quitantie, die zijn handschrift en onderteekening te zien geeft: „*Ick* JOOST JANSOON *beeldesnider poorter der stede van Amsterdam als recht actie ende transport hebbende van* ALBERT GERRITSOON, *bekenne mits desen ontfangen te hebben van den eersamē* DIRCK VAN FOREEST, *rentmeester der stede van Alckmaer, die sōme van twintich karolus guldens, dat stick tot twintich stuuers gerekent over die betalinge van een jaer losrenten houdende op die stede van Alckmaer op den name van* ALBERT GERRITSZ. *en̄ syn verscenē op den xxij dach in julio anno xv^e acht en̄ tachtich en̄ ick bedancke die voorsz. rentmeester van syn goede betalinge. In kennisse der waerheijt hebbe ick mijn name hier onder gescreuē in augusto anno xv^e acht en̄ tachtich. Sōma XX guldē.* JOOST JANSOON, *beeldesnider*" [1]).

Terwijl hij nog bezig was met de boven vermelde werkzaamheden voor de stad, stierf JOOST JANSZ.: „*Den 8sten November* 1590 *stierf Mr.* JOOST JANSZ. *mijn stiefvader, aan mijne moeder bij testament al zijn goed achterlatende*" [2]) en drie dagen later werd hij in de Nieuwe kerk begraven: „JOOST JANSZ. *beeltsnijder inde landtmeeter, es begraven* 11 *November* 1590" [3]).

Een betaling werd nog in hetzelfde jaar aan zijn weduwe gedaan: „TRIJN CLAES, *de huysvrouw van Mr.* JOOST *lantmeter betaelt de somme van vijf ende vijftich gulden, thien stuvers over sijn vacatiën ende arbeyt, gedaen in 't affroyen ende besteecken van seeckere erfven buyten de Sint Anthonius poort, mitsgaeders het Clarissen-clooster, ende caerten daervan te maecken*" [4]).

---

[1]) Eveneens reeds medegedeeld in de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 1851, p. 310, 311.

[2]) Handschrift van LAMBERT OPSY, uitgegeven in *Aemstel's Oudheid* III, p. 36.

[3]) *Aemstel's Oudheid* IV, p. 207.

[4]) *Aemstel's Oudheid* IV, p. 211.

Handschrift van Joost Jansz., 1588.

Mr. CORNELIS BLOEMAERT werd voor dergelijke aangelegenheden zijn opvolger [1]).

TRYN CLAES GAEVENDR. overleefde haar tweeden man nog bijna dertig jaren: *„Anno* 1619 *den* 29*sten Januarij, des morgens bij zes uren, is gestorven mijne zeer waarde, lieve en beminde moeder* TRIJN KLAAS GAEF-*dochter, nadat zij den* 11*den December-anno* 1618 *ziek geworden was. Zij heeft geleefd* 71 *jaren*, 9 *maanden en* 11 *dagen, en heeft met grooten lof twaalf jaren, als eerste regentes, het Tuchthuis bediend. Zij ligt begraven bij mijne twee kinderen in de Nieuwe kerk aan de zuidzijde midden in den opgang, schuins tegenover den predikstoel"* [2]).

Eens heeft zij uit de nalatenschap van haar man nog iets aan de stad verkocht, want in 1604 werd aan „KATRIJN CLAES GAVEN *betaelt vijff ende twintich guldens over een caerte* van *deser stede ende 't concept van de vergrootinge derselver bij Haer Ed. man* JOOST JANSZ. *gemacct"* [3]).

Het overige kwam door erfenis aan een achterkleinzoon uit haar eerste huwelijk, den bekenden NICOLAES WITSEN. Na diens dood in 1717 bleef de collectie nog slechts kort bij elkaar, en 30 Maart 1728 begon de verkooping ervan. Een kunstboek met verschillende reeds genoemde teekeningen werd verworven door JACOB MARCUS, en treffen wij weer aan in den catalogus van de verkooping van diens belangrijke boekerij, 7 Sept. 1750 [4]). Het werd voor 11 gulden 5 stuivers toegewezen.

---

1) Mr. N. DE ROEVER, *De kroniek van* STAETS, Amsterdam 1886, p. 41.

2) Handschrift van LAMBERT OPSY, u. s. p. 37.

3) *Aemstel's Oudheid* V, p. 195.

4) *Teekeningen en prentkonst*, p. 8 nr. 10: *„Konstboek met Tekeningen van Kloosters, Huizen, Forten &c. door* JOOST JANSEN BILHAMER, *Architect van de Oude Kerks Tooren van Amsterdam, waaronder de platte grond van 't St. Joris Hof, Graauwmunnikke Klooster, en twee platte gronden om een Kasteel tot Amsterdam te leggen, die hij uit last van den Hertog van Alba gemaakt had.* — Wellicht behoorde hierbij ook de plattegrond van de Oude Kerk, die in 1765 berustte in de verzameling van PIETER VLAMING te Amsterdam, en toen in

Hadden wij slechts de papieren nalatenschap van JOOST JANSZ. nog ongeschonden bij elkander, dan zou een belangrijk hoofdstuk van de geschiedenis der bouwkunde te Amsterdam opengeslagen voor ons liggen, want „*Geen aensienlijk gebouwe soo van huijsen, als sterckten, sluijsen, &ca, of werden door hem gemaeckt,*" zegt WITSEN [1]).

Beeldhouwer, architect, werktuigkundige, landmeter, een enkele maal ook uitgever, voorwaar veelzijdigheid genoeg, en wij kunnen JOOST JANSZ. gerust de werkzaamheid van plaatsnijder ontzeggen, die hem ook al eens toegedeeld is, het eerst door C. H. DE HEINEKEN, toen hij in zijn *Dictionnaire des artistes, dont nous avons des estampes* [2]) opnam: J. J. BILHAMMER, *Artiste inconnu. Il a gravé le Siège de la Ville de Leyde, en 2 pièces, en* 1573—1574". Deze beknopte en tevens onjuiste opgave is door lateren met min of meer wijzigingen uitgewerkt.

plaat gebracht is voor WAGENAAR's *Amsterdam*, II, p. 98. De teekening was later op de verk. bibl. JACOBUS KONING, II, Amsterdam 14 Oct. 1833, p. 376.

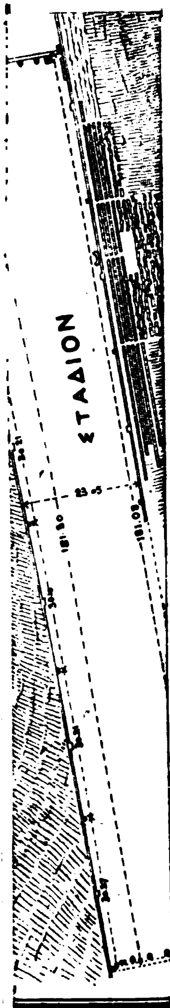
[1]) GEBHARDT u. s. p. 480.

[2]) II, Leipzig 1788, p. 700.

INHOUD.

ΣΤΑΔΙΟΝ
181.80
181.08
23.45

3 2044 019 835 487

